

J E B P I R

Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Hüseyin SEVİNÇ

Derleme - Antik Yunan'da Siyasal Yapı ve Aristo ile Platon Özelinde Siyasal Düşünüş

Serdar ARBAŞ & İhsan ALP

Araştırma Makalesi - OECD ve AB Üyesi Ülkelerin Karayolları Trafik Güvenliği Erkinliği Değişiminin Malquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi ile Ölçülmesi

Didem DİKER YILMAZ

Derleme - 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Seçim Sürecinde Yaşanan Gelişmeler

Aslı İŞBİLİR & Mehmet DİKKAYA

Derleme - Ceditçi Düşüncede Kadının Sosyo-Ekonomik Rolü ve Etkileri

Merve ÇELİK GÖNÜLTAŞ

Derleme - Farklı Kuşakların Örgütsel Bağlılıklarının Sosyal Psikoloji Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Tuncay DÖLKELEŞ & M. Akif ÖZER

Araştırma Makalesi - Kamu Kurumlarında Stratejik Yönetim Sürecinde Stratejik Planların Etkinliği

Taner TÜMER

Araştırma Makalesi - Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü ile Alternatif Gümrük Birliği Öncesinde Rekabet Gücünün Analizi

Mustafa ERBİR

Araştırma Makalesi - Hemşirelik Mesleğinde Dijital Okuryazarlık: Kayseri İli Örneği

Hüseyin ÇAKIR & Sündüs ARINMIŞ UZUN

Derleme - Türkiye'nin Siber Güvenlik Eylem Planlarının Değerlendirilmesi

Can YARDIMCI

Araştırma Makalesi - Türkiye'de Konut Satışları İle Ekonomik Büyüme

Ceren MADEN KARABUDAK

Derleme - Demokrasinin Koşullarının Belirlenmesinde Uluslararası ve Ulus Üstü Yapıların Etkisi: AB Örneği

Sait SÖYLER & Yunus Emre ÖZTÜRK

Araştırma Makalesi - Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde Yeni Bir Uygulama: Sağlıklı Hayat Merkezlerinde Hizmet Sunumu, Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Mesut DOĞAN

Derleme - Demokrasinin Koşullarının Belirlenmesinde Uluslararası ve Ulus Üstü Yapıların Etkisi: AB Örneği

Yıl/Year 2021
Cilt / Volume 7
Sayı / Issue 2

ISSN: 2149-0732
e - ISSN: 2602-4845

Kırıkkale Üniversitesi Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi	Kırıkkale University Journal of Economics, Business, Politics and International Relations
--	---

JEBPIR, Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin uluslararası hakemli dergisidir.	JEBPIR is the international refereed journal of Kırıkkale University Faculty of Economics and Administrative Sciences.
Dergi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 2 kere yayınlanmaktadır.	Journal is published twice in a year, on June and December

Yayınlanan makalelerde belirtilen görüşler yazarlarına aittir.	All opinions in published articles are belong to their writers.
Yazıların yayınlanması, derginin ya da üniversitenin bu görüşleri savunduğu anlamına gelmez.	Publishing a article does not mean that university or journal support that opinions.

Bu derginin bütün hakları Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne aittir.	All rights of this journal belong to Kırıkkale University Faculty of Economics and Administrative Sciences.
--	---

KÜNYE

Sahibi | Publisher

Kırıkkale Üniversitesi In behalf of Kırıkkale University
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına Faculty of Economics and Administrative Sciences
Mahmut ÖZDEMİR

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü |Managing Editor

Fatma Duygu ARSLAN

Editör |Editor

Hasan YAYLI

Editör Yardımcısı|Assistant Editor

Fatma Duygu ARSLAN

Sekreteryası|Secretary

Yasin Can GÖNÜLTAŞ

Yayın Kurulu|Editorial Board

Prof. Dr. Hasan YAYLI (Editör)

Prof. Dr. Cemal FEDAYİ

Prof. Dr. Latif ÖZTÜRK

Prof. Dr. Seyfi YILDIZ

Prof. Dr. Hüseyin EMİROĞLU

Prof. Dr. Mahmut ÖZDEMİR

Prof. Dr. Hacı Bayram IŞIK

Prof. Mohamed El HODIRI (Kansas University)

Prof. Khatir Mohammed (Bounaama University)

Prof. Ryoko Wada (Keiai University – Japonya)

Prof. Dr. Dragica ODZAKLIESKA (University St. Kliment Ohridski - Bitola)

Prof. Dr. Günther LOSCHNIGG (University of Graz)

Doç. Dr. Murtaza HASANOĞLU (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İdarecilik Akademisi)

Dr. Mustafa COŞKUN (University Of Tübingen)

Dr. Patrycja Jaworska (University of Warsaw)

İletişim | Contact

Adres / Address : Kırıkkale Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Ankara Yolu 7. km 71450
Yahşihan / KIRIKKALE

Telefon / Phone : +90 318 357 3860

Faks / Fax : +90 318 357 3800

E-posta / E-mail : jebpir@kku.edu.tr

ISSN : 2149-0732

Grafik/Kapak Tasarım / Graphic Design: Yasin Can Gönültaş

Bilim ve Hakem Kurulu | Advisor Board

- Abdullatif ÇEVİKER – İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Adem ÇAYLAK – Kocaeli Üniversitesi
Adem DOĞAN – Cumhuriyet Üniversitesi
Adem KORKMAZ – Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Adnan AKIN – Kırıkkale Üniversitesi
Ahmet HASKÖSE – Erciyes Üniversitesi
Ahmet UZUN – Akdeniz Üniversitesi
Bekir Berat ÖZİPEK – İstanbul Ticaret Üniversitesi
Celalettin GÜNGÖR – Kırıkkale Üniversitesi
Dragica ODZAKLIESKA - University St. Kliment Ohridski – Bitola
Emin ERTÜRK – Uludağ Üniversitesi
Fatih ÖZATAY – TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Fatma ZEREN – Malatya İnönü Üniversitesi
Ferudun YILMAZ – Uludağ Üniversitesi
Fikret ÇELİK – Kırıkkale Üniversitesi
Gülfettin ÇELİK – İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Günther LOSCHNIGG - University of Graz
Güven DELİCE – Cumhuriyet Üniversitesi
Hakan BERUMENT – Bilkent Üniversitesi
Hakan TÜRKAY – Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Hakkı BÜYÜKBAŞ – Erciyes Üniversitesi
Halis ÇETİN – Cumhuriyet Üniversitesi
Hamza AL – Sakarya Üniversitesi
Hasan YAYLI – Kırıkkale Üniversitesi
Hilmi ÜNSAL – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İlker Hüseyin ÇARIKÇI – Süleyman Demirel Üniversitesi
Kâmil ŞAHİN – Kırıkkale Üniversitesi
Khatir Mohammed - Bounaama University
Kudret BÜLBÜL – Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Latif ÖZTÜRK – Kırıkkale Üniversitesi
M. Savaş KAFKASYALI – Kırıkkale Üniversitesi
M. Nazif SHAHRANİ – Indiana University
Mahmut BİLEN – Sakarya Üniversitesi
Mahmut ZORTUK – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Mohamed El HODIRI - Kansas University
Muammer YAYLALI – Erzurum Teknik Üniversitesi
Muhammed Halim DALGIN – Kutztown University, Pennsylvania, USA
Muhittin ATAMAN – Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Muhittin KAPLAN – İstanbul Üniversitesi
Murat Ali DULUPÇU – Süleyman Demirel Üniversitesi
Murat ATAN – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Murtaza HASANOĞLU - Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İdarecilik Akademisi
Mustafa ACAR – Necmettin Erbakan Üniversitesi
Nezir KÖSE – Gazi Üniversitesi
Ömer ÇAHA – Yıldız Teknik Üniversitesi
Ömer DEMİR – Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Ömer Selçuk EMSEN – Atatürk Üniversitesi
Ömer ŞANLIOĞLU – Erciyes Üniversitesi
Ömer TORLAK – Rekabet Kurumu
Patrycja Jaworska (University of Warsaw)
Ramazan GÖZEN – Marmara Üniversitesi
Refik YASLIKAYA – Kırıkkale Üniversitesi
Ryoko Wada - Keiai University – Japonya
Seyfi YILDIZ – Kırıkkale Üniversitesi
Şuayıp ÖZDEMİR – Afyon Kocatepe Üniversitesi
Tayyar ARI – Uludağ Üniversitesi
Ünal Halit ÖZDEN – İstanbul Ticaret Üniversitesi
Veysel KULA – Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yusuf PUSTU – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Hüseyin SEVİNÇ

Derleme - Antik Yunan'da Siyasal Yapı ve Aristo ile Platon Özelinde Siyasal Düşünüş (*Political Structure In Ancient Greece And Political Thought Within The Framework Aristotle And Plato*)209

Serdar ARBAŞ & İhsan ALP

Araştırma Makalesi - OECD ve AB Üyesi Ülkelerin Karayolları Trafik Güvenliği Etkinliği Değişiminin Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi ile Ölçülmesi (*Determining Changes in Road Safety Efficiency of OECD and EU Countries' Using Malmquist TFP Index*)224

Didem DİKER YILMAZ

Derleme - 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Seçim Sürecinde Yaşanan Gelişmeler (*Developments in the Election Process of 11. President Abdullah Gül*)244

Aslı İŞBİLİR & Mehmet DİKKAYA

Derleme - Ceditçi Düşüncede Kadının Sosyo-Ekonomik Rolü ve Etkileri (*Socio-Economic Role and Effects of Women in Jadidist Thought*)260

Merve ÇELİK GÖNÜLTAŞ

Derleme - Farklı Kuşakların Örgütsel Bağlılıklarının Sosyal Psikoloji Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Literatür Taraması (*The Evaluation Of Organizational Commitments Of Different Generations In The Framework Of Social Psychology: A Literature Review*).....281

Tuncay DÖLKELEŞ & M. Akif ÖZER

Araştırma Makalesi - Kamu Kurumlarında Stratejik Yönetim Sürecinde Stratejik Planların Etkinliği (*Art as a Tool for Propaganda and Criticism in Authoritarian Political Systems*)295

Taner TÜMER

Araştırma Makalesi - Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü ile Alternatif Gümrük Birliği Öncesinde Rekabet Gücünün Analizi (*Analysis of Turkey's Competitiveness Before the Alternative Customs Union with Shanghai Cooperation Organization*319

Mustafa ERBİR

Araştırma Makalesi - Hemşirelik Mesleğinde Dijital Okuryazarlık: Kayseri İli Örneği (*Digital Literacy in the Nursing Profession: The Case of Kayseri Province*) 336

Hüseyin ÇAKIR & Sündüs ARINMIŞ UZUN

Derleme Makale - Türkiye'nin Siber Güvenlik Eylem Planlarının Değerlendirilmesi (*Evaluation of Turkey's Action Plan for Cyber Security*) 353

Can YARDIMCI

Araştırma Makalesi - Türkiye'de Konut Satışları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi (*Analysis of the Relationship Between Housing Sales and Economic Growth in Turkey*) 380

Ceren MADEN KARABUDAK

Derleme Makale - Demokrasinin Koşullarının Belirlenmesinde Uluslararası ve Ulus Üstü Yapıların Etkisi: AB Örneği (*Art as a Tool for Propaganda and Criticism in Authoritarian Political Systems*) 392

Sait SÖYLER & Yunus Emre ÖZTÜRK

Araştırma Makalesi - Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde Yeni Bir Uygulama: Sağlıklı Hayat Merkezlerinde Hizmet Sunumu, Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri (*A New Practice in Primary Health Care: Provision, Problems and Solution Proposals for Healthy Life Centers* 403

Mesut DOĞAN

Araştırma Makalesi - Ulusal Finans Sempozyumu'nun Bibliyometrik Analizi (*Bibliometric Analysis Of National Symposium Of Finance*) 419

Editörden | From Editor

Dergimiz JEBPIR, Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından yılda iki kez yayınlanan süreli ve hakemli bir bilimsel dergidir. Dergimiz, iktisat, işletme, maliye, uluslararası ilişkiler, kamu yönetimi başta olmak üzere iktisadî ve idarî bilimler alanlarındaki bilimsel makaleleri yayınlamayı amaç edinir. Dergimiz bilimsel makale yayınlarına ek olarak gerekli görüldüğü durumlarda söz konusu alanlarda klasikleşmiş-literatüre katkı yapan yabancı makale çevirilerine ve kitap tanıtımlarına (book review) ve alanında önde gelen bilim insanlarının söyleşilerine de yer verebilir. Dergimizde yer alan bütün yayınlar hakemlik sürecine tabi olup, dergimizde yer alan yazılar kısmen ya da tamamen kaynak gösterilmeksizin alıntılanamaz. Dergimizde yer alan yazıların bütün hukukî sorumluluğu yazar(lara) aittir.

Bu sayımızın çıkmasında başta editör yardımcımız Arş. Gör. Fatma Duygu ARSLAN ve Dergi Sekreterimiz Öğr. Gör. Yasin Can GÖNÜLTAŞ olmak üzere tüm bilim, hakem ve yayın kuruluna ayrıca katkı veren tüm hocalarımıza teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Hasan YAYLI

Antik Yunan’da Siyasal Yapı ve Aristo ile Platon Özelinde Siyasal Düşünüş

Political Structure In Ancient Greece And Political Thought Within The Framework Aristotle And Plato

Hüseyin SEVİNÇ*

Makale Geliş Tarihi / Received :11.03.2021
Makale Kabul Tarihi / Accepted :25.10..2021

ÖZET

Bu çalışma, Antik Yunan’daki siyasal yapıyı ile birlikte dönemin siyasal düşünüş biçimini Aristo ve Platon özelinde ele almaktadır. Antik Yunan’da kullanılan birçok siyasal kavram modern dünyada kullanılan kavramların kökenini oluşturmaktadır. Politika, demokrasi, oligarşi, tiranlık vb. kavramların kökeni antik Yunan’a dayanmaktadır. Sayılan kavramların Antik Yunan kökenli olması bu zaman aralığından önce siyaset veya siyasal düşüncenin olmadığı anlamına gelmez. Ancak belirtildiği gibi siyasi düşünce literatüründe kullanılan sözcüklerin kökeni baskın bir kültür ve medeniyete sahip olan Yunanlılara ait olduğu için siyasal düşünüş açısından Antik Yunan düşüncesi ön plana çıkmıştır. Bu çalışmada ilk olarak Antik Yunan’da siyasal yapı, Platon’un ve Aristoteles’in siyasi düşünceleri analiz edilmeye çalışılmış ve ardından Antik Yunan siyaset düşüncesinin temel özelliklerine değinilmiştir.

Anahtar Kavramlar: *Antik Yunan, Aristoteles, Platon, Siyasal Düşünce*

ABSTRACT

This study deals with the the political structure in Ancient Greece and the political thought of the mentioned period within the framework Aristotle and Plato. Many political concepts used in ancient Greece constitute the origin of the concepts that used in the modern world. The origin of the concepts democracy, oligarchy, tyranny, etc. goes back to ancient Greece. The origin of the counted concepts from Ancient Greece does not mean that there was no politics or political thought before this time interval. However, as stated, since the origin of the words used in the political thought literature belongs to the Greeks, who have a dominant culture and civilization, Ancient Greek thought came to the fore in terms of political thought. While examining the thoughts of Plato and Aristotle, the two most important thinkers of ancient Greek political thought, in this study, first of all, the political structure in Ancient Greece, the political thoughts of Plato and Aristotle will be analyzed and the basic features of Ancient Greek political thought will be discussed.

Keywords: *Ancient Greece, Aristotle, Platon, Political Thought*

* Dr. Öğr. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, Ahlat Meslek Yüksekokulu, Bitlis, hsevinc@beu.edu.tr, **ORCID No:** 0000-0003-2037-6665

GİRİŞ

Antik Yunan'da kullanılan birçok siyasal kavram, modern dünyada kullanılan kavramların kökenini oluşturmaktadır. Politika, demokrasi, oligarşi, tiranlık vb. kavramların kökeni antik Yunan'a dayanmaktadır. Sayılan kavramların Antik Yunan kökenli olması bu zaman aralığından önce siyaset veya siyasal düşüncenin olmadığı anlamına gelmez. Ancak belirtildiği gibi siyasi düşünce literatüründe kullanılan sözcüklerin kökeni baskın bir kültür ve medeniyete sahip olan Yunanlılara ait olduğu için siyasal düşünüş açısından Antik Yunan düşüncesi ön plana çıkmıştır. İnsanların topluluk halinde yaşamalarından itibaren, insanlar arasındaki ilişkilerin zorunluluğu nedeniyle; suç, ceza, adalet, yasa gibi kavramlar hep var olmuşlardır (Bayoğlu, 2012: 2). Bu nedenle siyaseti ve buna ilişkin kavramları tek bir uygarlıkla veya tek bir dönemle sınırlamak siyaset kavramının evrenselliği ile çelişir.

Antik Yunan uygarlığı; özerk ve kendine yeterli siyasal birimler olarak kent devletleri veya *polis'ler* biçiminde kendini gösterir. Bu nedenden dolayı siyasal düşüncede Antik Yunan'ı tanımlayan temel sözcük *polis* sözcüğüdür. Antik Yunan'ın siyasal düşüncesini anlayabilmek için polislin oluşumu ve niteliğini bilmek gerekmektedir.

Polis, sınırları belirli bir toprak üzerinde kurulmuş siyasi, sosyal, askeri ve ekonomik bir bütünlüğü olan, bir ya da birden fazla şehri ve bunların etrafında uzanan kırsal bir bölgeyi kapsayan yönetsel yapı olmasının yanı sıra aynı zamanda dinî bir yapılanmadır (Göze, 2017: 1). Eski Yunan'da siyasi düşünce veya devlet olgusu denilince polis merkezli görüşler ortaya çıkar ki bunun temelini polislerin tanrı kaynaklı ve tanrı koruyuculuğunda siyasi yapılar olmasından kaynaklanmaktadır. Her polislin kendine ait bir tanrısı var ve bu tanrı anlayışı tamamen polislin kendi yapısı ile ilgilidir. Her polislin koruyucu bir tanrısı olduğu için bireyi polise bağlayan bağlar oldukça kuvvetlidir. Polis, sosyal ve dinî hayatın temelini oluşturduğu için kişinin hayatını devam ettirebilmesinin koşulu polise ve tanrısına bağlılığı ile orantılıdır. Poliste yaşayanlar, polislin tanrılarının ve yasalarının dışında kendilerini kabul edecek ve koruyacak başka bir düzenin olmadığı ve polislin yasaları ile inançlarına uymadıkları zaman tüm varlık ve haklarını kaybedeceklerinin bilincindedirler (Göze, 2017: 1). Polislerin coğrafi yapılarına bakıldığında; Dorlar'ın yerlerinden ettiği toplulukların Batı Anadolu'da kurdukları, Anadolu'daki güçlü devletlerin varlığı nedeni ile bunların karada genişleme olanaklarının olmadığı görülmektedir. Bundan dolayı kıyıda nokta nokta tutunmaya ve gelişmeye çalışan koloniler, Yunan toplumsal ve siyasal örgütlenişinin kent devleti biçiminde ortaya çıkıp bu biçimi sürdürmesine yol açmıştır (Şenel, 2002: 113).

Antik Yunan'da polis, kentin fiziksel varlığından ibaret bir kavram olarak kullanılmamıştır. Polis kavramı fiziksel bir unsurdan fazlasını içermektedir. Polis, bir kent içerisinde yaşayan ve kendi çevresini de sunmuş oldukları ile içerisine alan bir toplumdur. Bu kavram; insan ilişkilerinin yeni biçimler alabileceği, adalet gibi somut olmayan kavramların uygulamaya dökülebileceği bir ortamı ifade etmektedir (Freeman, 2003: 114). Antik Yunan'da polis kavramı, bir taraftan toplum olarak diğer taraftan sadece erkekleri içerisine alan bir siyasal topluluk olarak görülmüştür (Hansen, 1993: 17). Bu durumun yansıması Aristo'da kendini göstermektedir. Aristo'nun Politika isimli eseri incelendiğinde I. ve III. kitaplarında polis kavramının farklı şekillerde ele alındığı görülmektedir. I. kitabında polis kavramı sosyo-ekonomik bir çerçevede ele alınmakta ve belirtilen duruma uygun bir analiz yapılmaktadır. Buna göre aile, polisi meydana getiren çekirdek unsurdur ve temel görevi yaşamsal ihtiyaçların üretilmesidir. Bu çerçevede ilgili kısımda yurttaş ve anayasa üzerine herhangi

bir tartışma bulunmamaktadır. Ayrıca polis; erkekleri, kadınları, çocukları ve köleleri diğer bir ifadeyle mukim olan herkesi kapsamaktadır (Aristoteles, 2010: 10-11). III. kitapta ise polis, siyasal birlik olarak ele alınmakta ve yurttaş bu yapının çekirdeğini oluşturmaktadır. Buna göre kadınlar, yabancılar ve köleler polis kavramının dışında tutulmuştur (Aristoteles, 2010: 69-107). Genel olarak polis kavramı Antik Yunan'da iki farklı anlamda kullanılmıştır. Sosyo-ekonomik çerçeveden bakıldığında polis, devletten ziyade üretim ilişkilerinin yer aldığı bir topluluk olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte polis, siyasal bir topluluk olarak ele alındığında toplumdan ziyade erkek yurttaşların oluşturduğu bir devlet yapısı olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada ilk olarak Antik Yunan'da siyasal yapı, Platon'un ve Aristoteles'in siyasi düşünceleri analiz edilmeye çalışılmış ve ardından Antik Yunan siyaset düşüncesinin temel özelliklerine değinilmiştir.

1. ANTİK YUNAN'DA SİYASAL YAPI

Antik Yunan polisleri değişik siyasal yapı ve yönetim biçimlerinden geçmişlerdir. Bu siyasi yapılar; krallık, aristokrasi ve demokrasi olacak şekilde evrilmişlerdir. Bu evrilmenin oluşmasında doğal olarak dönem içerisinde oluşan sosyal ve siyasi sorunlar önemli rol oynamışlardır. Polislerin krallık aşamasından aristokrasiye ve sonrasında demokrasiye dönüşmeleri ile batı uygarlığının siyasal dönüşümleri arasında paralellik olduğu doktrinde üzerinde anlaşılan bir konudur. Polislerin siyasal dönüşümlerini evrelere ayırmak gerekirse bunları; Yunan İlk Çağı, Yunan Aydınlık Çağı ve son olarak Yunan Yeni Çağı olacak şekilde sıralamak mümkündür (Göze, 2017: 2).

Dor istilasının neticesinde ortaya çıkan ve M.Ö. 12. ve 10. yüzyılları kapsayan kargaşa dönemi Yunan İlk Çağı olarak nitelendirilir. Belirtilen dönemde kan bağıının oluşturduğu kabileler bu dönemin sosyal ve siyasal birimleri olduğu için siyasi bir yönetim tarzından bahsetmek o dönem için mümkün değildir (Göze, 2017: 2). Yunan Karanlık Çağı olarak nitelendirilen bu dönem Miken uygarlığının düşüşü ve şehir devletlerinin doğuşu arasında kalan dört yüzyıllık bir dönemi ifade ederken bu dönem aynı zamanda mutlak yoksulluk ve durgunluğun hüküm sürdüğü bir bilinmezlik dönemi olarak da nitelendirilebilir (Pomeroy vd., 2004: 36-37). M.Ö. 9. ve 7. yüzyıl arasında kapsayan ve kargaşa ortamının bittiği, düzenin kısmen sağlandığı, tarım alanında gelişmelerin sağlandığı ve nüfusun arttığı dönem Yunan Orta Çağı olarak isimlendirilir ve bu dönemin siyasal düzeni krallıktır (Göze, 2017: 3). Bu krallık yönetimi Homeros destanlarında Basileus olarak geçmektedir. Basileus'ların seçimi kalıtsal soy üzerinden olmaktadır ve kent devleti öncesinde bu kavram Yunan kabilelerinde bulunan liderler için kullanılmaktadır (Köiv, 2016: 3). Bu dönemde toprağa yerleşme ile birlikte kabile sayısının artması hareket etme zorunluluğunu arttırmış ve bu zorunluluk, etki alanını genişletmiş olan bir kabile reisinin yönetimi altında önemli kararların da kabile reisleri ile birlikte alındığı bir yönetim tarzını beraberinde getirmiştir. Bu sayede aslında kral ile halk arasında toplumun ileri gelenlerinden aristokrasi olarak nitelendirilebilecek bir grup yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. Toprağa yerleşme ile toplumun refah seviyesi artmaya başlamıştır ve bu artıştan en büyük pay sahibi olanlar ise daha sonra aristokratik kesim olarak nitelendirilecek olan kabile reisleri veya şefleri olmuşlardır.

Antik Yunan Orta Çağı olarak nitelendirilen krallık döneminde topraklara az sayıda kişinin sahip olması ve bu yolla zenginleşme ile birlikte kralın yetkilerine ortak olma ve giderek kralın yetkilerini elinden almaya çalışan bir mücadele çerçevesinde feodal toplum yapısı ortaya çıkmış ve aristokrasi sınıfı oluşmuştur. M.Ö. 8. yüzyılın sonlarına doğru krallar yetkilerini kaybetmişler ve

krallık dinsel bir sembol haline gelmiştir. Bu dönemde yürütme işini, aristokratların kendi aralarından seçtiği ve her yıl yenilerinin seçildiği üç yüksek memur görmeye başlamıştır (Şenel, 2002: 112-113). Seçilmiş olan bu yüksek memurlara “arkhon” denilmektedir ve bu meclis, devlet işlerinde geniş yetki ve sorumluluğa sahiptir. Belirtilen meclis, Atina’da üzerinde toplandıkları tepenin adından dolayı Areopagos Meclisi (Aristokratlar Meclisi) olarak bilinmektedir (Freeman, 2003: 150). Bu dönemde toprak sahibi zengin aristokratik kesimlerin yanı sıra şarap ve zeytinyağı üretimi ve ticareti ile zenginleşen yeni tüccar sınıfı ortaya çıkmaya başlamıştır (Şenel, 2002: 116). Toplumun bu yeni sınıfının ekonomik kazanımlarını siyasi alana taşımaya çalışmaları ve özellikle bu amaç doğrultusunda alt sınıflarla işbirliğine girişmeleri aristokratik sınıf ile tüccar sınıfı arasında mücadeleye neden olmuştur. İki sınıf arasındaki bu mücadele, arabuluculuğun oluşmasını ve yazılı olmayan hukuk kurallarının yazılı hale getirilmesini beraberinde getirmiştir (Göze, 2017: 4). Hukuk kurallarının yazılı hale getirilmesindeki temel amaç, yasaların herkes tarafından bilinir hale gelmesini sağlayarak yasalara dayalı yönetim sayesinde toplumsal çatışmaları engellemektir. Draco ve Solon yasaları belirtilen amaca yönelik olarak yapılmışlardır. Belirtilen dönem aralığı ve sonrasında Solon’a mükemmel bir kanun koyucu olarak saygı duyulmuştur. Solon’dan sonra Atina hukukundaki gelişmeler, eski kanunların değiştirilmesi veya yürürlükten kaldırılmasından ziyade, düzenli bir biçimde eklenen yeni kanunlar çerçevesinde olmuştur. Draco ve Solon yasaları Atina toplumu tarafından o kadar benimsenmiştir ki toplum kendi yasalarına genellikle Draco ve Solon yasaları şeklinde atıfta bulunmuştur (Phillips, 2013: 4). Solon yasaları, Atina toplumu üzerinde büyük bir etkiye sahip olmasına ve hukuk kurallarının yazılı hale geçirilmesini sağlamasına rağmen siyasi ve sosyal sorunları göreceli olarak çözmüş fakat siyasi eşitlik sorununu çözememiştir.

Peisistratus; M.Ö. 560 yılında, dönemin kendi yapısından kaynaklanan sosyal ve siyasal mücadele ortamındaki karışıklıklardan yararlanarak darbe ile yönetimi ele geçirmiştir. Yönetimin bu şekilde ele geçirilmesine tiranlık denmiştir ve yönetimi bu şekilde ele geçiren kişilere de tiran denmiştir. Tiran; iktidarı yasa dışı yollarla ele geçiren, halkı yasalara göre değil kendi keyfi doğrultusunda yöneten halk düşmanı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Şenel, 2002: 118). Peisistratus ve altıncı yüzyılın ikinci yarısının büyük bölümünde ülkeyi yöneten oğullarının tiranlık yönetimi döneminde ortak kültler, festivaller ve binalar yaratılıp geliştirilmiştir. Bu durumun Atina’ya katkısı ise vatandaşların dikkatlerinin Atina’ya odaklanması ve bu sayede polislin bütünleşmesine yardımcı olmasıdır (Raaflaub, 2007: 16). Tiranlık yönetimi, aristokratlara karşı olmalarından dolayı aristokratların ve halka yakın olmalarından dolayı da zengin kesimin düşmanlığını kazanmış ve bu iki düşmanlık, zamanla tiranlığın yıkılmasına sebep olmuştur.

Tiranlık sonrasında oluşan aristokratik veya oligarşik güçlerin karşısında sayıları giderek artan ve mülk sahibi olmayan kişilerden oluşan bir sınıf ortaya çıkmaya başlamıştır. Ortaya çıkan bu yoksul sınıf, ekonomik konumları itibarıyla hak ve yasa gücü elde etmek için mücadele etmişlerdir. Yoksul sınıf ile yönetenler arasındaki bu mücadele, halk meclislerinin oluşmasını ve demokrasi anlayışının olgunlaşmasını sağlamıştır. Kleisthenes döneminde, halk meclisleri ile birlikte demokrasi kavramı kırsal bölgeye taşınmıştır. Bu sayede yurttaşlara hem buldukları yerlerde yönetim ile ilgili deneyim edinme fırsatı verilmiş hem de kırsal bölgenin Atina demokrasisine entegre edilmesi sağlanmıştır (Freeman, 2003: 159). Halk meclisleri sayesinde demokratlar yavaş yavaş meclise girme ve bu meclislerde güçlenmeye başlama olanağı bulmuşlardır (Göze, 2017: 5). Bu şekilde polislerde demokrasi diye adlandırılan yönetimler kurulmuştur.

Yunan polislerindeki demokrasi eğilimleri günümüzdeki demokrasi anlayışı çerçevesinde ele alınmamalı kendi dinamikleri içerisinde değerlendirilmelidir. Halk yönetimi olarak kavramsallaşan demokrasinin polislerdeki açılımının nasıl gerçekleştiğine bakılırsa, halk kavramının Yunan toplumunda yaşayan bütün insanları kapsamadığı görülecektir. Yunan polislerinde halk kavramı sadece özgür insanları ifade eden bir kavramdır (Sartori, 1993: 24). Klasik Atina toplumu, özgür ve köleleştirilmiş kavramları çerçevesinde cinsiyet ve statü kavramları ile ayrıştırılmış bir yapıya sahiptir. Atina toplumunda yurttaşlık kavramı erkek olma ile belirlenmiştir. Buna göre herhangi bir malvarlığı ve statüye bağlı olmaksızın ebeveyni yurttaş olan, özgür doğan ve on sekiz yaşında ve üstünde olan bütün erkekler yurttaş kapsamına girmektedir. Atina demokrasisine bakıldığında kadınların yurttaşlık kavramının dışında tutulduğu görülür. Kadınların temel görevi; ev ekonomisi ve kölelerin çalışmasını denetlemeyi de içerisine alacak şekilde ev işlerinin yürütülmesi olarak tanımlanmıştır. Yurttaşlık, aynı zamanda Atina toplumunda köleler ve yabancıları da dışlayan bir yapıya sahiptir (Coleman, 2000: 23). Antik Yunan toplumlarında halk kavramı içerisinde olmak siyasal haklara sahip olma anlamına gelmediğinden toplumsal bütünlük açısından eşitsizliği vurgulayan bir yapıya sahiptir (Akkoç, 2014: 33).

Yurttaş kavramı, Antik Yunan polislerinde siyasal hakların sahiplerini belirleme aracı olarak kullanılmaktadır. Yurttaşlık kavramı polisin yönetimine katılım; diğer bir ifadeyle memurluk, askerlik, seçme hakkı ve yönetici seçilme gibi toplumsal ve siyasal yaşamda birçok farklı role karşılık gelmektedir. Polislerde yurttaşlar kendi içlerinde eşit konuma sahip değildiler, ekonomik ve toplumsal ayrımlar yurttaşlar için de geçerlidir. Polisin siyasal yaşamdaki karşılıkları yurttaşlara servetleri doğrultusunda dağıtılmaktadır. Yoksul kesim sadece halk meclislerinde bulunabilirken soylular, toprak veya ticaret zenginleri yönetici olabilmekte; arkhon olabilmek için ise soylulardan oluşan birinci sınıf içerisinde yer almak gerekmektedir (Ağaoğulları, 2013: 20-32).

Özgürlük noktasında ise, Antik Yunan'da yurttaş sayılan kimselerin siyasal özgürlüğü anlaşılmalıdır. Yurttaş olanların yasaların yapılmasına, yönetici seçimine, savaş ve barışa karar vermeye hakları bulunmakla birlikte yurttaşların düşünce ve inanç özgürlüğü olmadığı gibi özel, sosyal ve ekonomik alanda yurttaşların tüm yaşantıları polis tarafından düzenlenmekte ve denetlenmektedir (Göze, 2017: 6). Bu çerçevede özgürlük, polisle tümleşik bir anlama sahiptir. Bununla birlikte poliste bireysel bir özgürlüğün olmadığı, bunun aksine polise ve siyasete dair bir özgürlük anlayışının egemen olduğu görülmektedir. Antik Yunan demokrasisine bakıldığında belirtilen anlayış, bir yurttaşlar yönetimi olarak kendisini göstermektedir. Bu demokrasi kavramı; yurttaş ve siyasal katılım çerçevesinde ele alınırsa toplumsal olarak kadın, yabancı ve kölelerin dâhil edilmediği bir anlayış yerine toplumsal olarak yapıya dâhil edilenler yani yurttaşlar ekseninde işleyen bir siyasi yapı olarak değerlendirilmelidir.

2. ANTİK YUNAN'DA SİYASİ KURUMLAR VE İŞLEYİŞLERİ

Antik Yunan'da despotik rejimler haricinde yurttaşların siyasal haklarını kullanması çeşitli kurumlar aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Halk Meclisi (*eklesia*), Başkomutan (*Polemarkhos*), Beşyüzler Meclisi (*bule*), Çanak Çömlek Mahkemesi (*Ostrakismos*) bu kurumlardan bazılarıdır.

Antik Yunan demokrasisinde Halk Meclisi demokrasi kurumunun temelini oluşturmakla birlikte bütün yurttaşlara açık olan bir kurumdur. 20 yaşına gelmiş her erkek yurttaş bu meclise

katılabilmektedir (Kışlalı, 1984: 67). Halk Meclisi; vergilerin arttırılması, yapılan harcamaların denetimi ve dış siyasetin idaresi vb. her konuda yasa yapma hakkına sahiptir. Meclis yılın on ayında ayda dört kez olmak üzere rutin bir biçimde toplanır. Her ayın ilk toplantısında sabit gündemi, devletin tahıl stokları ve ulusal güvenlik konuları ile ilgili sunulan raporlardan oluşmaktadır. Acil durumlarda meclis rutin toplantı zamanının dışında toplanabilmektedir. Mecliste kararlar oy çokluğu ile alınmakta ve oylama, konuşmacının dinlenmesinden sonra el kaldırma yoluyla yapılmaktadır (Freeman, 2003: 238). Dönemi itibariyle vatandaşlık haklarına sahip olan Atinalılardan oluşan Halk Meclisi, devletin gerçek gücü ve köleci demokrasinin en yüksek örgütü konumundadır. Halk Meclisi, Beşyüzler Meclisi'nin çalışmalarını denetlemektedir ve gerçek anlamda bu meclis, Atina'nın ortak hükümdarı konumundadır (Diakov ve Kovalev, 2014; Jones, 2008: 15).

Beşyüzler Meclisi, Kleisthenes tarafından oluşturulmuştur. Kleisthenes, Atina'yı siyasal ve askeri amaçlarla kendi içerisinde üç bölgeye ayırmıştır. Bu bölgeler; kentin kendisi, kıyı bölgesi ve iç bölgeden oluşmaktadır. Demoslara sahip her bölge, trittyes (üçte bir) olarak bilinen daha büyük bölgelere ayrılmıştır. Bu sayede kıyı bölgesi, iç bölge ve kentin kendisinden oluşan her birim bir kabileye eşit hale getirilmiştir. Bu sayede Atina on kabileye ayrılmış, on kabilenin her biri konseye elli üye seçmiş ve bu şekilde Solon'un oluşturmuş olduğu Dörtüzler Meclisi, Beşyüzler Meclisine dönüşmüştür (Cartledge, 2016: 67; Freeman, 2003: 158). Beşyüzler Meclisi, Atina'nın temel yönetsel örgütü konumundadır. Halk Meclisi'nin toplanmadığı zaman zarfında hükümetin devamlılığı bu meclis tarafından sağlanmaktadır. Meclisin üyeleri, kabilelerin belirlemiş olduğu ellişer gönüllü arasından kurayla beş yüz kişinin seçiminden oluşmaktadır. Meclis üyelerinin görev süresi bir yıl ile sınırlıdır ve arka arkaya olmamak kaydıyla bir kişi en fazla iki kez seçilebilmektedir. Meclisin temel görevi; Halk Meclisi'nin işlerinin düzenlenmesi, kararların uygulanmasının sağlanması ve devlet işlerini gözetmekten oluşmaktadır (Diakov ve Kovalev, 2014: 289; Freeman, 2003: 239). Beşyüzler Meclisi'nde özellikle soylular ağırlıktadır (Şenel, 2002: 119) ve bu meclisin Halk Meclisi'nin gündemini belirleme gibi bir takım görevleri bulunmaktadır. Polisteki tüm yöneticiler ve kamu görevlileri bu meclise bağlıdır ve polisin bütün askeri unsurları bu meclisin denetimi altında bulunmaktadır (Kışlalı, 1984: 67).

Halk Meclisi'nin gücü yetki sınırları tam olarak net olmayan Areopagos tarafından sınırlandırılmıştır. Areopagos, genel anlamda aristokrasi sınıfı içerisinde seçilen arkhon'ların oluşturmuş olduğu soylular topluluğudur. Bu sisteme daha sonra dâhil edilen ve halkın seçmiş olduğu general (strategoslar) bulunmaktadır. Bu generallik yıldan yıla korunabilmekte ve çoğunlukla zengin sınıflar arasından seçilmektedir (Freeman, 2003: 235). Askeri işler, strategoslar kurulunun sorumluluğunda bulunmaktadır. Bu kurulda bulunan generaller savaş esnasında kendi kabile bölgesini komuta etmektedir. *Polemarkhos*'un yetkisi savaş meclisi onursal başkanlığı ile sınırlıdır (Diakov ve Kovalev, 2014: 290). Generallerin zengin sınıf içerisinde seçilmesi ve etkilerinin zamanla artması neticesinde; Atina, zamanla aristokrat sınıfının nüfuz etkisi altında kalmıştır.

Ostrakimos; Kleisthenes tarafından, tiranlığın yeniden getirilerek kurulmuş olan düzenin değiştirilmesi ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla uygulanmış bir yöntemdir. Antik Atina yasal düzeninde bu terim, bir Atina vatandaşının mülk ve medeni haklarını kaybetmeden Atina'dan sürgün edilmesini ifade etmektedir (Jones, 2008: 70). Belirtilen yöntemin uygulaması şu şekildedir: Sene başında Beşyüzler Meclisi Halk Meclisi'ne "*ostrakimos*"a başvurmak isteyip istemediklerini

sormaktadır. Halk Meclisi'nin çoğunluğunun olumlu yönde oy kullanması durumunda oylama için başka bir toplantı yapılmaktadır. Bu toplantıda her üye sürgün edilmesini istediği kişinin adını bir çanak çömlek parçasının “ostraka” üzerine yazmaktadır. Sonuç olarak toplantıya altı bin yurttaşın katılması ve katılanların çoğunluğunun sanığın sürülmesi yönünde oy kullanmış olması durumunda ilgili kişi on yıl süreyle Atina'dan sürgün edilmektedir (Cartledge, 2016: 70).

Dönemin siyasal kurumları değerlendirildiğinde, Antik Yunan demokrasisinin bir azınlık demokrasisi olduğu görülür. Bunun temel nedeni ise belirtilen dönem içerisinde siyasal haklara sahip olanların sayısı ile kapsamının oldukça dar tutulmasıdır. Toplumdaki yurttaş kavramının tanımı nedeniyle toplumun sadece küçük bir kısmı belirtilen kurumlarda görev alabilmekte ve toplumun büyük bir kısmı bu siyasal haklardan mahrum kalmaktadır. Antik Yunan'daki demokrasi anlayışı aslında siyasal katılma olarak ele alınabilir ve modern anlamda bireyin iktidara, azınlığın çoğunluğa karşı korunması gibi çağdaş demokrasinin temel unsurlarını içermemektedir.

3. ANTİK YUNAN'DA SİYASAL DÜŞÜNCE

Antik Yunan'ın M.Ö. 5. yüzyılda özellikle Pers savaşları ile birlikte ticaret, kültür ve sanat merkezi haline gelmesiyle mevcut olan dinî, ahlaki ve felsefî anlayışlar sorgulanarak yeniden yorumlanmaya başlanmıştır. Antik Yunan özelinde özellikle Atina'nın mevcut demokratik yönetim biçimi ve bu sayede toplumsal olgunluğun sağlanması insan odaklı bir anlayış ve dönüşüme neden olmuştur. Doğrudan demokrasiyi, niteliklerindeki aksaklıklara rağmen, iyi bir biçimde yürüten Atina'da özgür yurttaşın gerekli niteliklere sahip olduğu takdirde seçilme hakkına sahip olduğu çok sayıda meclis vardır (Cevizci, 2001: 73). Bununla birlikte Atina; demokrasi, aristokrasi ve oligarşi ekseninde sürekli yönetimlerin değiştiği hızlı bir siyasal değişimi tecrübe etmiştir. Bundan dolayı Atina, insanın kendine yönelmesini sağlayan ve insanı ön planda tutan düşüncelere yönelmeye başlamıştır.

İnsanı ön planda tutan, insanı sosyal ve siyasal ortamı içinde ele alan söylemlerin yoğunluğu sofistler ve Sokrates döneminde olmuştur. Sofistler, insanı odak noktasına alarak Antik Yunan'ın ahlak, devlet, hukuk ve toplum gibi düşüncelerine yön vermişlerdir. Atina'da yaşanan demokratik gelişmeler neticesinde bu ortam içerisinde başarılı olmanın koşulu da güzel konuşmak ve karşısındakini ikna etmekten geçmektedir. Yurttaşlar ancak bu şekilde halk meclislerinde kendi fikirlerini kabul ettirebilme imkânına sahiptir. Sofistler de bu ihtiyaca cevap vererek demokratik düzen içerisindeki kültür boşluğunu doldurmuşlardır (Göze, 2017: 10).

Sofistler bir taraftan demokratik kültürün temellerini oluşturmaya çalışırken diğer taraftan aristokratik toplum düşüncesini yıkma ve sonuç olarak da ortaya çıkacak olan boşluğu doldurma çabası gütmüşlerdir (Kışlalı, 1984: 72). Sofistler ilk olarak doğrunun tek ve değişmez olduğu inancını yıkmaya çalışmışlardır. Çünkü doğrunun tek ve mutlak olarak kabul edilmesi uzun yıllardır aristokrasinin varlığı nedeniyle topluma kabul ettirilen değer yargılarının değişmemesi anlamına gelmektedir ve bu temel üzerine bir demokratik rejimin kurulması oldukça zor olacaktır. Protagoras, gerçekliğin insandan insana değişebileceğini ve mutlak doğrunun olmadığı durumunu “*bütün şeylerin ölçüsü insandır*” diyerek özetlemiştir (Freeman, 2003: 267; Kranz, 1994: 194). Sofizm, bütün görüşlerini göreceli ve değişken bir dünya üzerinden temellendirmiştir ve bütün bireyler için geçerli bir devlet veya hukuk sisteminin varlığından söz edilemeyeceğini öne sürmüştür. Sofistlere

göre devletin temelinde güç yatar ve insanlar güçsüz oldukları için çıkarlarına uygun düşen bir sözleşmeyle toplum halinde yaşamayı seçmişlerdir (Çeçen, 1993: 87).

Genel olarak ifade etmek gerekirse sofistler bir düşünde okulu olmaktan ziyade bir hareket olarak ifade edilebilir. Sofist hareketinin Atina'daki başlangıcının demokrasi ile bağlantılı olması tesadüfi bir durum değildir. Bununla birlikte bu hareketin başlangıç noktasının Atina olduğunu söylemek doğru bir ifade değildir. Çünkü erken dönem ünlü sofistleri (Gorgias, Protagoras vb.) becerilerini kendi yerel demokrasileri içinde pratik teşhir yoluyla edinmişlerdir. Sofistleri Atina'ya getiren unsur ise buradaki mevcut konuşma özgürlüğünden ziyade Atina'nın zenginliği ve retorik eğitimi için ödeme yapabilecek kapasiteye sahip geniş nüfusedir. Sonuç itibarıyla sofistler, zengin olmadıklarından dolayı geçimlerini sağlamak zorundadırlar. Bunun için de Antik Yunanistan'ı dolaşarak erkeklerin siyasette, hukukta ve retorikte başarılı olmak için ihtiyaç duydukları becerileri onlara öğretmek başarılı olmuşlardır. Bu hizmetlere en çok ihtiyaç duyulan yer ise demokrasinin varlığı nedeniyle doğal olarak Atina'dır (Robinson, 2008: 25-26). Sofist kelimesi ilk başlarda bilge adam anlamında kullanılmış gibi görünmektedir. Nitekim Atinalı Solon, Herodot tarafından bilge adam anlamına gelen sofist şeklinde etiketlenmiştir. Platon ile birlikte sofist kavramı olumlu yapısını kaybetmiş ve olumsuz bir kavram olarak nitelendirilmiştir. Platon, bu kavramı sahte bilgelik sağlayıcısı, gerçek bilgeliği öğretebileceğini iddia eden şarlatan ve entelektüel dolandırıcı gibi durumları ifade etmek için kullanmıştır. Platon ile birlikte olumsuz anlamlar yüklenen sofist kavramı, Avrupa dillerine de olumsuz çağrışımlar yaratan bir kavram olarak geçmiştir (Cartledge, 2009: 72).

Sofistlerin ardından Sokrates, siyasi ve sosyal açıdan hızlı bir değişimden geçen Antik Yunan'da politik açıdan düşülen hataları ve yanlış değerlendirmeleri görerek bunları düzeltme yollarını aramıştır. Sokrates'e göre bilgi ve düşünce adaletin temelidir ve adalet göreceli olmayıp her yerde aynı olan bir değerdir. Bilgili kişi ise adalete yönelerek yasalara uyan kişidir. Sokrates, felsefesinde erdemi ön planda tutar ve toplumu soyluların aksine erdemli ve bilgili kişilerin yönetmesini savunur (Kışlalı, 1984: 74).

Platon'un siyasi düşüncelerinin şekillenmesinde kendi döneminde yaşanmış olan siyasi istikrarsızlık ve çatışmalar ile savaşların büyük etkisi olmuştur. Platon, Peloponnesos savaşı sırasında doğmuş ve büyümüştür. Savaşın sonunda Atina mağlup olmuş ve ortaya iç savaş çıkmıştır. Platon, Atina'nın bu savaşta Sparta'ya yenilmesini demokrasinin zaafı olarak görmüştür ve bu nedenle siyasi düşüncelerinde de demokrasiyi başarısız bir yönetim modeli olarak sunmuştur (Çaha, 2010: 26). Bu çerçevede Platon'a göre demokrasi; tamamen duygusal ve menfaatçi saiklerle almış olduğu kararlar, ayaktakımı ile aynı anlama gelmektedir (Barker, 1959: 61; Freeman, 2003: 271). Savaş sonrasında Atina "Otuz Tiranlar" yönetimi altına girer ve bu yönetim, halka baskı ve zulüm uygulamaya başlar ve yönetimler her aşırılığın sonuncunda bir diğerinin yerini yenisi alacak şekilde değişmeye başlar. Otuz Tiranlar yönetimi yıkılınca yerine demokrasi gelir fakat bu sefer de mevcut yönetim Sokrates'i idama mahkûm edecektir ve Platon'un siyasi görüşleri de demokrasi karşıtlığı çerçevesinde gelişecektir.

Platon'a göre; insanlar tek başlarına kendilerine yetebilseydi toplumsal yapının oluşma ihtiyacı da hâsıl olmazdı. İnsanlar tek başlarına kendilerine yetemediği için toplum oluşmuştur. Bu çerçevede insanlar eksikliklerini gidermek amacıyla diğer insanlardan yararlanır. Belirtilen karşılıklı yardımlaşma geniş boyutta ele alındığında çok sayıda eksikliğin giderilmesi için birçok sayıda insan bir araya gelir. Herkes birbirine yardım edince de bir düzen ortaya çıkar. Kurulmuş

olan bu düzene de *toplum* adı verilir (Platon, 2016: 82). Toplumun orta çıkış nedeni eksiklikler olmakla birlikte bu eksiklikler birbirinden farklılık arz etmektedir. Bu düzende herkesin birkaç iş için fazla zaman harcaması yerine iş bölümüne başvurulabilir. Bu sayede herkes bir iş ile uğraşmış olur ki mantıklı olan durum da budur (Platon, 2016: 83). Toplumsal düzen karşılıklı yardımlaşma üzerine kurulu olduğu için ve doğuştan insanlar birbirilerine benzemediklerinden dolayı toplumda insanlar birbirinden farklı işlerle uğraşmalıdırlar. İnsanların yaradılıştan gelen farklılıkları nedeniyle iş bölümü yapıp yetenekli olduğu alanlarda uzmanlaşmaları hem toplumun hem de bireyin çıkarına uygun bir durum olacaktır (Göze, 2017: 22). Platon ihtiyaçların çeşitliliği üzerinden organizmacı bir toplum yapısı oluştururken ideal devletini ve toplum anlayışını bu temel ihtiyaçlarla sonlandırmaz. Oluşan toplumun ilk ayağını ekonomi ve ekonomi üzerinden oluşturulan bir toplum yapısı oluşturur. Fakat toplum genişletildikçe oluşturulan toplumun korunması gerekecektir. Bu noktada hayatın devamını sağlayanların askerlik hizmetini yapacak olanlarla aynı olamayacağını belirttikten sonra “*askerin doğası gereği filozof gibi olması gerekir, ayrıca güçlü ve öfkeli de olmalı*” (Platon, 2016: 92) cümlesiyle toplumda toplumun normal gündelik işleri ile uğraşmayan ayrıcalıklı bir sınıf oluşturmuş olur. Bu çerçevede devleti “*arzulara*” dayalı bir topluluk olarak ele alan Platon açısından askeri sınıfın dâhil edilmesiyle devlet artık “*ruha*” dayalı bir askeri örgüt olarak ortaya çıkmıştır (Barker, 1959: 108). Platon’un öngörmüş olduğu toplum yapısı iş bölümü esasına dayanan organizmacı toplum yapısıdır. Bu toplum yapısından hareketle ideal devlet; üretim, koruma ve yönetim işleri temelinde sınıflandırılır ve bu üç toplumsal sınıf sırasıyla üreticiler, koruyucular ve yöneticilerdir (Ağaoğulları, 2012: 100). Platon’un ideal devlet veya toplum yapısında hiyerarşik olarak en üstte yer alan sınıf yöneticiler sınıfıdır ki bu sınıftakiler bilginin peşinde koşan, erdemi bilgelik olan filozoflardır (Platon, 2016: 217-218). Platon’un tasarlamış olduğu organizmacı ideal devlet yapısındaki temel çelişki Barker tarafından (Barker, 1959: 113-114) şu şekilde ifade edilmektedir: Platon’un ideal devletinin temel hatası, devletin insan zihni ile olan ilişkisinden ziyade kendi insan zihni anlayışının ayrılıkçılığında ve bu ayrılıkçılığın devlete uygulanmasından ve akıl kavramı üzerinden despotizmin devlete uygulanmasından kaynaklanmaktadır.

Platon, tasarlamış olduğu organizmacı toplum düzeninde koruyucu ve yönetici sınıfına özel mülkiyeti yasaklar ve ortak mülkiyet temeline dayalı bir sistem benimser. Bu anlayış, komünizme ulaştırılmaya çalışılmasına rağmen amaç noktasında komünizmden farklıdır. Sosyalizmde ortak mülkiyet fikrinin temel amacı insanların en yüksek mutluluk düzeyine toplumun tümünü kapsayacak şekilde ulaşmak (Ebenstein, 2003: 22) olmasına rağmen burada bahsedilen ortak mülkiyet ise koruyucular ve onların içinden çıkan yöneticiler sınıfının maddi isteklerden uzaklaşması ve bunların tatminine az değer vermesini sağlayan bir fedakârlık anlayışıdır.

Platon, ideal devlet modelini ortaya çıkardıktan sonra hiçbir yönetimin sonsuz olmadığını ve bütün yönetimlerin birbirini takip eden bir dolaşım içinde olduğunu savunur. Bunu ifade ederken de “*her devlet, doğan her şey ölümlüdür*” (Platon, 2016: 310) cümlesini kullanır. Platon’a göre beş çeşit devlet şekli vardır. Bunlar; aristokrasi, timokrasi, oligarşi, demokrasi ve tiranosluktur. Aristokrasi, en iyilerin yani bilgili ve erdemli bir sınıfın yönetimidir. Timokrasi, askerlerin egemen olduğu ve aristokrasinin bozulmasından sonra ortaya çıkan ve aristokrasi ile oligarşi arasında olan yönetim biçimidir (Platon, 2016: 312). Bu yönetimin en önemli özelliği şan ve şeref düşkünlüğünün en üst düzeyde olmasıdır. Bu yönetimde bilgili insanların başa geçmesi mümkün değildir. Timokrasi yönetimlerinde onur, yükselme tutkusu ve paraya düşkünlük hâkim özellikler haline gelir ve sonunda en zengin olanlar yönetimi ele geçirirler ve böylece oligarşi ortaya çıkar (Yetkin, 2008:

84). Oligarşi, Platon tarafından parası fazla olanın veya yönetimde zenginlerin olduğu, fakirlerin yönetildiği bir sistem olarak ifade edilir (Platon, 2016: 316). Bu yönetimlerde zenginler baş tacı olur ve yoksullar horlanır, devlet yönetimi zenginlik miktarına göre zenginler arasında dağıtılır. Toplumun zengin ve yoksul şeklinde iki düşman gruba ayrılması ile birlikte çatışmadan yoksullar galip gelirse ortaya demokrasi çıkacaktır (Platon, 2016: 325). Demokrasi, alabildiğince zengin olma isteğinin ve doymak bilmez bir mal açlığının sonucu ortaya çıkar (Göze, 2017: 33). Aşırılığa varan bir eşitlik durumunu savunan bu siyasal sistem içinde yaşayan bireyler her şeye hakkı olduğunu savunarak ölçsüzlüğü en uç noktaya taşıyacaktır. Bu durum ilk bakışta güzel görünmesine rağmen belli bir düzen ve kuralın olmaması daha doğru bir ifadeyle yığın, çoğunluğun aşırı serbestliği nedeniyle ortaya çıkan sınırsız eşitlik ve özgürlük ortamı, demokrasiyi tiranlığa dönüştürecektir (Platon, 2016: 330-333). Halkı yönetenler halkın taleplerini karşılayamaz duruma gelince toplumda kargaşa çıkacak ve demokrasi içinden tiranlık doğacaktır. Demokrasinin bu özelliğine rağmen Platon'un sınıflandırmasında demokrasi en kötü rejim olarak ele alınmaz. Platon'un demokrasi yönetimine karşı olumsuz tavır sergilemesi, aslında savunmuş olduğu organizmacı toplum yapısıyla örtüşmektedir. Çünkü Platon, tüm insanların fiziksel ve zihinsel olarak birbirinden farklı olduğunu bilincindedir. Aynı şekilde tüm insanların yönetmeye uygun olmadığını ve böyle bir durumda devletin devamlılığının sağlanamayacağını savunmaktadır (Lange, 1939: 486). Dönemin koşullarının tersine hareket ederek kitlelerin hoşuna gidecek söylemlerde bulunmaktan çekinmiş olması da ortaya atılmış olduğu düşünce biçimiyle örtüşmektedir. Platon'un demokrasi noktasında temel çekincesi, insan arzu ve isteklerinin sınırsız olması ve aynı zamanda liyakat ve yeteneğin göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır. Liyakat ve yeteneğin olmadığı yerde aşırı özgürlük ve arzunun hâkim olduğu toplumun, güçlünün hüküm sürdüğü ilkel toplum formasyonuna dönüşeceği endişesi taşımaktadır. Tiranlık ise toplumu kötülüklerden koruyacağını dile getiren demagoglardan birinin bu vaade halkı inandırması neticesinde ortaya çıkan yönetim şeklidir. Platon, demokrasiden tiranlığa geçişi *“aşırı derecede özgürlüğe verilecek olan karşılık aşırı derecede köleleştirme olur”* (Platon, 2016: 335) şeklinde ifade etmektedir. Kulağa hoş gelen söylemlerle elde edilen iktidar daha sonra şiddet yoluyla sağlamlaştırılmaya çalışılacaktır (Türküne, 2010: 152-153). Platon, halkın yönetime getirdiği kişinin tirana nasıl dönüştüğünü şu cümlelerle ifade eder: *“İktidara gelen kimse halkın kendi söylediklerinin hepsini dinlediğini gördüğünde onlara dilediğini yaptırmaya başlar. Kendisi gibi insanların beğendiği bir yöntem olan başka insanları suçlama yoluna gider, herkesi mahkemeye verir, birilerini öldürür kendi ellerini düşmanlarının kanıyla kirletir, sürgün cezaları, ölüm cezaları sürekli verilir.”* (Platon, 2016: 338). Tiranlık yönetiminde yöneticiler sadece kendi çıkarlarını tatmin etme peşinde koşarlar ve bu yönetim biçimi Platon'un belirttiği en kötü yönetim biçimidir (Tannenbaum veSchultz, 2006: 66).

Platon'un siyaset felsefinin temelini idealar oluşturur. Buna göre gerçek ve mutlak olan idealar evrenidir ve bunun dışındaki evren ise görüntüler evrenidir. Bu ayırmadan yola çıkarak iş bölümü temeline dayanan bir organizmacı toplum yapısını tasvir eder ve bu toplumun başında da bulunması gereken kişi olarak görüntü evreni dışındaki, yani gerçeklerin yansıması olan gölgeler yerine gölgeleri yansıtan gerçeği gören filozof kral olarak işaret edilir. Platon, hiçbir yönetim biçiminin sonsuz olmayacağını ve hepsinin zamanla biri ötekine dönüşecek şekilde değişeceğini savunur ve her aşırılığın aslında yönetim sisteminin de bozulmasını beraberinde getirdiğini ifade etmekle birlikte demokrasinin bozulmasını da sınırsız eşitlik ve özgürlüğe bağlamaktadır.

Platon'un öğrencisi olan Aristoteles de hocası gibi demokrasiye karşı bir düşünür olmakla birlikte eşitlikçi bir toplumdan da yana değildir. Bununla birlikte gelişen orta sınıfın değer

yargılarından etkilendiği ve gözleme dayalı bir bilimsel yöntem kullandığı için Aristo'nun demokrasiye katkısı hocasından katkısından fazla olmuştur (Kışlalı, 1984: 75). Aristo, etik ve politika alanında Platonik metinlerde belirtilen projeyi sürdüren kişi olarak görülmektedir. Bu durum aslında, Platon ve Aristoteles'in geleneksel anlamda farklı felsefi yaklaşımlara sahip oldukları düşünüldüğünde, heterodoks bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Heterodoks görüş, Raphael'in *Atina Okulu*'nun belirttiği gibi, Platon gerçeğin kaynağı olarak her zaman gökyüzüne baktı, Aristoteles ise gerçeğe ulaşmak için yaşadığımız dünyadaki ampirik araştırmaya vurgu yaptı (Balot, 2006: 227) şeklinde ifade edilebilir.

Aristoteles'in siyasi düşünceleri değerlendirilirken çalışma açısından en önemli üç düşüncesi ele alınabilir. Bunlar; devletin doğal gereksinimler sonucu kendiliğinden ortaya çıktığı, insanların sosyal-siyasal varlıklar olduğu ve devletin bireylerden öncelikli olduğu görüşlerinden oluşmaktadır.

Aristo, insanı sosyal-siyasal bir varlık olarak tanımlar ve bu nedenle tek başına yaşamasının imkânsız olduğunu belirttiikten sonra; mutluluğa ulaşmak ve ihtiyaçlarını karşılamak için bir araya gelen bireylerin toplumu, diğer bir ifadeyle, devleti oluşturduğunu savunur. Bu siyasi yapının da en mükemmel formunun polis olduğunu belirtir. Çünkü polis kendi kendine yetebilen en ideal toplum veya devlet biçimidir. İnsanlar ihtiyaçları nedeniyle bir araya gelip aileyi, sonra köyleri meydana getirmişlerdir ve köylerin birleşmesi ile nihai olarak devlet oluşmuştur (Aristoteles, 2010: 9). Bu çerçeveden bakıldığında Aristo'nun toplumun oluşum ile ilgili hareket noktası ailedir ki bu kurum doğa yasası uyarınca kurulan en eski kurumdur. Sonraki aşama köydür ve en son ulaşılabilecek ve insana değer katabilecek aşama devlettir. Aristo'nun bütünü parçalardan önce gelmesi düşüncesine bakıldığında devletin aileden ve bireyden önce geldiği görülür. Aristo'ya göre devletin hem doğal hem de bireyden önce geldiği açıktır (Çuhadar, 2007: 116). Aristo, devleti aslında amacı ve sonu olan doğal bir yapı olarak ele alır. Devlet doğal bir yapı olduğuna göre birey ve devletin ortak bir amacı olmalıdır ve iki yapı birbirini tamamlamalıdır. Bundan dolayı devletin amacı olan “*iyi yaşam*” bireyin amacı olan “*eudaimonia*” ile özdeşleştirilir (Barnes, 2000: 128). Aristo'ya göre polis yaşamı, insanlar için tamamen doğal olan tek yaşamdır; çünkü insanlar yalnızca polis içinde doğal amaçlarını yerine getirebilirler (Johnson, 1990: 48). Aristo'nun siyaset felsefesindeki temel amaç, birey yerine siyasi yaşamın yani devletin ön planda tutulmasıdır. Devlet dışındaki bireysel yaşam tamamen doğa dışıdır. Aristo devletin önceliği ve üstünlüğünü şu cümlelerle ifade etmektedir (Aristoteles, 2010: 10):

Üstelik, şehir ya da devletin, aileden de, aramızdaki herhangi bir bireyden de önceliği vardır. Çünkü bütün, parçadan önce gelmelidir. El ya da ayağı tüm bedenden ayırın, artık el ya da ayak olmaz (ancak, nasıl taştan yontulmuş bir el ya da ayaktan söz edebiliyorsak, öylece adı kalır geriye). Böyle bir eylem sonucunda, onu o yapan güç ve işlevi yitirmiş olacağı için, ortadan kalkacaktır. Dolayısıyla, bunlar hakkında aynı sözcükleri kullanabiliriz, ama aynı şeylerin sözünü ediyoruz, diyemeyiz. Öyleyse, devletin hem doğal hem de bireyden önce olduğu apaçıktır.

Aristo, devletin kökenini belirlemek için ilk insan topluluğu olarak aileyi bulmuştur ve aile insanlar arasında temel ilişkilerin şekillendiği ilk kurumdur. Aristo, daha sonra aileyi de inceleyip onu en küçük parçalarına kadar bölüp analiz etmiştir. Ailenin parçalara bölünmesi ile ortaya efendi-köle, koca-karı ve baba-çocuk şeklinde üç çift ortaya çıkar (Aristoteles, 2010) Bu çiftler bir taraftan yöneticinin diğer taraftan yönetilenin özelliklerini belirlerken aynı zamanda yönetim biçimlerinin altyapısını da oluşturur. Aristo tarafından önemli görülen ve üzerinde durulan temel konu ise efendi ile köle arasındaki yani yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkidir. Köle, Aristo'ya göre efendisinin yaşamına yardımcı olacak olan bir canlı araçtır (Johnson, 1990: 105). Köle, bu şekilde tanımlandıktan sonra özgür kimseler ile köleler arasında ayırım olduğunu belirtirken Aristo, gereken

şeyleri zekâsıyla önceden görebilen kimsenin doğa gereği yönetici ve efendi olduğunu ifade eder. Fakat beden gücü ile bunları yapanlar ise doğaca köledir ve yönetilendir (Aristoteles, 2010). Aristo, özgürlük ve hak kavramını vatandaşlık kavramı üzerinden tanımlamaktadır. Özgürlük bu nedenden dolayı sadece vatandaşlara tanınmış olan bir haktır. Köleler, vatandaş olmadıkları için ve bazı insanlar zaten doğaları gereği köle oldukları için bu insanların köle yapılması doğaya uygundur. Doğası gereği zaten kendisine değil de başkasına ait olan biri, doğası gereği köledir. Köle bir mal ise o zaman sahibinin eylemlerine yardımcı olan ve ondan ayrılabilen bir araçtır. Köleler iyi bir hayat sürebilirler fakat kölelerin özgürlükleri ve hakları yoktur (Balot, 2006: 239). Aristo, zihnin beden karşısındaki üstünlüğüne vurgu yaparak efendinin köle ve yönetenin yönetilen üzerindeki üstünlüğünü doğa gereği olarak meşrulaştırıp eşitsiz bir toplum yapısına vurgu yapmaktadır. Kısaca ifade edilirse, yöneten ile yönetilen arasındaki ayrım doğal olarak kabul edilir ve bu ayrım noktasında da herkesin sahip olduğu erdemler vardır. Ancak yöneten ile yönetilenin erdemi aynı değildir birinin erdemi yönetmek iken diğersinin erdemi yönetilmektir.

Aristo, toplumdaki yurttaş tanımını yaparken yurttaşın; yasal, siyasi ve yönetsel görevler alan kimseler olduğunu belirtir ve yurttaş ölçütünü “*tam anlamıyla yurttaş, yönetim ayrıcalıklarında payı olan bir kimsedir.*” şeklinde ifade etmektedir (Aristoteles, 2010: 78). Aristo’ya göre her yönetim biçiminin farklı vatandaşlık anlayışı vardır ve kendi yurttaşlık anlayışı ise köleler, yabancı zanaatçılar, siyasi erdemleri geliştirmeye elverişli olmayan işlerde çalışanları içermeyen bir yurttaşlık anlayışıdır ki bu kesimlere siyasi haklar tanınmamalıdır (Şenel, 2002: 171). Aristo, yurttaş kavramını genel olarak rejimler üzerinden tanımlamaktadır. Bundan dolayı farklı rejimler, yurttaş statüsü için çeşitli gereksinimler belirler. Aristo, bu durumu şu şekilde ifade eder (Aristoteles, 2010: 77): “*Ayrı ayrı anayasalar olduğu gibi, ayrı ayrı yurttaş türleri de olmalıdır -özellikle, yönetim ya da egemenlik altında yaşayan yurttaşın. Böylece, işçinin ya da ücretle çalıştırılan bir kimsenin yurttaş olması bir anayasada gerekli, bir başkasında ise olanaksız sayılacaktır.*” Yurttaş kavramı önemli bir unsurdur ve yurttaş olan kişi, karar vermeyi ve adalet yönetimini kontrol ettiği için siyasi yönetim içinde bir paya sahip olacaktır. Bu çerçevede Aristo, polislin en keskin tanımını “*vatandaş-devlet*” olarak sunmaktadır. Daha spesifik biçimde ifade etmek gerekirse vatandaş, siyasi sistemi “*politeia*” paylaşan kişilerdir (Balot, 2006: 245). Aristo’ya göre hangi yönetsel model olursa olsun devlette egemen güç yurttaşlardır. Doğru yönetim modeli ise bütün yurttaşların iyiliğini amaçlayan modeldir. Bir devlette herkesin iyiliği gözetildiği takdirde yönetimin tek bir kişinin elinde bulunması veya bir grupta veya halkta bulunmasının bir sakıncası yoktur. Ortak yarar gözetilen model her zaman doğru yönetim biçimidir.

Aristo, yönetim biçimlerini sınıflandırırken yukarıda da ifade edildiği gibi ortak yararı ölçüt olarak kullanmış ve hocası Platon’un aksine tek bir ideal devlet modeli tasarlamamıştır. Ona göre bir kişi, azlık veya çokluk ortak yararı göz önünde bulundurarak yönettikleri zaman yönetim modeli doğrudur ancak sadece bir kesimin çıkarları esas alınarak yönettikleri zaman yanlış bir anayasa söz konusudur. Ortak yarar ilkesi doğrultusunda; ortak iyiliği amaçlayan bir kişinin yönetimi krallık, azlığın yönetimi aristokrasi ve bütün topluluğun iyiliği için yurttaşların hepsinin katıldığı yönetim biçimi olarak siyasi yönetim (*politeia*) en iyi anayasal yönetimlerdir. Bu yönetimlerdeki sapmalardan ise krallıktan-tiranlık, aristokrasiden-oligarşi, siyasi yönetimden-demokrasi ortaya çıkar (Aristoteles, 2010: 81). Tiranlık tek kişinin çıkarlarını, oligarşi zenginlerin çıkarlarını demokrasi ise yoksulların çıkarlarını esas aldığı için doğru yönetimden sapan yönetim modelleri olarak gösterilirler.

Siyasal yönetim (*politeia*), gerçek anayasanın en iyi biçimi için kullanılan bir ifade ve erdemli bir halkın sahip olabileceği en iyi yönetim biçimidir. Bu sistem, yasanın yönetimi altında ortak yararı esas alan egemen otoritenin sahibi olan çoğunluğa denge veren, erdemli orta sınıfı kontrol eden niteliğe sahip olan liyakat ile zenginliği birleştiren bir yapıya sahiptir (Lintott, 2018: 45-46). Aristo, en iyi yönetim biçimi kavramını *orta yol* ilkesi ile açıklamaya çalışır. Aristo'ya göre şehrin anayasası, aslında oranın yaşam biçimini yansıtır. Bütün devletlerde çok zenginler, çok yoksullar ve orta halliler olmak üzere üç sınıf vardır ve buradaki orta en iyi ise mülk sahipliğinde zenginlik ile yoksulluk arasındaki orta hallilik durumudur. Bu nedenden dolayı iyi bir yönetimde de nüfusun büyük bölümü orta sınıftan oluşmalıdır. Çünkü orta sınıf en istikrarlı ve değişikliği en az isteyen sınıftır. Bu yüzden bir yönetim uzun ömürlü olmak istiyorsa toplumsal orta sınıf geniş olmalıdır ve orta sınıf aracılığı ile işleyen yönetim biçimi de en iyi yönetim biçimidir (Aristoteles, 2010: 1257-1128). (Bayoğlu, 2012)

Platon ve Aristo'nun siyasi görüşleri incelendiğinde; her iki düşünür için de siyasi rejimlerin temel amacının toplumun mutluluğu olduğu görülmektedir. Bununla birlikte her iki düşünür, aşırılığı ifade ettiği için demokrasinin toplumsal çatışma ve ayrışmaya neden olacak bir yapı olduğunu savunur. Her iki düşünür de temelde eşitsizlikçi bir toplum modeline sahiptirler ve eşitliğin yaratılıştan geldiğini, bundan dolayı sonradan kazanılan bir durum olmadığını ifade eder. Her iki düşünür açısından kölelik doğal ve zorunlu bir oluşumdur. Platon gibi Aristo da toplumu üç sınıfa ayırır. Platon, belirtilen sınıf ayrımı içerisinde koruyucular açısından özel mülkiyeti yasaklarken Aristo, böyle bir zorunluluğu kabul etmez ve toplum yararına olan özel mülkiyeti kabul eder.

SONUÇ

Antik Yunan siyasi düşüncesi, ortaya atmış olduğu düşüncelerin sonraki nesillere aktarımını sağlayabildiği için modern siyasi düşüncenin başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte Aristo ve Platon özelinde ele alınan siyasi düşünceler, bu düşünceleri ortaya atanların yaşamış olduğu dünya çerçevesinde ele alınmalıdır. Belirtilen dönemin koşullarına bakıldığında bahsi geçen düşünürlerin dünyalarının oldukça küçük olduğu, tarımsal bir toplum yapısı ve site devleti şeklinde örgütlenen bir siyasi yapının varlığı, vatandaş kavramının toplumun küçük bir kesimini kapsadığı ve bu kesimin siyasette etkin bir rol oynadığı görülmektedir. Bununla birlikte eşitlik, özgürlük, adalet, kamusal alan vb. kavramlar çerçevesinde ele alındığında Antik siyasi düşünce yapısının belli bir noktaya kadar mevcut siyasi düşüncelerimizle örtüştüğü söylenebilir. Nitekim Antik Yunan düşüncesi ile modern siyasi düşüncenin benzer kavramlar ve temel inançlar gibi hususlarda ortak bir yapıya sahip olmaları, bahsi geçen dönemin algılanması ve yorumlanmasını mümkün kılmaktadır.

Antik Yunan siyasi düşüncesine bakıldığında temel odak noktasının sistematik bir siyaset teorisi ortaya koyan Platon ve Aristo olduğu görülmektedir. Her iki düşünür de etkisi günümüze kadar devam eden siyaset teorilerini ortaya koymuşlardır. Bundan dolayı her iki düşünürün ortaya atmış oldukları düşüncelerin değeri ve devamlılığı ölçülemeyecek niteliktedir. Sonuç olarak Platon, olması gerekenden yola çıkarak ideal bir siyasi yapı oluşturarak idealist siyasi düşüncenin; Aristo ise olması gerekenden ziyade mevcut olanlar içinden en iyiyi sorgulayarak realist siyasi düşüncenin kurucusu olmuşlardır

KAYNAKÇA

- Akıllıoğlu, T. (2011). Kamu Yararı Kavramı Üzerine Düşünceler. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 9(1-3), 11-22.
- Ağaoğulları, M. A. (2013). *Kent Devletinden İmparatorluğa* (7. ed.). Ankara: İmge Kitapevi.
- Ağaoğulları, M. A. (2012). *Sokrates' ten Jakobenlere: Batı'da Siyasal Düşünceler* (3. ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akkoç, A. (2014). Yunan Demokrasisinin Kavramsal Yönü Ve Toplumsal Arka Planı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 31-42.
- Aristoteles. (2010). *Politika* (M. Tunçay, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Balot, R. K. (2006). *Greek Political Thought*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Barker, E. (1959). *The Political Thought of Plato and Aristotle*. New York: Russell & Russell .Inc.
- Barnes, J. (2000). *Aristotle: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Bayoğlu, E. (2012). *Platon ve Aristoteles' in Devlet Anlayışlarının Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum.
- Cartledge, P. (2009). *Ancient Greek Political Thought In Practice*. New York: Cambridge University Press.
- Cartledge, P. (2016). *Democracy: A life*. New York: Oxford University Press.
- Cevizci, A. (2001). *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. Bursa: Asa Yayınları.
- Coleman, J. (2000). *A History of Political Thought (From Ancient Greece to Early Christianity)*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Çaha, Ö. (2010). *Siyasi Düşüncelere Giriş* (2. ed.). İstanbul: Dem yayınları.
- Çeçen, A. (1993). *Adalet Kavramı*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Çuhadar, C. (2007). Bazı Filozofların Düşüncesinde Devlet Kavramı. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 111-129.
- Diakov, V., & Kovalev, S. (2014). *İlkçağ Tarihi Cilt: 1: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan* (Ö. İnce, Çev. 3. ed.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ebenstein, W. (2003). *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri* (İsmet Özel & Ş. Yay, Çev. 3. ed.). İstanbul: Şule Yayınları.
- Freeman, C. (2003). *Mısır, Yunan ve Roma (Antik Akdeniz Uygarlıkları)* (S. K. Angı, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Göze, A. (2017). *Siyasal düşünceler ve yönetimler* (17. ed.). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

- Hansen, M. H. (1993). The Polis as a Citizen-State. In M. H. Hansen (Ed.), *The Ancient Greek City-State: Symposium on the Occasion of the 250th Anniversary of the Royal Danish Academy of Sciences and Letters, July, 1-4 1992* (pp. 7-30). Copenhagen: The Royal Danish Academy of Science and Letters.
- Johnson, C. N. (1990). *Aristotle's Theory of the State*. New York: Palgrave Macmillan.
- Jones, N. F. (2008). *Politics and Society in Ancient Greece*. London: Praeger
- Kışlalı, A. T. (1984). Eski Yunan'da demokrasi ve demokratik düşünce. *Amme İdaresi Dergisi*, 17(1), 63-77.
- Köiv, M. (2016). Basileus, tyrannos and polis. The Dynamics of Monarchy in Early Greece. *Klio*, 98(1), 1-89.
- Kranz, W. (1994). *Antik Felsefe* (S. Baydur, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Lange, S. (1939). Plato and Democracy. *The Classical Journal*, 34(8), 480-486.
- Lintott, A. (2018). *Aristotle's Political Philosophy in its Historical Context: A New Translation and Commentary on Politics Books 5 and 6*. Oxon: Routledge.
- Phillips, D. (2013). *The Law of Ancient Athens*. United States of America: University of Michigan Press.
- Platon. (2016). *Devlet (Tam Metin)* (F. Akderin, Çev. 2. ed.). İstanbul: Say Yayınları.
- Pomeroy, S. B., vd. (2004). *A brief history of ancient Greece: Politics, society, and culture*. New York: Oxford University Press.
- Raaflaub, K. A. (2007). Introduction. In K. A. Raaflaub, J. Ober, & R. Wallace (Eds.), *Origins of democracy in ancient Greece* (pp. 1-22). Los Angeles, California: University of California Press.
- Robinson, S. R. (2008). The Political Background of the Sophists at Athens. In P. O'Grady (Ed.), *The Sophists: An Introduction* (pp. 21-30). London: Bloomsbury Academic.
- Sartori, G. (1993). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş* (T. Karamustafaoğlu & M. Turhan, Çev.). Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.
- Şenel, A. (2002). *Siyasal Düşünceler Tarihi* (10. ed.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tannenbaum, D. G., & Schultz, D. (2006). *Siyasi Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri* (F. Demirci, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Türköne, M. (2010). *Siyaset*. İstanbul: Opus Yayınları
- Yetkin, Ç. (2008). *Siyasal Düşünceler Tarihi (Cilt-1)*. İstanbul: Salyangoz Yayınları.

OECD ve AB Üyesi Ülkelerin Karayolları Trafik Güvenliği Etkinliği Değişiminin Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi ile Ölçülmesi¹

Determining Changes in Road Safety Efficiency of OECD and EU Countries' Using Malmquist TFP Index

Serdar ARBAŞ* İhsan ALP**

Makale Geliş Tarihi / Received :29.09.2021
Makale Kabul Tarihi / Accepted :30.11.2021

ÖZET

Trafik kazalarına bağlı ölümler, gelişmekte olan ülkeler ile düşük ve orta gelir grubuna mensup ülkelerde ölüm sebepleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Bu nedenle, özellikle gelişmekte olan ülkelerde karayolları trafik güvenliği etkinliği analizleri yapılarak, etkin ülkelerin iyi uygulama örneklerinin düşük performans gösteren ülkelere ithali önem taşımaktadır. Bu çalışmada, OECD ve AB ülkelerinin 2015-2017 yılları arasında karayolları trafik güvenliği etkinliğindeki değişim Malmquist toplam faktör verimliliği endeksi kullanılarak analiz edilmiştir. Ülkelerin performanslardaki kararlılıklar ile etkinlik ve toplam faktör verimliliklerindeki değişimlerin sebepleri irdelenmiştir.

Anahtar Kavramlar: Ulaşım ve trafik, Karayolları trafik güvenliği, Etkinlik, Veri zarflama analizi, Malmquist TFV endeksi

ABSTRACT

Road fatalities are among top causes of death in developing, low and middle income countries. Therefore, benchmarking road safety efficiency and importing good practices of efficient countries to those are not, is crucial. In this study, OECD and EU countries' road safety efficiency changes were analysed Malmquist total factor productivity index. Consistency of their performances and reasons behind efficiency and total factor productivity changes were examined.

Keywords: Transport and traffic, Road safety, Data envelopment analysis, Efficiency, Malmquist TFP index

¹ Serdar ARBAŞ'a ait "OECD ve AB Üyesi Ülkelerin Karayolları Trafik Güvenliği Etkinliğinin Veri Zarflama Analizi ile Ölçülmesi"

*Yüksek lisans öğrencisi, Gazi Üniversitesi Bilişim Enstitüsü, Yönetim Bilişim Sistemleri Ana Bilim Dalı, serdar.arbas@gazi.edu.tr, ORCID NO: 0000-0003-0607-1873

**Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Fen Fakültesi İstatistik Bölümü, ihsanalp@gazi.edu.tr, ORCID NO: 0000-0002-6306-5114

GİRİŞ

Sürdürülebilir kalkınma, sadece finansal verilerle ölçülebilen bir kavram olmaktan çıkarak, ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel olarak çok boyutlu ele alınmaya başlanmıştır. Sürdürülebilir ulaşım, bugünün ulaşım ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin bu ihtiyaçlarını karşılama yetisini tehlikeye atmadan karşılamak olarak tanımlanmaktadır (Banister, 2008). Trafik güvenliği, sürdürülebilir ulaştırmanın bileşenlerinden biridir.

Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO, Global status report on road safety, 2018), 2018 Küresel Yol Güvenliği raporuna göre, trafik kazalarına bağlı ölümlerin sayısı artarak yılda 1,35 milyon kişiye ulaşmıştır. Buna göre günde ortalama 3700 kişi sürücü, yolcu ya da yaya olarak trafik kazalarında hayatını kaybetmektedir. Trafik kazalarına bağlı ölümler, 5-29 yaş arası ölüm sebeplerinde ilk sırada yer almaktadır. (Mathers & Loncar, 2006) tarafından yapılan bir projeksiyona göre, trafik kazalarına bağlı ölümler, yüksek gelir grubuna mensup ülkelerde ilk on ölüm sebebi arasında yer almazken, düşük gelirli ülkelerde dördüncü, orta gelirli ülkelerde altıncı ölüm sebebi olması öngörülmektedir. Bu nedenle, özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde trafik güvenliği ile ilgili çalışmalar yapılması önem arz etmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO, Projections of mortality and causes of death 2016 to 2060, 2016), düşük ve orta gelirli ülkelerin dünya üzerindeki araçların toplam %54'üne sahip olmasına rağmen, trafik kazalarının yaklaşık %90'ının bu ülkelerde meydana geldiğini belirtmektedir. Ekonomik kalkınmanın motorlu araç sayısında artışa neden olduğu, bunun da ülkelerin trafik güvenliği performansını olumsuz etkilediği değerlendirilmektedir. (Kopits & Kropper, 2005), kalkınmakta olan ülkelerde motorlu araç sayısı kullanımındaki artışa bağlı olarak trafik kazalarına bağlı ölümler arttığını, bu ülkelerin belirli gelişmişlik seviyesine ulaşmasıyla tekrar düşüşe geçtiğini savunmuşlardır.

(Yannis, Papadimitriou, & Folla, 2014), 27 Avrupa ülkesinde gayri safi yurtiçi hasıla(GSYH) değişiminin trafik kazalarına bağlı ölüm sayılarına etkisi üzerine yaptığı çalışmada, GSYH artışının ölüm sayılarında artışa, GSYH düşüşünün ise ölüm sayılarında azalışa sebep olduğunu tespit etmişlerdir. (Elvik, 2010)'e göre, trafik kazalarına bağlı ölümlerin en yüksek olduğu dönemin, ülkede 1000 kişi başına düşen araç sayısının 100 ile 300 arasında olduğunu savunmaktadır. OECD ile paylaştığı verilere göre, 2018 itibariyle Türkiye'de 1000 kişi başına düşen hususi araç sayısı 150,6, toplam motorlu araç sayısı 254,9'dur.

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine göre (WHO, Sustainable development goals (SDGs) : Goal 3. Target 3.6. Target 11.2., 2016), üye milletlerin 2020 yılına kadar trafik kazalarına bağlı ölümlerin yarıya indirilmesini ve 2030 yılı itibariyle kadın, çocuk, engelli kimseler ve yaşlıların ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran toplu taşıma ağlarını genişleterek güvenli, ulaşılabilir, sürdürülebilir ulaşımı sağlamayı hedeflediklerini bildirmektedir.

Ülkelerin yol güvenliği performanslarını, trafik kazalarına bağlı ölüm sayılarını esas alarak karşılaştırmanın, konunun istatistiksel analiz yöntemi ile irdelenmesinin, yol güvenliği araştırmaları için anlamlı bir ilk adım olduğu, ancak karmaşık doğası gereği çok sayıda değişken ve performans göstergesi barındıran alanın, veri zarflama analizi (VZA) gibi parametrik olmayan yöntemlerle

irdelenmesinin, etkin ülkelerin iyi uygulama örneklerinin, etkin olmayan ülkelere ithalinin etkili bir yöntem olacağı değerlendirilmektedir.

Araştırmada OECD veri tabanından yararlanılmış, verileri tam ülkeler veri setine dahil edilerek günümüze en yakın tarihlerden üç yılı kapsayan 2015-2017 yılları arasında verileri tam olan 24 ülke analize dahil edilebilmiştir.

1. MALMQUIST TOPLAM FAKTÖR VERİMLİLİĞİ ENDEKSİ

Karar verme birimlerinin zaman içindeki etkinlik değişimlerini gözlemekte kullanılan, (Caves, Christensen, & Divert, 1982) tarafından önerilen Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi(MTFV), uzaklık fonksiyonları yardımıyla bir endeks oluşturmayı ilk öneren Sten Malmquist'in adıyla anılır (Malmquist, 1953). Endeks, her veri noktasının uzaklıklarının oranını hesaplayarak, farklı zaman ait veri noktalarının arasındaki toplam faktör verimliliğindeki (TFV) toplam değişimi ölçmeyi amaçlamaktadır.

MTFV, zamanla yaşanan ölçek büyüklüğü değişiminin verimlilik değişimine etkisini önlemek için karar verme birimlerinin ölçeğe göre sabit getiri varsayımı ile hareket ettiğini kabul etmektedir. Rezitis'e (2006) göre, MTFV endeksinin VZA ile hesaplanabilmesi için; t zaman dilimi ($t=1,2,\dots,T$) için, $x^t \in R^m$ girdisini, $y^t \in R^m$ çıktısına çeviren S^t üretim teknolojisi $S^t = \{(x^t, y^t): x^t, y^t \text{ üretir}\}$ olarak tanımlanabilir.

(Fare, Grosskopf, Norrrys, & Zhang, 1994)'a göre, birden fazla karar verme birimi arasında veya bir karar verme biriminin farklı zaman dilimleri arasındaki verimlilik farklarını girdi ve çıktı yönelimli olarak hesaplayabilen MTFV endeksi, verimlilik değişimlerini, teknik etkinlikteki ve teknolojiye bağlı değişime dayandırmaktadır. MTFV, teknik etkinlik değişimin, teknolojik değişimle çarpımı ile hesaplanmaktadır. MTFV endeksi, iki MTFV endeksinin (M_1 ve M_2) geometrik ortalaması olarak tanımlanmaktadır. $M_1 = t$ zaman diliminin ortak teknolojisi ile elde edilen MTFV endeksi, $M_2 = t + 1$ zaman diliminin ortak teknolojisi ile elde edilen MTFV endeksi ise; $M = (M_1 * M_2)^{\frac{1}{2}}$ 'dir. (Caves, Christensen, & Divert, 1982), bir zaman dilimi t ve onu takip eden zaman dilimi t+1 için t zaman dilimi referans alındığında MTFV endeksinin aşağıdaki gibi tanımlandığıdır:

$$M_{CCD}^t = \frac{D_0^t(x^{t+1}, y^{t+1})}{D_0^t(x^t, y^t)} \quad (1.1)$$

t+1 zaman dilimi referans alındığında MTFV endeksi aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

$$M_{CCD}^{t+1} = \frac{D_0^{t+1}(x^{t+1}, y^{t+1})}{D_0^{t+1}(x^t, y^t)} \quad (1.2)$$

(Grefell & Lovel, 1996), ölçeğe göre değişken getiri varsayımının kullanılmasının, TFV endeksinde değişimleri doğru ölçmediğini göstermiş ve MTFV'nin ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında hesaplanmasını önermişlerdir.

MTFV değişimi endeksi, ölçüğe göre sabit getiri varsayımıyla, yukarıda gösterilen iki endeksin geometrik ortalaması olarak aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$M_0(x^{t+1}, y^{t+1}, x^t, y^t) = \left[\left(\frac{D_0^t(x^{t+1}, y^{t+1})}{D_0^t(x^t, y^t)} \right) \left(\frac{D_0^{t+1}(x^{t+1}, y^{t+1})}{D_0^{t+1}(x^t, y^t)} \right) \right]^{\frac{1}{2}} \quad (1.3)$$

$$M_0(x^{t+1}, y^{t+1}, x^t, y^t) = \frac{\overbrace{D_0^t(x^{t+1}, y^{t+1})}^{\text{Etkinlik Değişimi}}}{D_0^t(x^t, y^t)} * \overbrace{\left[\left(\frac{D_0^{t+1}(x^{t+1}, y^{t+1})}{D_0^{t+1}(x^{t+1}, y^{t+1})} \right) \left(\frac{D_0^t(x^t, y^t)}{D_0^{t+1}(x^t, y^t)} \right) \right]^{\frac{1}{2}}}^{\text{Teknolojik Değişim}} \quad (1.4)$$

M, t ile t+1 zaman dilimleri arasında 1'e eşitse toplam faktör verimliliğinde durgunluk, 1'den büyükse artış, 1'den küçükse azalış yaşandığını gösterir.

Sabit getiri varsayımı altında hesaplanan etkinlik değişimi, değişken getiri varsayımı altında hesaplanarak saf teknik etkinlik değişimi (STED) ve ölçek etkinliği değişimi (ÖED) olarak iki ayrı bileşene ayrılabilir. Etkinlik değişimi bu iki bileşenin çarpımına eşittir.

$$\text{Etkinlik Değişimi} = \text{Saf Teknik Etkinlik Değişimi} * \text{Ölçek Etkinliği Değişimi} \quad (1.5)$$

$$\frac{\overbrace{D_0^t(x^{t+1}, y^{t+1})}^{\text{Etkinlik Değişimi}}}{D_0^t(x^t, y^t)} = \frac{\overbrace{D_{VRS}^{t+1}(x^{t+1}, y^{t+1})}^{\text{Saf Teknik Etkinlik Değişimi}}}{D_{VRS}^t(x^t, y^t)} * \frac{\overbrace{D_{CRS}^{t+1}(x^{t+1}, y^{t+1})/D_{VRS}^{t+1}(x^{t+1}, y^{t+1})}^{\text{Ölçek Etkinliği Değişimi}}}{D_{CRS}^t(x^t, y^t)/D_{VRS}^t(x^t, y^t)} \quad (1.6)$$

(Işık & Hasan, 2003), etkinlik değişiminin iki bileşeninden biri olan saf teknik etkinlikteki artışın yönetim uygulamalarındaki gelişimi, ölçek etkinliğinde meydana gelecek değişimin ise maliyet kontrolü bakımından optimal ölçek büyüklüğüne yaklaşıp uzaklaşmayı gösterdiğini değerlendirmektedir.

1. UYGULAMA

1.1. Amaç

Bu çalışmada, OECD ve AB üyesi ülkelerin karayolları trafik güvenliği etkinliğindeki değişimin Malmquist toplam faktör verimliliği endeksi ile ölçülmesi, değişimin kaynağının belirlenmesi ve

araştırmaya konu olan 2015-2017 yılları arasında bir OECD üyesi ve AB aday ülkesi olan Türkiye'nin diğer ülkelere göre performansının ortaya konması amaçlanmıştır.

1.2. Değişkenlerin Seçimi

Yolcu kilometre, yol yatırımlarının gayri safi milli hasılaya oranı, bin kişiye düşen motorlu araç sayısı girdi; bir milyon kişide motorlu trafik kazasında ölüm sayısı ve bir milyon araçta trafik kazasında ölüm sayısı çıktı olarak alınmıştır. İki çıktı da istenmeyen çıktı olduğu için 365/çıkıtı olarak alınmış; trafik kazalarında meydana gelen ölümler arasında geçen gün sayısı hesaplanmıştır. Veriler 2015-2017 yıllarını kapsamaktadır. Girdi ve çıktılar OECD İstatistik Veritabanı stats.oecd.org adresinde yayımlanan verilerden alınmıştır.

Çizelge 2.1. Girdi ve çıktı değişkenleri

Girdiler	Çıktılar
Yolcu kilometre	Bir milyon kişide motorlu trafik kazasında ölüm sayısı
Yol yatırımlarının gayri safi yurtiçi hasılaya oranı	Bir milyon motorlu araçta trafik kazasında ölüm sayısı
Bin kişiye düşen motorlu araç sayısı	

Yolcu Kilometre: Kilometre başına düşen yolcu sayısını ifade eden ölçü birimidir. Ulaştırma hesaplamalarında kullanılan temel ölçü birimlerinden biridir.

Çizelge 2.2. Yolcu-km değişkenine ait tanımlayıcı istatistikler

Yolcu-km	2015	2016	2017
Ortalama	501708,58	511731,88	516877,88
Türkiye	290734,00	300852,00	314734,00
Minimum	2232,00	2187,00	94304,42
Maksimum	6393041,82	6512056,00	1323557,18
Medyan	89429,49	91893,90	2146,00
Standart Sapma	1290807,96	1314799,10	6558301,00

Yolcu-km değişkenine ait tanımlayıcı istatistikler Çizelge 2.2.'de verilmiştir. Türkiye her üç yılda da ortalama yolcu-km değerinin altında yer alsa da her üç yılda da en çok yolcu-km değerine sahip dokuzuncu ülkedir.

Yol Yatırımlarının Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya Oranı: Ulaştırma performans göstergelerinden, ulaşım altyapısı ile ilgilidir. Karayollarına yapılan yatırımın, o yıl içinde yurtiçinde üretilen toplam nihai mal ve hizmetlerin parasal değerine oranıdır.

Çizelge 2.3. Yol yatırımlarının GSYH'a oranı değişkenine ait tanımlayıcı istatistikler

Yol yatırımlarının GSYH'a oranı	2015	2016	2017
Ortalama	0,76	0,62	0,62
Türkiye	1,17	0,94	0,81
Minimum	0,31	0,21	0,53
Maksimum	1,84	1,39	0,30
Medyan	0,56	0,51	0,20
Standart Sapma	0,44	0,29	1,14

Yol yatırımlarının GSYH'a oranı Çizelge 2.3.'te verilmiştir. Türkiye her üç yılda da yol yatırımlarına, analize katılan 24 ülkenin ortalamasının üzerinde GSYH'tan pay ayırmıştır. Türkiye 2015 ve 2016'da, yol yatırımlarına GSYH'tan en çok pay ayıran dördüncü, 2017'de dokuzuncu ülkedir.

Bin Kişiye Düşen Motorlu Araç Sayısı: Ulaştırma performans göstergelerinden, ulaşım donanımları ile ilgilidir. Belirtilen yılda trafiğe çıkmaya yetkili ve kayıtlı motorlu araç sayısının bin kişiye düşen miktarını verir. Bu sayılara askeri araçlar dahil değildir.

Çizelge 2.4. 1000 kişiye düşen motorlu araç sayısı değişkenine ait tanımlayıcı istatistikler

1000 kişiye düşen motorlu araç sayısı	2015	2016	2017
Ortalama	600,49	616,44	628,34
Türkiye	233,03	242,10	251,30
Minimum	233,03	242,10	658,46
Maksimum	877,36	903,29	186,03
Medyan	615,34	644,50	251,30

Standart Sapma	183,12	185,24	943,51
----------------	--------	--------	--------

1000 kişiye düşen motorlu araç sayısı değişkenine ait tanımlayıcı istatistikler Çizelge 2.4.'te verilmiştir. 1000 kişiye düşen motorlu araç sayısına göre Türkiye her üç yılda da ortalamanın altında ve sonuncu sırada yer almıştır.

Bir Milyon Kişide Motorlu Trafik Kazasında Ölüm Sayısı: Bir milyon kişide trafik kazası esnasında ya da trafik kazasında yaralanıp buna bağlı olarak 30 gün içinde hayatını kaybedenlerin sayısıdır. Motorlu araçlarda meydana gelen intihar sayılarını kapsamaz. İstenmeyen çıktı olduğu için, 365/Bir Milyon Kişide Motorlu Trafik Kazasında Ölüm Sayısı olarak analize katılmıştır. Bu şekliyle trafik kazası sebebiyle hayatını kaybedenler arasında geçen gün sayısı hesaplanmıştır.

Bir milyon kişide trafik kazasına bağlı ölüm sayısı değişkenine ait tanımlayıcı istatistikler Çizelge 2.5.'te verilmiştir. Türkiye bir milyon kişide trafik kazasına bağlı ölüm sayısında her üç yılda da ortalamanın üzerinde varlık göstermiş, 2015 yılında ABD ve Bulgaristan'dan sonra üçüncü, 2016 ve 2017 yıllarında ABD, Bulgaristan ve Romanya'dan sonra dördüncü sırada yer almıştır.

Çizelge 2.5. Bir milyon kişide trafik kazasına bağlı ölüm sayısı değişkenine ait tanımlayıcı istatistikler

Bir milyon kişide trafik kazasına bağlı ölüm sayısı	2015	2016	2017
Ortalama	60,58	58,40	56,17
Türkiye	95,89	91,45	91,58
Minimum	22,55	25,79	51,15
Maksimum	110,67	116,00	26,16
Medyan	54,23	53,81	20,09
Standart Sapma	26,48	25,44	114,26

Bir Milyon Motorlu Araçta Trafik Kazasında Ölüm Sayısı: Bir milyon motorlu araçta trafik kazası esnasında ya da trafik kazasında yaralanıp buna bağlı olarak 30 gün içinde hayatını kaybedenlerin sayısıdır. Motorlu araçlarda meydana gelen intihar sayılarını kapsamaz. İstenmeyen çıktı olduğu için, 365/Bir Milyon Motorlu Araçta Trafik Kazasında Ölüm Sayısı olarak analize katılmıştır. Bu şekliyle trafik kazası sebebiyle hayatını kaybedenler arasında geçen gün sayısı bir milyon motorlu araca hesaplanmıştır.

Bir milyon araçta trafik kazasına bağlı ölüm sayısı değişkenine ait tanımlayıcı istatistikler Çizelge 2.6.'da verilmiştir. Türkiye 2015, 2016 ve 2017 yıllarında bir milyon araçta trafik kazasına bağlı ölüm sayısı en yüksek birinci ülke olmuştur.

Çizelge 2.6. Bir milyon araçta trafik kazasına bağlı ölüm sayısı değişkenine ait tanımlayıcı istatistikler

Bir milyon araçta trafik kazasına bağlı ölüm sayısı	2015	2016	2017
Ortalama	120,68	111,63	105,44
Türkiye	411,49	377,76	364,41
Minimum	30,69	34,76	72,24
Maksimum	411,49	377,76	81,36
Medyan	86,42	82,29	26,84
Standart Sapma	91,87	83,31	364,41

1.3. Malmquist TFV endeksi sonuçları

Çizelge 2.7.'de ülkelerin 2015-2016 dönemi karayolları trafik güvenliği etkinlik değişimi için Malmquist TFV analizi sonuçları verilmiştir. İlgili dönemde etkinlik değişiminde en yüksek artış %41,6 ile Bulgaristan'da gerçekleşmiştir. Bulgaristan'ın etkinlik değişimindeki artışın kaynağının saf teknik etkinlik değişimindeki artış olduğu görülmektedir. Aynı dönemde Letonya'da etkinlik değişiminde, saf teknik etkinlik değişimindeki düşüşten kaynaklanan %4,5 azalış meydana geldiği görülmektedir.

Teknik etkinlik değişimi artışının, diğer bir deyişle teknolojik gelişimin en yüksek olduğu ülke %17,5 ile Hırvatistan'dır. Yine Hırvatistan, %46,5 artış ile toplam faktör verimliliğini en çok arttıran ülke olmuştur.

2015-2016 döneminde Türkiye dahil 6 ülkede etkinlik değişimi yaşanmazken, 2 ülkede etkinlik değişiminde azalış, 16 ülkede artış görülmüştür. Bu dönemde Türkiye'de etkinlik değişimi durağanken, teknoloji/teknik etkinlik değişiminde %3,5 azalış yaşanmış, bu da toplam faktör verimliliğinde %3,5 azalmaya sebep olmuştur. 8 ülkede toplam faktör verimliliğinde azalış görülürken, 16 ülkede artış görülmüştür.

2015-2016 dönemi için 24 ülkenin analizi incelendiğinde; ortalama toplam faktör verimliliğinde %5,9, etkinlik değişiminde ise %10,4 artış yaşandığı görülmektedir. Artışın %8 saf teknik etkinlik artışı ve %2,3 ölçek etkinliği değişimi artışından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Şekil 2.1.'de 2015-2016 dönemi için etkinlik, saf teknik etkinlik ve ölçek etkinliği değişimleri verilmiştir. Bulgaristan'ın saf teknik etkinlik değişimindeki artışın, ölçek etkinliği değişimindeki azalışa rağmen, etkinlik değişiminde artışa sebep olduğu görülmektedir. Türkiye'de

bu dönemde saf teknik etkinlik ve ölçek etkinliği değişimi yaşanmamış, dolayısıyla etkinlik değişimi meydana gelmemiştir.

Çizelge 2.7. 2015-2016 Dönemi Malmquist TFV endeksi

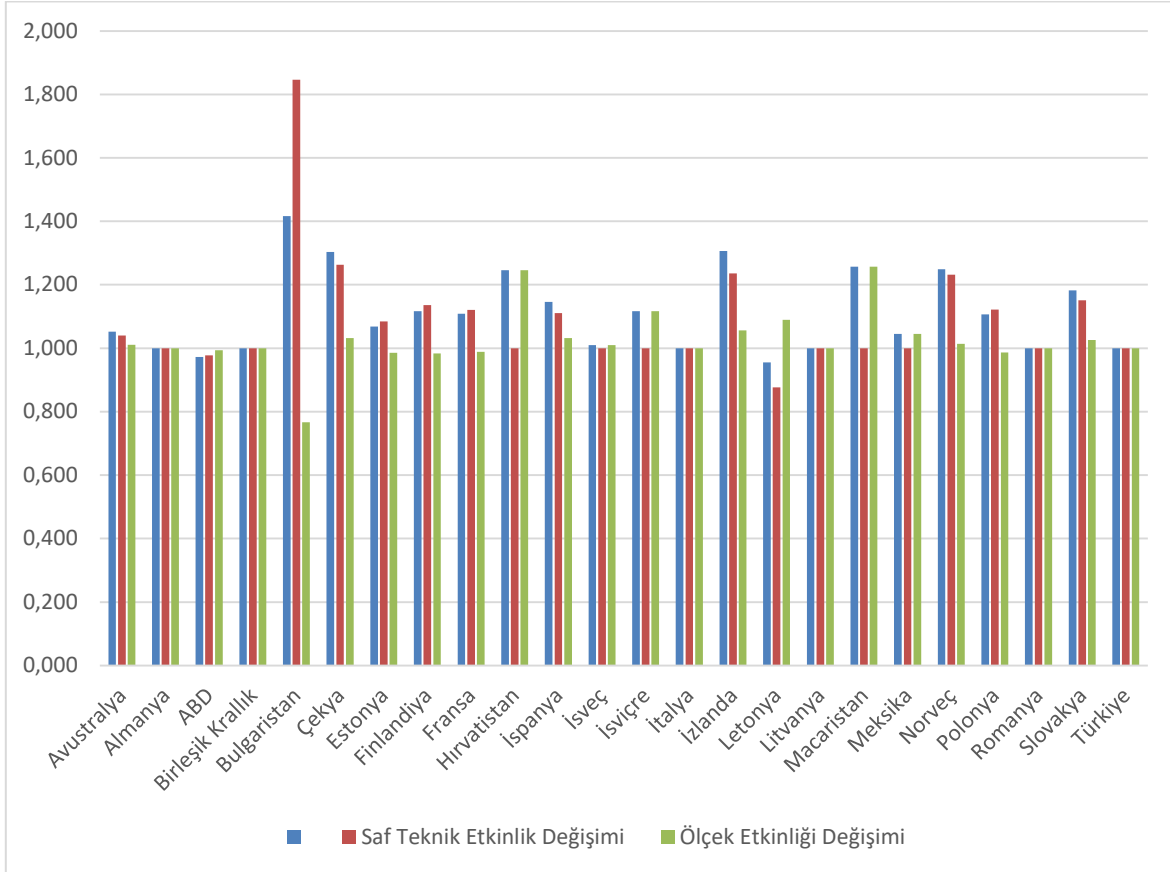
Ülke	Etkinlik Değişimi	Teknik Etkinlik Değişimi	Saf Teknik Etkinlik Değişimi	Ölçek Etkinliği Değişimi	Toplam Faktör Verimliliği
Avustralya	1,052	0,887	1,040	1,011	0,933
Almanya	1,000	1,022	1,000	1,000	1,022
ABD	0,972	0,988	0,978	0,994	0,960
Birleşik Krallık	1,000	0,932	1,000	1,000	0,932
Bulgaristan	1,416	0,900	1,846	0,767	1,274
Çekya	1,303	0,936	1,263	1,032	1,220
Estonya	1,068	0,960	1,084	0,986	1,025
Finlandiya	1,117	0,969	1,136	0,984	1,083
Fransa	1,109	0,919	1,121	0,989	1,019
Hırvatistan	1,246	1,175	1,000	1,246	1,465
İspanya	1,146	0,999	1,111	1,032	1,145
İsveç	1,010	1,001	1,000	1,010	1,011
İsviçre	1,117	1,012	1,000	1,117	1,130
İtalya	1,000	1,082	1,000	1,000	1,082
İzlanda	1,306	0,894	1,236	1,056	1,167
Letonya	0,955	0,954	0,877	1,089	0,911
Litvanya	1,000	0,875	1,000	1,000	0,875
Macaristan	1,257	0,953	1,000	1,257	1,198
Meksika	1,045	0,880	1,000	1,045	0,920
Norveç	1,249	0,874	1,232	1,014	1,092
Polonya	1,107	0,960	1,122	0,987	1,063
Romanya	1,000	0,925	1,000	1,000	0,925
Slovakya	1,182	1,013	1,151	1,026	1,197
Türkiye	1,000	0,965	1,000	1,000	0,965
Ortalama	1,104	0,959	1,080	1,023	1,059

Şekil 2.2.'de 2015-2016 döneminde etkinlik, teknik etkinlik ve toplam faktör verimliliğindeki değişimler verilmiştir. Hırvatistan'ın toplam faktör verimliliğindeki artışın hem etkinlik, hem teknik etkinlik/teknoloji artışından kaynaklandığı görülmektedir. Aynı dönemde Türkiye'deki toplam faktör verimliliği değişimindeki azalmanın, teknik etkinlik değişimindeki düşüşten kaynaklandığı izlenmektedir.

Çizelge 2.8.'de ülkelerin 2016-2017 dönemi karayolları trafik güvenliği etkinlik değişimi için Malmquist TFV analizi sonuçları verilmiştir. İlgili dönemde etkinlik değişiminde en yüksek

artış %20,9 ile Bulgaristan'da gerçekleşmiştir. Bulgaristan'ın etkinlik değişimindeki artışın kaynağının ölçek etkinliği değişimindeki artış olduğu görülmektedir. Aynı dönemde Meksika'da etkinlik değişiminde, ölçek etkinliği değişimindeki düşüştan kaynaklanan %29,4 azalış meydana geldiği görülmektedir.

Şekil 2.1. 2015-2016 Dönemi Etkinlik, Saf Teknik Etkinlik ve Ölçek Etkinliği Değişimleri

Tüm ülkelerin teknik etkinlik değişiminde artış yaşanan bu dönemde, değişimin en yüksek olduğu ülke %45,6 ile İtalya'dır. Yine İtalya, %45,6 artış ile toplam faktör verimliliğini en çok arttıran ülke olmuştur.

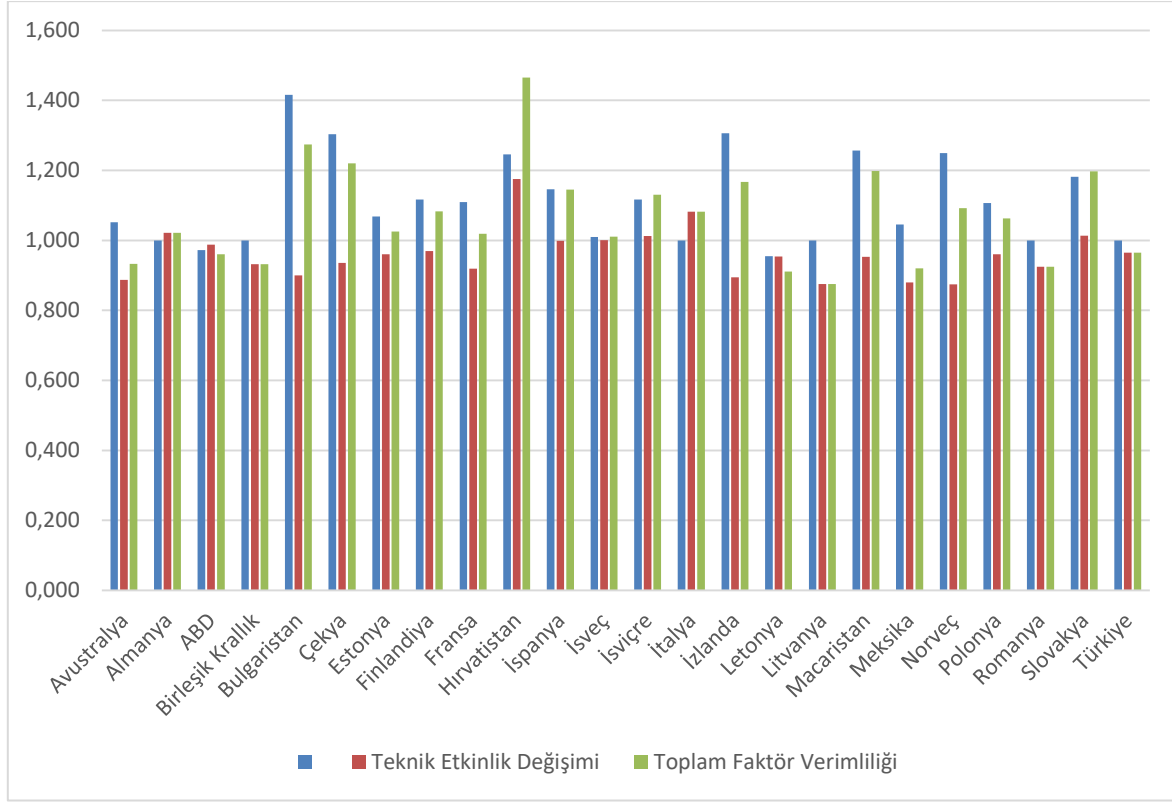
2016-2017 döneminde 6 ülkede etkinlik değişimi yaşanmazken, Türkiye dahil 15 ülkede etkinlik değişiminde azalış, 3 ülkede artış görülmüştür.

Bu dönemde Türkiye'de etkinlik değişiminde %16,9 azalış, teknoloji/teknik etkinlik değişiminde %18,5 artış yaşanmış, bu da toplam faktör verimliliğinde %1,5 azalmaya sebep olmuştur. 8 ülkede toplam faktör verimliliğinde azalış görülürken, 16 ülkede artış görülmüştür.

2016-2017 dönemi için 24 ülkenin analizi incelendiğinde; ortalama toplam faktör verimliliğinde %6,5 artış, etkinlik değişiminde ise %10,2 azalış yaşandığı görülmektedir. Toplam faktör verimliliğindeki artışın, teknik etkinlik/teknoloji değişimindeki %18,6 artıştan kaynaklandığı,

etkinlik değişimindeki %10,2 azalışın, saf teknik etkinlik değişimindeki %2,8 azalış ile ölçek etkinliği değişimindeki %7,6 azalıştan kaynaklandığı görülmektedir.

Şekil 2.2. 2015-2016 Dönemi Etkinlik, Teknik Etkinlik ve Toplam Faktör Verimliliği Değişimleri

Şekil 2.3.'te 2016-2017 dönemi için etkinlik, saf teknik etkinlik ve ölçek etkinliği değişimleri verilmiştir. Bulgaristan'ın ölçek etkinliği değişimindeki artışın, etkinlik değişiminde artışa sebep olduğu görülmektedir. Polonya'nın etkinlik değişimindeki artışın ise hem saf teknik etkinlik değişimindeki hem de ölçek etkinliği değişimindeki artışa bağlı olduğu izlenmektedir. Türkiye'de bu dönemde yaşanan etkinlik değişimi azalışının ise ana nedeninin ölçek etkinliği değişimindeki azalışa bağlı olduğu görülmektedir.

Şekil 2.4.'te 2016-2017 döneminde etkinlik, teknik etkinlik ve toplam faktör verimliliğindeki değişimler verilmiştir. Almanya ve İtalya'nın toplam faktör verimliliğindeki artışın, teknik etkinlik/teknoloji artışından kaynaklandığı görülmektedir. Aynı dönemde Türkiye'de yaşanan toplam faktör verimliliği değişimindeki azalmanın, teknik etkinlik değişimindeki artışa rağmen, etkinlik değişimindeki azalıştan kaynaklandığı izlenmektedir.

Çizelge 2.9.'da 2015-2017 dönemi için toplam faktör verimliliği ve bileşenlerinin ortalama değişimleri verilmiştir. Etkinlik değişimi 1'den büyük olan 7 ülkenin bu dönemde üretim sınırını yakaladığı söylenebilir. 5 ülkede etkinlik değişimi yaşanmamış, 12 ülkede ise etkinlik değişimi azalışı yaşanmıştır. Bulgaristan %30,8, Hırvatistan %11,6 ve Çekya %11,2 artış ile en yüksek etkinlik değişimi artışı yaşanan ülkeler olmuştur. Meksika %14,1, Amerika Birleşik Devletleri %9,5

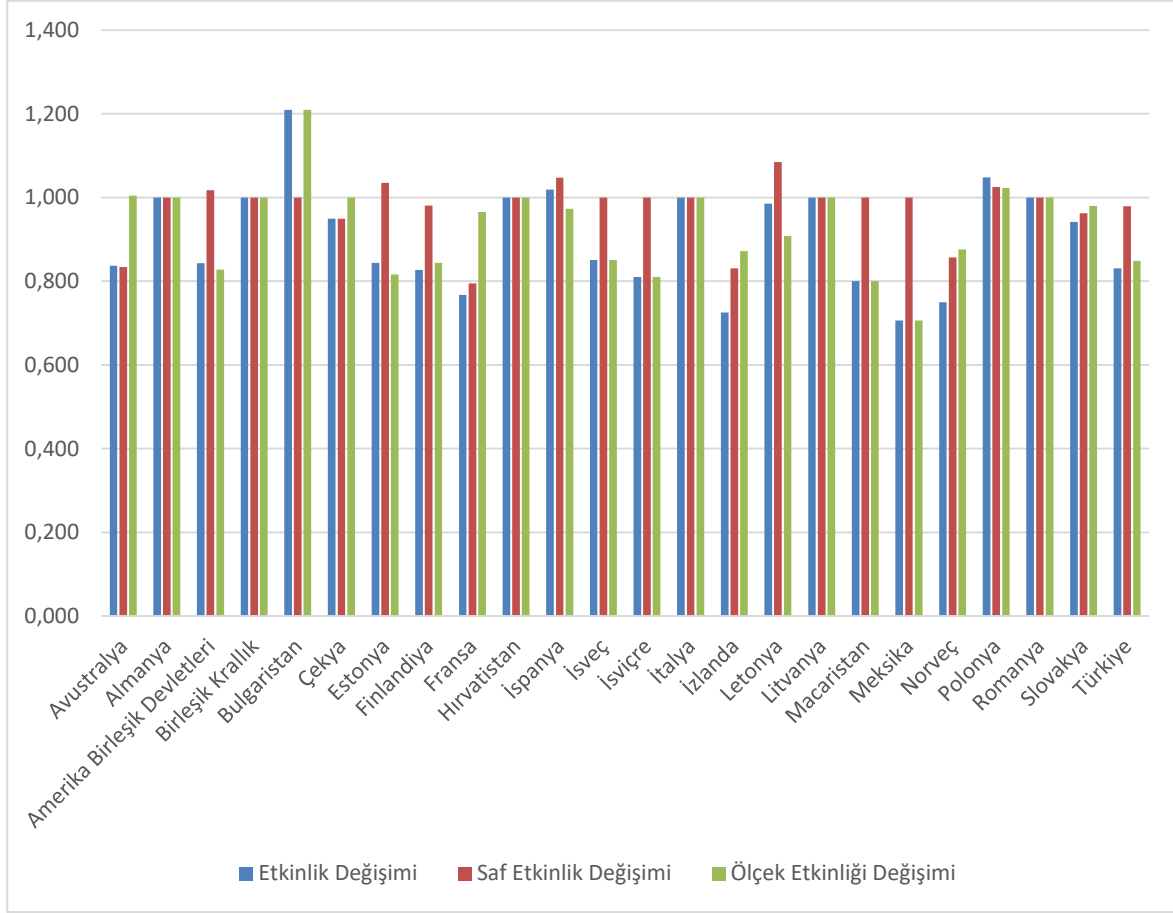
ve Türkiye %8,9 düşüş ile en çok etkinlik değişimi azalışı yaşanan ülkeler olmuşlardır. Tüm ülkelerin ortalaması göz önüne alındığında ortalama %0,04 teknik etkinlik değişiminde azalış meydana gelmiştir. Türkiye %8,9 azalış ile ortalamanın altında bir performans göstermiştir.

Çizelge 2.8. 2016-2017 Dönemi Malmquist TFV endeksi

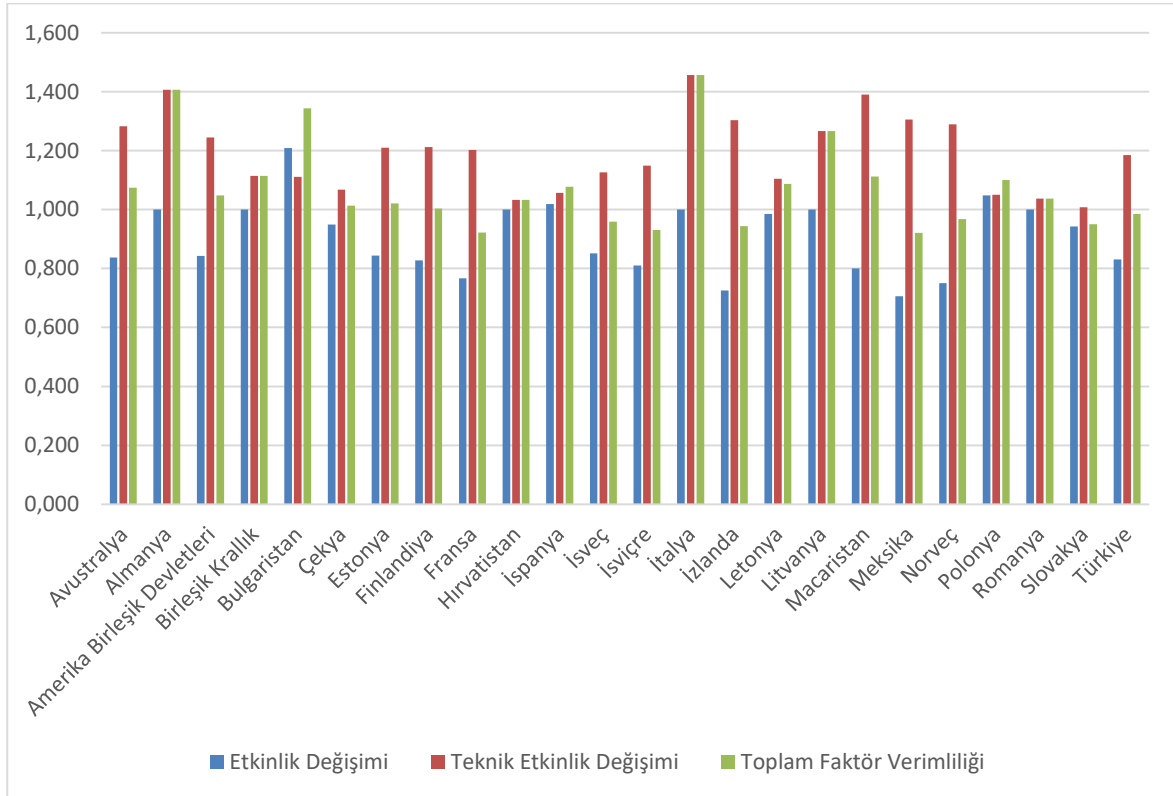
Ülke	Etkinlik Değişimi	Teknik Etkinlik Değişimi	Saf Teknik Etkinlik Değişimi	Ölçek Etkinliği Değişimi	Toplam Faktör Verimliliği
Avustralya	0,837	1,283	0,834	1,004	1,074
Almanya	1,000	1,406	1,000	1,000	1,406
ABD	0,843	1,244	1,017	0,828	1,048
Birleşik Krallık	1,000	1,114	1,000	1,000	1,114
Bulgaristan	1,209	1,111	1,000	1,209	1,343
Çekya	0,949	1,067	0,949	1,000	1,013
Estonya	0,844	1,210	1,035	0,816	1,021
Finlandiya	0,827	1,212	0,981	0,844	1,003
Fransa	0,767	1,202	0,795	0,965	0,922
Hırvatistan	1,000	1,033	1,000	1,000	1,033
İspanya	1,019	1,057	1,047	0,973	1,077
İsveç	0,851	1,126	1,000	0,851	0,959
İsviçre	0,810	1,149	1,000	0,810	0,931
İtalya	1,000	1,456	1,000	1,000	1,456
İzlanda	0,725	1,303	0,831	0,872	0,944
Letonya	0,985	1,104	1,085	0,908	1,087
Litvanya	1,000	1,266	1,000	1,000	1,266
Macaristan	0,800	1,390	1,000	0,800	1,112
Meksika	0,706	1,305	1,000	0,706	0,921
Norveç	0,750	1,289	0,857	0,876	0,967
Polonya	1,048	1,050	1,025	1,023	1,100
Romanya	1,000	1,037	1,000	1,000	1,037
Slovakya	0,942	1,008	0,962	0,980	0,950
Türkiye	0,831	1,185	0,979	0,848	0,985
Ortalama	0,898	1,186	0,972	0,924	1,065

Teknik etkinlik değişimi 1'den büyük 21 ülke vardır. Bu ülkeler 2015-2017 döneminde teknolojilerindeki artışa bağlı olarak aynı girdi ile daha çok çıktı üretebilmişlerdir. Teknolojik değişimi (teknik etkinlik değişimi) azalan tek ülke %2,1 azalışla Romanya olmuştur. Bulgaristan ve Çekya'da ise değişim yaşanmamıştır. Teknik etkinlik değişimi en yüksek ülkeler %25,5 artışla İtalya, %19,8 artışla Almanya, %15,1 artışla Macaristan olmuştur. Tüm ülkeler göz önüne alındığında ortalama %6,6 teknik etkinlik değişimi yaşanırken bu dönemde Türkiye'de ortalamanın hemen üstünde %7 teknik etkinlik artışı yaşanmıştır.

Şekil 2.3. 2016-2017 Dönemi etkinlik, saf teknik etkinlik ve ölçek etkinliği değişimleri

Şekil 2.4. 2016-2017 Dönemi etkinlik, teknik etkinlik ve toplam faktör verimliliği değişimleri

Çizelge 2.9. 2015-2017 Ortalama Malmquist toplam faktör verimliliği endeksi sonuçları

Ülke	Etkinlik Değişimi	Teknik Etkinlik Değişimi	Saf Teknik Etkinlik Değişimi	Ölçek Etkinliği Değişimi	Toplam Faktör Verimliliği
Avustralya	0,939	1,067	0,931	1,008	1,001
Almanya	1,000	1,198	1,000	1,000	1,198
Amerika Birleşik Devletleri	0,905	1,108	0,997	0,907	1,003
Birleşik Krallık	1,000	1,019	1,000	1,000	1,019
Bulgaristan	1,308	1,000	1,359	0,963	1,308
Çekya	1,112	1,000	1,095	1,016	1,111
Estonya	0,950	1,077	1,059	0,897	1,023
Finlandiya	0,961	1,084	1,055	0,911	1,042
Fransa	0,922	1,051	0,944	0,977	0,969
Hırvatistan	1,116	1,102	1,000	1,116	1,230
İspanya	1,080	1,028	1,078	1,002	1,110
İsveç	0,927	1,062	1,000	0,927	0,985
İsviçre	0,951	1,078	1,000	0,951	1,025
İtalya	1,000	1,255	1,000	1,000	1,255
İzlanda	0,973	1,079	1,014	0,959	1,050
Letonya	0,970	1,026	0,975	0,995	0,995
Litvanya	1,000	1,052	1,000	1,000	1,052
Macaristan	1,003	1,151	1,000	1,003	1,154
Meksika	0,859	1,072	1,000	0,859	0,920
Norveç	0,968	1,061	1,028	0,942	1,027
Polonya	1,077	1,004	1,072	1,005	1,081
Romanya	1,000	0,979	1,000	1,000	0,979
Slovakya	1,055	1,011	1,052	1,003	1,066
Türkiye	0,911	1,070	0,990	0,921	0,975
Ortalama	0,996	1,066	1,024	0,972	1,062
>1	7	21	9	7	18
=1	5	2	10	5	0
<1	12	1	5	12	6

Toplam faktör verimliliği; etkinlik değişimi ve teknolojik değişimin (teknik etkinlik değişimi) çarpılmasıyla elde edilir. 2015-2017 döneminde 16 ülkenin toplam faktör verimliliğinde artış yaşanırken, 8 ülkede düşüş yaşanmıştır. Toplam faktör verimliliğinde %30,8 artış ile Bulgaristan, %25,5 artış ile İtalya ve %23 artış ile Hırvatistan başı çekmektedir. Meksika %8,

Fransa %3,1 ve Türkiye %2,5 azalış ile bu dönemde toplam faktör verimliliği en çok düşen ülkeler olmuştur. Tüm ülkeler göz önüne alındığında ise toplam faktör verimliliğinde ortalama %6,2 artış yaşanmıştır. Ortalama toplam faktör verimliliğindeki artışın ana kaynağının ortalama teknik etkinlik değişimindeki artıştan kaynaklandığı görülmektedir. Bu dönemde ülkeler genel olarak teknolojilerindeki artışa bağlı olarak, aynı girdilerle daha çok çıktı elde edebilmişlerdir.

Türkiye'nin toplam faktör verimliliğindeki %2,5 azalışın, teknoloji değişimindeki %7 artışa rağmen, etkinlik değişimindeki %8,9 azalıştan kaynaklandığı görülmektedir. Etkinlik değişimindeki bu azalış, saf teknik etkinliğindeki %1'lik ve ölçek etkinliği değişimindeki %7,9'luk azalışa bağlı olarak yaşanmıştır. Saf teknik etkinlik değişimindeki azalışın kötü yönetim uygulamalarından, ölçek etkinliği değişimindeki azalışın ise maliyet kontrolü açısından ideal ölçek büyüklüğünden uzaklaşma nedeniyle meydana geldiği söylenebilir.

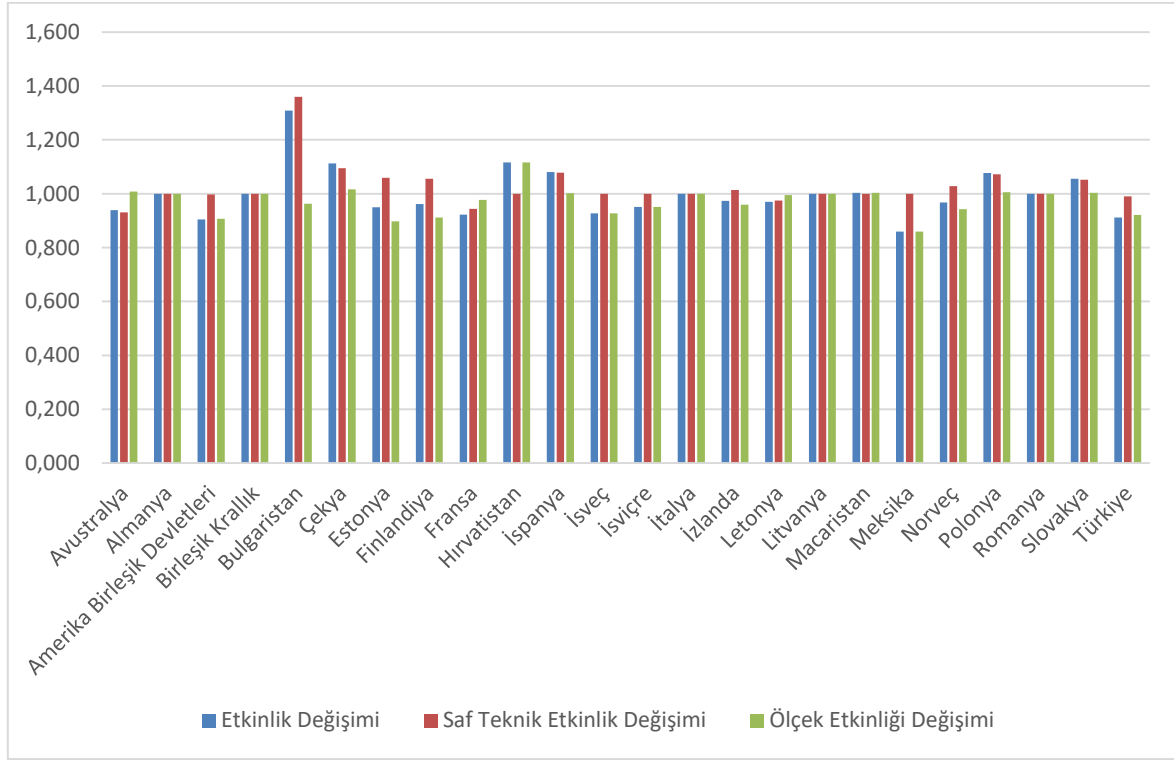
Şekil 2.5.'te 2015-2017 dönemi etkinlik değişimi, saf teknik etkinlik değişimi ve ölçek etkinliği değişimi grafiği görülmektedir. Etkinlik değişimi; saf teknik etkinlik değişimi ve ölçek etkinliği değişiminin çarpımıyla hesaplanmaktadır. Almanya, Birleşik Krallık, İtalya, Litvanya ve Romanya'da bu dönemde saf teknik etkinlik değişimi ve ölçek etkinliği değişimi yaşanmadığı için, etkinlik değişimi meydana gelmemiştir. Türkiye'nin etkinlik değişimindeki azalışın, baskın olarak ölçek etkinliği değişimindeki azalıştan kaynaklandığı izlenmektedir.

Şekil 2.6.'da 2015-2017 dönemi etkinlik, teknik etkinlik ve toplam faktör verimliliği değişimleri grafiği görülmektedir. Toplam faktör verimliliği, etkinlik değişimi ve teknik etkinlik değişiminin (teknoloji değişimi) çarpılmasıyla hesaplanmaktadır. Almanya, Birleşik Krallık, İtalya, Litvanya ve Romanya'da teknik etkinlik değişimi yaşanmadığı için, toplam faktör verimliliklerindeki değişimin, teknolojik değişimleri ile aynı olduğu görülmektedir. Romanya hariç sayılan ülkeler, etkinlik değişimi yaşamadığı halde, teknolojik değişimlerdeki artış dolayısıyla toplam faktör verimliliklerini arttırmış, Romanya ise teknolojik değişimindeki azalış dolayısıyla toplam faktör verimliliğinde düşüş yaşamıştır.

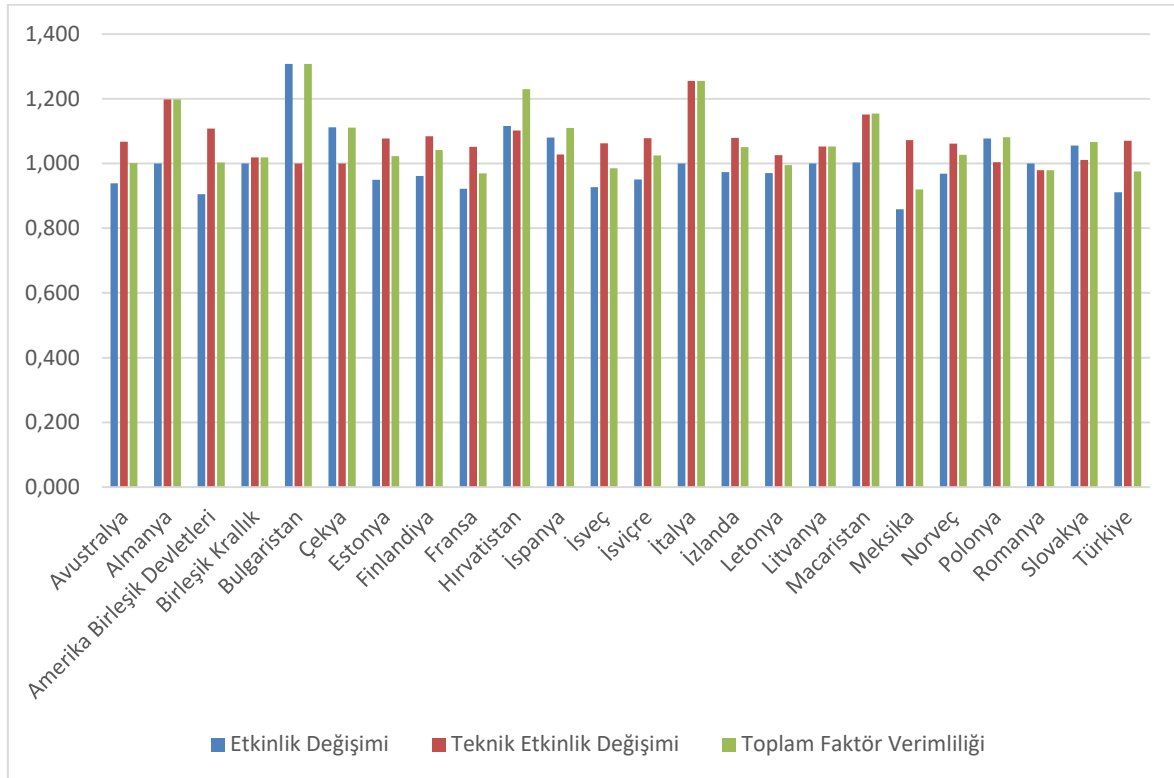
Çizelge 2.10.'da yıllara göre ortalama toplam faktör verimlilikleri değişimi görülmektedir. 2015-2016 döneminde teknik etkinlik değişimindeki azalışa rağmen etkinlik değişimindeki artışa bağlı olarak toplam faktör verimliliğinde artış, 2016-2017 döneminde ise etkinlik değişimindeki azalışa rağmen teknik etkinlik değişimindeki artışa bağlı olarak toplam faktör verimliliğinde artış meydana gelmiştir. Genel olarak bu dönemdeki toplam faktör verimliliğindeki artışın ise, teknik etkinlik değişimindeki artışa bağlı olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Şekil 2.7.'de 2015-2016, Şekil 2.8.'de 2016-2017, Şekil 2.9.'da analize dahil edilen tüm yıllar olan 2015-2017 döneminde Türkiye ve diğer karar verme birimlerinin ortalamalarının karşılaştırılması grafik halinde görülmektedir. Türkiye'nin 2015-2016 döneminde ortalama teknik etkinliği değişiminin hemen üstünde yer aldığı, 2016-2017 döneminde teknik etkinlik değişimi ortalamaya yakın seyrederken saf teknik etkinlik değişiminde ortalamanın hemen üstünde yer aldığı izlenmektedir. Şekil 6.11.'de görülen tüm dönemin ortalamaları göz önüne alındığında teknik etkinlik değişimi haricinde toplam faktör verimliliği ve bileşenlerinde ortalamanın altında bir performans sergilediği görülmektedir.

Şekil 2.5. 2015-2017 Dönemi etkinlik, saf teknik etkinlik ve ölçek etkinliği değişimleri

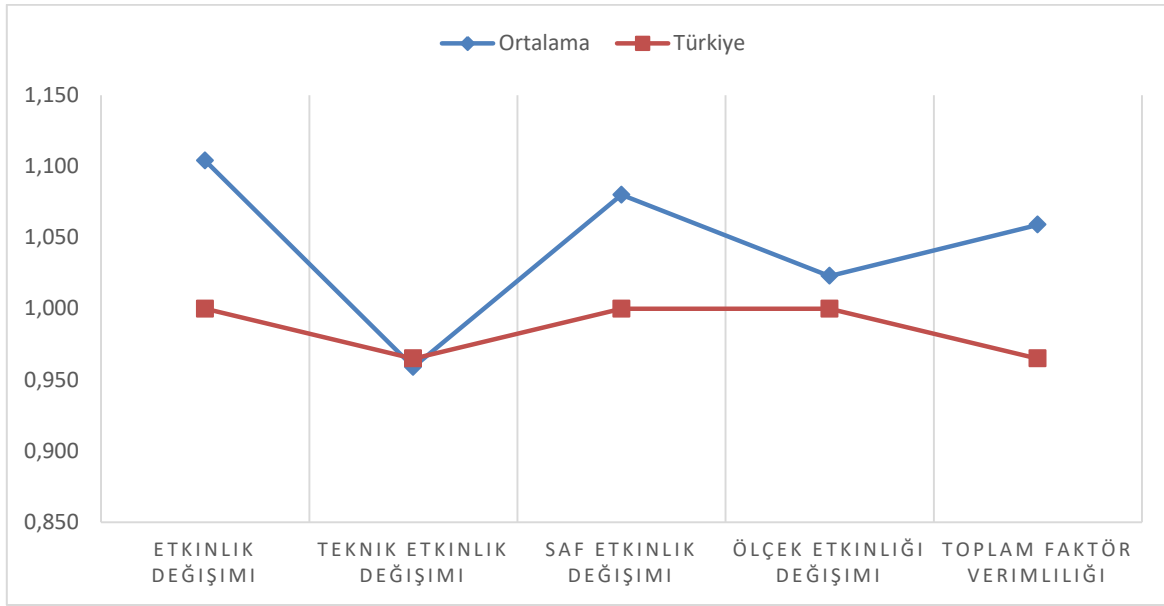
Şekil 2.6. 2015-2017 Dönemi etkinlik, teknik etkinlik ve toplam faktör verimliliği değişimleri

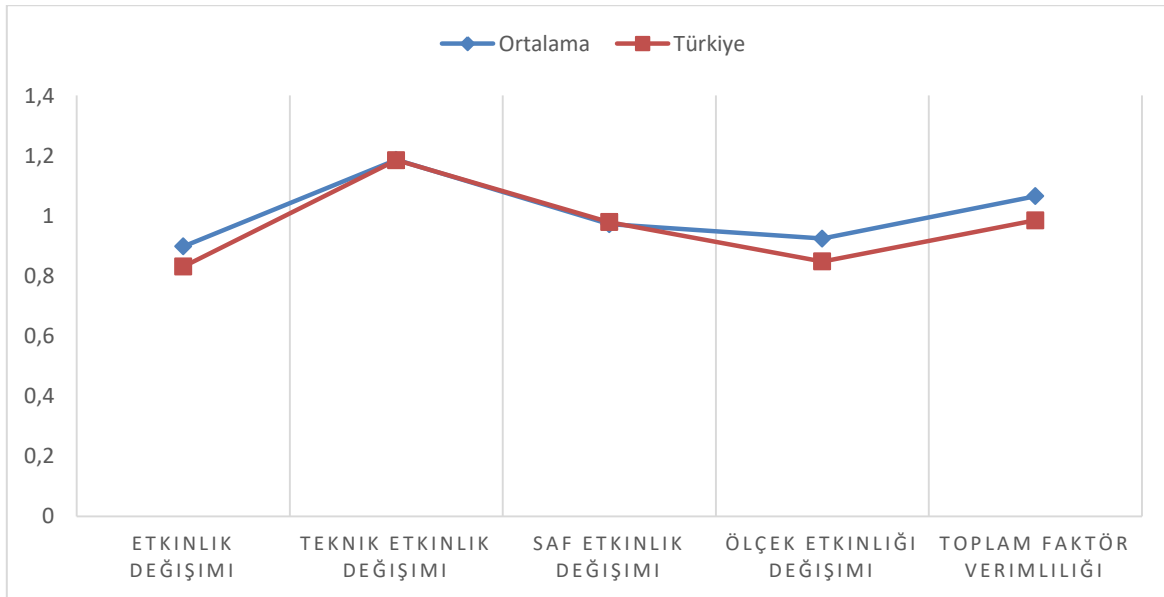
Çizelge 2.10. Yıllara göre toplam faktör verimlilikleri

Yıl	Etkinlik Değişimi	Teknik Etkinlik Değişimi	Saf Etkinlik Değişimi	Ölçek Etkinliği Değişimi	Toplam Faktör Verimliliği
2	1,104	0,959	1,080	1,023	1,059
3	0,898	1,186	0,972	0,924	1,065
Ortalama	0,996	1,066	1,024	0,972	1,062

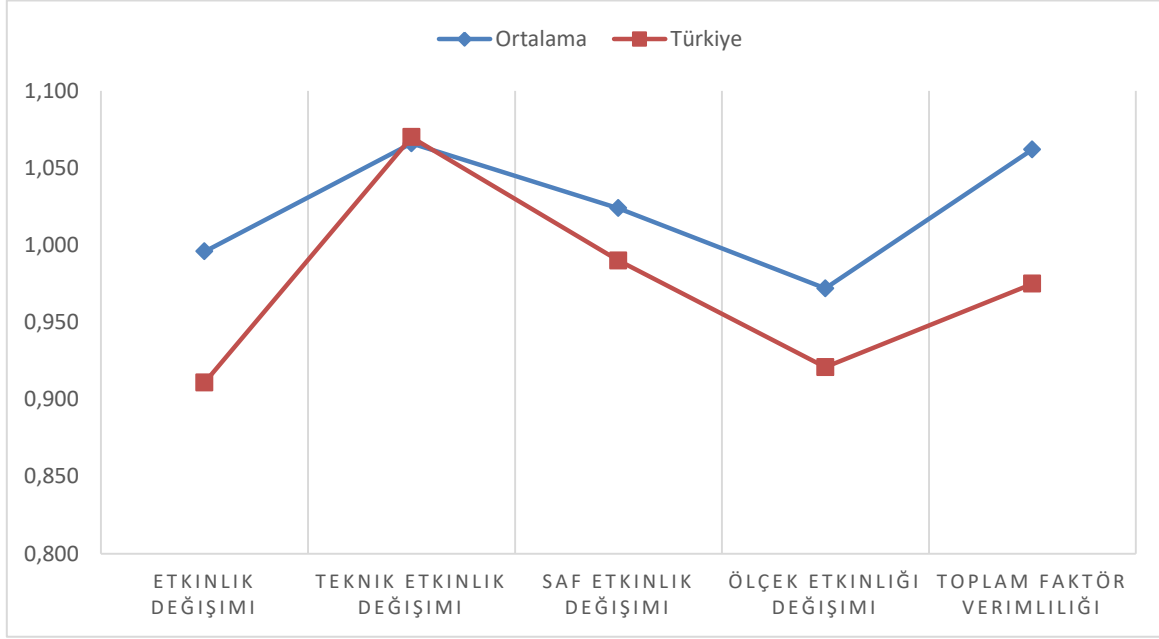
Şekil 2.7. 2015-2016 Dönemi Türkiye ve tüm ülkelerin ortalamalarının karşılaştırılması

Şekil 2.8. 2016-2017 Dönemi Türkiye ve tüm ülkelerin ortalamalarının karşılaştırılması

Şekil 2.9. 2015-2017 Dönemi Türkiye ve tüm ülkelerin ortalamalarının karşılaştırılması

SONUÇ

Gelişmekte olan ve orta gelir grubuna mensup ülkelerde, ekonomik kalkınmaya bağlı artan araç sayısı ve trafik ile birlikte, trafik kazalarına bağlı ölümler ölüm sebepleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Çalışmalar, 1000 kişi başına düşen araç sayısının ortalama 100 ila 300 arası olduğu dönemin trafik kazalarına bağlı ölümlerin en yüksek olduğu dönem olduğunu göstermektedir. Türkiye hem gelişmekte olan, hem orta gelir grubuna mensup, hem de 1000 kişi başına düşen motorlu araç sayısı 2018 yılı itibariyle yaklaşık 255 olan bir ülke olarak, trafik güvenliği açısından en kritik dönemi yaşamaktadır. Bu dönemi minimum kayıpla atlatabilmesi için, üyesi olduğu OECD ve aday olduğu AB'ye mensup ülkeler arasındaki yeri ölçülmeli, etkin olmadığı alanlarda referans kümesi ülkelerden seçilen iyi uygulama örnekleri ithal edilmelidir.

2015-2016 döneminde Türkiye'de etkinlik değişimi durağanken, teknoloji/teknik etkinlik değişiminde %3,5 azalış yaşandığı, bunun da toplam faktör verimliliğinde %3,5 azalmaya sebep olduğu görülmektedir. 2016-2017 döneminde ise Türkiye'de etkinlik değişiminde %16,9 azalış yaşanmış, teknoloji/teknik etkinlik değişiminde %18,5 artışa rağmen toplam faktör verimliliğinde %1,5 azalma yaşandığı görülmektedir.

2015-2017 dönemi bütün olarak değerlendirildiğinde, Türkiye, Meksika ve ABD'den sonra %8,9 azalma ile en çok etkinlik değişimi azalışı yaşayan ülkelerden biri olduğu ve ortalamanın altında bir performans gösterdiği izlenmiştir. Bu dönemde ülkelerde ortalama %6,6 teknik etkinlik değişimi yaşanırken, Türkiye ortalama %7 teknik etkinlik artışı ile ortalamanın üzerinde yer almıştır. Toplam faktör verimliliğinde ortalama %6,2 artış yaşanan bu dönemde, Türkiye %2,5 azalış ile toplam faktör verimliliğinde Meksika ve Fransa'dan sonra en kötü üçüncü ülke konumunda yer almıştır. Türkiye'nin toplam faktör verimliliğindeki %2,5 azalışın, teknoloji değişimindeki %7 artışa rağmen, etkinlik değişimindeki %8,9 azalıştan kaynaklandığı

görülmektedir. Etkinlik değişimindeki bu azalış, saf teknik etkinliğindeki %1’lik ve ölçek etkinliği değişimindeki %7,9’luk azalışa bağlı olarak yaşanmıştır. Saf teknik etkinlik değişimindeki azalışın kötü yönetim uygulamalarından, ölçek etkinliği değişimindeki azalışın ise maliyet kontrolü açısından ideal ölçek büyüklüğünden uzaklaşma nedeniyle meydana geldiği değerlendirilmektedir. Tüm dönemin ortalamaları göz önüne alındığında Türkiye’nin, teknik etkinlik değişimi haricinde toplam faktör verimliliği ve bileşenlerinde ortalamasının altında bir performans sergilediği görülmektedir.

Türkiye’nin, etkinlik sınırından uzak olduğu alanlarda, referans kümesini oluşturan ülkelerin iyi uygulama örneklerini inceleyerek, uygulanması en kolay ve ekonomik olanlardan başlamak üzere bunları ithal etmesinin, karayolları trafik güvenliğindeki etkinliğini arttırmasına yardımcı olacağı değerlendirilmektedir. Türkiye OECD üyesi olarak, trafik güvenliğine ait verilerini OECD veri tabanında yer alan ana performans göstergelerine göre paylaşmaktadır. Türkiye’nin, OECD’nin bir çalışma grubu olan Uluslararası Trafik Güvenliği Veri ve Analiz Grubu’na(IRTAD) üye olarak; yol tipi, kullanıcı, yaş, cinsiyet, mağdurun kaza anında araçtaki yeri, emniyet kemeri takma durumu, kask kullanımı gibi çok sayıda ayrıntılı istatistiğin yer aldığı veri tabanında bulunması durumunda, daha ayrıntılı analizler yapılarak daha etkin öneriler sunulabileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Banister. (2008). The Sustainable Mobility Paradigm. *Transport Policy* , 15 (2), 73-80.
- Caves, D., Christensen, L., & Divert, W. E. (1982). The Economic Theory of Index Numbers and The Measurement of Input, Output and Productivity. *Econometrica* , 1393-1414.
- Elvik, R. (2010). The stability of long-term trends in the number of traffic fatalities in a sample of highly motorised countries. *Safety Science* (63), 42-49.
- Fare, R., Grosskopf, S., Norrrys, M., & Zhang, Z. (1994). Productivity Growth, Technical Progress and Efficiency Changes in Industrialised Countries. *American Economic Review* , 84 (1), 66-83.
- Grefell, T., & Lovel, C. (1996). Deregulation and productivity decline: The case of Spanish saving banks. *European Economic Review* (40), 1281-1303.
- Işık, I., & Hasan, M. K. (2003). Financial disruption and bank productivity: The 1994 experience of Turkish banks. *The Quarterly Review of Economics and Finance* , 43 (2), 291-320.
- Kopits, E., & Kropper, M. (2005). Traffic fatalities and economic growth. *Accident Analysis & Prevention* , 37 (1), 169-178.
- Malmquist, S. (1953). Index numbers and indifference curves. *Trabajos de Estadística* , 4 (1), 209-242.
- Mathers, C., & Loncar, D. (2006). Projections of global mortality and burden of disease from 2002 to 2030. *PLoS Med* , 3 (11), 442.
- WHO. (2016). *Sustainable development goals (SDGs) : Goal 3. Target 3.6. Target 11.2.*
- WHO. (2018). *Global status report on road safety.*
- WHO. (2016). *Projections of mortality and causes of death 2016 to 2060.*

Yannis, G., Papadimitriou, E., & Folla, K. (2014). Effect of GDP changes on road traffic fatalities. *Safety Science* (63), 42-49.

11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Seçim Sürecinde Yaşanan Gelişmeler¹

Developments in the Election Process of 11. President Abdullah Gül

Didem DİKER YILMAZ*

Makale Geliş Tarihi / Received :18.05.2021
Makale Kabul Tarihi / Accepted :12.10.2021

ÖZET

Türk siyasal hayatında Cumhurbaşkanlığı seçimleri her seçim döneminde gündemi oldukça meşgul eden ve tartışılan konuların başında gelmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün seçim süreci de diğer Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde olduğu gibi tartışmalı geçmiş fakat bu kez siyasi tarihte emsali görülmemiş olayların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Laiklik ve başörtüsü ekseninde şekillenen tartışmalar siyasal bir krize yol açmıştır. Bu süreçte; Meclis çoğunluğuna sahip olan AK Parti ile karşıt çevreler karşı karşıya gelmiş, Genelkurmay Başkanlığı tarafından bildiri yayınlanmış ve hatta siyasi tarihte ilk kez bir Cumhurbaşkanlığı seçimi Anayasa Mahkemesi'ne taşınmıştır. Mahkeme'nin verdiği karar doğrultusunda Cumhurbaşkanlığı seçimi sonuçsuz kalınca Meclis erken genel seçimlere gitme kararı almıştır. 22 Temmuz 2007 tarihinde gerçekleşen genel seçimlerin ardından Cumhurbaşkanlığı seçim süreci de tekrar başlatılmış ve 28 Ağustos 2007'de Abdullah Gül'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı olarak seçilmesiyle süreç sona ermiştir. Bu çalışmada Abdullah Gül'ün seçim sürecinde yaşanan siyasi ve hukuki gelişmeler ele alınacaktır.

Anahtar Kavramlar: *Cumhurbaşkanlığı Seçimi, Abdullah Gül, Anayasa Mahkemesi Kararı*

ABSTRACT

Presidential elections in Turkish political life are one of the main issues that occupy the agenda and debate in every election period. The election process of Abdullah Gül, the 11th President of the Republic of Turkey, was controversial as in other presidential elections, but this time brought about unprecedented events in political history. The debates shaped around secularism and the headscarf led to divisions in all segments of the society. In this process; Opposition circles faced with the AK Party, which was in power alone and had a parliamentary majority to elect the president, and a statement was issued by the General Staff and even a presidential election was carried to the Constitutional Court for the first time in political history. In line with the decision of the court, when the presidential election was inconclusive, the parliament decided to hold early general elections. As a result of the general elections held on 22 July 2007, when the AK Party came to power alone again, the presidential election process was restarted and ended with the election of Abdullah Gül as the 11th President of the Republic of Turkey on 28 August 2007. In this study, political and legal developments in Abdullah Gül's election process will be discussed.

Keywords: *Presidential Election, Abdullah Gül, Constitutional Court Decision*

¹ *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programında devam eden "Türk Siyasal Hayatında Abdullah Gül'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı Olarak Seçilmesi" adlı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiş bir makaledir.*

* *Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, didemdikeryilmaz@gmail.com.tr, ORCID NO: 0000-0002-3250-4719*

GİRİŞ

Türk siyasal hayatında 11. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde olduğu gibi daha önceki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de siyasal krizlerin söz konusu olduğu görülmektedir (Kahraman, 2007: 156). Özellikle 1960 sonrası dönemde yaşanan bu siyasal krizler, bazı zamanlarda öyle derinleşmiştir ki ülkeyi siyasi istikrarsızlığa sürükleyecek boyutlara ulaşmıştır. Yaşanan siyasal krizlerin pek çok sebebi bulunmaktadır. Bunların başında siyasal sistemin kendisi yer almaktadır. 1980 yılında 114 tur süren Cumhurbaşkanlığı seçiminden sonuç alınamaması, 1961 Anayasasında yer alan Cumhurbaşkanının seçimine ilişkin düzenlemeye bağlanmış ve 1982 Anayasası'nda oylamalar dört tur ile sınırlandırılarak bu durumun tekrarlamasının önüne geçilmek istenmiştir. Ancak 2007 yılında Cumhurbaşkanlığı seçiminde yeni bir siyasal kriz ile karşılaşmıştır (Yolcu, 2013: 227).

11. Cumhurbaşkanının seçim sürecinde yaşanan tartışmaların siyasi ve hukuki olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Siyasi boyutunun başında, 2002 yılı genel seçimlerinde seçim sistemi nedeniyle aldığı oy oranının çok üzerinde temsil hakkı kazanan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti), halkın gerçek temsilini yansıtmadığı görüşü yer almaktadır. Bu yüzden muhalif kesimler Cumhurbaşkanının uzlaşma yoluyla seçilmesini ya da erken genel seçimlere gidilerek oluşturulacak yeni parlamento tarafından Cumhurbaşkanının seçilmesini talep etmişlerdir. Bu talebin altında yatan neden seçimlerde AK Parti'nin alacağı oy oranının düşeceği beklentisidir. Ayrıca kökeni Milli Görüş'e dayanan AK Parti iktidarının Cumhurbaşkanını tek başına seçebilecek Meclis çoğunluğuna sahip olması seçim tartışmalarının başka bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu durum vesayet rejiminin varlığını sürdürdüğü Türkiye'de bazı kesimlerin endişelenmesine sebep olmuştur. Bu kesimler Cumhuriyetin birliğini temsil eden Cumhurbaşkanının, Cumhuriyetin temel değerlerine uygun ve laiklik ilkesine bağlı biri olması gerektiği görüşündedir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan hukuki tartışmanın konusunu ise, esas itibarıyla, TBMM tarafından Cumhurbaşkanının seçiminde uyulması gereken toplantı ve karar yeter sayılarının ne olduğu oluşturmaktadır.

1. 1982 ANAYASASINDA 2007 YILINDA YAPILAN ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİNDEN ÖNCE CUMHURBAŞKANININ SEÇİM USULÜ

Cumhurbaşkanının seçim usulü 1982 Anayasasının 102. maddesinde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu maddeye göre; Cumhurbaşkanı Meclis üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu (nitelikli çoğunluk) ile ve gizli oyla seçilmektedir. Cumhurbaşkanının görev süresinin bitimine otuz gün kala ya da Cumhurbaşkanlığı makamının herhangi bir sebeple boşalmasının ardından on gün sonra Cumhurbaşkanı seçimine başlanmaktadır. Meclis toplantı halinde değilse derhal toplantıya çağrılır ve seçime başlama tarihinden itibaren otuz gün içinde seçim neticelendirilir. Otuz günlük sürenin ilk on günü içinde adaylar Meclis Başkanlık Divanı'na bildirilir ve kalan yirmi gün içinde de seçim sonuçlandırılır.

Oylamalar en az üçer gün arayla yapılır. Birinci ve ikinci turda Cumhurbaşkanının seçilebilmesi için üye tamsayısının üçte iki çoğunluk oyu gereklidir. Eğer ilk iki turda bu oy oranına ulaşılamazsa üçüncü tur oylama gerçekleştirilir ve bu turda üye tamsayısının salt çoğunluğunun olumlu oyunun alınması yeterlidir. Bu oylamada da yeterli çoğunluk sağlanamazsa

son tur olan dördüncü tur oylama gerçekleştirilir ve üçüncü turda en yüksek oy alan iki aday arasında oylama yapılır. Üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyu gereken son turda da Cumhurbaşkanı seçilemediği takdirde derhal TBMM seçimleri yenilenir. Cumhurbaşkanının partiler üstü konumunu güçlendirmeye yönelik düzenlenen bu usul uyarınca seçim için nitelikli bir çoğunluğun gerekli olması, Cumhurbaşkanının 4. tur sonunda hala seçilememesi durumunda TBMM seçimlerinin yenilenmesine yönelik düzenlemenin bulunması, birden fazla partinin üzerinde mutabakat sağlayacağı bir adayın seçilmesi ihtimalini arttırması açısından önemlidir (Aldabak, 2002: 1). Anayasanın Cumhurbaşkanı seçiminde tur sayısı ve süresini sınırlamış olması ve seçilememesi durumunda halkın hakemliğine giderek sorunu çözmeyi hedeflemesi özellikle yeni seçilmiş ve daha uzun görev süresine sahip parlamenterleri çözüme yönlendirecek ve geçmiş yıllarda Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan tikanlıkları engelleyecek niteliktedir (Özsoy, 2013: 405).

Yeni Cumhurbaşkanı görevine başlayınca kadar, süresi dolan Cumhurbaşkanı görevini sürdürür. Buradaki amaç; devletin başı olan Cumhurbaşkanlığı makamının boş kalmasını önlemek ve görev süresi dolan Cumhurbaşkanı ile yeni Cumhurbaşkanının göreve başlaması arasında geçen sürede kesinti yaşanmasının önüne geçmektir (Duman, 1998: 45). Yeni Cumhurbaşkanı, Anayasanın 103. maddesinde belirtilen şekliyle TBMM önünde and içer ve görevine başlar.

2. 11. CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ

2.1. Genel Olarak

Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanının kim olacağı tartışmaları, Türkiye'nin 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 16 Mayıs 2007 tarihinde dolacak olan görev süresinden çok önce başlamıştır. Hatta bu tartışmaların başlangıcı uzun yıllar koalisyon hükümetleriyle yönetilen Türkiye'de 2002 yılında AK Parti'nin tek başına iktidara geldiği zamana kadar götürülebilmektedir. Bu durumun altında yatan ana sebeplerden biri bazı kesimler tarafından dile getirilen mevcut seçim sistemi sonucu Mecliste aldığı oy oranının çok üzerinde temsil hakkı kazanan AK Parti'nin halkın gerçek temsilini yansıtmadığı görüşüdür. Muhalefet ve kamuoyunun bir kısmı bu nedenden ötürü erken genel seçimlere gidilip kurulacak yeni parlamentoya Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur (Acar ve Çelebi, 2012: 17). Diğer bir sebep ise Milli Görüş kökenli AK Partili birinin Cumhurbaşkanı olmasından duyulan ve laiklik ilkesi ile ilişkilendirilen endişelerdir. Muhalif gruplar; Cumhuriyetin birliğini ve devleti temsil edecek Cumhurbaşkanının, Cumhuriyetin temel niteliklerine uygun birisinin olması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu bakımdan Milli Görüş kökenli olsun ya da olmasın eşi başörtülü olan bir adayın Cumhurbaşkanı seçilmesi ihtimali, Cumhuriyetin ana değerlerinden biri olan laiklik ilkesine karşı bir tehdit olarak görülmektedir (Ergül, 2007: 272).

1982 Anayasası Cumhurbaşkanlığı makamına parlamenter sistem ile uyuşmayacak derecede güçlü yetkiler sunmaktadır. Anayasayı hazırlayanların Cumhurbaşkanını böylesine güçlü yetkilerle donatmasının sebebi, bu makama asker-sivil devlet elitleri tarafından onaylanmayan bir kişinin seçilmeyeceğinin varsayılmasından kaynaklanmaktadır denilebilir. Abdullah Gül'ün adaylığıyla birlikte de 11. Cumhurbaşkanının seçim süreci Türkiye'nin anayasal tarihinde çok boyutlu tartışmaya sebep olmuştur. Bu süreçte Abdullah Gül'ün adaylığını onaylayan AK Parti çoğunluğu ile başta ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK),

Anayasa Mahkemesi ve TBMM'deki diğer siyasi partiler arasında çok yönlü bir çatışma yaşanmıştır (Yazıcı, 2013: 243).

2.2. Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığı Adaylığı ve Çeşitli Çevrelerin Adaylığa Bakışı

16 Mayıs 2000-28 Ağustos 2007 tarihleri arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Ahmet Necdet Sezer yedi yıllık görev süresi içinde Anayasa'nın Cumhurbaşkanıya tanıdığı bir yetki olan veto yetkisini en çok kullanan Cumhurbaşkanı olmuştur. Bunun sebebi olarak Cumhurbaşkanı seçilmesine önyak olan koalisyon hükümetindeki partilerin ve TBMM'deki üyelerin tamamının, 2002 genel seçimleriyle Meclis dışında kalması ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in tamamen farklı üyelere oluşan bir Meclis ve parti sistemi ile çalışmasının etkisi olduğu belirtilmektedir (Ecevit ve Kapan, 2020: 676).

AK Parti'nin iktidara gelişiyle Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in bu dönemdeki tutumu 2007 Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan siyasal krizin anlaşılması bakımından önemli bir yer teşkil etmektedir. Bazı yazarlara göre AK Parti iktidara gelene kadar başörtülü milletvekilleri eşlerini kabul törenlerine davet eden Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, AK Parti hükümetinin kurulmasının ardından Çankaya Köşkü'nü “*kamusal alan*” ilan etmiş; aralarında Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan ve Bülent Arınç'ın eşlerinin de bulunduğu başörtülü kadınları Çankaya Köşkü'ne davet etmediği gibi, başörtülü bir eşin ev sahipliği yaptığı kabul törenlerine de katılmamıştır. Bu durum hem hükümet hem toplum nezdinde tartışmalara sebep olmuştur (Maraşlı, 2017: 222). AK Parti Abdullah Gül'ü Cumhurbaşkanı adayı ilan ettiğinde ise, Abdullah Gül'ün eşinin başörtülü olması kamusal alan ilan edilen Çankaya Köşkü'ne çıkmaması için gerekçe olarak ileri sürülmüştür (Maraşlı, 2017: 234).

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, iktidara ve Cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin en net tavrını, seçime sayılı günler kala, Harp Akademileri Komutanlığı'nda gerçekleştirdiği bir konferansta yaptığı konuşmada ortaya koymuştur. Bu konuşmasında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Cumhuriyetin kurulduğu günden bu yana günümüzde olduğu kadar tehlikeyle karşı karşıya olmadığını vurguladığı bir konuşma gerçekleştirmiştir (Cumhuriyet, 14.04.2007). AK Parti bu açıklamalara katılmadığını, demokrasinin tehlike altında olduğu bir ülkede ekonomik gelişmelerin yaşanamayacağını belirtirken (Aydın, Milliyet, 15.04.2007), bazı kişi ve kurumlar görevi süresince Atatürk ilkeleri ile çağdaş, laik, ulusal ve demokratik değerleri koruyan tutumundan dolayı Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'e teşekkür etmişlerdir (Gördes, Cumhuriyet, 15.04.2007).

Bazı yazarlara göre AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Cumhuriyetin kuruluşundan beri siyasal İslam'ı potansiyel bir tehlike olarak gören modernist ve laik anlayış için, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin dolacak olması ve yerini kimin alacağı sorunsalı irticai eylem korkusunu üst düzeye taşımıştır. Bu görüş ayrıca Cumhurbaşkanlığı makamına oturacak kişinin Cumhuriyetin değerlerine sahip çıkan gerçek bir Atatürkçü olmasını rejimin teminatı olarak görmektedir (Kabakçı, 2011: 96-97). 11. Cumhurbaşkanının kim olacağı tartışmaları toplumda her kesimde olduğu gibi kamuoyunda da karşı kutuplaşmaya sebep olmuştur.

Milli Görüş geleneğinden gelen AK Parti, Başbakanlık ve Meclis Başkanlığından sonra Cumhurbaşkanı da Meclis çoğunluğuna göre tek başına seçebilecek konumdadır. Bu makama da aynı siyasi ideolojiye sahip birinin geleceği düşüncesi kamuoyunun bir kısmı için “*son kalenin de*

zapt edileceği” kaygısına sebep olmuştur (Durmuş, 2012: 108). AK Parti’nin Cumhurbaşkanı seçecek olmasını kabul edemeyen muhalif gruplar, özellikle büyükşehirleri kapsayan yurdun çeşitli yerlerinde “Cumhuriyet mitingleri” ya da “bayrak mitingleri” olarak anılan gösteriler düzenleyerek laiklik vurgusu yapmış ve Cumhuriyetin temel niteliklerine uygun bir adayın Cumhurbaşkanı seçilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir (Acar ve Çelebi, 2012: 17).

Laik olanlar ve laik olmayanlar arasında kamuoyunda büyük bir kutuplaşma yaratan bu mitinglerde asıl amaç; AK Parti’nin, muhalefetin de onay vereceği bir aday üzerinde uzlaşmasının sağlanmasıdır. Bu görüşte olanlar için bu durumun gerçekleşmesi beklenirken Abdullah Gül’ün aday olarak açıklanması yaşanan kutuplaşmanın artmasına sebep olmuştur. Temelinde laiklik vurgusu yer alan mitinglerde Abdullah Gül’ün Cumhurbaşkanlığı adaylığına karşı çıkılmış, ancak özünde AK Parti hükümetine tepki gösterilmiştir (Kabakçı, 2011: 97). Nitekim Cumhuriyet mitingleri AK Parti karşıtı bir kamuoyu oluşturmak bakımından önemli bir etkiye sahip olmuştur (Sadoğlu, 2020: 800).

Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde siyasal tartışmaların yanı sıra seçimin kaderini değiştirecek öneme sahip hukuki tartışmalar da yaşanmıştır. Bu süreçte yaşanan hukuki tartışmanın konusunu, 1982 Anayasası’na göre Meclisin Cumhurbaşkanlığı seçim turlarında uyması gereken toplantı ve karar yetersayılarının ne olduğu oluşturmuş ve tartışmaları alevlendiren de eski Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu’nun 26 Aralık 2006’da Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan yazısı olmuştur. Kanadoğlu’nun bu yazıda dile getirdiği iddia, Anayasa’nın 102. maddesinde öngörülen ve karar için aranan nitelikli çoğunluğun aynı zamanda toplantının gerçekleşebilmesi için de gerekli olduğudur (Kanadoğlu, Cumhuriyet, 26.12.2006).

Bu görüşü bazı Anayasa hukukçuları da desteklemiş ve ilk turda üçte iki çoğunlukla toplanılması kuralının ihlali halinde Anayasa Mahkemesi’nin seçimi iptal edeceğini belirtmişlerdir (Taşçı, Cumhuriyet, 27.12.2006). Buna karşılık, 1980’de Cumhurbaşkanlığı seçiminin kilitlenmesi nedeniyle 1982 Anayasası’nda TBMM’nin her koşulda üye tamsayısının üçte bir çoğunluk (AYm.96) ile toplanabilmesi kuralının getirildiği belirtilmiştir. TBMM Başkanı Bülent Arınç da Kanadoğlu’nun iddialarının hukuki değeri olmadığına vurgu yaparak Mecliste 184 milletvekilinin toplanması halinde seçimleri yapacağını ve Anayasa Mahkemesi’ne gidip iptal edilmesinin mümkün olmayacağını söylemiştir (Cumhuriyet, 29.12.2006).

Mecliste yer alan siyasi partilerin Abdullah Gül’ün Cumhurbaşkanlığı adaylığına yönelik tutumlarına baktığımızda öncelikle iktidar partisi konumunda olan AK Parti içinde yaşanan gelişmelere bakmak yerinde olacaktır. Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde Meclis çoğunluğuna göre göstereceği adayı seçmesi muhtemel AK Parti’nin adayının kim olacağı sorusu seçim sürecinin kilit noktalarından birini oluşturmuştur. Uzun zaman gündemde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan isminden başka bir isim yer almamıştır. Seçim sürecinde yaşanan tartışmaların odak noktasını Erdoğan’ın aday olup olmayacağı oluşturmuştur. Erdoğan ise merak üzerine kurguladığı stratejisini başarı ile sürdürmüş ve aday açıklama süresinin son günlerine kadar bir ismi gündeme getirmemiştir (Durmuş, 2012: 124).

19 Nisan 2007 tarihinde AK Parti’nin en üst organı olan Merkez Karar Yönetim Kurulu (MKYK) tarafından Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’a adayın belirlenmesi ve açıklama zamanıyla ilgili tam yetki verilmiştir. MKYK üyelerinin çoğunluğu Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın Genel

Başkan olarak partisinin başında kalması gerektiği fikrini paylaşmışlardır. Partinin hedeflerinin gerçekleştirilmesi için güçlü bir Başbakan ile seçimlere girilmesi gerektiği ve şu aşamada asıl olanın Başbakanlık olduğu belirtilmiştir (Kaplan, Cumhuriyet, 19.04.2007). Cumhurbaşkanlığı adaylığı konusunda bakanlar, milletvekilleri, parti teşkilatları, il başkanları, sivil toplum örgütleri ve muhalefet liderleri görüşen Erdoğan nihai kararını 24 Nisan 2007’de açıklamıştır. Parti örgütleri, milletvekilleri ve MKYK üyelerinin uyarılarını dikkate alan Erdoğan, adaylıktan vazgeçmiş ve Abdullah Gül’ü aday olarak göstermiştir (Kaplan, Cumhuriyet, 25.04.2007).

Ana muhalefet partisi konumunda olan CHP ise daha 2006 yılının başlarında Türkiye’nin artık seçim ortamına girdiğini ve bunun konuşulması gerektiğini, iktidarın beklentilere yanıt vermediğini, değişmesi gerektiğini ve bir hükümetin denenmesi için dört yılın yeterli bir süre olduğunu belirten açıklamalar yaparak 2006 yılında erken genel seçime gidilmesini talep etmiştir. Özellikle Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesi parlamentonun yenilenmesi gerektiği ve yeni parlamento tarafından Cumhurbaşkanının seçilmesi gerektiği belirtilmiştir (Cumhuriyet, 13.01.2006). Muhalefetin ısrarına rağmen hükümetin bu talebin yerine getirilmesi için adım atmaması ve altı ay arayla iki seçim yapılacak olması CHP’nin ve muhalefet odaklarının tavrının sertleşmesine sebep olmuştur. Tüm bunların üzerine bir de AK Parti’nin son ana kadar Cumhurbaşkanı adayını açıklamamasının yarattığı eleştiri ortamı, giderek medyanın da konuya gündemde daha fazla yer vermesiyle toplumun bütün kesimlerine yansımıştır. Kişisel geçmişi ve hayat tarzından dolayı Erdoğan’ın muhtemel adaylığının Türkiye’de önemli bir rejim bunalımına sebep olacağı iddiası, ana muhalefet tarafından sıklıkla gündeme getirilmiş ve hatta CHP’nin siyasal stratejisini Başbakan’ın olası adaylığı üzerinden geliştirmesiyle sonuçlanmıştır (Balcı, 2007: 238).

CHP bu süreçte her fırsatta uzlaşma yoluyla Cumhurbaşkanının seçilmesini gerektiğine vurgu yapmıştır (Cumhuriyet, 18.04.2007). Erdoğan’ın Cumhurbaşkanı aday olmayacağı yönündeki düşünceler netleşmeye başladığında ise CHP tavrını değiştirmemiş ve uzlaşmaya dayanmayan bir adayın desteklenmeyeceğini vurgulamıştır (Cumhuriyet, 21.04.2007). Erdoğan’ın Abdullah Gül’ü aday göstermesi yaşanan gerilimi alevlendirmiştir. CHP’ye göre Abdullah Gül’ün siyaseten Erdoğan’dan bir farkı yoktur ve Milli Görüş’ün eski kadrolarından gelen ve eşi başörtülü olan Gül de Cumhuriyetin temel nitelikleri ve laiklik ilkesi ile bağdaşmayan bir görüşe sahiptir (Acar ve Çelebi, 2012: 17). Gül ile yaptıkları görüşmelerde ise kesin bir şekilde adaylığına karşı çıktığını belirten CHP Genel Başkanı Baykal, AK Parti’nin bu süreçte dayatma içine girerek uzlaşma kapılarını kapattığını, seçime katılmayacaklarını ve 367 milletvekilinin seçimde hazır bulunmaması halinde konuyu Anayasa Mahkemesi’ne taşıyacaklarını belirtmiştir (Yılmaz, Milliyet, 25.04.2007).

Muhalefetin, bazı basın organlarının ve Cumhuriyet mitinglerinin de etkisiyle önceki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde olduğu gibi 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecine ordu da dâhil olmuştur. Aynı zamanda başkomutanlık sıfatını taşıyan Cumhurbaşkanının seçiminin TSK’yı yakından ilgilendirdiğini vurgulayan Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt “*Cumhuriyetin temel değerlerine, laik, demokratik ve sosyal hukuk devleti idealine, devletin üniter yapısına bağlı ama sözde değil özde, bunu davranışlarına yansıtacak bir kişinin seçilmesini umuyorum*” açıklamasında bulunmuştur (Cumhuriyet, 13.04.2007). Yapılan açıklama karşısında AK Parti geri adım atmamış ve Cumhurbaşkanı seçiminde TBMM’nin bunlara dikkat edeceğini, kimsenin bundan şüphesi olmaması gerektiği belirtilmiştir (Yeni Şafak, 13.04.2007). Cumhurbaşkanı aday Abdullah Gül ise Cumhurbaşkanlığının nasıl bir sorumluluk gerektirdiğinin bilincinde olduğunu belirterek,

“Cumhuriyete, Anayasa’da yazılı laik, demokratik, sosyal hukuk devleti ilkelerine özde bağlı biriyim” diyerek ordunun tutumu karşısında sessiz kalmamıştır (Bila, Milliyet, 26.04.2007).

Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt’ın yaptığı laik Cumhurbaşkanı tanımına uygun ve uzlaşma yoluyla belirlenecek bir adaya TSK’nın hayır demeyeceği söylemi üzerine, hükümetin bu konuda olumlu bir tutum sergilemesi fakat bu tanıma uygun olmadığı düşünülen Abdullah Gül’ün aday olarak açıklanması sonucu Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin birinci tur oylamasının gerçekleştiği 27 Nisan 2007 tarihinde gece geç saatlerde Genelkurmay Başkanlığı tarafından bir bildiri yayımlanmıştır (Bila, Milliyet, 29.04.2007).

Genelkurmay Başkanlığı tarafından gece saat 23.10 civarında internet sitesinden yayınlanan ve Türk siyasal hayatında “e-muhtıra” olarak anılan bir metin ile Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde yaşanan laiklik tartışmalarında ordunun laiklik yönünde taraf olduğu ve laikliğin kesin savunucusu olduğu belirtilmiştir (Cumhuriyet, 28.04.2007). Ancak Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir muhtıraya aynı sertlikte ve zaman geçmeden bir yanıt gelmiş ve Hükümet Sözcüsü sıfatıyla Adalet Bakanı Cemil Çiçek’in okuduğu ve Genelkurmay Başkanı’nın görev ve yetkilerinden dolayı Başbakan’a karşı sorumlu olduğunu belirten açıklama Başbakanlık internet sitesine konulmuştur (Ocaktan, Yeni Şafak, 29.04.2007). Muhtıra üzerine hükümet çekilmeyince seçimlerde ordunun tehdidinin bir etkisi olmamıştır (Öngider: 2014).

2.3. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

2007 yılı Türkiye Cumhuriyeti için hem Cumhurbaşkanlığı seçimi hem de genel seçimlerin yapılacak olması bakımından bir seçim yılıdır denilebilir. Türkiye Cumhuriyeti’nin 11. Cumhurbaşkanının seçimi için Ahmet Necdet Sezer’in 16 Mayıs 2007’de dolacak görev süresinin otuz gün öncesinde Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinin başlatılması ve bu tarihe kadar da sonuçlandırılması gerekmekteydi (Cumhuriyet, 16.04.2007). Aylar öncesinden başlayan seçim tartışmaları, laiklik tartışmaları ve toplantı yeter sayısı hakkında 367 tartışmalarıyla Cumhurbaşkanlığı seçiminin gerçekleşeceği ve Cumhuriyet mitinglerinin gerçekleştiği Nisan ayına gelinmiştir.

Cumhurbaşkanının seçim usulünü düzenleyen Anayasa’nın 102. maddesi uyarınca üçer gün arayla yapılacak oylamaların ilk ikisinde üye tamsayısının üçte iki çoğunluk oyu gerekliydi. Bu oy oranına ulaşılamazsa gerçekleştirilecek üçüncü tur oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğu ile ve bu da sağlanmazsa üçüncü tur oylamada en çok oy alan iki aday arasında yapılacak son tur oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyunu alan adayın Cumhurbaşkanı seçileceği düzenlenmişti. Parlatonun o günkü dağılımına bakıldığında AK Parti’nin ilk iki turda olmasa dahi üçüncü turda kendi adayını Cumhurbaşkanı seçmesinin önünde herhangi hukuki engel bulunmamaktaydı (Özbudun, 2017: 306). Ancak muhalefet partileri ve bazı hukukçular bunun aksini iddia etmiştir. 1982 Anayasası’na göre 550 milletvekilinden oluşan TBMM’de üçte iki çoğunluk 367, salt çoğunluk ise 276’dır. Oylamanın gerçekleşeceği dönemde TBMM’de AK Parti’nin 354, CHP’nin 153, Anavatan Partisi’nin (ANAP) 20, Doğru Yol Partisi’nin (DYP) 4, Halkın Yükselişi Partisi’nin (HYP) 1, Sosyal Demokrat Halk Partisi’nin (SHP) 1, Genç Parti’nin (GP) 1 ve 10 bağımsız milletvekili bulunmaktadır (Tuncer, 2013: 104).

Cumhurbaşkanlığı adaylık sürecinde AK Parti’den uzlaşma talep eden ve AK Parti’nin aday olarak Abdullah Gül’ü göstermesiyle bu talebi reddedilen CHP, AK Parti’nin bu süreçte dayatma

içine girerek uzlaşma kapılarını kapattığını, seçime katılmayacaklarını ve 367 milletvekilinin seçimde hazır bulunmaması halinde konuyu Anayasa Mahkemesi'ne taşıyacaklarını belirtmiştir (Milliyet, 25.04.2007). CHP'nin yanı sıra Mecliste yer alan HYP, SHP ve GP de oylamaya katılmayacaklarını açıklamıştır. Ancak TBMM'de seçimlerin gerçekleşeceği güne kadar oylamaya katılıp katılmama konusunda kararını açıklamayan ANAP, DYP ve bağımsız milletvekilleri bulunmaktadır. Seçimlerde 20 milletvekiline sahip olması bakımından kilit parti konumunda olan ANAP son ana kadar kararını açıklamamayı tercih etmiştir (Yılmaz ve Çelik, Milliyet, 27.04.2007). Oturumun gerçekleşeceği 27 Nisan tarihine gelindiğinde de katılmama kararını kesin olarak açıklamıştır (Milliyet, 28.04.2007).

2.3.1. Seçim Turları

27 Nisan 2007'de Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı'nın seçiminin ilk tur oylaması için Bülent Arınç'ın başkanlığında Genel Kurul'da toplanılmıştır. Usul hakkında tartışmaların yaşanmasının ardından Arınç, Anayasa'nın 96. maddesinde belirtilen genel kurala göre toplantı yapılacağını belirterek oturumu başlatmıştır.²

Cumhurbaşkanlığı seçimi için yapılan ilk tur oylamada TBMM Genel Kurulu 361 üye ile toplanmıştır. AK Partili milletvekillerinin ve 4 bağımsız milletvekilinin yanı sıra oylamaya katılmama kararı alan CHP, DYP ve ANAP'tan bazı milletvekilleri de oturuma katılmıştır.³ Oylamaya tek aday olarak katılan Abdullah Gül, ilk tur oylamada Cumhurbaşkanı seçilebilmek için gerekli olan 367 sayısına ulaşamamıştır. Oylamada 361 milletvekili oy kullanmış ve Gül için 357 olumlu oy çıkmıştır. Seçimde üç oy iptal edilmiş ve bir oy da boş çıkmıştır. Meclis ilk turda Cumhurbaşkanı seçememiş ve ikinci tur oylamanın 2 Mayıs 2007 tarihinde gerçekleştirilmesi kararlaştırılarak oturum sonlandırılmıştır.⁴

27 Nisan günü Ana Muhalefet Partisi CHP, Cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılabilmesi için 367 milletvekili ile toplanılması gerektiğini ileri sürerek birinci tur oylamanın iptali ve yürütmenin durdurulması için Anayasa Mahkemesine başvurmuş ve böylece Türk siyasal hayatında bir Cumhurbaşkanlığı seçimi ilk kez Anayasa Mahkemesi'ne götürülmüştür (Milliyet, 28.04.2007). Anayasa Mahkemesi'nin 1 Mayıs'ta birinci tur oylamayı iptal etmesi⁵ üzerine 2 Mayıs'ta yapılması planlanan oylama iptal edilmiş ve Cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin takvim yenilenerek 6 Mayıs'ta ilk tur oylamanın yeniden yapılması kararlaştırılmıştır.⁶ 6 Mayıs'ta yinelenen birinci tur oylama için toplanıldığında yapılan yoklamada yine 367 sayısına ulaşamayınca Abdullah Gül Cumhurbaşkanlığı adaylığından çekilmiştir.⁷ Abdullah Gül'ün hem kendinin hem TBMM'nin daha fazla yıpranmaması adına çekilme kararı almasının ardından Cumhurbaşkanlığı seçimi de sonuçsuz kalmıştır (Hürriyet, 7.05.2007).

2.3.2. 11. Cumhurbaşkanlığı Seçimine Yönelik Anayasa Mahkemesi'nin E. 2007/45, K. 2007/54 sayılı Kararı

² TBMMTD, B. 96, 27.04.2007, C. 155, s.56-63.

³ TBMMTD, B. 96, 27.04.2007, C. 155, s.79.

⁴ TBMMTD, B. 96, 27.04.2007, C. 155, s.80.

⁵ AYM, E. 2007/45, K. 2007/54, KT. 1/05/2007, RG.27.6.2007/26565.

⁶ TBMMTD, B. 97, 2 Mayıs 2007, C. 155, s.100-112.

⁷ TBMMTD, B. 104, 09 Mayıs 2007, C. 157, s.9.

27 Nisan 2007’de TBMM üyeleri Deniz Baykal, Önder Sav ve 134 milletvekili tarafından birinci tur oylamanın iptali için Anayasa Mahkemesi’ne dava açılmıştır. İptal davasının konusu, “Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü’nün 121. maddesinin birinci fıkrasındaki “Anayasanın 102 nci maddesi hükümlere göre” ibaresini eylemli olarak değiştiren Türkiye Büyük Millet Meclisi kararının, bu karara dayalı uygulamanın ve bu uygulamanın ayrılmaz parçası olan 11. Cumhurbaşkanı’nın seçimine ilişkin 27.4.2007 günlü ilk oylamanın Anayasa’nın 96. ve 102. maddelerine aykırılığı savıyla iptali ve iptal kararı yürürlüğe girinceye kadar bu uygulama ile oluşan içtüzük hükmünün yürürlüğünün durdurulmasına karar verilmesi istemidir.”⁸

Dava dilekçesinde iptal ve yürürlüğün durdurulması taleplerinin gerekçesi olarak ise Anayasa’nın 102. maddesine atıfta bulunan İçtüzük hükmünün nasıl yorumlanması gerektiği 102. maddenin birinci fıkrasına dayanılarak açıklanmakta ve bu madde incelendiğinde Cumhurbaşkanı seçimi oylamasında uygulanacak oylama türünün ve “toplantı yetersayısının” açıkça belirlendiği belirtilmiştir. Davacıların iddiasına göre; Anayasa’nın Cumhurbaşkanı’nın seçimi için basit çoğunluk yerine nitelikli toplantı ve karar yeter sayılarını aramasının amacı, Cumhurbaşkanı’nın geniş bir TBMM çoğunluğunca seçilmesi düşüncesidir. Böyle bir durumda birçok parti bir Cumhurbaşkanı üzerinde uzlaşmak durumunda kalacaktır. Bu uzlaşma yalnızca Anayasa’da belirtilen Cumhurbaşkanı’nın taşıması gereken niteliklere haiz biri üzerinde değil aynı zamanda Anayasa’nın ruhuna ve Cumhuriyetin niteliklerine uygun biri üzerinde sağlanacaktır.⁹

Dava dilekçesinde yer alan iddianın odak noktasını Anayasa’nın 102. maddesi oluşturmuş ve bu maddede Cumhurbaşkanı’nın seçimi için dört tur oylama öngörüldüğü ve ilk iki tur oylama için üye tam sayısının üçte ikisinin oyu aranırken son iki tur oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyunun aranmasının, birinci fıkrada yer alan üçte ikilik yeter sayısının karar yeter sayısı değil toplantı yeter sayısı olduğunun kanıtı niteliğinde olduğu belirtilmiştir. Aksi durumda üçte iki çoğunluğun yanı sıra son iki tur oylama için yeterli olan salt çoğunluğun da birinci fıkrada gösterilmiş olması gerekmektedir. Anayasa’nın 102. maddesinde özel bir toplantı yeter sayısı öngörülmüşken 96. maddede belirtilen genel hükümlere göre Cumhurbaşkanlığı seçiminin gerçekleştirilmesi olanaksızdır ve bu doğrultuda gerçekleştirilen bir seçim, İçtüzüğü’nün 121. maddesinin de 102. maddeye doğrudan atıfta bulunması sebebiyle eylemli bir İçtüzük değişikliği niteliği taşımaktadır.¹⁰

Dava dilekçesinde 1982 Anayasası ile seçilen diğer Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 102. maddede yer alan hükmün toplantı yeter sayısı olarak düşünülmemiş ve Anayasa Mahkemesi’ne bir iptal davasının açılmamış olmasının, geçmiş Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin Anayasaya uygun olduğu sonucunu doğurmayacağını belirterek Turgut Özal’ın Cumhurbaşkanı seçilmesi sürecine gönderme yapılmıştır. Zaten Anayasaya göre seçilen diğer Cumhurbaşkanlarının seçimleri de bu değerlendirmelere uygun olarak gerçekleşmiştir.¹¹

⁸ AYM, E. 2007/45, K. 2007/54, KT. 1/05/2007, RG.27.6.2007/26565.

⁹ AYM, E. 2007/45, K. 2007/54, KT. 1/05/2007, RG.27.6.2007/26565.

¹⁰ AYM, E. 2007/45, K. 2007/54, KT. 1/05/2007, RG.27.6.2007/26565.

¹¹ AYM, E. 2007/45, K. 2007/54, KT. 1/05/2007, RG.27.6.2007/26565.

Cumhurbaşkanlığı seçiminin en çok tartışılan konularından biri olan Cumhurbaşkanının seçimine dair Anayasa'nın 102. maddesinde yer alan düzenlemenin, nitelikli toplantı yeter sayısına ilişkin bir düzenleme getirip getirmediği konusu, Anayasa Mahkemesi'nin verdiği karar ile son bulmuştur. Anayasa Mahkemesi, 11. Cumhurbaşkanının seçiminin ilk tur oylamasının iptali için yapılan başvuruyu haklı bulmuş ve işlemin iptali yönünde karar vermiştir. AYM'nin kararında, “TBMM İçtüzüğü'nün 121. maddesinin ilk fıkrasında, “Cumhurbaşkanı, Anayasanın 101 inci maddesinde yazılı nitelikleri taşıyan adaylar arasından, Anayasanın 102 nci maddesi hükümlerine göre seçilir.”; Anayasa'nın 102. maddesinin ilk fıkrasında da “Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla seçilir.” denilmektedir. İlk inceleme bölümünde belirtildiği gibi, Anayasa'nın 102. maddesinin ilk fıkrasında Cumhurbaşkanı'nın seçimi için öngörülen üçte iki çoğunluk, dava konusu Meclis kararına ilişkin birinci oylama yönünden hem toplantı hem de karar yetersayısını kapsamaktadır. Bu nedenle, İçtüzüğün 121. maddesinde de yapılan gönderme doğrultusunda aynı yetersayının benimsenmiş olduğunun kabulü gerekmektedir. Oysa TBMM'nin 27.4.2007 günlü, 96. Birleşiminde 11. Cumhurbaşkanı seçimiyle ilgili birinci oylamaya geçilmeden önce Cumhurbaşkanı seçiminde uygulanması gereken toplantı yetersayısının Anayasa'nın 96. maddesinde öngörülen toplantı yetersayısı olduğu Meclis kararıyla saptanmıştır. Böylece, Anayasa'nın 102. maddesine yapılan gönderme nedeniyle, Cumhurbaşkanı seçimine ilişkin toplantı ve karar yetersayısının ilk oylamada TBMM üye tamsayısının üçte ikisini oluşturan 367 olduğunu öngördüğü sonucuna varılan İçtüzüğün 121. maddesi dava konusu Meclis kararına ilişkin birinci oylama yönünden değiştirilerek toplantı yetersayısı konusunda, Anayasa'nın 96. maddesindeki genel kural doğrultusunda TBMM üye tamsayısının en az üçte birini oluşturan 184 oyun yeterli olduğu kabul edilmiştir. Toplantı ve karar yetersayısının ilk oylamada TBMM üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu, bu bağlamda 367 olduğunu öngördüğü sonucuna varılan Anayasa'nın 102. maddesinin ilk fıkrası karşısında, bu çoğunluğun 184 olarak uygulanması sonucunu doğuran eylemli İçtüzük değişikliği niteliğindeki dava konusu TBMM Kararı Anayasa'nın 102. maddesine aykırıdır. İptali gerekir.” denilmektedir.¹²

Anayasa Mahkemesi'nin bu kararı bazı yazarlar tarafından birçok yönüyle eleştirilmiş ve bir Meclis kararı olması sebebiyle anayasal yargı denetimi dışında tutulan seçim işine doğrudan bir müdahale olarak değerlendirilmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin görev ve yetkilerini düzenleyen Anayasa'nın 148. maddesi¹³ uyarınca parlamento kararlarını denetleme yetkisi Anayasa Mahkemesi'ne tanınan yetkilerden değildir. Gözler'e göre içtihadı olarak bazı istisnai durumlarda “içtüzük düzenlemesi niteliğinde” görülen parlamento kararlarını denetleyen Anayasa Mahkemesi'nin yapması gereken şey yetkisizlik nedeniyle başvuruyu reddetmekken, Anayasa Mahkemesi kendini yetkili görmüştür (Gözler, 2007: 18-19). Karar ile ilgili eleştirilerin başında; Anayasa'nın 102. maddesinde belirtilen nitelikli çoğunluğun, toplantı yeter sayısı ile ilgili değil karar yeter sayısı ile ilgili olduğu görüşü yer almaktadır (Atar, 2013: 890; Yazıcı, 2013: 245; Ergül, 2007: 296). Ayrıca madde Anayasa'nın lafzına göre değerlendirildiğinde birinci fıkrada yer alan “seçilmiş olur” ibaresinin karar yeter sayısını belirttiği anlaşılmaktadır. Çünkü “seçmek” fiili bir irade beyanını belirtir ve “karar vermek” anlamına gelir. Kimi yazarlarca Anayasa koyucu, Meclisin

¹² AYM, E. 2007/45, K. 2007/54, KT. 1/05/2007, RG.27.6.2007/26565.

¹³ Madde 148/1 “Anayasa Mahkemesi, kanunların, kanun hükmünde kararname ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün Anayasaya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetler. Anayasa değişikliklerini ise sadece şekil bakımından inceler ve denetler. Ancak, olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararname ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz.”

nitelikli çoğunluk ile toplanması kuralını öngörmüş olsaydı bu fiil yerine toplantı yeter sayısına gönderme yapan farklı bir ibareye yer vermiş olacağı savunulmaktadır (Atar, 2013: 891; Ergül, 2007: 294).

Anayasa Mahkemesi'nin kararının hukuki olmaktan ziyade siyasi bir karar olduğu görüşü başka bir eleştiri noktasını oluşturmaktadır. Buna göre bazı yazarlar ve hukukçular tarafından, mevcut siyasal koşullar çerçevesinde, Anayasa Mahkemesi'nin vesayetçi demokrasi modeline uygun bir tutum sergilediği belirtilmiştir (Öztürk, 2017: 347; Ergül, 2007: 296). Böylelikle AK Parti'nin Cumhurbaşkanı adayı Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesini engellemek amacıyla Meclisin Cumhurbaşkanını seçebilmesi için 367 milletvekiliyle toplanabileceği iddiası Anayasa Mahkemesi tarafından da onaylanmış ve kısa süreli de olsa Abdullah Gül'ün seçimi engellenmiştir.

Türk anayasal sisteminde ciddi bir tıkanmaya sebep olan “367 Kararı” olarak bilinen bu karar aylarca süren tartışmaların yeniden yaşanmasına neden olmuş ve Cumhurbaşkanını seçemeyen Meclis farklı çözüm yolları aramıştır (Acar ve Çelebi, 2012: 22). Bu karar sonrası Meclis, Anayasa'nın toplantı yeter sayısını düzenleyen 96. maddesi ile Cumhurbaşkanı seçimine ilişkin düzenlemelerin yer aldığı 102. maddesinde değişiklikler gerçekleştirmiş ve bu değişiklikler referandum sonucu halk tarafından da kabul görmüştür (Atar, 2013: 891). Ayrıca Anayasa Mahkemesi'nin verdiği karara bir tepki olarak TBMM 3 Mayıs 2007 tarihinde 458 milletvekilinin kabul oyuyla erken genel seçimlerin 22 Temmuz 2007 tarihinde gerçekleştirilmesine karar vermiştir.¹⁴ Bazı yazarlara göre erken genel seçim kararı Cumhurbaşkanlığı seçiminde bürokratik vesayetin sebep olduğu siyasal krizin üstesinden gelinmesi için bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Anayasa Mahkemesi'nin kararının ardından TBMM, AK Parti ile bürokratik vesayetlin temsilcileri arasında yaşanan çatışmada genel seçimlerin erken tarihte gerçekleştirilmesi kararı alarak seçmenin hakemliğine başvurmayı amaçlamıştır (Sadoğlu, 2020: 779).

3. 22 TEMMUZ 2007 GENEL SEÇİMLERİ VE ABDULLAH GÜL'ÜN CUMHURBAŞKANI SEÇİLMESİ

1980 sonrası dönemde hiçbir seçim olağan tarihinde gerçekleşmemiştir. Ancak TBMM'nin 2007 yılında erken seçime gidiş nedeni diğerlerinden farklı bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. AK Parti'nin Cumhurbaşkanı adayı Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde yaşanan siyasal kriz, 3 Mayıs 2007 tarihinde milletvekili genel seçimlerinin erken tarihte yapılması kararını da beraberinde getirmiştir. Esasında böyle bir karar alınmamış olsaydı dahi 6 Mayıs 2007'de Cumhurbaşkanlığı seçiminin sonuçsuz kalması ve tek aday olan Abdullah Gül'ün de adaylıktan çekilmesiyle Cumhurbaşkanlığı seçimi sonuçsuz kalmış ve Anayasanın 102. maddesi hükümleri uyarınca TBMM seçimlerinin yenilenmesi de zorunlu hale gelmiştir (AYm.102/3).¹⁵

Yaklaşık 36 milyon kişinin oy kullandığı 22 Temmuz 2007 tarihinde gerçekleşen Türkiye'nin 16. genel seçiminde %84.47 oranında katılım gerçekleşmiştir. Sandıktan siyasi tarihin en şaşırtıcı sonuçlarından biri çıkarak beş yıldır iktidarda bulunan AK Parti ülke genelinde oylarını

¹⁴ TBMM Kararı, Karar No: 891, KT. 3/5/2007, RG.3.5.2007/26511.

¹⁵ Madde 102/3 “En az üçer gün ara ile yapılacak oylamaların ilk ikisinde üye tamsayısının üçte iki çoğunluk oyu sağlanamazsa üçüncü oylamaya geçilir, üçüncü oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğunu sağlayan aday Cumhurbaşkanı seçilmiş olur. Bu oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğu sağlanamadığı takdirde üçüncü oylamada en çok oy almış bulunan iki aday arasında dördüncü oylama yapılır, bu oylamada da üye tam sayısının salt çoğunluğu ile Cumhurbaşkanı seçilemediği takdirde derhal Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri yenilenir.”

önemli ölçüde arttırmıştır (Yeni Şafak, 23.07.2007). On dört siyasi partinin ve bağımsız adayların katıldığı seçimde, Yüksek Seçim Kurulu (YSK) tarafından açıklanan kesin sonuçlara göre, %46,58 oy oranıyla geçerli oyların 16.327.291'ini alan AK Parti TBMM'de 341 milletvekili ile temsil hakkına sahip olmuştur. Geçerli oyların 7.317.808'ini alan CHP %20,88 oy oranıyla Mecliste 112 sandalyeye sahip olurken, geçerli oyların 5.001.869'unu alan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) %14,27 oy oranıyla 70 milletvekilliği kazanmıştır. 1.835.486 seçmenin oyunu alan bağımsız adaylar ise geçerli oyların %5,24'ünü alarak Mecliste 26 milletvekili ile temsil hakkı elde edebilmiştir.¹⁶

2002 genel seçimlerine göre aldığı oy oranını yaklaşık %12 arttıran AK Parti bu seçimde önemli bir başarıya imza atmıştır. Seçim sonuçlarına göre geçerli oyların %46,58'ini alan AK Parti, seçim sisteminin de katkısıyla parlamentoda %62'lik temsil oranına ulaşmış ve TBMM'de yeniden tek başına iktidar olmuştur. Bazı yazarlara göre merkez sağ ve soldaki aşırı bölünme nedeniyle 2002 seçimlerinde Mecliste hak etmediği bir temsil oranına sahip olduğu yönünde muhalif çevrelerin eleştirilerine maruz kalan AK Parti, her iki kanadın da işbirliğiyle katıldığı 22 Temmuz seçimleriyle birlikte bu eleştirilerin geçersizliğini de kanıtlamıştır (Sadoğlu, 2020: 804).

AK Parti'nin güçlenerek çıktığı 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinin ardından 23. Dönem TBMM 4 Ağustos 2007 tarihinde göreve başlamıştır (Yeni Şafak, 05.07.2007). Seçim sonuçları AK Parti iktidarına tek başına hükümeti kurabilecek gücü yeniden vermiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi'nin toplantı yeter sayısının 367 olduğu hükmüne göre AK Parti, Cumhurbaşkanını tek başına seçebilecek yeterliliğe yine sahip olamamıştır. Bu durum MHP'nin Cumhurbaşkanlığı seçimine katılacağını açıklamasıyla çözüme ulaşmış ve 367 engeli ortadan kalkmıştır (Çetin, Yeni Şafak, 27.07.2007). MHP'nin Cumhurbaşkanlığı seçimindeki tutumu yaşanan siyasal ve hukuksal krizin aşılması bakımından önemli bir yere sahiptir.

10 Ağustos 2007 tarihinde Cumhurbaşkanlığı için seçim süreci yeniden başlatılmıştır. Aday başvurularının 19 Ağustos gecesine kadar devam edeceği ve seçim turlarının sırasıyla 20 Ağustos, 24 Ağustos, 28 Ağustos ve 1 Eylül'de gerçekleştirileceği ilan edilmiştir.¹⁷ Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanının seçimi için oylamalar 20 Ağustos 2007 tarihinde başlamıştır. Ana muhalefet partisi CHP'nin katılmadığı seçimler AK Parti adayı Abdullah Gül, MHP adayı Sabahattin Çakmakoğlu ve DSP adayı Hüseyin Tayfun İçli arasında gerçekleşmiştir.¹⁸ İlk iki tur oylamada sırasıyla 341¹⁹ ve 337²⁰ oy alan Abdullah Gül Cumhurbaşkanı seçilmesi için gerekli olan 367 oy sayısına ulaşamamıştır.

Cumhurbaşkanlığı seçiminin üçüncü tur oylaması 28 Ağustos 2007 tarihinde Köksal Toptan'ın başkanlığında 448 üye ile toplanan TBMM Genel Kurulu'nda gerçekleştirilmiştir. Anayasa'nın 102. maddesine göre seçimin üçüncü turunda Cumhurbaşkanının seçilebilmesi için aranacak oy sayısı Meclis üye tamsayısının salt çoğunluğu olan 276'dır. Gerçekleştirilen gizli oylama sonucu Sabahattin Çakmakoğlu 70 oy alırken Abdullah Gül 339 ve Hüseyin Tayfun İçli 13 üyenin oyunu almıştır. Buna göre üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyunu alan Abdullah Gül

¹⁶ YSK Kararı, Karar No:739, KT.30/7/2007, RG.30.7.2007(mükerrer)/26598.

¹⁷ TBMMTD, B. 3, 10 Ağustos 2007, C.1, s.43.

¹⁸ TBMMTD, B. 4, 20 Ağustos 2007, C. 1, s.60.

¹⁹ TBMMTD, B. 4, 20 Ağustos 2007, C. 1, s.62.

²⁰ TBMMTD, B. 5, 24 Ağustos 2007, C. 1, s. 68.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiş ve aynı gün ant içerek görevine başlamıştır.²¹

SONUÇ

Cumhuriyet tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçimleri sancılı bir süreci de beraberinde getirmiştir. Siyasi partiler ve ideolojik düşünce sahipleri arasında bir çatışma haline getirilen bu seçimlerde Türkiye'deki kişi ve kurumlar adeta bir kutuplaşmanın parçası olarak taraf ya da karşı taraf olarak hareket etmişlerdir. Bu durum 11. Cumhurbaşkanı'nın seçim sürecinde ciddi bir şekilde hissedilmiştir. 2002 yılında iktidara gelen ve en geç üçüncü turda tek başına Cumhurbaşkanı seçebilecek Meclis çoğunluğuna sahip olan AK Parti, iktidara geldiği günden itibaren Milli Görüş kökenli olması bakımından laiklik ekseninde birçok eleştiriye maruz kalmıştır. 11. Cumhurbaşkanı'nın kim olacağına yönelik tartışmalar da AK Parti'nin iktidara gelişiyle birlikte başlamıştır.

AK Parti'nin iktidara gelişiyle başlayan ve 2006 yılında yoğunlaşarak 28 Ağustos 2007 tarihinde Abdullah Gül'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı olarak seçilmesine kadar süren Cumhurbaşkanlığı seçim tartışmaları yoğunlukla AK Parti'nin Cumhurbaşkanı adayının kim olacağı üzerinden şekillenmiş, muhalif kesimler Cumhuriyetin temel değerlerine aykırı olarak gördükleri bir adayın Cumhurbaşkanlığına karşı çıkmışlardır. AK Parti'nin Abdullah Gül'ü Cumhurbaşkanı aday olarak açıklamasıyla da eski Milli Görüş kadrolarından gelen ve eşi başörtülü birinin Cumhurbaşkanı seçilme ihtimali, Cumhuriyetin temel değerlerinden biri olan laiklik ilkesine karşı bir tehdit olarak algılanmıştır.

11. Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde çok ciddi siyasal bir kriz söz konusudur. Kamuoyu, hukukçular, siyasi partiler, üniversiteler, basın yayın organları, sivil toplum kuruluşları, ordu ve hatta yüksek yargının dahi dâhil olduğu bu süreçte normal bir demokratik düzende görülmeyen olaylar vuku bulmuştur. Seçim öncesi aynı zamanda başkomutanlık makamına gelecek kişinin nasıl biri olması gerektiği hakkında tanımlama yapan ordu, seçimin ilk turunun gerçekleştiği günün gecesinde internet sitesinde yayınladığı bir bildiri ile iktidar partisini uyarmıştır. Aynı gün ana muhalefet partisi tarafından seçim Anayasa yargısına taşınmış ve Anayasa Mahkemesi'nin verdiği karar neticesinde de Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk tur oylaması iptal edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminin sonuçsuz kalmasıyla da Türkiye'de erken genel seçimlere gidilmiştir. Gerçekleşen seçim sonucu AK Parti'nin yeniden tek başına iktidara gelişi ve MHP'nin de desteğiyle Cumhurbaşkanlığı seçim süreci kaldığı yerden devam etmiş ve Abdullah Gül'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı olarak seçilmesiyle de süreç sona ermiştir.

2007 Cumhurbaşkanlığı seçim süreci Türk siyasal hayatında özel bir öneme sahiptir. Hem Anayasa Mahkemesi'nin sürece müdahil edilmesi hem de Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanan "e-muhtıra", seçim sürecinde muhalif kesimin istediği etkiyi doğurmadığı gibi demokrasinin de kesintiye uğramasına neden olmuştur. AK Parti'nin aday Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesini istemeyen muhalif kesimin tüm çabalarına rağmen, halkın hakemliğine başvurmak amacıyla gerçekleştirilen erken genel seçimler sonucu kamuoyu demokrasi yönünde taraf olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Nihayetinde de 1982 Anayasası ile seçilen diğer Cumhurbaşkanlarının seçiminde olduğu gibi Abdullah Gül de mevcut anayasal hükümler

²¹ TBMMTD, B. 6, 28 Ağustos 2007, C. 1, s. 76.

çerçevesinde ancak Anayasa Mahkemesi'nin toplantı yeter sayısı ile ilgili kararında yer alan şartı sağlamak suretiyle seçilmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, A. ve Çelebi M. B. (2012). "Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Cumhurbaşkanlığı Makamının Önemi ve 2007 Yılı Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Abdullah Gül'ün Görev Süresi Tartışmaları", Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 12(23), s. 1-34.
- Aldabak, E. (2002). "57. Hükümet Dönemindeki Bazı Gelişmeler Işığında 1982 Anayasasında Cumhurbaşkanı", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 60(1-2), s. 3-28.
- Anayasa Mahkemesi Kararı, E.2007/45, K.2007/54, KT.1/05/2007, RG.27.6.2007/26565 Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/06/20070627-17.htm>, E.T.15.05.2021.
- Atar, Y. (2013). Anayasa Mahkemesi'nin Yargısal Aktivizmi, Ed. Merih Öden v.d., Prof. Dr. Erdal Onar'a Armağan Cilt II içinde (857-896), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları No:391.
- Balcı, S. (2007). "Kronik: XI. Cumhurbaşkanının Seçimi", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 62(2), s. 237-242.
- Duman, İ. H. (1998). 1982 Anayasasında Cumhurbaşkanı, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Durmuş, H. N. (2012). 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Bağlamında Türkiye'de Rejim Tartışmalarının Basında İdeolojik İnşası (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ecevit, Y. A ve Kapan, Ç. (2020). "Yasama-Yürütme İlişkilerinde Çatışmalı Bir Dönemin Analizi: Ahmet Necdet Sezer Dönemi (2000-2007)", Alternatif Politika, 12(3), 2020, s. 673-699.
- Ergül, O. (2007). Yeni Kurumsalcı Yaklaşımla Türk Anayasa Mahkemesi ve Demokrasi, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Gözler, K. (2007). "Cumhurbaşkanının Seçimi Konusunda Bir Açıklama", Türkiye Günlüğü, 89, s. 17-23.
- Kabakçı, G. Z. (2011). "Neo-Kemalist Bir Hareket Cumhuriyet Mitingleri", Selçuk İletişim, 7(1), s. 96-112.
- Kahraman, M. (2007). "Fonksiyonları İtibariyle Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi Tartışmaları", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19, s. 149-166.
- Maraşlı, E. (2017). Çankaya Sancıları, İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları.
- Öngider, S. (2014). Çankaya'nın Bütün Adamları. İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Özbudun, E. (2017). Türk Anayasa Hukuku, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özsoy, Ş. (2013). Cumhuriyet'in Kuruluşundan Bu Yana Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Meselesi. Ed. Merih Öden v.d., Prof. Dr. Erdal Onar'a Armağan Cilt I içinde (367-432), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları No:391.
- Öztürk, N. K. (2017). Bürokrasi Siyaset İlişkileri ve Türkiye, Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Resmi Gazete, Erişim adresi: www.resmigazete.gov.tr, E.T. 15.5.2021.
- Sadoğlu, H. (2020). Bürokratik Vesayette Yol Ayrımı: XXIII. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (2007-2011). Ed. Yusuf Tekin, Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri Cilt II içinde (795-822), Ankara: TBMM Basımevi.

TBMM Tutanak Dergileri, Erişim adresi: www.tbmm.gov.tr, E.T.15.5.2021.

TBMM, Erişim adresi: www.tbmm.gov.tr, E.T. 15.5.2021.

Tuncer, E. (2013). 1923'ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri, Ankara: TESAV.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Seçimlerinin Yenilenmesine Dair Karar, Karar No:891, KT.3/5/2007, RG.3.5.2007/26511 Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/05/20070503M1-1.htm>, E.T.15.05.2021.

Yazıcı, S. (2013).1982 Anayasası ve Cumhurbaşkanlığı. Ed. Merih Öden v.d., Prof. Dr. Erdal Onar'a Armağan Cilt I içinde (231-256), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları No:391.

Yolcu, T. (2013). Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçilmesinin Türk Demokratikleşme Sürecine Etkisi (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Yüksek Seçim Kurulu Kararı, Karar No:739, KT.30/7/2007, RG.30.07.2007 (mükerrer)/26598, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/07/20070730M1-1.htm>, E.T.15.05.2021.

Gazete Haberleri ve Yorumlar

“Arınç: İptal mümkün değil”. (2006, 29 Aralık). Cumhuriyet Gazetesi, s.7.

“Askerden açıklama”. (2007, 28 Nisan). Cumhuriyet Gazetesi, s.4.

Aydın, Ş. (2007, 15 Nisan). “Erdoğan'dan rejim yanıtı”. Milliyet Gazetesi, s.25.

Bila, F. (2007, 26 Nisan). “Gül: Bana güvenin, cumhuriyete özde bağlıyım”. Milliyet Gazetesi, s.18.

Bila, F. (2007, 29 Nisan). “Askerin açıklamasının nedenleri ve hedefleri”. Milliyet Gazetesi, s.20.

“Buruk değilim millete emanetim”. (2007, 7 Mayıs). Hürriyet Gazetesi, s.18.

Çetin, B. (2007, 27 Temmuz). “367 Meclis çatısı altında çözülecek”. Yeni Şafak Gazetesi, s.12.

“Gerici tehdit sinsi bir gölge gibi”. (2007, 14 Nisan). Cumhuriyet Gazetesi, s.9.

Gördes, Y. (2007, 15 Nisan). “Sezer'e teşekkür mesajları yağıyor”. Cumhuriyet Gazetesi, s.5.

“Halk rejimin tehlikede olduğuna inanmıyor”. (2007, 13 Nisan). Yeni Şafak Gazetesi.

Kanadoğlu, S. (2006, 26 Aralık). “AKP Tek Başına Seçemez”. Cumhuriyet Gazetesi, s.8.

Kaplan, E. (2007, 19 Nisan). “Köşk'e çıkma partide kal”. Cumhuriyet Gazetesi, s.5.

Kaplan, E. (2007, 25 Nisan). “Arınç'ın dediği oldu”. Cumhuriyet Gazetesi, s.5.

“Kararımı son ana kadar sakladı”. (2007, 28 Nisan), Milliyet Gazetesi, s.22.

“Katılım patlaması”. (2007, 23 Temmuz). Yeni Şafak Gazetesi, s.14.

“Köşk için seçim süreci başladı”. (2007, 11 Ağustos). Cumhuriyet Gazetesi, s.4.

“Meclis kördüğüm”. (2007, 28 Nisan). Milliyet Gazetesi, s.20.

“Meclis'te yeni dönem”. (2007, 5 Ağustos). Yeni Şafak Gazetesi, s.12-13.

Ocaktan, M. (2007, 29 Nisan). “Vesayete karşı demokrasi duruşu”. Yeni Şafak Gazetesi, s.15.

“Seçim takvimi başlıyor”. (2007, 16 Nisan). Cumhuriyet Gazetesi, s.5.

“Sözde değil özde”. (2007, 13 Nisan). Cumhuriyet Gazetesi, s.1.

Taşçı, İ. (2006, 27 Aralık). “Teziç: Meclis Kilitlenir”. Cumhuriyet Gazetesi, .s.8.

“Türkiye artık seçimi konuşmalı”. (2006, 13 Ocak). Cumhuriyet Gazetesi, s.5.

“Türkiye’nin mutabakatını bozacak”. (2007, 18 Nisan). Cumhuriyet Gazetesi, s.4.

“Uzlaşma yoksa CHP de yok”. (2007, 21 Nisan). Cumhuriyet Gazetesi, s.5.

Yılmaz, Ö. (2007, 25 Nisan). “CHP: 367’de Israrlıyız”. Milliyet Gazetesi, s.18.

Yılmaz, Ö. ve Çelik M. (2007, 27 Nisan). “367 bıçak sırtında”. Milliyet Gazetesi, s.20.

Ceditçi Düşüncede Kadının Sosyo-Ekonomik Rolü ve Etkileri **Socio-Economic Role and Effects of Women in Jadidist Thought**

Aslı İŞBİLİR * Mehmet DİKKAYA **

Makale Geliş Tarihi / Received :25.07.2021
Makale Kabul Tarihi / Accepted :25.10.2021

ÖZET

Ceditçi düşünce, 19. yüzyılda İsmail Gaspıralı öncülüğünde Rusya Türkleri arasında ortaya çıkmış bir aydınlanma hareketidir. Rusya Türklerinin siyasi, iktisadi, toplumsal ve kültürel sahalarda geri kalmışlığına çözüm üreterek, toplumun sosyoekonomik olarak gelişmesi hedeflenmiştir. Ceditçi aydınlar, bu hedefe ulaşmada en büyük engelin cehalet ve kadınların toplumsal yaşamdan dışlanmış vaziyeti olduğunu düşünmüştür. Ceditçilere göre kadınlar toplumun mimarı olmakla beraber aynı zamanda toplumsal gelişmenin de itici unsurudur. Bu nedenle ilk olarak kadın hak ve hürriyetleri meselesine çözüm üretmeyi amaçlamışlardır.

Bu çalışmada, 19. yüzyıl sonunda ortaya çıkan ve SSCB'nin kurulmasına kadar etkin olan Ceditçi düşüncede, kadının sosyoekonomik statüsü incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak Ceditçi aydınların bu konuda kaleme aldığı eserler değerlendirilmiş ve daha sonra Rusya Türkleri arasında ortaya çıkan kadın hareketinde gösterdikleri faaliyetler incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar neticesinde, Ceditçi düşünürlerin maddi ve manevi ilerlemede kadının toplumsal yaşamdaki itici rolüne dair farkındalık yaratmanın ve kadınların toplumsal yaşamdaki merkezi rolüne uygun toplumsal yapının sağlanmasını bir misyon haline getirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kadın hak ve hürriyetleri meselesinde elde edilen kazanımlarda etkin rol oynadıkları görülmüştür.

Anahtar Kavramlar: *Ceditçilik, Ceditçi Düşünce, Türk Aydınlanması*

ABSTRACT

Jadidist thought is an enlightenment movement that emerged among the Russia Turks under the leadership of Ismail Gaspıralı in the 19th century. In addition, it aimed at the socio-economic development of the society by producing solutions against the backwardness of the Russia Turks in political, economic, social, and cultural fields. Jadidist intellectuals thought that the biggest obstacle in reaching this goal was ignorance and the current situation of women. According to Jadidists, women are not only the architects of society, but also the driving force in social development. For this reason, they first aimed to find a solution to the issue of women's rights and freedoms.

In this study, the socio-economic status of women in the Jadidist thought that emerged at the end of the 19th century and was active until the establishment of the USSR was examined. For this purpose, first, the works written by Jadidist intellectuals on this subject were evaluated and then their activities in the women's movement that emerged among the Russian Turks were examined. As a result of the findings obtained, it was concluded that Jadidist thinkers made it a mission to raise awareness about the repulsive role of women in social life in material and spiritual progress and to provide a social structure suitable for the central role of women in social life. In addition, it has been seen that they play an active role in the achievements of women's rights and freedoms.

Keywords: *Jadidism, Jadidist Thought, Turkish Enlightenment*

* *Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, İktisat Abd, aslisibilir@gmail.com ORCID No: 0000-0003-1018-8871*

** *Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisat Bölümü, mdikkaya@kku.edu.tr ORCID No: 0000-0002-5923-3787*

GİRİŞ

Rusya Türklerinin, 19. yüzyılda yalnızca siyasi ve iktisadi değil aynı zamanda toplumsal boyutta da buhranlı bir döneme girdiği görülür. Önceki yüzyıllarda ilmi ve felsefi düşüncenin önemli merkezlerine sahip olmalarına rağmen, bilhassa 16. yüzyıldan sonra bu canlı yapı, yerini skolastik felsefenin hâkim olmaya başladığı bir toplumsal yapıya bırakmıştır. Başta mektep ve medreselerin ilmî işlevselliğini kaybetmesiyle başlayan süreç yavaş yavaş diğer toplumsal alanlara da sirayet etmiştir. Örneğin entelektüel boyutta ilim öğrenmenin kadın ve erkek için farz olduğu düşüncesi; yerini kız çocuklarının eğitim hakkının elinden alındığı, kadınlara anne ve eş olma statüsü dışında hiçbir rolün atfedilmediği bir zihniyete bırakmıştır.

Böyle bir sosyal yapı içerisinde 19. yüzyılda ortaya çıkan Ceditçi düşünce, öncelikli olarak kadınların mevcut sorunlarının çözülmesi ve toplumda olması gereken merkezi yerde bulunmasını sağlamak için mücadele etmiştir. Toplumun hem maddi hem de manevi anlamda gelişmesinin temelinde, kadınların toplumsal statüsünün iyileştirilmesini görmüşlerdir. Bu amaç doğrultusunda eğitimi gelişmenin yolu olarak gören İsmail Gaspıralı, ilk olarak Usûl-i Cedit okullarıyla kız çocuklarının eğitim görmesini sağlamıştır. Ayrıca kurucusu olduğu Tercüman Gazetesi'nde kadın hakları ile ilgili makaleler kaleme almış ve kadınlar için Alem-i Nisvan (Kadınlar Alemi) Dergisini kurmuştur. Diğer yandan Ceditçilik hareketinde kendi ailesine mensup kadınlar başta olmak üzere, kadınların aktif rol almalarına öncülük etmiştir. Bu gelişmelerin ardından kısa süre içerisinde kadın hakları konusunda diğer Ceditçi aydınlar da çeşitli eserlere imza atmış ve bu gelişmeler 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya'da Türk kadın hareketi başlamasında etkin rol oynamıştır.

Netice itibariyle Ceditçiliğin ortaya çıkışına kadar geri planda kalan ve temel haklardan yoksun bırakılan kadınlara yönelik bu yeni yaklaşım, artık aksiyoner anlamda toplumsal gelişme ve modernleşme paradigmasının temelinde yer almıştır. Bu bağlamda hazırlanan bu çalışmayla Ceditçi aydınların kadın hakları ve hürriyetleri meselesine ilişkin düşünceleri ortaya koyulmuştur. Ayrıca Ceditçi düşünürlerin fikirlerinden yola çıkarak Ceditçi düşüncede kadının sosyoekonomik rolü değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. CEDİTÇİ DÜŞÜNCE: KAVRAMSAL VE TARİHSEL ARKA PLAN

Ceditçi düşünce, 19. yüzyılda Rusya Müslümanları arasında ortaya çıkan sosyal, siyasi ve ekonomik temelleri bulunan bir aydınlanma hareketidir. Cedit kelimesi, Arapça'da “yeni” anlamına gelmektedir (“Cedit-Cedit”, t.y.). Dolayısıyla Ceditçilik, Rusya Müslümanları arasında ortaya çıkan “yenilikçilik” veya “yenilik hareketi” olarak tanımlanabilir. Daha geniş bir perspektifte, Çarlık Rusya'sı içerisinde yaşayan Türklerin, toplumsal reform taleplerinin yanı sıra Panславizm karşıtı ve Türk birliği amacı olan bir düşünce akımı olarak tanımlanabilir (Andican, 2003:25). Bu tanımdan farklı olarak Kâsimov (2010:338) Ceditçi düşünceyi, geri kalmış her milletin gelişmesi için ortaya çıkabilecek bir hareket olmakla birlikte doğu ve batının en son başarılarını takip eden, inkılapçı ve yenilikçi güce sahip burjuva hareketi olarak tanımlamıştır. Yani Ceditçi düşünce, eğitimde reform ile başlayan ve siyasi, iktisadi, kültürel ve toplumsal tüm alanlara nüfuz eden toplumsal yenilik hareketi karakteri taşımaktadır. Ceditçi düşünce taraftarı buluşan “Ceditçiler” kimdir sorusuna Çokayoğlu Ceditçileri yenilik, reform ve bağımsızlık taraftarı olarak tanımlamış ve bu tanım aslında Ceditçi düşüncenin muhtevasına da ışık tutmuştur (Çokayoğlu, 2005:187).

1.1.Ceditçi Düşünceyi Ortaya Çıkaran İçsel Faktörler

Ceditçiliğin ortaya çıktığı 19. ve 20. yüzyılda Rusya Türklerinin genel toplumsal yapısı bu fikri hareketin karakteristiğini açıklamaktadır. Söz konusu dönemde Rusya Türklerinin iktisadi, toplumsal, sosyal ve siyasi açıdan genel durumuna bakılacak olursa Avrupa karşısında gerileyen ve eski dönemlerdeki canlılığını yitiren bir toplum görülmektedir. Bu durumun nedenleri arasında ilk sırada coğrafi keşifler gösterilmektedir. Gerçekten ticaret yollarının güzergâhlarının değişmesi iktisadi açıdan Rusya Türklerini zayıflatırken, toplumsal eğitim seviyesinin düşüklüğü de toplumsal yapıyı aşındırmaya başlamıştır. Diğer yandan sosyoekonomik açıdan zayıflayan Kırım, Kafkasya, İdil-Ural ve Türkistan aynı zamanda Rus işgali ile de karşı karşıya kalmıştır. Rus işgaliyle birlikte sömürgeciliğin hızlanması bölgeyi iyice zayıflatırken 19. yüzyılda Ceditçi düşünce, Rusya Türkleri için gerileme ve sömürgeleşme karşısında bir kurtuluş yolu olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle Ceditçi düşüncenin iki önemli merkezi olan Kazan ve Azerbaycan'da Ceditçi aydınlar nasıl sömürgeleştirildiklerini ve milletin bu durumdan nasıl kurtulabileceğine dair cevap aramıştır (Reyhan, 2010:155).

Rusya Türklerinde gerileme ise 19. yüzyıldan çok daha önceye dayanmaktadır. İran'ın doğusundan Çin'in batısına ve Kazakistan'dan Afganistan'a kadar uzanan Büyük Orta Asya bölgesi, 16. yüzyıla kadar her manada görkemli bir dönem yaşamıştır. Fakat bölgenin ve nihayetinde Rusya Türklerinin sosyoekonomik retrospektifine bakıldığında aydınlanma çağından çok daha önce çıkılmaya başladığı görülmektedir. Söz konusu aydınlanma çağı, yaklaşık 5. yüzyılda başlamış ve 12. yüzyılda başlayan entelektüel gerileme ile yavaş yavaş son bulmuştur (Starr, 2020:635-644).

Rusya Türklerinin aydınlanma çağının sona ermesi ve sosyoekonomik gerilemesinin nedenleri Coğrafi Keşifler ve İpek Yolu ticaretinin önemini kaybetmesidir. Türklerin aydınlanma çağı olarak adlandırılan dönem boyunca İpek Yolu ve diğer ticaret yollarının hâkimiyeti, iktisadi zenginliği beraberinde getirirken refahın artmasını sağlamış, söz konusu hâkimiyet boyunca Türkler, dünya ekonomisine yön vermiştir. Ancak, İpek Yolu'nun aktivitesinin azalmasının, Türk Dünyası için iktisadi felaketi beraberinde getirdiği kabul edilir (Roux, 2001:429) Elbette tek neden Coğrafi Keşifler değildir. Nitekim, alınan vergilerin artırılması ve Türklerin siyasi mücadeleler neticesinde güzergah güvenliğini sağlamada yaşadığı zafiyetler, Coğrafi Keşiflerden önce İpek Yolu ticaretine zarar vermeye başlamıştır (Starr, 2020:647).

Ekonomik anlamda zayıflayan Rusya Türkleri, bilimsel düşünce ve felsefi açıdan da zayıflamaya başlamıştır. Bu durumu Rönesans'ın İtalya'da başlaması ile benzeştirebiliriz. İtalya ve Rönesans arasındaki ilişki İstanbul'un fethedilmesiyle sanatkarların ve bilim insanlarının İtalya'ya göç etmesi ile açıklanır. Ancak bu sonuç İtalya'nın sahip olduğu ve ticaretten doğan zenginlikle ilişkilidir. Zira İtalya'da ticari ve iktisadi gücü elinde bulunduran sınıf aynı zamanda sanat ve edebiyat zümresidir (Erdem, 2013:44). Dolayısıyla iktisadi zenginlik ile kültürel, bilimsel ve felsefi gelişme arasında doğrusal bir ilişki olduğu söylenebilir.

Her ne kadar İpek Yolu ticaretinin önemini yitirmesi iktisadi yıkımı ve felsefi gerilemeyi getirirse de tek başına ussalıktan uzak zihinsel yapı ve cehaletten doğan skolastik düşüncenin nedeni değildir. Bu durumun nedenini açıklarken Starr, Gazali'nin ussalıktan uzak ve mistik felsefesinin yaygınlaşmaya başlaması ve giderek kısıtlayıcı İslam anlayışının benimsenmesine dikkat çekmiştir. Bu argümanda Gazali'nin rolü, akıl ve mantığı saf dışı etmesi olarak kabul edilir. Buna binaen

özgür düşünce, akılcılık ve sorgulamanın gitgide bastırılması ile birlikte dogmatik düşüncelerin toplumsal yaşamın her alanına hâkim olmaya başlaması, Rusya Türklerinin 12. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar geçen sürede kötüleşen durumunu açıklayabilecek güce haizdir (Starr, 2020:655-656).

Starr tarafından öne sürülen din ve gelişme arasındaki ilişki, söz konusu dönemde Ceditçi aydınların da dikkatini çekmiştir. Bu aydınlar arasında yer alan Abdurrauf Fıtrat, 18. ve 19. yüzyıllar arasında Rusya Türklerinin içerisinde bulunduğu durumun suçluları arasında Buhari'yi de görmüştür. Fıtrat, Ceditçi düşüncenin ortaya çıktığı dönemde ulema ve halkın büyük bir bölümünün, İslam'a uygun olmamasına rağmen hadislere dayandırılarak sergilediği tutumu, toplumun gerilemesinin ana nedeni olarak kabul etmiştir. Bu durumu, “*Hind Seyyahının Kıssası*” adlı eserinde şöyle dile getirmektedir (Fıtrat, 2000a: 163):

“Üstaplardan duymuş olman hadisin sahihliğini göstermez. Sizde bilirsiniz ki pek çok hadis vardır. Fakat onların tamamı Peygamber (sas) in hadisi değildir. Çoğu uydurmadır. İmam Muhammed b. İsmail Buhari “Sahih-i Buhari”yi meydana getirmek için 600.000 hadisi toplamış ancak onların içinden 9200’ünü sahih olarak ayırıp kitabına almıştır. Bu kitaptaki hadislerin de 3000’i asıldır. Yine bir başka rivayete göre, imam Buhari 600.000 hadisten 6000’ini seçmiştir. Burada önemli bir nokta var. Onu arz edeyim. İmam Buhari h. 256’da vefat etti. Bilindiği gibi, Peygamber zamanından başlayıp imam Buhari dönemine kadar 600.000’e yakın uydurma hadis ortaya çıkmış. Kim bilir, İmam Buhari’den günümüze geçen 1070 yıl içinde kaç milyonlarca hadis uyduruldu? Bu nedenle üstaddan duymakla bir hadis sahih oluvermez.”

Abdurrauf Fıtrat’ın kendi açıklamalarından da görüldüğü gibi İslam’ın uydurma hadislerle ulemanın çıkarına hizmet eden bir şekle büründürülmesi, toplumsal bozulmanın temel nedenlerinden biri olmuştur. Abdurrauf Fıtrat (2000a:51), Buhara ulemasının yol açtığı bu durumla yalnızca kendi milletinin değil, başka Müslüman milletlerin de gerilemesine yol açtığını savunmuştur. O’na göre (2000a:50) yalnızca Rusya Türkleri için değil, İslam aleminin söz konusu dönemde gerilemesinin nedeni bilim, çalışma ve sanat alanlarının geri planda tutulması ve bunlara teşvik eden İslam’ın özünden uzaklaşılmasıdır. Aynı şekilde Rusya Türklerinin geri kalmasının sebeplerini de alimler, amirler ve bunların her alandaki söylemlerine düşünmeden itaat eden halk olarak sıralamaktadır.

Fıtrat’ın “*Münazara*” adlı eserinde dikkat çekilen bir diğer zayıflatıcı nokta da medrese ve eğitim kurumlarındaki aydın ve ilerici yapının bozularak şerhçi yapıya dönüşmesidir. 12. yüzyıl sonlarına kadar medreselerde dünyevi ilimlerin ağırlıkta olduğu programlar yürütülürken bu durum 12. yüzyıl sonrasında durum değişmeye başlamıştır. Öyle ki 19. yüzyıla gelindiğinde Rusya Türklerinin yaşadıkları coğrafyada, medreselerde yalnızca dini dersler müfredatta yer almış ve kız çocuklarının eğitim hakları da elinden alınmış durumdadır (Fıtrat, 2000b). Bu durum başta İsmail Gaspıralı olmak üzere Ceditçi aydınlar tarafından gerileme ve cehaletin temel nedeni olarak görülmüştür.

Netice itibarıyla Ceditçi düşüncenin ortaya çıktığı dönemde Rusya Türklerinin genel toplumsal yapısına skolastik felsefenin egemen olduğu söylenebilir. Özellikle Fıtrat ve Starr’ın dikkat çektiği din olgusu bu noktada oldukça önemlidir. Eski aydınlanmacı ve canlı zihinsel yapı, özellikle özünden kopmuş dinin yaşamın her alanına hâkim olmaya başlaması ile değişmeye

başlamıştır. Hurafelere dayalı din anlayışı, başta kadınlar olmak üzere bireyler üzerinde baskı kurmak için bir araç haline dönüşmüştür. Ayrıca bilimsellikten ve modernlikten uzak eğitimin de sorumlusu bu anlayış olmuştur. Örneğin 16. yüzyıla kadar medrese girişlerinde “İlim talep etmek her Müslüman kadın ve erkek için farzdır.” yazarken 1587’den itibaren özellikle Orta Asya’da bu durum tersine dönmüştür. Bu durumu Sadreddin Aynî, aynı yıl Buhara Hanlığı’nda müderris olan Mirzacan Şirazi’nin Şeyh-ül Ulema olarak göreve başlaması ile ilişkilendirmiştir. O’na göre, Mirzacan Şirazi’nin göreve başlamasıyla birlikte medreselerden ve mekteplerden dünyevi dersler çıkartılmış, yalnızca dini ilimlere yönelik eğitim verilmesine karar verilmiştir (Aynî, 1926; akt. Hıdıraliyev, 1997:79).

Buhara Hanlığı’nda ortaya çıkan bu durum 19. yüzyıla gelindiğinde Kırım başta olmak üzere Kafkasya, İdil-Ural ve Türkistan’ın neredeyse her bölgesinde görülmeye başlanmıştır. Eğitim, bilimselliğini kaybetmiş ve eğitim kurumlarının yapısı bozulmaya başlamıştır. Mektep ve medreselerde yalnızca dini eğitim verilmiştir. Hakeza din eğitimi de Ceditçilere göre sorunlu bir yapıdadır. Zira bu eğitimden bile yalnızca erkek öğrenciler yararlanabilmiş, kız çocuklarının eğitim hakkı elinden alınmıştır.

1.2.Ceditçi Düşüncüyü Doğuran Dışsal Unsurlar

Rusya Türklerinin içerisinde buldukları duruma çözüm aradıkları 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yıllarında, dünyada önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin fikri açıdan Ceditçi aydınlar üzerinde önemli etkiler yarattığı görülmektedir. Dünyada görülen yenilik hareketlerinde olduğu gibi Ceditçi aydınları etkileyen bu gelişmelerden ilki Avrupa’da başlayan Rönesans ve Reformun eşlik ettiği süreçtir. Ceditçi aydınlar, Avrupa’nın aydınlanma ve sanayileşme sürecini yakinen takip etmiş ve söz konusu ilerleme süreci Ceditçi düşüncenin beslediği kaynaklar arasında olmuştur. Fakat Avrupa’da yaşanan gelişmelerle etkileşim sürecinde özellikle İsmail Gaspıralı, Batı taklitçiliğinden ziyade eğitim ve bilimdeki olumlu örnekleri alarak kendi kültürüne uygun biçimde uygulama taraftarı olmuştur (Devlet, 2011:118).

Avrupa’nın 19. ve 20. yüzyılda kaydettiği ve dünyaya damgasını vuran gelişme süreci aslında tüm geri kalmış milletler tarafından yakından takip edilmiştir. Bu milletler arasında bulunan Mısır’da, 19. yüzyılda yapılan ıslahat hareketleri Ceditçi aydınları önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle Mısır’da ıslahat hareketinin önderi kabul edilen Seyyid Cemâlledin Afganî’nin fikirleri çok geniş bir bölgede etkili olmuştur (Kedourie, 1997). Afganî’nin kaleme aldığı eserler, Rusya Türkleri arasında özellikle İdil-Ural havzasındaki Ceditçi aydınları etkilemiştir (Maraş, 2002:70). Bunlara ek olarak Rus İmparatorluğu içerisinde yaşanan sosyal, siyasi ve ekonomik gelişmelerin de Ceditçi düşüncenin ortaya çıkışında etkili olduğu söylenebilir (Kalkan, 2000). Bilhassa 1905 yılında Çarlık Rusya döneminde ortaya çıkan siyasi hareketler ve 1917 İhtilalleri Ceditçi düşüncenin gelişimini yakından etkilemiştir (Andican, 2003:31).

Ceditçi düşüncenin ortaya çıkışında etkili olan unsurlara Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşanan gelişmeler örnek olarak verilebilir. Özellikle Jön Türkler ve yürüttükleri faaliyetlerle birlikte Tanzimat Fermanı bu konuda önemli bir yere sahiptir. Ceditçi aydınlar, Jön Türklerin yürüttüğü faaliyetleri yakından takip etmiştir. Öyle ki İsmail Gaspıralı, Tercüman Gazetesi’nde 1885 yılında yayınladığı “*Maişet ve Edebiyat-ı Osmani*” ve 1886 yılında yayınladığı “*Neşriyat-ı Osmani*” adlı yazılarında Osmanlı içerisinde başlayan reformist hareketten övgüyle bahsetmiş, Rusya Müslümanları içinde bunun örnek alınması gerektiğini vurgulamıştır (Akpinar, 2019:24).

Kısaca, dünyada yaşanan bu gelişmeler Rusya Türklerinin içinde buldukları durumdan kurtuluş için ilham kaynağı olmuş ve Ceditçi düşüncenin oluşumunu etkilemiştir. Bu minvalde Ceditçilik, ilk olarak mevcut din anlayışındaki kusurlu yaklaşıma karşı bir yenileşme fikri ile başlamış ve daha sonra İsmail Gaspıralı öncülüğünde toplumsal bir hareket haline dönüştürülmüştür.

1.3.Ceditçi Düşüncenin Yaygınlaşması ve Etki Alanının Gelişmesi

Dünya ölçeğinde yaşanan gelişmelerin ardından 19. asrın ilk yıllarında Kafkasya, İdil-Ural ve Türkistan coğrafyalarında geri kalmışlık ve cehalete karşı birçok alim harekete geçmiştir. Bu alimler arasında Tatar ıslahatçı Şehâbeddin Mercanî ve Abdünnâsır Kursâvi reform arayışlarının ilk temsilcileri olarak kabul edilmektedir. Hem Mercanî hem de ve Kursâvi, sorunlara dini eksende yaklaşım geliştirmiş ve Ceditçi düşüncenin ilk formu olan “dinde yenileşme” hareketinin temsilcisi olmuşlardır. Bu kapsamda Kursâvi, Ceditçilik fikrinin ilk eserlerinden olan “*Kitabü'l-İrşad li'l-İbad*” eserini yazmış ve toplumda yaygın olan hurafeleri reddederek dönemin ulemasını cehaletle suçlamıştır (Türkoğlu ve Maraş, 2002:47). Kursavi dini alanda görülen yanlış uygulamalara karşı ilk kez reformu dile getiren kişi olmasına rağmen başarıya ulaşamamıştır. Kursavi'nin ardından Mercanî, skolastik felsefeye karşı eleştiriler sunarak dinsel alanda reformun başlamasını sağlamıştır (Reyhan, 2010:156). Bu durumun özellikle Avrupa'da yaşanan Reform sürecinin başlangıcıyla benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Diğer yandan Mercanî ve Kursâvi ile Kırım ve İdil-Ural bölgesinde başlayan reformist hareket, İsmail Gaspıralı'nın fikri öncülüğüyle toplumsal bir hareket haline dönüşmüştür. İsmail Gaspıralı, ilk olarak 22 Nisan 1883 tarihinde Tercüman Gazetesi'ni çıkarmaya başlamış (Akpınar, 2019:21) ve ardından 1884 yılında Kırım Bahçesaray'da modern tarzda eğitim veren ilk Usûl-i Cedit mektebini açmıştır (Hablemitoğlu ve Hablemitoğlu, 1998:70). İsmail Gaspıralı Tercüman Gazetesi vasıtasıyla hem toplumsal aydınlanma hem de maddi ve manevi ilerleme için çaba göstermiştir (Kocaoğlu, 2005, s. 460). Bu düşüncenin temel yayın organı haline gelen Tercüman, Ceditçi fikirlerin tüm Türk ve Müslüman dünyasında hızla yayılmasını sağlamıştır. Bununla birlikte modern tarzda eğitim veren Usûl-i Cedit mekteplerinin sayısı da hızla artış göstermiş, 1916 yılına gelindiğinde okulların sayısı 5000'ini bulmuştur (Roy, 2018:70). Ayrıca bu okullar, Ceditçi düşüncenin aydınlanma ve kalkınma hedefi için bir araç haline dönüşmüştür.

İsmail Gaspıralı başlatmış olduğu ıslahat hareketini, 1894 yılında Tercüman Gazetesi'nin 37. sayısında on sayfalık ek nüsha olarak yayınladığı “*Mektep ve Usûl-i Cedit Nedir?*” adlı kitapçıkta detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Buna göre Usûl-i Cedit, hali hazırda çocuklara okuma-yazma öğretmek ve bilimsellikten uzak eski mekteplerin ıslah edilmesini amaçlamaktadır. Yeni eğitim-öğretim sistemiyle temel amaç, okullarda kısa sürede okuma-yazma öğretmek, dini derslerin haricinde ağırlıklı olarak dünyevi ve fenni ilimlerin ders programlarında yer almasını sağlamak ve modern çağın gerektirdiği eğitim sistemini oluşturmaktır (Gaspıralı, 2018a:457-469).

Gaspıralı, Türk medeniyetinin bilimsel ve ilmi anlamda eski görkemli döneminden hızla uzaklaşması ve gerilemesi karşısında modern eğitimin en önemli çözüm olduğunu düşünmüştür. Bu nedenle değişimin ilk aşamasını eğitim olarak belirlemiştir. İsmail Gaspıralı'nın bu savından yola çıkarak Baymirza Hayit (2000:113), Ceditçi düşüncenin Ziya Gökalp'in muasırlaşma idealinden farklı olmadığını belirtmiş ve Ceditçiliği, Avrupa medeniyetini öğrenerek milletin hizmetine sunmak şeklinde tanımlamıştır.

Eğitimde modernleşme ile Gaspıralı'nın başlattığı ıslahat hareketleri sonradan tüm toplumsal alanlarda yenileşmeyi barındıran bir ilerleme hareketine dönüşmüştür. Ceditçi düşüncenin hızla yayılmasında hiç şüphesiz yeni usulde eğitim veren okullar ve Tercüman Gazetesi'nin etkili olduğu söylenebilir. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Kafkasya, İdil-Ural ve Türkistan coğrafyalarında birçok aydın geri kalmışlık karşısında çözüm olarak Ceditçi düşüncüyü görmüştür. Bu aydınlar arasında ilk olarak hareketin merkezi Kırım ve İdil-Ural topraklarında İsmail Gaspıralı'nın yanı sıra Yusuf Akçura, Zeki Velidi Togan, Ayaz İshaki, Sadri Maksudi ve Sultan Galiev gibi isimler yer almaktadır. Kafkasya'da Ceditçi Düşüncenin önemli merkezlerinden Azerbaycan'da Hasanbey Melikzâde Zerdâbi, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali Turan ve Ali Merdan Topçubaşı Ceditçi aydınlar arasında ismi zikredilenlerdendir.

İdil-Ural ve Kafkasya coğrafyalarında olduğu gibi Ceditçi düşünce merkezî Türkistan topraklarında da etkili olmuştur. Özellikle 1900'lü yıllarda Türkistan'da Ceditçi düşüncenin büyük etki yarattığı görülmektedir. İlk olarak Münevver Kari tarafından 1901'de ilk Usûl-i Cedit Okulu açılmış ve bu okulların sayısı hızla artmıştır. Yeni eğitim kurumlarının açılmasıyla paralel olarak Türkistan coğrafyasında gazetecilik ve yayıncılık faaliyetleri artmış ve bölgede hem aydınlıkçı hem de liberal akımlar güçlenmeye başlamıştır (Andican, 2003:27). Ayrıca bölgede Ceditçi düşüncenin en etkili olduğu yerler arasında Buhara şehri yer almaktadır. Bölgede Ceditçi düşüncenin en önemli simalarından birkaçı Osman Hoca, Sadreddin Aynî, Abdulkadir Mahdum, Abdulvahid Rafi, Abdurrauf Fıtrat, Mahmud Hoca Behbudi ve Münevver Kari şeklinde sıralanabilir. Kazak aydınlara bakıldığında ise Mirjakıp Duvlatulı, Ahmed Baytursun, Alihan Bökeyhan ve Mustafa Çokayoğlu gibi önemli şahsiyetleri zikretmek gerekir. Ayrıca Ceditçi düşüncenin ilk etki merkezleri arasında yer alan Kazak-Kırgız bozkırlarında ise Kırgız aydınlar hem kendi toplumlarının hem de Türk Dünyası'nın refahı için mücadele vermiştir. Bu mücadele içerisinde İşenaali Arabayev gibi önemli isimler yer almıştır.

Türkistan topraklarında Kazak ve Kırgızlar arasında Ceditçi düşünce hızla yayılırken Türkmenler arasında oldukça farklı bir durum söz konusudur. Türkmenistan'da Ceditçilik yurtdışında eğitim almış aydınlar tarafından savunulmuştur. Bu isimler ise Alışbeg Aliyev, Muhammedkulu Atabayev, Gümüseli Börüyev, Muhammed Geldiyev, Allahkulu Karahanov, Abdullah Gelenov, Berdi Kerbabayer, Orazmehmet Vefayev, Abdulhakim Kulmuhammedov, Moladurdu Annagdıçoğlu, Muhammedkılıç Biçare, Allahberdi Hocaniyazoğlu, Mollamurt ve Karaca Burunov olarak sıralanabilir (Söyegov, 1998:113).

Son olarak günümüzde Çin esareti altında bulunan Uygur Türkleri arasında da Ceditçi düşüncenin etkin olduğunu ifade etmek mümkündür. Doğu Türkistan'da Ceditçi düşünce, diğer bölgelerde olduğu gibi 19. yüzyılın sonlarında yeni usulde açılan okullarla benzerlik göstermiştir. Uygurlar arasında ilk Ceditçi aydın, asıl adı Abdülkadir İbn Abdülvaris Kaşgari olan Abdulkadir Damollam olarak tarihe geçmiştir. Abdulkadir Damollam'la birlikte Abdulhaluk Uygur ve Mehmet Ali Tefvik gibi önemli aydınlar, Ceditçi hareketinin en önemli savunucuları olarak mücadele vermiştir (İnayet, 2012:201-210).

Görüldüğü üzere Kırım'da başlayan Ceditçilik, kısa süre içerisinde Kafkasya, İdil-Ural ve Türkistan topraklarında geri kalmışlık ve Rus emperyalizmi karşısında en büyük fikir akımı haline gelmiştir. Rusya Türkleri içerisinde Ceditçi hareket kimi zaman milliyetçi yönleri bulunan bir düşünce sistemi olurken kimi zaman sosyalizmle ortak bazı temellerden beslenerek kendisini

geliştirmiştir. Ancak hangi minvalde olursa olsun Ceditçi aydınların ortak gayesi halkın hem maddi hem manevi ilerlemesini sağlamak ve tam bağımsız bir Türk Dünyası oluşturmak olmuştur. Toplumda görülen cehalet, yoksulluk, geri kalmışlık ve emperyalizm gibi konulara değinen Ceditçi düşünce aynı zamanda Rusya Türklerinin dönemin şartlarında en büyük sorunlarından biri olan kadın sorununa da kayıtsız kalmamıştır. Özellikle toplumda yaygın olan hurafelere dayalı din algısıyla birlikte kadınların uğradıkları baskı ve temel haklarını kaybetmesi Ceditçi aydınlar tarafından göz ardı edilmemiştir. Dönemin şartlarında anne ve eş olma dışında hiçbir rol atfedilmeyen kadınlar, maddi ve manevi gelişme düşüncesinin merkezinde yer almıştır. Bu yönüyle Ceditçi düşünce, kadınlara sosyoekonomik açıdan gelişme konusunda önemli bir statüde atfetmiştir.

2. CEDİTÇİ DÜŞÜNCEDE KADININ SOSYOEKONOMİK YERİ

19. yüzyılda Rusya Türkleri arasında görülen en önemli sorunlardan biri şüphesiz kadınların hak ve hürriyetleri meselesi olmuştur. Bu dönemde önceki yüzyılların aksine gelenekçi-kadimci zihniyet ve dini çıkarları uğruna kullanan mollalar kadınlar üzerinde büyük baskı oluşturmuştur. Adeta esaret altında bulunan kadınlar, temel hak ve hürriyetlerden de mahrum bırakılmıştır. Bu genel durum ve tutum karşısında Ceditçi düşünce, kadını toplumun mimarı olarak görmüş ve bir toplumun gelişmişlik düzeyinin kadınların mevcut durumu ile doğrudan ilişkili olduğunu savunmuştur. Bu yönüyle bakıldığında Ceditçiler kadını, gelişme ve ilerlemenin itici unsuru olarak görmektedir.

2.1. Rusya Türkleri Arasında Kadın Sorunsalı

Ceditçi düşüncenin ortaya çıktığı toplumsal yapı içerisinde kadınların mevcut durumuna bakılacak olursa, kadınların toplumsal önemine uygun bir toplumsal yapıdan bahsetmek mümkün değildir. Her ne kadar Çarlık Rusya'sı içerisinde henüz yasalar önünde cinsiyet kaynaklı sorunlar söz konusu olmasa da erkek egemen toplum yapısına sahip Rusya Türkleri içerisinde gerek Müslümanlık anlayışı gerekse geleneklerden gelen eşitsizliklerin had safhada olduğu söylenebilir. Ancak Çar hükümeti tarafından cinsiyete dayalı bir eşitsizlik oluşmamış olsa da Çarlık yönetimi ve Rusya Türklerine yönelik uygulanan politikalar kapsamında Türk kadını, hem içinde bulunduğu toplumsal yapı nedeniyle, hem de din ve etnik köken kaynaklı çok sayıda sorunla karşı karşıya kalmıştır (Hablemitoğlu ve Hablemitoğlu, 1998:1).

Rusya'da Türk kadınının Çar hükümetinin yönetim anlayışından dolayı karşılaştığı sorun toplumsal yaşamda karşılaştığı sorunlar dizisinin küçük bir kısmını oluşturmuştur. Zira en büyük statü kaybını ve eşitsizliği ait olduğu toplum içerisinde yaşamıştır. Söz konusu dönemde siyasi ya da iktisadi herhangi bir hakka sahip olamayan kadınların eğitim hakları dahi elinden alınmış durumdadır. 16. yüzyıla kadar kadın ve erkeğin ilim ve maarif yolunda eşit olduğu düşünülmüş olsa da 19. yüzyıla gelindiğinde kadimci mollalar tarafından halka dikte edilen dini uygulamalar ve cehalet nedeniyle kız çocuklarınının eğitim hakkı ellerinden alınmıştır (Hablemitoğlu ve Hablemitoğlu, 1998:3).

Söz konusu dönemde kız çocukları için özel okullar olmadığı gibi mektep ve medreselerde erkekler olduğu için kız çocuklarınının gitmesi yasaklanmıştır. Kırım ve İdil-Ural bölgelerinde “ustadbike” veya “abıstay” olarak isimlendirilen cami imamlarının eşleri, eğer okuma yazma biliyorsa kız çocuklarına temel okuma eğitimi vermiştir (Adiloğlu, 2020:55). Ancak onun dışında kız çocuklarının herhangi bir eğitim hakkı söz konusu olmamıştır. Özellikle kadınları günahkâr gören geleneksel yapıya hâkim molla sınıfı, kız çocukları ve kadınların okuma yazma öğrenmemesi

gerektiğini topluma aşımıştır. Kadınların okuma yazma bilmesi durumunda erkeklerle mektuplaşacağı ve günahkâr olacaklarını ileri sürmüşlerdir (Gaspıralı, 2018:123). Böyle bir ortamda yalnızca burjuva ve aristokrat ailelere mensup kadınlar yüksek düzey eğitim alabilmiş ve temel hakları kısıtlanmamıştır (Adiloğlu, 2020:32-33). Bu durum Rusya Türklerinin genel toplum yapısı içerisinde bir istisna olarak kabul edilebilir.

Rusya Türkleri içerisinde kadınların temel hak ve hürriyetlerinden yoksun kalması adeta kaderi haline dönüşmüştür. Çocukluk çağlarından itibaren eğitim konusunda uğradıkları baskı ileriki yıllarda farklı konularda kendini göstermiştir. Bunlardan ilki çocuk yaşta başlık parası karşılığında evlendirilmeleri olmuştur (Hablemitoğlu ve Hablemitoğlu, 1998:4). Bu durum kadınları adeta para karşılığında alınıp satılan bir meta haline dönüştürmüştür. Ayrıca bu gibi uygulamalarla birlikte Rusya Türkleri içerisinde çok eşlilik de yaygın biçimde varlık göstermiştir. Erkekler birden fazla kadınla evlenebilirken kadınların boşanma hakkı dahi söz konusu dahi değildir.

Netice itibariyle 19. yüzyılda Rusya Türkleri içerisinde kadınlar, siyasi, hukuki, iktisadi ve sosyal haklardan genellikle mahrum bırakılmış durumdadır. Anne ve eş olma statüsü dışında hiçbir rolün atfedilmediği Türk kadınının karşılaştığı bu sorunlar ilk kez etkili olarak Ceditçi aydınlar tarafından gazetecilik faaliyetleriyle ve tiyatro başta olmak üzere çok sayıda eserde dile getirilmiştir. Sonuç olarak kadınlara “cehaleti kaderi” olarak dayatan toplumsal yapının yıkılması ve içerisinde bulunulan durumdan çıkış için çözüm yolları aranmıştır.

2.2. Ceditçi Düşüncede Kadının Sosyo-Ekonomik Yeri

On dokuzuncu yüzyılda adeta esaret altında bulunan kadınların sorunlarını ilk kez dile getirenler görüldüğü gibi Ceditçi aydınlar olmuştur. Ceditçi aydınlar toplumun büyük bir bölümüne hâkim olan cehaletin ve yaygın hurafelerin kadın sorununa yol açtığını ifade etmiştir. Ayrıca Ceditçiler, kadınların toplumsal konumu ve gelişmişlik düzeyi arasında doğrusal bir ilişki üzerinde durmuştur. Ülkelerin geri kalmışlığının en önemli sebeplerinden birinin kadınların mevcut toplumsal konumları olduğunu ve ancak kadınların konumunun iyileştirilmesi ile gelişmenin gerçekleşeceğini savunmuşlardır.

Ceditçi düşüncenin doğuşuyla birlikte Rusya Türkleri arasında kadın sorununa değinen ve sosyoekonomik rolüne dair en kapsamlı analizi sunan kişi şüphesiz İsmail Gaspıralı olmuştur. İsmail Gaspıralı, Ceditçi düşüncenin ortaya çıktığı dönemde kadınların mevcut durumunu açıklamak ve sosyoekonomik açıdan uğradığı statü kaybını göstermek maksadıyla önemli eserler kaleme almıştır. Ayrıca, kız çocuklarının eğitimini oldukça önemsemiştir. Bu nedenle İsmail Gaspıralı, ilk olarak 1884 yılında Kırım’ın Bahçesaray şehrinde kız çocukları için ilk Usûl-i Cedit mektebi açmıştır (Hablemitoğlu ve Hablemitoğlu, 1998:75-76). Diğer yandan Tercüman Gazetesi’nde her fırsatta kadınlar konusuna değinen İsmail Gaspıralı, kadınlara mahsus Alem-i Nisvan (Kadınlar Alemi) Dergisi’ni kurmuştur. Rusya Türklerinin ilk dergisi olan Alem-i Nisvan’ın yönetimini de kızı Şefika Gaspıralı’ya devretmiştir (Akpınar, 2019:37). Derginin başlıca teması kadın hakları, aile ve çocuk gibi konular olmasına rağmen tıp, edebiyat, bilim, siyaset ve uluslararası gelişmelere de sık sık dergide yer verildiği görülmektedir (Devlet, 2011:95). Bu bağlamda Gaspıralı’nın kadının rolüne ve ilgilenmesi gereken alanlara dair vizyonu daha iyi anlaşılabilir.

Gaspıralı, kadınların mevcut sorunlarına ve bunlara yönelik çözümlere ilişkin değerlendirmelerde bulunurken kız çocuklarının eğitimine büyük hassasiyet göstermektedir. Bir kız çocuğunun eğitiminin iki erkek çocuğunun eğitiminden daha önemli ve üstün olduğunu dile getirmiştir. Bunun nedenini ise bir kadının ilim sahibi olmasının bütün neslin ilim sahibi olması demek olduğunu belirterek açıklamıştır (Gaspıralı, 2019: 333, 339). Gaspıralı'nın düşüncesine göre toplumun mimarları kadınlardır ve kadın cahil kalırsa millet de cahil kalacaktır. Bu nedenle toplumsal aydınlanma faaliyetlerine ilk olarak kız çocukları için okul açarak başlamıştır.

İsmail Gaspıralı'nın kadın sorunu ve Ceditçi düşüncede kadının sosyoekonomik rolüne ilişkin fikirlerine Tercüman Gazetesi'nde yayınlamış olduğu makalelerden ulaşmak mümkündür. Bunlar arasında en önemlilerden biri 1903 yılında “Kadınlar” başlığı ile yayınlanmıştır. Bu eserde kadının toplumsal değeri ve önemi hakkında şu ifadeleri kullanır (Gaspıralı, 2019:321):

“Bundan böyle âlem-i insaniyetin yarısı kadınlar olduğu halde maişet, rahat, saadet ve mesudiyet-i insaniye nazarından kadınların ne kadar ehemiyetli oldukları anlaşılıyor. Eğer kadınların fena olduklarına hükmedilirse, yarım dünya fena olduğuna hükmedilmiş olur. Eğer kadınların yahşı olduklarına hükmedilirse yarım dünyanın yahşılığına hükmedilmiş olur. Vakıan bir şehirin, vilayetini cemaatin yani milletin kadınları cahile ise nısf-ı cemaat ve nısf-ı ümmet cahil olması lazım geliyor. Beni ademin nısfını teşkil eden kadınların ne kadar büyük ehemmiyeti ve maişete ne kadar büyük tesirleri olduğu azıcık mülahaza ve tefekkür ile tayin ve beyan olunur.”

Buna göre Gaspıralı, dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların refah içerisinde yaşamadığı bir toplumun ilerlemesinden bahsedilemeyeceğini ileri sürmektedir. Bir toplumun gelişmiş milletler arasında yer alabilmesi için öncelikle kadınların mevcut sorunlarının çözüme kavuşması gerekliliğine açık vurgu yapmaktadır.

Aynı makalede Gaspıralı, kadınların sadece nüfus açısından dünyanın yarısını oluşturmadığını aynı zamanda toplumun da esası olduğunu dile getirmiştir (Gaspıralı, 2019: 323). Bu nedenle Ceditçi düşünceye göre kadınların göz ardı edildiği bir kalkınma modelinden ve yönteminden bahsetmek mümkün değildir.

Kadınları eğitim ve ilimden mahrum bırakmak, İsmail Gaspıralı'ya göre onu dişi bir hayvan olarak görmekle aynı durumdur. Bu durum, ailen ve toplumun gelişmesi önünde en büyük engeli teşkil etmektedir. Bu nedenle Gaspıralı, ilimin erkeklere olduğu gibi kadına da farz olduğunu ifade etmiştir. Diğer yandan aile ilişkileri ve toplumsal yaşamda kadının sorumlulukları kadar erkeklerin de sorumlulukları olduğunu belirtmiştir. Özellikle aile ilişkilerinde sorumluluğun yalnızca kadına yüklenmemesi gerektiğini, toplumun en ufak yapı taşı olandan aileden başlayarak her alanda cinsiyet eşitliğinin sağlanması gerektiğini vurgulamıştır (Gaspıralı, 2019:323-324).

İsmail Gaspıralı'nın Kadınlar başlığıyla yayınlanan makalesinde “Büyük Kadınlar” ismini verdiği bölümde eğitim ve aile hayatı dışında farklı konulara değindiği görülmektedir. Bu bölümde dünya tarihinde edebiyat, bilim ve devlet yönetimi gibi alanlarda örnek teşkil eden tarihi kadın figürlerden bahsetmiştir. Ayrıca özellikle Rusya ve Avrupa'da kadınların çalışma hayatında aktif rol oynadıklarını vurgulamıştır. Türk ve Müslüman kadınların da hem zeka hem beceri bakımından bu coğrafyalardaki kadınlardan hiçbir farkı olmadığını ifade etmiştir (Gaspıralı, 2019:327-328).

Aynı makalede Gaspıralı, kadın hakları için “*Kadınların Şer’i ve Nizamî Hukukları*” adıyla bir bölüm ayırmıştır. Bu bölümde ilk olarak İslam dininin gerekleri olan oruç, hac ve sadaka gibi ibadetlerin hem kadın hem erkeğe farz kılındığını yani bir ayırım yapılmadığını dile getirmiştir. Ayrıca vergi konusunda da hukuken erkek ve kadının aynı haklara sahip olduğunu belirtmiştir. Kanunen, erişkin kadınların mal ve mülk yönetiminde tam hak sahibi olduğunu, vekalet verilmediği takdirde baba, koca ya da başka birinin kadına ait mal ve mülklerin mali işlerine karışma hakkı olmadığını altını çizmiştir. Söz konusu dönemde yaygın biçimde görülen aile içi şiddet ve kadının zorla evlendirilmesinin hukuka aykırılığını da bu makalede anlatmıştır. Aynı zamanda toplumda zina ve benzeri davranışların yalnızca kadınlar için günah olmadığını, erkekler içinde bu davranışların günah kabul edildiğini ve eşit derecede sorumlu olduğunu belirtmiştir (Gaspıralı, 2019:330-333).

İsmail Gaspıralı, kadınlara yönelik hukuki meseleleri incelediği bu bölümde ayrıca çalışma hayatında kadının varlığına da değinmiştir. Bu konuda şöyle demektedir (Gaspıralı, 2019:332):

“Hâl ve tabiat-ı mahsuselerine (özel yaratılışlarına) elverişli cümle (bütün) helal iş ve kesp mubahtır (çalışıp kazanma günah değildir). İşsizlik ve erinciklik (tembellik) bunlara da haramdır. Kocaya varmış kadın, koca hanesinde, varmamış olan kendi hanesinde çalışıp helal rızık kesbine borçludur (kazanmalıdır).”

Görüldüğü gibi kadına annelik ve eşlik statüsü dışında hiçbir rol atfetmeyen kadimci zihniyetin aksine İsmail Gaspıralı çalışma hayatında kadının aktif rol alabileceğini belirtmiştir.

İsmail Gaspıralı’nın kadın hakları konusunda fikirlerine ışık tutan “*Kadınlar*” başlıklı makalesinin yanı sıra bir diğer önemli eseri de “*Kadınlar Ülkesi*” ismiyle 1890-1891 yılları arasında kaleme aldığı romanıdır (Akpınar, 2020:75). İsmail Gaspıralı romanında 19. yüzyılda Türk ve İslam uygarlığında kadının mevcut konumuna dair bir eleştiri yapmıştır. Fantastik türde bir eser olan *Kadınlar Ülkesi*’nde kadın ve erkeklerin konumu dönemin koşullarının tam tersidir. Ülke yönetiminden sorumlu olanlar ve askerler kadınlardan oluşur. Ayrıca kadınlar çok sayıda eşe sahip olabilir ve özgürdür. Ancak tam tersine erkekler ise ev işlerini yapmakla yükümlüdür, evden dışarı dahi çıkamaz ve çarşaf giymek zorundadır. (Gaspıralı, 2020:314-351). İsmail Gaspıralı’nın toplumdaki kadın-erkek ilişkisini bu şekilde tersine çevirmesinin amacı kadınların toplum tarafından itildiği durumu ortaya koymak ve kadın haklarına dikkat çekmektir. Gaspıralı’nın *Kadınlar Ülkesi*’nin yanı sıra *Darürrahat Müslümanları*, *Arslan Kız* ve *Frengistan Mektupları* gibi eserlerinde de kadın temasına değindiği görülmektedir. Kurguladığı kadın kahramanlar aracılığıyla ideal Türk-Müslüman kadın kimliğini aktarmayı amaçlar (Çetindaş, 2013).

İsmail Gaspıralı’nın toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadının sosyoekonomik statüsü için dile getirdiği fikirleri kısa sürede çok sayıda aydını etkilemiştir. Örneğin, Ceditçiliğin ilk temsilcilerinden ve Türkçülük fikrinin ideologlarından Yusuf Akçura da İsmail Gaspıralı’nın fikirlerinden etkilenmiştir. Türk ve İslam ülkelerinin geri kalmışlık nedenleri arasında kadınların mevcut durumunu göstermiş ve İsmail Gaspıralı gibi milletlerin gelişmesinin ancak kadının toplumsal statüsünün iyileşmesi ile mümkün olacağını ifade etmiştir. Ayrıca *Türk Yurdu Dergisi*’nde kadının özgürleştirilmesi temasını önemle işlemiş, kadının ekonomik ve siyasi açıdan güçlendirilmesini savunmuştur (Georgeon, 1986:61-88).

Rusya Türklerinde kadın sorununa yönelik Gaspıralı ve Akçura'nın yaklaşımlarıyla birlikte Ceditçi düşüncede kadın sorununa yönelik dini eksenli çok sayıda değerlendirmeye ulaşılabılır. Çünkü 19. yüzyılda kadınların karşılaştıkları problemlerin temelinde kadimci zihniyetin yer aldığı görülmektedir. Özellikle kadınlar üzerindeki en büyük otorite, bir zümrenin çıkarlarına yönelik kullanılan ve hurafelerle içi boşaltılmış din anlayışına sahip zihniyettir. Ceditçi düşünürler, bu zihniyeti dönüştürerek kadınlar üzerindeki otoriteyi yıkmak amacıyla İslamiyet ve kadın temasını eserlerinde sıklıkla işlemiştir.

Rusya Türklerinde kadınların sorunlarına ve kadın haklarına dini açıdan ilk değerlendirmeyi Ataullah Bayazitov *“İslam'ın Bilimle ve Diğer Dinlerle İlişkisi”* adlı eserinde yapmıştır (Adiloğlu, 2020:40). Ataulah Bayazitov, söz konusu eserinde çok eşlilik, kadına şiddet, kadın ve çocukların temel hakları, kadının çalışma hayatındaki varlığı, aile hayatında kadın-erkek ilişkisi, kadın ve çocukların eğitim hakkı gibi önemli konulara değinmiştir. Bayazitov'un eserinde dile getirdiği fikirleri kısaca özetlemek gerekirse; İslam'ın çok eşlilik ve kadına şiddete yönelik sınırlamalar getirdiğini, kadın ve çocuk haklarının iyileştirilmesinin aile refahını artıracaklarını, ev işlerinden yalnızca kadının sorumlu olmadığını erkeklerinde ev işlerine yardım etmesi gerektiğini, kadının zorla çalıştırılmamasını ve çalışmak istediği takdirde bunun bir lütuf olduğunun altını çizmiştir. Ayrıca baba olarak erkekler, çocuklar arasında cinsiyete dayalı ayrımcılık yapmamalı ve çocukların sorumluluğunu yalnızca anneye yüklememelidir. Aynı şekilde mevcut toplumsal yapı içerisinde kadına uygulana şiddet ve zorbalıklar İslam'ın değil, toplumda hâkim olan gelenekler ve hurafelerin eseridir (Bayazitov), 1887).

İslamiyet ve kadın haklarına ilişkisine dair ilk yazılı çalışmalardan birini ortaya koyan Ataulah Bayazitov, kadınların mevcut sorunlarının İslamiyetten kaynaklanmadığını savunmuştur. Sorunun temel nedenini İslam dininin temel öğretilerinden uzaklaşılması olarak görmüştür. Bayazitov tarafından yapılan bu değerlendirmelerin ardından kadın sorununa dini eksenli yaklaşım sunan önemli isimlerden biri Musa Carullah olmuştur. Özellikle *“Hatun”* ismiyle yayınlamış olduğu eserinin, dini açıdan kadın sorununu değerlendiren en önemli eserlerden biri olduğu söylenebilir. Musa Carullah söz konusu eserde, toplumda yaygın olan uygulamaların İslam'ın özünde yer almadığını belirtmiş ve İslam'ın kadına bakış açısının nasıl olduğunu ele almıştır. Ayrıca kadının toplumsal statüsü, hicap, aile hayatı, nikah, çok eşlilik, boşanma, miras ve şahitlik gibi temel meselelere kadın hakları açısından değerlendirme yapmıştır. Musa Carullah, medeni hukuk, aile hukuku, eğitim ve öğretim hakkı ve siyasi haklar açısından kadın ve erkeğin eşit olması gerektiğini ifade etmiştir (Carullah, 2007:66). Ayrıca toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda şu sözleri dile getirmiştir: *“İnsanlık hem erkeklikten hem kadınlıktan önce gelir. Erkek ve kadın insanlıkta eşit oldukları için hukuk önünde de, zorunlu olarak eşittirler.”*(Carullah, 2007:64). Görüldüğü gibi Musa Carullah kanunlar önünde kadın ve erkeklerin eşit olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Aynı şekilde kadınların siyasi haklarına ilişkin ise şu ifadeleri kullanmıştır (Carullah, 2007:66):

“Ne gariptir ki, hatunlarına ve kızlarına fahişelik yapma hakkını(!) bahşeden medeni dünya, bugün onun seçme ve seçilme hakkı gibi meseleleri bilimsel olarak tartışmaya açıyor, yahut hatunları bu en temel haklarından mahrum bırakma noktasında kayıtsız ve şartsız ittifak ediyor. Oysa bu medeniyetin mantığı ile bağdaşmadığı gibi, medeni hatunlara da büyük bir hakarettir.”

Görüldüğü gibi Musa Carullah kadınların siyasi hakları üzerinde durmuş, kadınların bu konuda erkeklerle eşit olduğunu ve bunun İslam'ın temelinde de bu şekilde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yine eserinde, kadınların çalışma hayatından mahrum bırakılmamasının gerekliliğini de dile getirmiştir (Carullah, 2007:65). Bunun yanı sıra boşanma ve nikahta kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olduğunu, eğitim gibi temel haklardan mahrumiyetin söz konusu olamayacağını ve doğu ülkelerine yaygın olan peçe gibi uygulamaların İslam'da yer olmadığını Kur'an ayetlerini delil göstererek açıklamıştır (Carullah, 2007).

Musa Carullah aynı zamanda Rusya Türkleri içerisinde oluşan kadın hareketine de destek vermiştir. Öyle ki Mayıs 1917 yılında Moskova'da gerçekleşen Rusya Müslümanları Birinci Kongresi'nde yaptığı konuşmasında kadın delegeleri desteklediğini net bir şekilde ifade etmiştir. Yapmış olduğu konuşmasında şu sözleri sarf ettiği görülmektedir:

“Cemaat!.. Hanım temsilcilerimiz toplantımızı tezyin iteler (süslemektedirler) (sürekli alkış), ben kendilerine ihtiramımı (saygılarımı) arz kılam (sunuyorum) (alkış). Ben onlara hürmetimi bildirmeye mecburum. Biz evvelce aksaktık, hâzır iki kolla ve iki ayakla yürüyoruz (alkış). Evvelce bir gözlü idik, şimdi iki gözlü olduk.” (Hablemitoğlu ve Hablemitoğlu, 1998:166)

Musa Carullah'ın yapmış olduğu konuşmasında İsmail Gaspıralı'nın yarım dünya benzetmesinin izleri görülmektedir. Carullah da Gaspıralı gibi kadının olmadığı bir hareketin başarıya ulaşamayacağını savunmuş ve kadınların Ceditçi hareketin içerisinde yer almasıyla mücadeledeki eksikliğin giderildiğini ifade ettiği söylenebilir.

Musa Carullah ile birlikte Rusya Türklerinde kadın sorununa yönelik dini eksenli bir çalışma sunan bir diğer önemli isim Ahmet Ağaoğlu'dur. Ağaoğlu'nun 1901 yılında *“İslamîliğe Göre ve İslamiyette Kadın”* başlığıyla yayınlanan eseri bu manada büyük önem taşımaktadır. Söz konusu eserde, dönemin koşullarında kadın hakları, İslam kaynaklarında kadınlar, İslamiyet öncesi Araplarda kadının mevcut durumu ve farklı Müslüman topluluklarda kadın sorunları gibi önemli başlıklara açıklık getirmiştir. Ağaoğlu'na göre kadının temel hak ve hürriyetlerden mahrum bırakılması ve düşük statüsünün nedeni İslam değildir. Asıl sorun İslam'ı hurafelerle dolduran zihniyet ve İslam'ın özünden uzaklaşılmasıdır. Ayrıca Kur'an ve şeriat yeniliğe karşı çıkmamaktadır. Sorun, din adamlarının kendi çıkarları uğruna dini kullanmaları ve din dışı uygulamaları şeriat adı altında uygulamaya çalışmalarıdır (Ağaoğlu, 1985).

Görüldüğü gibi her üç düşünür de dini açıdan yaptıkları değerlendirmelerde kadınlara yönelik baskı ve zulmün İslam'ın özünden kopuşla birlikte ortaya çıktığını savunmuştur. Dönemin düşünce yapısında özellikle kadimci mollalardan büyük tepki alan aydınlar, yapmış oldukları çalışmalarla Ceditçi düşüncede kadının sosyoekonomik statüsünün hangi yönde olduğuna da ışık tutmuştur.

Ceditçi düşüncenin merkezi olan Kırım ve İdil-Ural sahasında kadın hakları konusunda yaşanan hareketlilik kısa süre içerisinde tüm Rusya Türklerini etkilemiş, Ceditçi aydınlar bu konuda büyük adımlar atmaya başlamıştır. Özellikle Ceditçiliğin önemli isimlerinin de arasında bulunduğu Türkistanlı aydınlar, kadın hakları ve kız çocuklarının eğitimi meselesinde etkin bir şekilde mücadele etmiştir.

Bu doğrultuda ele alındığında Türkistan’da kadın ve kız çocuklarının hakları konusuna ilk değinen isimlerden birisinin Hoca Muin olduğu görülmektedir. Ceditçi düşüncenin önemli simalarından biri olan Hoca Muin, sık sık kız çocuklarının eğitim almaları gerektiğini ve kadınlara uygulanan baskı ve zulmü dile getirmiştir. Bu konu hakkında 1918 yılında İşçilerin Sesi adlı gazetede “*Oila tarbiyasi (Aile Terbiyesi)*” adlı yazısında kız çocuklarının eğitiminin toplum tarafından ihmal edildiğinin üzerinde durmuştur. Ayrıca toplumsal ilerleme ve medeniyete ulaşma konusunda erkek çocukları kadar kız çocuklarının da eğitim alması gerektiğini vurgulamıştır (Muin, 2005a:82-83). Yine aynı yıl kaleme aldığı “*Yoshlarimiz va qizlar tarbiyasi (Gençlerimizin ve Kız Çocuklarımızın Yetiştirilmesi)*” başlıklı yazısında İslamiyet’te kadına diğer dinlerden daha fazla değer verilmesine rağmen Türkistanlıların bunu önemsemediğini belirtmiştir. Diğer Ceditçi aydınlar gibi Türkistanlıların kızlarını bilimden ve eğitimden mahrum bıraktığını, evlenmek ve çocuk yetiştirmek dışında hiçbir rolün atfedilmediğinden yakınmıştır. Ayrıca kadın hakları konusunda Kırım ve İdil-Ural bölgesindeki Türklerin mücadelesini örnek göstermiş, bu alanda faaliyetlerin artırılması gerektiğinin de altını çizmiştir (Muin, 2005b:77-79).

Hocan Muin’in ardından Türkistanlı Ceditçilerden bir diğeri olan Mir Molla Şîr Muhammedov, kaleme aldığı eserlerinde kadınların toplum tarafından ötekileştirilmesi ve kadınların özgürlüğü gibi konulara yer verdiği görülmektedir. Bu eserleri içerisinde “*Turmuş Körinişleri*” adlı hikayesi kadınların sorunlarına değindiği en önemli eserlerinden biri olduğu söylenebilir (Kasimov, 2009:334).

Tüm bunlarla birlikte Özbek Türkleri arasında Ceditçi düşüncenin en önemli iki aracı olan tiyatro ve şiir türlerinde kadın hakları ile ilgili çok sayıda eserin kaleme alındığı bilinmektedir. Söz konusu bu eserlerde kadınların uğradıkları zulüm ve baskı, kadınların ötekileştirilmesi ve eğitimsizlik sorunlarının ele alındığı görülmektedir (Khalid, 1998:224). Örneğin Mahmudhoca Behbûdî, 1911 yılında kaleme aldığı eğitimin önemini vurguladığı “*Pederkuş*” piyesinde küçük bir diyalog içerisinde de olsa eğitimin yalnızca erkek için değil kadın için de öneminden bahsetmiştir (Behbudiy, 2006:43).

Türkistan’da Ceditçilik ve aydınlanma mücadelesinin önemli aktörlerinden olan Kazak aydınlar arasında da kadın sorunu büyük yankı uyandırmıştır. Kazaklar arasında, özellikle Özbeklere nazaran İslam inancı çok yoğun şekilde yaşanmamasına rağmen kadınların karşılaştıkları sorunlar, daha sonra açıklanacağı gibi, diğer bölgelerle hemen hemen aynıdır. Diğer bölgelerde olduğu gibi Rusya Türkleri arasında ortaya çıkan yenilik hareketleri ve Usûl-i Cedit sistemi Kazakları da etkilemiş ve Ceditçi düşünce hızlı bir şekilde aydınlar arasında sirayet etmiştir. İsmail Gaspıralı’nın fikirlerinden etkilenen bu aydınlar, ilk olarak eğitim kurumlarında yenileşme ve kız çocuklarının eğitimi gibi konulara yoğunlaşmıştır.

Kazak Ceditçiliğinin önemli simalarından olan Abay Kunanbay, 19. yüzyılda Kazak toplumsal yapısındaki bozulmayı şu sözlerle tasvir etmektedir: “*Etinden kemiğine geçen, babasından miras kalan, anne sütüyle beslenen cahillik, Kazak halkını insanlıktan uzaklaştırmıştır.*” (Ayan, 2017:111). Görüldüğü gibi Kazakların 19. yüzyıldaki vaziyeti de diğer bölgelerden farklı değildir. Kazaklar arasında hâkim olan cehaleti eleştiren Abay, eserlerinde kadınların toplum tarafından aşağılanması, zulüm ve baskıya uğraması, başlık parası ve eğitimsizlik gibi konuları işlediği de görülmektedir. Ayrıca kız çocuklarının okutulmasının gençlere doğru yolu göstereceğini ve bu şekilde halkın yönetiminde söz sahibi olabileceklerini dile getirmiştir (Ayan,

2017:110). Diğer eserlerine bakılacak olursa Abay'ın toplumu kadın-erkek olarak ayırmadan bir bütün olarak görmesi de dönemin şartlarına göre oldukça dikkat çekicidir.

Kunanbay'ın ardından Kazak kadınları ve kız çocuklarının hakları konusunda mücadele veren en önemli aydınlardan biri de İbrahim Altınsarin'dir. Altınsarin, en büyük mücadeleyi eğitim alanında göstermiş ve kız çocuklarının okutulması meselesi üzerinde önemle durmuştur. Bu doğrultuda ilk defa 1867'de Torgay şehrinde okul açmış ve laik eğitim sistemini uygulamaya geçirmiştir (Olcott, 1995:106). Ayrıca Altınsarin sadece ilkökul düzeyli eğitimi değil kız çocukları ve kadınların zanaat öğrenebileceği kurumların açılmasına da öncülük etmiştir (Ayan, 2013).

Görüldüğü üzere İsmail Gaspıralı'nın kadınların mevcut sorunlarına yönelik dikkat çektiği noktalar kısa sürede tüm Rusya Türkleri arasında etkisini göstermiştir. Cehalet ve gelenekçi molla kesimi tarafından topluma aşılana hurafelerle kadının baskı ve zulüm altında olması Ceditçi aydınların çözüme kavuşturmayı amaçladığı en önemli sorun olmuştur. Kırım'dan Kafkasya'ya, İdil-Ural'dan Türkistan'a her bölgede kız çocukları için okullar açılmış ve kadınların mevcut statüsünün iyileştirilmesi için mücadele verilmiştir. Ayrıca bu şartlar altında Ceditçi düşüncede kadına sosyoekonomik bakımdan atfedilen rol oldukça dikkat çekicidir. Özellikle İsmail Gaspıralı bir toplumun gelişmesinin toplum hem yarısı hem de esas olan kadınların sorunlarının çözülmeden olamayacağını önemle altını çizmiştir. Aynı şekilde eserlerinde kadınları geleceğin mimarları olarak görmüş, kadının cahil bırakıldığı bir toplumun cehalete esir düşeceğini ve hiçbir zaman gelişmiş bir millet olamayacağını belirtmiştir. Bu nedenle toplumsal gelişme için öncelikle toplumsal cinsiyet eşitliğinin her alanda sağlanmasının gerekliliğini Ceditçi düşüncenin bir misyonu haline getirmiştir. Bu misyon doğrultusunda öncelikle kız çocuklarının eğitimi meselesini çözüme kavuşturmayı hem de yasalar önünde kadın-erkek eşitliğini sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca Ceditçi düşünce içerisinde başta yakın çevresi olmak üzere kadınların aktif rol almasını sağlamıştır.

İsmail Gaspıralı'nın kadınların yaşadığı sorunlar ve kız çocuklarının eğitimi konusunda dikkat çektiği hususlara yönelik yaklaşımı, kısa sürede diğer bölgeleri de etkisi altına almıştır. Musa Carullah ve Ahmet Ağaoğlu gibi önemli isimler kadın hakları ve mevcut sorunlara yönelik eserler kaleme almıştır. Toplumun büyük bir bölümünde hâkim olan kadimci zihniyeti etkisizleştirmeye çalışarak kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olduğu bir toplum inşa etmeyi amaçlamışlardır. Tüm bunlarla beraber kız çocuklarının eğitim hakkının sağlanması ile başlayan süreç Ceditçi düşüncenin ortaya koyduğu faaliyetlerle birlikte 20. yüzyılın ilk yıllarında Rusya'da Türk Kadın hareketinin başlamasına da öncülük etmiştir.

3. RUSYA'DA TÜRK KADIN HAREKETİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI

İsmail Gaspıralı başta olmak üzere Ceditçi aydınların kadınlar hakkında kaleme aldığı eserleri ve diğer faaliyetleri Rusya Türkleri arasında kısa sürede kadın hareketlerinin oluşmasını sağlamıştır. Yıllarca kadimci zihniyetin baskı ve zulmü altında köle gibi ezilen kadınlar Ceditçi düşüncenin yarattığı ortam vasıtasıyla ilk kez hakları için mücadele imkânı bulmuştur. Bu nedenle Ceditçi düşüncenin ortaya çıkışıyla paralel olarak Rusya'da Türk kadın hareketinin başladığı görülmektedir.

Rusya’da Türk kadın hareketinin ortaya çıktığı 19. ve 20. yüzyıl arasında kalan süreç dünya genelinde de örgütlü ve kitlesel kadın hareketlerinin ortaya çıktığı yıllar olmuştur. Bu konuda ilk faaliyetlerin 19. yüzyılda İngiltere ve ABD’de ortaya çıktığı söylenebilir (Rupp, 1997). Özellikle Avrupa’da Sanayi Devrimi ve devamında sını kapitalizmin oluşmasıyla birlikte kadın emeğinin sömürsünün artması, kadınların hak arayışlarını büyük dalgalar haline dönüştürmüştür. Dünyanın önemli merkezlerinde verilen mücadeleler, diğer milletler arasında da etkisini göstermiştir. Çünkü kadın hareketlerinin ilk çıkış noktası her ne kadar Batı olsa da başta Türk kadını olmak üzere Dünya genelinde kadınların yaşadıkları sorunlara dair küresel çapta bir çözüm arayışının başladığı görülebilir.

Türk kadını ile ilgili bu mücadelenin ilk örneklerinin Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat Dönemi ile birlikte ortaya çıktığı söylenebilir. Batı ülkelerine nazaran Tanzimat döneminden önce mülkiyet edinme ve kanunlar önünde eşitlik gibi hukuki statü açısından iyi konumda yer alan kadınlar, asıl mücadelesini toplumsal statüsü için vermiştir (Yürüt, 2017:373-376). Aslında Tanzimat Fermanı içerisinde yer alan hükümlere bakıldığında kadın haklarıyla ilgili maddelerin yer almadığı görülmektedir. Fakat kadın hareketlerine zemin hazırlayan unsur Tanzimat Fermanıyla ortaya çıkan özgürleşme ve yenileşme sürecidir. Bu sürecin ardından II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ise Osmanlı İmparatorluğu içerisinde kadınların hak ve hürriyetleri meselesi toplumsal bir harekete dönüşmüştür (Özcan Demir, 1999: 109). Özellikle II. Meşrutiyetle birlikte kadın hareketlerinin başlanmasında İttihat ve Terakki Cemiyetinin faaliyetleri etkili olmuştur. Kadınları Ceditçi düşüncede olduğu gibi kalkınma ve gelişmenin merkezinde gören İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel birçok alanda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için faaliyet göstermiştir. Bu amaç doğrultusunda hem kendi bünyesi içerisinde kadın üyelere yer vermiş hem de diğer kadın cemiyetlerinin kurulmasına öncülük etmişlerdir. Ayrıca kadınların dönemin şartlarında elde ettikleri kazanımlarda da büyük payları olduğu görülmektedir (Göktaş, 2019).

Gerek Avrupa ve Amerika’da gerekse Osmanlı İmparatorluğu’nda kadın hakları konusunda oluşan hareketler şüphesiz Rusya Türkleri arasında da etkisini göstermiştir. Ayrıca sosyoekonomik açıdan kadını merkeze alan ve kalkınmanın en önemli yolunun kadınların mevcut sorunlarının çözülmesinden geçtiğini savunan Ceditçi düşünce, kısa bir sürede örgütlü bir kadın hareketinin de başlangıcını sağlamıştır. İlk başta İsmail Gaspıralı’nın Tercüman Gazetesi ve kızı Şefika Gaspıralı’nın yönetiminde yayınlanan Alem-i Nisvan Dergisi’nde çıkan yayınlardan ibaret olan kadın hakları konusu 20. yüzyıldan itibaren bir hareket mahiyetine dönüşmüştür. Kırım’da kadın hakları konusundaki faaliyetler ilk olarak İdil-Ural bölgesinde etkisini göstermiş ve 1913 yılında Kazan’da Süyümbike Dergisi çıkarılmaya başlanmıştır (Devlet, 2011:94). Ayrıca kız çocukları için 1884 yılında Bahçesaray’da açılan okulun ardından Rusya Türkleri arasında kız mekteplerinin sayısı artmaya başlamıştır. 20. yüzyılın başlarında ise yalnızca Bahçesaray’da 13 kız okulun açıldığı ve Orta Asya’da yaklaşık 10.000 kız öğrencinin eğitim görmeye başladığı kayıtlara geçmiştir. Kız çocuklarının eğitimi meselesinde özellikle Rusya Türkleri arasında burjuva sınıfın önemli bir payı olmuştur. Özellikle Azerbaycan’da Hasan Bey Zerdabi ve Zeynelabidin Tagiyev gibi zengin iş insanlarının açılan okullar ve kız çocuklarına sağlanan burslar için büyük maddi yardım sağladıkları bilinmektedir (Hablemitoğlu ve Hablemitoğlu, 1998:76).

Bu gelişmelerin ardından Usûl-i Cedit mektepleri ile başlayan Türk kadının özgürleşme süreci 20. yüzyılın ilk yıllarında resmen örgütlü bir hareket niteliği kazanmıştır. Örgütlü bir faaliyet olma sürecinde ilk adım ise Tercüman Gazetesi'nin 10. yıl jübilesi olmuştur. İsmail Gaspıralı'yla birlikte davete ev sahipliği yapan Zühre Hanım, Türk kadınına yasal ve geleneksel açıdan kadın hakları konusunda ilham kaynağı olmuştur (Hablemitoğlu ve Hablemitoğlu, 1998:94-95). Ayrıca Tercüman Gazetesi'nin 10. yıl jübilesinin ardından 20. ve 25. yıl jübilelerine de kadınların davet edildiği ve kadınların sorunlarına değinildiği bilinmektedir.

Örgütlü bir faaliyet olma yolunda ilk adımların Tercüman Gazetesinin jübilelerinin ardından Rusya'da Türk kadın hareketi farklı yollarla mücadelesini sürdürmüştür. Özellikle Rusya'da 1905 yılında gerçekleşen Rus İhtilali, kısmi serbestlik ortamı doğurmuş ve bu durum kadınların faaliyetlerini daha örgütlü biçimde devam ettirmesini sağlamıştır.

Rus İhtilali'nin yarattığı ortamla birlikte artık 1905 yılı ve sonrasında Türk kadın hareketinin cemiyetler yoluyla faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir. İlk olarak Ufa, Orenburg ve Troitsk'te "*Müslimeler Cemiyeti*", Buzavlık şehrinde "*Hanımlar Cemiyeti*", Uralsk şehrinde ise "*İane Cemiyeti*" adıyla dernekler kurulmuştur. Bu cemiyetlerin ardından Rusya Türkleri arasında ilk resmi kadın derneği olan "*Müslimeler Cemiyeti*" faaliyete geçmiştir (Hablemitoğlu ve Hablemitoğlu, 1998:110).

Cemiyet faaliyetleri ile örgütlü bir mücadele veren kadınlar nihayet 24-27 Nisan 1917 yılında *Bütün Rusya Müslüman Kadınları Birinci Kurultayı*'ni gerçekleştirmiştir (Adiloğlu, 2020:104). Türk Dünyasının tüm bölgelerinden çok sayıda katılımcı ile gerçekleşen kurultayda kadın hakları, özgürlük, eşitlik ve adalet gibi konular üzerinde durulmuştur. Ayrıca Rusya Türkleri içerisinde siyasi, iktisadi, hukuki ve toplumsal konularda kadın haklarına dair önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlar içerisinde, kız çocukları için orta ve yüksek okulların açılması, şiddete uğrayan kadının korunması için sığınma evi açılması, kadınların ekonomik refahını artırmak için cemiyetlerin kurulması, çok eşliliğin yasaklanması, nikâh ve boşanmada eşitlik sağlanması, kadına velayet ve nafaka hakkı verilmesi, aile hayatında işbirliğinin sağlanması, evlilik yaşının 16'ya çıkarılması, kadınlara siyasi haklar açısından erkeklerle eşitlik sağlanması, kız çocukları ve kadınlara meslek edindirilmesi, başlık parasının yasaklanması ve tesettür konusunda kadınlara özgürlük tanınması gibi önemli kararlar alınmıştır. Ayrıca Rusya Türkleri içerisinde kadınların uğradıkları baskının en büyük nedeni olan şeriat konusuna da alınan kararlar içerisinde değinilmiştir. Alınan kararlarda toplumda uygulanan dini hükümlerdeki mevcut cinsiyete dayalı ayrımcılığın İslam'ın özünde olmadığı ve kadın-erkek eşitliğinin sağlanması gerektiği vurgulanmıştır (Hablemitoğlu ve Hablemitoğlu, 1998:152-157).

Rusya'da Türk kadın hareketinin, kurultayın ardından ivme kazandığı ve Türk kadını hakları için çok daha büyük mücadeleler verildiği görülmektedir. Düzenlenen ilk kurultayın ardından kadınlar, Rusya Müslümanları Kongrelerine katılarak baskı grubu oluşturmuştur. İlk olarak Mayıs 1917 tarihinde yapılan kongrede, Musa Carullah, Fatih Kerimi ve birçok aydının desteğini almışlar, Rusya Müslüman Kadınları Birinci Kurultayı'nda alınan kararların ivedilikle hayata geçmesi için baskı oluşturmuşlardır. Ayrıca aydın bir din adamı olan Hasan Ata Abeşi, Rusya Müslümanlarının kalkınması ve ilerlemesi için kadınların verilen mücadelede aktif rol almasının gerekliliğini ve çalışma hayatından da geri bırakılmamasını dile getirmiştir (Hablemitoğlu ve Hablemitoğlu, 1998:168). Nihayetinde büyük mücadeleler sonucunda kongrede, Rusya Müslüman Kadınları

Birinci Kurultay'ında alınan kararlar delegeler tarafından kabul edilmiştir (Hablemitoğlu ve Hablemitoğlu, 1998:188). Bu açıdan bakıldığında kongrenin dini, toplumsal, siyasi, iktisadi ve hukuki alanlarda kadın erkek eşitliğini sağlama hususunda önemli bir gelişme olduğu söylenebilir.

Çarlık Rusya'sı içerisinde Rusya Türklerinin düzenlediği kongrelerin tamamında hakları için mücadele veren kadınlar nihayet yönetilen değil yöneten de olabileceklerini ortaya koymuşlardır. Asırlarca süren esaretin ardından İsmail Gaspıralı'nın kadının toplumsal yaşamda ihmal edilmiş ve yok sayılmış konumunu iyileştirmek için başlatmış olduğu mücadele eksik yönleri olsa da başarıya ulaşmış, ancak bu başarı, uzun sürmemiştir. 1917 yılında gerçekleşen Ekim Devrimi ile Rusya'da iktidarın değişmesi hem Ceditçi düşüncenin hem de kadın hareketinin yörüngesini değiştirmiştir. Lenin'in aldığı kararlarla birlikte kadın-erkek fark etmeksizin kurulan tüm cemiyetler kapatılarak üyelerinin faaliyetleri yasaklanmıştır. Ayrıca yine liberal ya da sosyalist fark etmeksizin Ceditçi kadın aydınlar Stalin'in temizlik operasyonunun kurbanları olmuştur. Sovyetler Birliği'nin kurulmasının ardından ise Rusya'da Türk kadınının hakları Sovyet kadını çerçevesinde ele alınarak değerlendirilmiş, fakat sorunlar şekil değiştirerek devam etmiştir.

SONUÇ

19. yüzyıl sonunda Rusya Türkleri arasında eğitim başta olmak üzere toplumsal manada reform ve yenilik hareketi olarak ortaya çıkan Ceditçi düşünce, toplumun en büyük sorunu olan kadınların mevcut durumuna kayıtsız kalmamıştır. Bu yönüyle bakıldığında Ceditçi düşüncenin, kadimci zihniyetin kadın üzerinde yarattığı baskıyı sonlandırmayı, kadının toplumdaki yapıcı rolünü işlemeyi ve kadının toplum meselelerine aktif katılımını sağlamayı bir misyon haline getirdiği görülmektedir. Bu misyon dahilinde Ceditçi düşüncenin en önemli ismi İsmail Gaspıralı, hem kız çocukları için okullar açılmasını hem de Tercüman Gazetesi başta olmak üzere çeşitli yayın organlarında kadın haklarının dile getirilmesini sağlamıştır. Kadınları hem dünyanın yarısı hem de toplumsal yapının esası olarak kabul etmiş ve bir milletin gelişmesi için kadınların mevcut toplumsal statüsünün iyileştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Dönemin şartlarında cehalete ve dışlanmışlığa mahkûm bırakılan kadınların eğitim, çalışma, seçme ve seçilme gibi alanlarda erkeklerle eşit haklara sahip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kadınlara özel Alem-i Nisvan Dergisini kurarak kadınların basın-yayın faaliyetlerinde de bizzat rol almasını sağlamıştır.

İsmail Gaspıralı'nın başta eğitimle başladığı kadınların hak ve hürriyetleri mücadelesi kısa süre içerisinde diğer aydınları da etkilemiş, Rusya Türkleri arasında Türk kadın hareketi başlamıştır. Özellikle 19. yüzyılda kadının esaretinin en önemli nedenlerinden olan hurafelerle doldurulmuş din anlayışı karşısında Musa Cârullah ve Ahmet Ağaoğlu yazdıkları eserlerle bu durumu çözüme kavuşturmayı düşünmüştür. Söz konusu eserlerinde İslam ve kadın temasını ele alarak kadimcilerin kendi çıkarına hizmet eden din anlayışının İslamiyet'le alakası olmadığını ve İslamiyet'in özünde cinsiyet ayrımının olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca toplumda hâkim olan anlayışın aksine diğer Ceditçi aydınlar da kadınları, İsmail Gaspıralı'nın fikirlerinde olduğu gelişmenin esas unsuru olarak kabul etmiştir.

Netice itibariyle İsmail Gaspıralı ve diğer Ceditçi aydınların kadına sosyoekonomik açıdan önemli roller attığı görülmektedir. Tüm bunlarla birlikte ulaşılan kaynaklardan 20. yüzyılın ilk yıllarında Rusya'da Türk kadınının başlattığı harekete de büyük destek verdikleri anlaşılmaktadır.

Ceditçi aydınların hem entelektüel hem de örgütlü mücadele kapsamında verdiği destek, bu dönemde kadınların hak ve hürriyetleri açısından büyük kazanımlar elde etmesini sağlamıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla birlikte verilen mücadele eksen değiştirmiş ve Türk kadınının hakları Sovyet kadını ekseninde değerlendirilmeye başlamıştır.

Aradan geçen yüz yıl sonunda, sadece Rusya Müslümanları arasında değil İslam dünyasının hemen hemen her yerinde (örneğin sıkça rastlanan biçimde kadına yönelik şiddetin ve kadın cinayetlerinin kamuoyu gündemini meşgul etmesi gibi) kadının sosyo-ekonomik statüsü sorununun hala çözümlenebilmiş olduğu söylenemez. Özellikle kadının sosyo-ekonomik statüsüne ilişkin gelenekçi algılamalara kesin bir dönüş yaşandığı pek çok örnekte ortaya çıkan mevcut manzara etrafında Ceditçi aydınları ve dönemin koşulları dikkate alındığında kadının sosyo-ekonomik statüsüne ilişkin oldukça ilerici fikirlerini hatırlamamak mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA

- Adiloğlu, A. (2020). *Ceditçilik Dönemi Kazan Tatar Edebiyatında Kadın Hak ve Hürriyetleri Meselesi*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Ağaoğlu, A. (1985). *İslâmiyette Kadın*. (H. A. E. Ediz, Çev.). Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık.
- Andican, A. (2003). *Ceditizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi* (1. bs.). İstanbul: Emre Yayınları.
- Akpınar, Y. (2019). *İsmail Gaspıralı: Seçilmiş Eserleri II* (6. bs.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akpınar, Y. (2020). *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri I: Roman ve Hikayeleri* (7. bs.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ayan, E. (2013). Kazak Bozkırlarında İlk Öğretmen- İbray Altınсарın. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(6), 31-41.
- Ayan, E. (2017). *Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Bayazitov, A. (1887). *Otmosheniya Islama K Nauke I K Inovertsam*. (İslam'ın Bilimle ve Diğer Dinlerle İlişkisi) Sankt-Peterburg: Tipografiya A. S. Suvorina.
- Behbudiy, M. (2006). Padarkush. Z. Abdırashidov (Yay. haz.), *Mahmudxo'ja Behbudiy: Tanlangan Ishlar* içinde (3. bs., ss. 40-50). Toshkent: Ma'naviyat.
- Cedit-Cedit. (t.y.). *Kubbealti Lugati*. 20 Temmuz 2021 tarihinde <http://www.lugatim.com/s/CED%C4%B0T> adresinden erişildi.
- Çetindaş, D. (2013). İsmail Gaspıralı'nın Roman ve Hikâyelerinde Kadın Kahramanlar ve İdeal Kadın Önerisi. *Urkish Studies—International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(9), 989-1008.
- Çokayoğlu, M. (2005). Türkistan'dan Siyasi İzlenimler. T. Duran (Yay. Haz.), *Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden "Yeni Türkistan" dan Seçilmiş Makaleler (1927-1931)* içinde (ss. 184-189). Ankara: Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı.
- Devlet, N. (2011). *Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist: İsmail Gaspıralı*. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.

- Fıtrat, A. (2000a). Hind Seyyahının Kıssası. S. Erşahin (Yay. haz.), *Buhara'da Ceditçilik-Eğitim Reformu: Münazara ve Hind Seyyahının Kıssası* içinde (ss. 93-172). Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Fıtrat, A. (2000b). Münazara. S. Erşahin (Yay. haz.), *Buhara'da Ceditçilik-Eğitim Reformu: Münazara ve Hind Seyyahının Kıssası* içinde (ss. 57-92). Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gaspıralı, İ. (2018a). Mektep ve Usûl-i Cedit Nedir? Y. Akpınar (Yay. haz.), *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: IV* içinde (2. bs.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gaspıralı, İ. (2018b). Tedris Meselesi. Y. Akpınar (Yay. haz.), *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: IV* içinde (2. bs., ss. 122-125). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gaspıralı, İ. (2019). Kadınlar. Y. Akpınar (Yay. haz.), *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: II* içinde (6. bs., ss. 321-338). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gaspıralı, İ. (2020). *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: I*. (Y. Akpınar, B. Orak ve N. Muradov, Ed.) (7. bs.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Georgeon, F. (1986). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*. (A. Er, Çev.). Ankara: Yurt Yayınları.
- Göktaş, D. (2019). İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni Kadın Dernekleri ve Basın Bağlamında Toplumda Kadın Konusuna Yaklaşımı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(2019), 519-527.
- Hablemitoğlu, Ş. ve Hablemitoğlu, N. (1998). *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi* (1. bs.). Ankara: Ajans Türk Matbaacılık.
- Hıdıraliyev, D. (1997). Türkistan'da "Cedit" Hareketinin Fikrî Kaynakları ve Abay. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, (2), 79-89.
- İnayet, A. (2012). Doğu Türkistan'da Ceditçilik Hareketi ve Bu Hareketin Önemli Temsilcileri. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, (17), 199-214.
- Kalkan, İ. (2000). Sovyet Dönemi Öncesi Orta Asya Aydınları ve Değişim. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (14), 285-295.
- Kâsımov, B. (2009). *Milli Uyanış*. (F. Açık, Çev.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kâsımov, B. ve Yelok, V.S. (2010). Ceditçilik (Bazı Mülâhazalar). *Gazi Türkiyat*, (6), 335-361.
- Kedourie, E. (1997). *Afghani and 'Abduh*. London: Frank Cass.
- Khalid, A. (1998). *Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*. Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press.
- Kocaoğlu, O. (2005). Buhara Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1920). A. Andican (Çev.), *Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden Yeni Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler (1927-1931* içinde (ss. 459-468). İstanbul: Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı.
- Maraş, İ. (2002). *Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1850-1917)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Muin, H. (2005a). Oila tarbiyasi. O. Sharafiddinov (Yay. haz.), *Hoji Muin: Tanlangan Ishlar* içinde (ss. 82-83). Toshkent: Ma'naviyat.

- Muin, H. (2005b). Yoshlarımız va qizlar tarbiyasi. O. Sharafiddinov (Yay. haz.), *Hoji Muin: Tanlangan Ishlar* içinde. Toshkent: Ma'naviyat.
- Musa Carullah. (2007). *Hatun*. (Görmez, M.). (4. bs.). Ankara: Kitâbiyat Yayınları.
- Olcott, M. B. (1995). *The Kazakhs* (2. bs.). Standford, California: Hoover Instituion Press.
- Özcan Demir, N. (1999). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16(2), 107-115.
- Reyhan, H. (2010). *Doğunun Büyük Devrimcileri Mollanur Vahidov ve Sultan Galiyev* (2. bs.). Ankara: Alter Yayıncılık.
- Roux, J.-P. (2001). *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*. (L. Arslan, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Roy, O. (2018). *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*. (M. Moralı, Çev.) (5. bs.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Rupp, L. J. (1997). *Worlds of Women: The Making of an International Women's*. New Jersey: Princeton University Press.
- Söyegov, M. (1998). Türkmen Edebiyatında Ceditçilik Dönemi Hakkında Bazı Tesbitler ve Yeni Malûmatlar Bilig Dergisi. *Bilig*, (7), 112-121.
- Starr, S. F. (2020). *Kayıp Aydınlanma: Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı*. (Y. S. İnanç, Çev.) (4. bs.). İstanbul: Kronik Kitap.
- Erdem, T. (2013). *Feodaliteden Küreselleşmeye* (3. bs.). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Türkoğlu, İ. ve Maraş, İ. (2002). Kursavî. *TDV İslam Ansiklopedi*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı.
- Yürüt, B. (2017). Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın hareketi ve Hukuki Talepleri. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (Özel Sayı), 365-396.

Farklı Kuşakların Örgütsel Bağlılıklarının Sosyal Psikoloji Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Literatür Taraması

The Evaluation Of Organizational Commitments Of Different Generations In The Framework Of Social Psychology: A Literature Review

Merve ÇELİK GÖNÜLTAŞ *

Makale Geliş Tarihi / Received :26.11.2021
Makale Kabul Tarihi / Accepted :02.12.2021

ÖZET

Günümüz çalışma hayatı farklı kuşakları içinde barındıran bir görünüme sahiptir. Rekabetin gittikçe arttığı dönemde söz konusu ortamda farklı kuşak mensuplarının, çalıştıkları örgüte olan bağlılıklarının sağlanması örgütlerin ayakta kalabilmeleri için gereklidir. Örgütlerin sürdürülebilir olması örgüt çalışanlarının işe bağlılık düzeyine göre şekillenmekte olup örgütlerin yegane hedefi çalışanlarının örgütten ayrılmamasını sağlamaktır. Çalışanlar örgüte ne kadar bağlı olursa o örgütün devamlılığı o derece sağlanır.

Örgütsel bağlılık, örgütün varlığını koruma çabalarının nihai hedeflerinden biridir. Çünkü çalışanların güçlü bağlılık duygusunun sağlanması daha uyumlu, üretken, yüksek sadakat ve sorumluluk duygusu içinde çalışmasına ve daha az maliyetle örgütün amaçlarına ulaşmasına neden olmaktadır. Çalışma hayatında yer alan farklı kuşakların örgütsel bağlılıklarının değerlendirilmesi çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Bu doğrultuda öncelikle örgütsel bağlılık kavramına, örgütsel bağlılığı etkileyen faktörlere ve davranışsal sonuçlarına yer verilecek olup, ardından kuşak kavramı incelenecek ve kuşakların davranışsal özellikleri, çalışma hayatına ilişkin değerleri ve örgütsel bağlılıklarını etkileyen faktörler literatürde yapılmış olan çalışmalar değerlendirilerek sosyal psikoloji çerçevesinde ele alınacaktır.

Anahtar Kavramlar: *Örgütsel bağlılık, Kuşak kavramı, Sosyal Psikoloji.*

ABSTRACT

Today's working life has an appearance that includes different generations. Establishing the loyalty of members of different generations to the organization they work in is necessary for organizations to survive in the aforementioned environment in a period of increasing competition. The survival and sustainability of organizations are shaped by the level of commitment of the employees of the organization, and the sole goal of the organizations is to ensure that their employees do not leave the organization. The more committed the employees are to the organization, the more the continuity of that organization is ensured.

Organizational commitment is one of the ultimate goals of the organization's efforts to preserve its existence. Because providing employees with a strong sense of commitment causes them to work more harmoniously, productively, with a high sense of loyalty and responsibility, and to achieve the goals of the organization at less cost. Evaluation of the organizational commitment of different generations in working life is the subject of the study.

In this direction, first of all, the concept of organizational commitment, the factors affecting organizational commitment and its behavioral results will be discussed, then the concept of generation will be examined and the behavioral characteristics of generations, the values related to working life and the factors affecting their organizational commitment will be discussed within the framework of social psychology by evaluating the studies in the literature.

Keywords: *Organizational Commitment, generation concept, social psychology.*

* Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Muğla. mervecelik@mu.edu.tr
ORCID NO: 0000-0003-3914-6210

GİRİŞ

Sanayileşme süreci ile birlikte kullanılagelen çalışma kavramı pek çok alanda değişim yaratmaktadır. Bu değişim teknoloji, eğitim, ekonomi ve kültür gibi birçok alanda hissedilmekle beraber, insanların algılarını, beklentilerini, önceliklerini, hayata bakış açılarını, psikolojilerini ve dolayısıyla davranışlarını da etkilemektedir.

Günümüzde bir işte hem işverenin hem de çalışanın tatmin düzeyinin artması, örgütsel bağlılıkla mümkün olmaktadır. Bu durum kariyer anlayışında yaşanan değişimle yakından bağlantılıdır; bireyin çalışma hayatına başladığı örgütte emekli oluncaya dek çalışmasını ifade eden yaşam boyu istihdam anlayışının günümüzde önemini kaybettiği görülmektedir. Çalışanlar, aktif olarak çalıştıkları dönemde, tek bir örgütte devam etmemekte, farklı örgütlerde farklı kariyer yollarında ilerlemektedirler. Bu doğrultuda örgütsel bağlılık konusunda, gerek örgüt gerekse de çalışan perspektifi ile bir değişim yaşanmaktadır. Bu anlamda örgütsel bağlılığın çalışma hayatının en önemli aktörlerinden biri haline geldiği belirtilebilir.

Literatürde örgütsel bağlılık ile ilgili birçok tanım bulunmaktadır. Bu durum örgütsel bağlılık konusunun birçok disiplini içinde barındırmasıyla birlikte çalışma hayatı ve sosyal psikoloji alanında çalışan uzmanların özel olarak ilgisini çekmesi ile ilgilidir. Kısaca ifade etmek gerekirse, örgütsel bağlılık, bireyin çalışmakta olduğu örgüt ile arasında kurduğu sosyal takas ilişkisi bağlamında, örgütten aldıkları ile verdikleri arasında kurduğu dengenin etkisiyle, örgütün değerlerini benimsemesi ve örgütte çalışmaya devam etme arzusudur.

Çalışma hayatında farklı kuşakların aynı ortamda bir arada çalışıyor olması örgütsel bağlılığı etkileyen önemli faktörlerdendir. Farklı kuşaklardan çalışanların oluşturduğu örgüt ile arasındaki psikolojik bağın gücü örgütsel bağlılığı belirlemektedir. Çalışma hayatını doğrudan etkileyen bu durumun esas nedeni; farklı zaman ve devirlerde büyüyen ve büyüdüğü dönemin sosyal, kültürel, tarihi ve siyasi olaylarından etkilenen kuşaklar arasında gerek karakter, gerek çalışma yöntemleri ve gerekse işyerinden beklentilerde önemli farklılıklar olmasıdır. Farklı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirinden farklı sıkıntıları, kaderleri paylaşmış olan bireyler arasında yaşanan çatışma örgütsel kültüre zarar verdiği gibi örgütsel bağlılığı da zedelemekte ve çalışma hayatını olumsuz yönde etkilemektedir. Farklı kuşakların çalışma hayatında bir araya gelmesi, bu bireylerin yönetilmesinde farklı uygulama süreçlerinin gündeme gelmesini zorunlu hale getirmiştir.

Bu çalışmada öncelikle örgütsel bağlılık ve kuşaklar ile ilgili kavramsal çerçeveye yer verilecektir. Sonrasında ise literatürde yer alan çalışmalardan yararlanılarak örgütsel bağlılık konusunda kuşaklar arası farklılıkların söz konusu olup-olmadığı sosyal psikoloji açısından değerlendirilmesi yapılacaktır.

1. ÖRGÜTSEL BAĞLILIK

Örgütsel bağlılık 1960'lerden günümüze kadar çalışanların iş ortamındaki verimliliklerini ve işten ayrılma niyetlerini konu alması bakımından çalışma hayatında örgütsel bağlılık son derece önemlidir. Örgütsel bağlılık kavramını ilk tanımlayanlardan biri olan Grusky “ bireyin kendini örgütün bir parçası olarak benimsemesinin gücü” olarak ifade etmektedir (Wahn, 1998: 256).

Örgütsel çıkarları temeline alarak hareket eden içselleştirilmiş normatif baskıların toplamından oluşmaktadır (Weiner, 1982: 418). Bireyin, örgütün amaçlarını gerçekleştirme noktasında çıkar gözetmeksizin duygusal bir bağ ile bağlanmasıdır. Başka bir tanım ise, çalışanların örgütün başarısını temeline alarak iyi bir performans göstermeleri ve örgütün devamlı bir üyesi olarak kalmayı arzu etmeleri şeklindedir (Hunt ve Morgan, 1994).

Örgütsel bağlılığın başlangıcı, çalışanın açık rızası ve psikolojik bir sözleşme doğrultusunda işe girmesi ile oluşmaktadır. Psikolojik sözleşme ile örgüte bağlılık arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. Gelişimi ise örgütün hedefleri, amaçları ve işin yapılabilmesi için gerektirdiği nitelikler konusunda bilgi sahibi olmasıyla meydana gelmektedir (McDonald ve Makin, 2000: 86; Northcraft ve Neale, 1990: 464). Bu doğrultuda örgütsel bağlılık çalışanın örgüt ile oluşturduğu güç birliğini ifade etmektedir (Schermerhorn vd., 1994: 144).

Becker (1960) ise örgütsel bağlılığı, örgütte çalışılan süre boyunca harcanan emek, zaman ve çaba ile statü ve gelir gibi kazanılan değerlerin örgütten ayrılma söz konusu olduğunda kaybedileceği ve tüm emeklerin heba olacağı korkusuyla oluşan bağlılık olarak tanımlamaktadır. Bu doğrultuda Becker çalışanların örgüte bağlılıklarının yegane sebebi olarak örgüt için harcanılan zaman, emek, maddi ve manevi değerleri görmektedir. Bu durum çalışanın örgüte psikolojik olarak bağlanması gereğinin bir sonucudur (Iverson ve Buttigieg, 1998:7)

Çalışanların iş ile ilgili tutumlarından biri olan örgütsel bağlılık disiplinlerarası bir kavram olmasından dolayı; örgütsel davranış, sosyoloji, psikoloji ve sosyal psikoloji gibi alanlardan araştırmacıların üzerinde çalışmasını sağlamış ve dolayısıyla kavram üzerine ortak bir yorum getirilmesini zorlaştırmıştır (Oliver, 1990: 21). Ancak buna rağmen örgütsel bağlılığa yönelik bütün tanımlar, bağlılığın tutumsal ya da davranışsal olmak üzere iki temel yaklaşıma dayandığı noktasında görüş birliği içindedir (Liou ve Nyhan, 1994:100). Örgütsel davranışçılar tutumsal bağlılık üzerinde yoğunlaşırken; sosyal psikologlar daha çok davranışsal bağlılık üzerinde durmuşlardır (Mowday vd., 1982: 24).

Tutumsal bağlılık, Allen ve Meyer (1993)'e göre çalışanlarla örgüt arasındaki ilişkiye yönelik psikolojik bir durumu ifade etmektedir. Söz konusu durum çalışanların davranışlarıyla ilişkilendirilmekte olup, bireyin örgütle bütünleşmesine ve örgütte devamlılığa işaret etmektedir. Bu tür bir bağlılık, çalışanların mükâfatlandırılmaları ve belirli çıkarlar karşılığı kendilerini örgüte bağladıkları mübadele ilişkisini ifade etmektedir (Mowday vd., 1979: 225). Bu durumda Özsoy (2004)'a göre çalışanların ve örgütün değer ve hedeflerinin uyum içinde olması önemli bir gerekliliktir. Tutumsal bağlılık örgüt değer ve hedefleri ile bütünleşme, işle alakalı faaliyetlere katılım ve örgüte sadakat şeklinde üç bileşenden oluşmaktadır.

Örgütsel davranış araştırmacılarının tutumsal bağlılık kavramına karşılık, sosyal psikologların kullanmış olduğu davranışsal bağlılık kavramı, kişinin geçmişte tecrübe ettiği davranışları ve örgüte bağlı kalma süreci ile alakalıdır (Mowday vd., 1982: 25). Bu bağlılık türünde bireyler örgütten daha çok yapılan faaliyete karşı bağlılık duymaktadır. Birey belirli bir davranış geliştirdikten sonra bu davranışını devam ettirme eğilimine girer ve sonrasında davranışlarının tekrarlanma olasılığını artıran ve davranışlarını haklı çıkaran tutumlar geliştirir (Meyer ve Allen, 1991: 62; Oliver, 1990: 20). Daha açık bir ifadeyle, davranışsal bağlılık tutumlar sonucu meydana gelen davranışlarla birlikte oluşmaktadır. Tutumların dışavurumu ise davranış olarak gerçekleşmektedir. Bu anlamda

ölçüm noktasında tutumsal bağlılığın davranışsal bağlılığa kıyasla daha zor olduğu bilinmektedir (Bektaş, 2015).

2. ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Örgütlerin ayakta durması ve sürdürülebilir olması örgüt çalışanlarının işe bağlılık düzeyine göre şekillenmekte olup örgütlerin yegane hedefi çalışanlarının örgütten ayrılmamasını sağlamaktır. Çalışanlar örgüte ne kadar bağlı olursa o örgütün devamlılığı o derece sağlanır.

Örgütsel bağlılık, örgütün varlığını koruma çabalarının nihai hedeflerinden biridir. Çünkü çalışanların güçlü bağlılık duygusunun sağlanması daha uyumlu, üretken, yüksek sadakat ve sorumluluk duygusu içinde çalışılmasına ve daha az maliyetle örgütü amaçlarına ulaştırmasına neden olmaktadır. Güçlü bir bağ oluşturan çalışanlar, örgütün değerlerine sıkı sıkıya bağlanır, emir ve beklentilere gönülden itaat ederek örgütte kalmada kararlılık gösterirler (Balay, 2000: 3; Balcı, 2003).

Bu doğrultuda örgütlerin farkında olması gereken en önemli konu, çalışanların örgüte olan bağlılıklarını etkileyen durumlardır. Mowday vd. (1979) yaptıkları çalışmada, örgütsel bağlılığı etkileyen faktörleri dört ana başlıkta sınıflandırmışlardır. Bunlar: kişisel özellikler, işin özellikleri, çalışma deneyimleri ve örgütün yapısal özellikleri şeklindedir. Çetin (2004) ise örgütsel bağlılığı etkileyen çeşitli faktörleri; yaş, cinsiyet, medeni durum ve tecrübe, örgütsel adalet, iş tatmini ve güven duygusu, rol çatışması, yapılan işe atfedilen önem ve alınan destek, karar alma süreçlerine katılım, iş güvenliği, ücret, terfi imkânları, ücret dışı sağlanan haklar, ödüller, çalışma saatleri, sıradanlık, umutsuzluk ve piyasadaki farklı iş olanakları şeklinde sıralamaktadır.

2.1. Kişisel Faktörler

Çoğu çalışma bir takım kişisel özelliklerin örgütsel bağlılık üzerindeki etkilerini araştırmış ve bu çalışmada söz konusu özellikler içinde yaş, cinsiyet ve eğitim seviyesi değişkenleri ele alınmıştır.

Kişisel özellikler çerçevesinde ele alındığında örgütsel bağlılığın en önemli belirleyicileri arasında yaş değişkeni gelmektedir (İnce ve Gül, 2005: 65). Yaş değişkeni genellikle hizmet süresi doğrultusunda değerlendirilmektedir. Örgütsel bağlılığı ne ölçüde etkilediği üzerine birçok araştırma yapılmış ve kıdem faktörü gibi diğer faktörler sabit tutulduğunda yaş ile örgütsel bağlılık arasında pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Angle ve Perry, 1981; Mathieu ve Zajac, 1990; Meyer ve Allen, 1993; Morris ve Sherman, 1981). Bir diğer ifade ile yaş arttıkça örgütsel bağlılıkta da artış yaşanmaktadır. Söz konusu durumu Angle ve Perry (1981), “yaş ilerledikçe niteliklerini geliştirme imkânının azalacağı düşüncesinin varlığı çalışanların örgüte devam etme zorunluluğunu beraberinde getirmektedir” şeklinde yorumlamıştır.

Örgütsel bağlılık cinsiyet temelli değerlendirildiğinde ise “kadınların bağlılıklarının daha yüksek olduğu” yönünde (Angle ve Perry, 1981: 7) sonuçlara rastlanmakla birlikte aksi sonuçların varlığı da söz konudur (Mathieu ve Zajec, 1990). Kadınların iş hayatında sık rastlandığı durumlardan biri olan ayrımcılık ve işe sahip olabilmek için yaşanan zorluklar kadınların bağlılığının yüksek olma sebeplerinden (Angle ve Perry, 1981: 7); toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadına yüklenen

sorumluluklar ve beraberinde getirdiği işin ikinci planda olma zorunluluğu bağlılığın düşük olma sebeplerinden (Yalçın ve İplik, 2005: 399) sayılmaktadır.

Eğitim düzeyi yüksek olan bireylerin çalışma hayatında tatmin edilmesinin görece zor olduğu ve beklentilerinin doğal olarak daha yüksek olduğu düşünüldüğünde örgütsel bağlılık ve eğitim düzeyi arasında negatif bir ilişkinin varlığı kaçınılmazdır. Ancak bu iki değişken arasında yeterli düzeyde net verilerin olmayışı bu ilişkinin önem boyutunu azaltmaktadır (Mathieu ve Zajac, 1990).

2.2.Örgütsel Faktörler

Örgütsel bağlılığı etkileyen kişisel faktörlerin yanı sıra ücret, yönetim tarzı, örgüt kültürü ve liderlik modeli gibi örgütsel faktörlerin de önemli etkilerinin olduğu düşünülmektedir.

Sosyal hayatta ve örgüt içerisinde çalışanların statüsünü belirleyen önemli faktörlerden biri olan ücret, örgütsel bağlılık ile doğru yönlü bir ilişki göstermektedir (Mathieu ve Zajac, 1990). Ücret, çalışanlar için yapılan işin cazibesini artırırken; aynı zamanda örgütten ayrılma konusunda da önemli bir etkidir. Ücretlerin düşük oluşu çalışanın örgüte bağlılık hissetmemesine ve işi bırakma eğilimine girmesine sebep olmaktadır (Eren, 1998: 71).

Örgütsel bağlılık ile ilişkilendirilen örgütsel faktörlerden bir diğeri olan örgüt kültürü, örgüt içindeki davranış ve ilişkilere yön vermek, birlik sağlamak, motive etmek gibi amaçları temel alması bakımından önemlidir. Örgüt kültürü çalışan üzerinde karar verme, idrak etme, farkına varma ve hayata geçirme duyguları üzerinde etki göstererek bağlılık düzeyinin önemli belirleyicilerinden biri haline dönüşmektedir (Bakan, 2011: 160). Yapılan çalışmalar ise (Lok ve Crawford, 1999; O'Reill vd., 1991) örgüt kültürünün örgütsel bağlılıkla pozitif yönlü bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir.

Örgütsel bağlılığı etkileyen faktörler içinde yönetimin tavrı da üzerinde durulan önemli konular arasındadır. Yöneticilerin, çalışanlarına güvenmesi, katılım esasına dayalı yönetim tarzı geliştirmesi ve yeniliklere açık olması çalışanların örgüte bağlılığını olumlu yönde etkilemektedir (Bakan, 2011: 147).

2.3.Örgüt Dışı Faktörler

Kişisel ve örgütsel faktörler dışında örgütsel bağlılığı etkileyen alternatif iş olanakları, ülkenin sosyo-ekonomik durumu, işsizlik oranı örgüt dışı faktörler içinde yer almaktadır. Alternatif iş imkânlarının varlığı kişilerin örgütsel bağlılığını etkileyen en önemli örgüt dışı faktörler içinde yer almakla birlikte örgütün yer aldığı sektör, bölgesel ekonomik koşullar gibi faktörlerle de yakından ilişkilidir (İnce ve Gül, 2005: 85). Bu doğrultuda farklı iş olanaklarının olması bazen çalışanların sorumluluk bilincini kaybetmelerine yol açmakta ve örgütsel bağlılığın azalmasına neden olmaktadır.

Örgüt bağlılığı ile ilgili olmayıp kişinin mesleğine olan bağlılığıyla alakalı profesyonellik faktörü ise çalışanların kendi içlerinde bir örgüt kurarak eğitim tarzında faaliyetlere katılmalarını, sosyal sorumluluk bilincine sahip olmalarını, alanlarına yönelik güncel yayınları takip etmelerini ve bağımsız olmalarını ifade etmektedir (Açıkkol, 2019: 63).

3. ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞIN DAVRANIŞSAL SONUÇLARI

Örgütsel bağlılığın davranışsal sonuçlarına yönelik birçok çalışma yapılmış olmakla birlikte bu çalışmaların sonuçlarından en yaygın bulguların iş performansı, işe devam problemi ve işten ayrılma düşüncesi ile ilgili olduğu görülmektedir.

Örgütsel bağlılık çalışanlar üzerinde yüksek sorumluluk ve sahiplenme duygusunu tetikleyebilmekte ve sonucunda amaca ulaşma, işin üstesinden gelme ve başarıma noktasında zorluklar yaşanabilmektedir. Ortaya çıkan bu psikolojik gerekçe, çalışanlar üzerinde strese ve performans düşüklüğüne neden olabilmektedir (Locke ve Latham, 1990: 241; Mathieu ve Zajac, 1990). Örgütsel bağlılık ve performans arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmacıların bazılarının göre ekonomik şartların, beklentilerin ve ailevi yükümlülüklerin varlığı iki kavram arasındaki bağı zayıflamasına neden olmaktadır. Çünkü söz konusu şartlar çalışanların örgütten yüksek ücret talep etmesini beraberinde getirmekte ve örgütsel bağlılık ve performans ilişkisini olumsuz etkilemektedir (Bret vd., 1996: 477). Bazı araştırmacılar ise yüksek düzeyde örgütsel bağlılığın iş performansını artırdığına dair bulgular elde etmiştir (Meyer vd., 2002; Randall, 1987). Reichers (1986), ise örgütsel bağlılığın çalışanlarda aidiyet ve güven duygusu yarattığını ve daha az stresle karşılaştıkları sonucuna ulaşmıştır.

Mathieu ve Zajac (1990)'ın yaptığı çalışmanın sonuçlarına bakıldığında örgütsel bağlılık düzeyi yüksek olan çalışanların işe devam sorunu yaşamadıkları tespit edilmiştir. Örgütsel bağlılık ile işe devamsızlık arasında Mowday vd. (1982)'nin çalışmalarında da ters yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda, örgütsel bağlılıkları yüksek olanlar örgütleri için büyük emek harcamakta ve işe devam problemi ile karşılaşmamaktadır. Bireyin işten ayrılma düşüncesinin varlığı yani çalışan devir oranı örgütsel bağlılık konusu ile alakalı en önemli davranışsal sonuçlardan biridir. Mathieu ve Zajac (1990) örgütsel bağlılık ve işten ayrılma eğilimi arasında ters yönlü bir ilişkinin var olduğunu; örgütsel bağlılık düzeyi yüksek olan bireylerin örgütte devam etmeye meyilli oldukları sonucuna ulaşmaktadır.

4. KUŞAK

Kuşak kavramı; “insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar olan süreç içerisinde yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişiler topluluğu” olarak ifade edilmektedir. Başka bir tanıma göre ise kuşak; “yaklaşık yirmi beş, otuz yıllık yaş kümelerini oluşturan bireyler öbeği, göbek, nesil, batın, jenerasyon” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2021). Aynı zaman dilimi içinde birbirine benzer olan hayat şartlarında yaşamış insanların ortak bir paydada buluştukları düşünülmektedir. Söz konusu kişiler aynı müzikleri dinlemiş, aynı siyasi ortamı paylaşmış, aynı modayı takip etmiş, hatta belki de aynı savaşta yer almış, yaşanan ekonomik krizi bile paylaşmış olabilirler. Dolayısıyla soyadları, doğup büyüdükleri yerler, meslekleri, maddi imkânları bile farklı olmasına rağmen kuşak olarak nitelendirilen bu topluluklar benzer hayat koşullarında yaşadıkları, aynı teknolojik gelişmelere, toplumsal sorunlara tanıklık ettikleri için benzer davranış özellikleri göstermektedir (Çelik, 2014: 4).

Manheim'in (1952) tanımını hareket noktası olarak kabul eden araştırmacılar, kuşak olgusunu betimleyen iki önemli ve bağlantılı unsurlara dikkat çekmektedirler. Bunlardan birincisi, tarihsel süreç içindeki ortak konum, ikincisi ise söz konusu tarihsel süreç içerisinde meydana gelen

hadiseler ve tecrübeler etrafında şekillenen ortak bilinç olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreç içinde ortak belleklerin oluşumu gençlik dönemindeki bireylerin deneyimledikleri önemli ulusal ve uluslararası olayların sonucunda ortaya çıkmakta ve bu ortak bellek de kişilerin gelecek eğilim, tercih ve davranışlarının şekillenmesinde rol oynamaktadır (Özer vd., 2013: 125). Zaman içerisinde kavram, bireylerin hayat şartları, eğitim, sanat, teknoloji ve siyaset, kısaca hayata dair bütün her şey değişim geçirmektedir. Yaşanan bu değişim zaman olgusuyla birlikte, insan üzerinde de etkisini hissettirmektedir. Yaşanılan dönemin sunmuş olduğu değişimlere bağlı olarak, insanların bakış açıları, algıları, amaçları, öncelikleri, beklentileri ve ilgi alanları da değişmektedir. Söz konusu değişimler ise kuşak dönemlerini ortaya çıkarmakta ve her kuşağın karakteristik özelliklerini oluşturarak, kendinden bir önceki ve bir sonraki kuşaklardan belirli çizgilerle ayrılmasına sebep olmaktadır (Çelik, 2014: 4).

1830-1840 yılları arasında Auguste Comte'un kuşak çalışmaları ile alakalı bilimsel araştırmaları başlatan ilk kişi olduğu bilinmektedir. Comte (1974), kuşaksal değişiklikleri tarihsel süreç içerisinde hareket eden kuvvetler olarak ifade etmekte olup, bir kuşağın kendinden sonraki kuşağa devredeceği birikimler sayesinde sosyal ilerlemenin gerçekleşebileceğini belirtmiştir.

4.1. Kuşaklar Arasındaki Farklılıklar

Çağdaş teknolojik gelişme paralelinde toplumsal değişimin hız kazanması, kuşaklar arasındaki farklılaşmayı da arttırmaktadır. Çünkü temel tutumların kazanıldığı dönemin şartları bir kuşaktan diğerine sürekli değişmekte olup, hatta aynı kuşak içinde bile birkaç yıllık yaş farklılığı bazı koşullarda önem kazanabilmektedir (Kışlalı, 1976: 129-130). Yaşanılan dönemin sunmuş olduğu imkanlar çerçevesinde her kuşak farklı şekilde davranış özelliklerinde bir takım değişimler yaşamaktadır. Kuşak farkı önceleri ebeveynler arasında yaşanılırken, zamanla bu durum kendisinden beş yaş daha genç bireyde bile hissedilir hale dönüşmüştür. Bu duruma yol açan sebep ise Sessiz Kuşak, Bebek Patlaması Kuşağı ve X kuşağı zamanında teknolojiye meydana gelen gelişim ve insan özelliklerindeki değişim daha yavaş bir şekilde ilerlemekteyken, Y kuşağından bu yana söz konusu durumun son derece hızlanmış olmasıdır. Bu hız, bireylerin davranış şekillerinde, bakış açılarında ve algılarında oldukça yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Algılar arasında ciddi boyutta uçurumlar oluşturan bu kuşak farklılıkları iş yaşamında ve sosyal hayatta bireyler arasında çatışmaların yaşanmasına sebep olmaktadır (Çelik, 2014: 15-16).

4.1.1. Kuşakların Davranış Özellikleri

Yaşanılan dönemin koşulları ve sunduğu imkânlar kuşakları çeşitli derecede etkilemekte olup, davranış biçimleri değişmekte ve farklı karakter özellikleri taşımalarına neden olmaktadır. Baby Boomers Kuşağı ya da diğer ismiyle Patlama Kuşağı, 1946-1964 doğumluları kapsamaktadır ve bu kuşağın üyeleri günümüzde 57 ile 75 yaş aralığındadır. Bu kuşak İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra nüfus patlamasında doğan ve sayısı bir milyara ulaşan bebek sayısından dolayı "Baby Boomers" kuşağı olarak adlandırılmakta olup, dünyayı etkisi altına alan dünya savaşının izlerinin ortadan kaldırılmaya çalışıldığı ve bu amaç doğrultusunda kalkınma politikalarının gerçekleştirildiği ve önemli teknolojik ve ekonomik değişimlere şahit oldukları bir dönemde dünyaya gelmişlerdir. Bebek Patlaması kuşağı ailelerine bağlı, muhafazakâr, çalışkan, hırslı, duygusal ve sadakatli bir görüntüye sahip olup, idealleri peşinde koşan, mücadele ruhlu, önüne çıkan fırsatları değerlendirerek başarıya ulaşmış, sağlam karakterli kişilerdir. Geleneklerine ve

kültürlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Ekonomik sıkıntılar yaşamışlar ve sıkıntılar içinde bir şeyler elde etmeye çalışmışlardır (İzmirlioğlu, 2008: 43-47).

X kuşağı üyeleri 1965 ile 1980 yılları arasında doğanları kapsamaktadır. En yaşlısı 56, en genci 41 yaşındadır, çeşitli ekonomik ve sosyal krizlerin meydana geldiği dönemde yaşamıştır. Çalkantılı bir dünyanın belirsizlikleriyle mücadele etmek zorunda kaldığı için ‘‘Kayıp kuşak’’ olarak da adlandırılmaktadır. Yaşadıkları gelecek kaygısı; bu kuşağı çok çalışmaya, kariyer yapmaya ve daha çok para kazanmaya odaklamıştır. X Kuşağı üyeleri kendi sorunlarını kendileri çözmeye alışmıştır ve bu nedenle de kendilerine güvenleri ve iş yapabilirlikleri yüksektir. Kanaatkar, tedbirli, garantici, mücadeleciler ve dinamik olmaları, cesur ama tedbiri de elden bırakmamaları, bağımsız olmaları önemli davranış özelliklerindedir (Mücevher, 2015: 12).

Y kuşağı 1980 – 1999 yılları arasında refah düzeyi yüksek, iletişim ve bilgi teknolojilerinin ortaya çıktığı bir dönemde dünyaya gelmiş, haklarını bilen ve savunan, idealist ve sosyal bilinçleri gelişmiş bir kuşaktır. Kendisinden önceki kuşaklara nazaran daha iyi şartlara sahip olan, kaybetme korkusu yaşamamış ve mücadele savaşı vermemiş olan Y kuşağı’nın özgüven duygusu yüksek, risk almaktan kaçınmayan girişimci bir ruha sahiptir. Özgürlük ve esneklik bu kuşağın hayat felsefesi olmuştur. Y kuşağı sorgulayan, olayların sebeplerini araştıran ve eleştirme kabiliyeti diğer kuşaklara kıyasla yüksek olan bir kuşaktır (Çelik, 2014: 19-21; İzmirlioğlu, 2008: 47).

4.1.2. Kuşakların Çalışma Hayatındaki Özellikleri ve Örgütsel Bağlılıkları

Günümüzde iş ortamında birden fazla kuşak bir arada çalışmaktadır. Çalışma dünyasında aktif olarak Bebek Patlaması Kuşağı, X Kuşağı ve Y Kuşağı üyeleri rol oynamakta ve Z kuşağı üyeleri de çalışma hayatına giriş yapmaya başlamaktadır. Zor şartlar altında yetişme dönemi geçiren Bebek Patlaması Kuşağı için çalışma hayatı oldukça önemli ve anlamlıdır. Çalışmak için yaşamak felsefesini benimseyen bu kuşak üyeleri, çalıştığı kurumda uzun yıllar bulunma ümidiyle, kurum ile arasında aidiyet duygusu geliştirmektedir. Tüm zamanlarını genellikle çalışma ile geçirmekte ve iş odaklı bir hayat sürmektedir. Bu kuşağa mensup olanlar için sosyal yaşam ve çalışma arasında bir denge söz konusu olmamakla birlikte, eleştirel yaklaşım tarzına sahip olmadıklarından kurumun koymuş olduğu tüm kuralları sorgusuz kabul etmekte ve çalışma hayatında ihtiyaç duyma derecesine bağlı olarak, gerektiği zaman teknolojiye faydalanmaktadır. Çalışma ortamında çatışmalardan uzak bir şekilde pozitif yaklaşım benimsemektedirler. Gerçekleştirilen organizasyonun başarısında bireysel katkılar büyük öneme sahiptir. Kuşağın yöneticileri planlamak, organize etmek, yönlendirmek ve kontrol etmek konularında başarılıdır (Çelik, 2014: 23; Çorum, 2012: 18; Toruntay, 2011: 72).

Çalışma hayatında X Kuşağı, özgürlüklerine düşkün ve kendinden önceki kuşak olan Bebek Patlaması kuşağına kıyasla daha bağımsız ve özgüven duygusu yüksektir. Erken yaşta sorumluluk üstlenen X Kuşağı üyeleri kendi ayakları üzerinde durabildikleri için çalışma ortamında da yönetilmekten çok yaratıcılıklarını kullanarak hedeflerine ulaşmak isterler. Aile ve arkadaşlarına yönelik sadakat duyguları güçlü olmasına rağmen kuşak üyelerinin çoğunluğu ebeveynlerinin işten çıkarılmalarına ve güvencesiz çalışmalarına tanık olmalarına bağlı olarak işverenlerine sadakat duyguları aynı ölçüde değildir. Ayrıca 80’lerin başında ekonomik kriz sonrasında çalışma hayatına atılmaları nedeniyle sadakat kavramını yeniden tanımlamışlardır. Çalıştıkları kurum yerine işe ve birlikte çalıştıkları takım arkadaşlarına sadık kalmayı yeğlemişlerdir. Bu kuşakta çalışma esnasında

hızlı ve sürekli karşılıklı geribildirim ideal bir çalışma hayatının önkoşulları olup örgütsel bağlılık içinde önemli unsurları barındırmaktadır. Ayrıca aynı anda birden çok görevi yerine getirebilmeleri olumlu özelliklerindedir (Karaaslan, 2014: 47-48; Toruntay, 2011: 74).

Y kuşağı ise diğer kuşaklardan farklı olarak, kendilerini meslekleri ile değil kim oldukları ile; çalıştıkları kurum ile daha az, gerçekleştirdikleri işin türü ile daha fazla tanımlamak isterler. Motivasyonları da diğer kuşaklardan çok farklı olup, aldıkları ücretten daha çok manevi olarak onları tatmin eden sosyal yardımlar ve esnek çalışma saatleri gibi faktörlere odaklanmaktadır. Çalışma hayatında esnekliği tercih eden kuşak üyeleri, iş değişimini de olumlu karşılarlar ve iş ve yaşamları arasında denge kurmayı isterler. Bu kuşak için geri bildirim almak, onaylanmak, eğitim ve öğretim imkânlarını da kapsayan bütünsel bir iş tatmini çok daha önemli olup, eleştiriye tahammül seviyeleri çok düşüktür. Çalışma hayatına girer girmez terfi imkânlarını en erken aramaya başlayan çalışanlardır. Teknolojinin beraberinde getirdiği hız onları hızlı düşünmeye, hızlı hareket etmeye ve dolayısıyla da hızlı tüketmeye sevk etmektedir (Karaaslan, 2014: 51-52; Toruntay, 2011: 79). Çalışma yaşamlarında özgürlüklerine olan düşkünlükleri, otoriteye kolay itaat etmemeyi de beraberinde getirmektedir (Ayhün, 2013: 104).

5. KUŞAKLARIN ÖRGÜTSEL BAĞLILIKLARINA YÖNELİK YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Çalışma hayatında var olan farklı kuşakların örgütsel bağlılıklarına yönelik literatürde yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan biri olan Öz (2015)'ün araştırmasında, Y Kuşağı üyeleri kapsamında yaş ve örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yaş arttıkça alternatif iş imkanının azaldığı ve örgüt içinde elde ettiği hakların kaybolma olasılığının varlığı bu kişilerin örgüte olan bağlılığını artırmaktadır. Ayrıca Y kuşağı üyelerinin örgütte istenilen şartlar sağlanmazsa uzun süre bekleme düşünceleri olmadığından ve hızla iş değiştirmek gayet normal algılandığından kendini örgüte ait hissetmeyip örgütsel bağlılık göstermeyeceği çıkan sonuçlar arasında yer almaktadır. Farklı bir değişkenle örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi incelediklerinde ise bireyin örgüt tarafından fikirlerine önem verilmesi, takdir görmesi örgütsel bağlılığı artırmaktadır.

X ve Y kuşağı çalışanların örgütsel bağlılıklarını etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik Yiğit (2010)'in yaptığı çalışmada öncelikle X kuşağı çalışanların Y Kuşağı çalışanlarına göre örgüte bağlılık düzeyinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla X kuşağının iş tatmini duygusunun daha fazla olduğu ortaya konulmaktadır. İşten ayrılma niyetleri çerçevesinde değerlendirildiğinde de aynı sonuca ulaşılmış ve Y kuşağının bu tutumunun X kuşağına göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ardından yapılan başka analizler sonucunda ise cinsiyet ve kıdem süresi faktörlerinin, X ve Y kuşak çalışanların örgütsel aidiyetlerinde anlamlı farklılık yaratmadığı ortaya çıkmıştır.

Kuşaklar arasında örgütsel bağlılık açısından farklılık bulan başka bir çalışma ise Bektaş (2014)'in Ankara'da bankacılık sektöründe 416 kişi ile gerçekleştirdiği çalışmadır. Bu çalışmada X ve Y kuşaklarının çalışma hayatına yönelik beklentileri ile buldukları durum arasındaki fark ve bu farkın örgütsel bağlılık üzerinde etkisi araştırmaya konu olmuştur. Y kuşağı için, örgüt kültürüne, gelişime, liderliğe, karar vermeye, motivasyona yönelik beklentiler karşılandığı takdirde örgütsel bağlılık da artmaktadır. Ancak söz konusu beklentiler hem X hem Y kuşağı için yüksek

olup, örgütteki mevcut durumun bu beklentileri karşılamada Y kuşağını X kuşağı kadar tatmin etmediği bulgular arasında yer almaktadır. Örgütsel bağlılık çerçevesinde bakıldığında ise X kuşağının 3,7/5 olarak ölçülen örgütsel bağlılık düzeyi Y kuşağında 1,5/5 düzeyinde gerçekleşmiş ve Y kuşağı çalışanlarının örgütsel bağlılık düzeyinin daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Y kuşağının iş hayatından beklentilerinin örgütsel bağlılık ve iş tatmini ile ilişkisini belirlemeye yönelik Akıncı (2018)'nin Türkiye genelinde 521 Y kuşağı ile yaptığı çalışma sonucunda, Y kuşağının örgütsel bağlılığı ile onların motivasyonunu artıran unsurlar ve iş tatmini arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Y kuşağının motivasyonunu artıran unsurlar belirlendiği zaman örgütsel bağlılıklarının da artacağı bulgular arasındadır.

Örgütsel bağlılığı belirlemeye yönelik Özkan ve Salepçioğlu (2018)'nin Y kuşağı 829 çağrı merkezi çalışanla gerçekleştirmiş olduğu araştırmaya göre, örgütsel bağlılığın eğitim düzeyi, cinsiyet ve örgütte çalışılan süre değişkenine göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ok (2019) tarafından yapılan araştırmanın sonucuna bakıldığında, X ve Y kuşağı çalışanların örgütsel bağlılık düzeyi ile cinsiyet, medeni durum, ücret ve çalışma süresi arasında anlamlı farklılığın olduğu, ancak eğitim durumu ve kıdem bazında anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. X kuşağının örgütsel bağlılık düzeyinin, Y kuşağına göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Örgütsel bağlılığın X ve Y kuşağı çerçevesinde incelenmesine yönelik Şar (2020) tarafından yapılan çalışmaya göre, X kuşağı çalışanların örgütsel bağlılıkları ortalama bir seviyede iken, Y kuşağı çalışanlarda bu durumun ortalamanın altında olduğu, ancak iki kuşak arasında örgütsel bağlılık anlamında çarpıcı bir farkın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Cinsiyet temelinde değerlendirildiğinde X kuşağı kadınların en yüksek; Y kuşağı erkek çalışanların ise en düşük örgütsel bağlılık düzeyine sahip olduğu bulgular arasındadır. Literatürde yapılmış birçok çalışmanın sonuçlarına benzer şekilde X kuşağı kadın ve erkek çalışanların Y kuşağı kadın ve erkek çalışanlara kıyasla örgütsel bağlılıklarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Türkiye’de yedi farklı işkolunda 731 kişi ile Gürbüz (2015) tarafından yapılmış çalışmanın sonuçlarına bakıldığında Nüfus Patlaması kuşağının örgütsel bağlılık düzeyinin X ve Y kuşağından daha yüksek olduğu; X kuşağının da Y kuşağına göre daha yüksek bağlılığa sahip olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Örgütsel bağlılık 1960’lardan günümüze kadar çalışanların iş ortamındaki verimliliklerini ve işten ayrılma niyetlerini konu alması bakımından çalışma hayatında son derece önemlidir. Örgütsel bağlılık kavramını ilk tanımlayanlardan biri olan Grusky “ bireyin kendini örgütün bir parçası olarak benimsemesinin gücü” olarak ifade etmektedir (Wahn, 1998:256). Örgüt ile çalışan ilişkisi sonucu ortaya çıkan örgütsel bağlılık, çalışanın örgüte karşı hissetmiş olduğu psikolojik yaklaşımdır.

Toplum duygusunun yer aldığı her alanda var olan bağlılık, toplumsal içgüdünün duygusal bir anlatım biçimini ifade etmektedir. Tıpkı efendi köle ilişkisinde olduğu gibi sadakat anlamındaki bağlılık, eski söyleniş biçimiyle sadık olma durumunu anlatmaktadır. Bağlılık bireylerin hissetmiş

olduğu en güçlü duygulardan biri olmasının yanında bir düşünceye, bir kişiye ya da kuruma karşı gösterdiğimiz bağlılığı ve aynı zamanda yerine getirilmesi gereken sorumlulukları da ifade etmektedir (Balay, 2000: 12).

Bu doğrultuda çalışma hayatının gittikçe daha rekabetçi bir hal almaya başlaması örgütsel bağlılık konusunun önemini bir kez daha karşımıza çıkarmaktadır. Çalışanların örgüte aidiyet duygularını güçlendirmenin yollarını aramak son dönemlerin kritik konularındandır. Bu durumda çalışma hayatında örgütsel bağlılığın hayata geçirilmesi o örgütün sürdürülebilirliği açısından son derece önemlidir. Örgüt içerisinde çalışanların uyumu ve bağlılıkları kişiden kişiye farklı değişkenlere göre değişse de genel ölçütün yaşantılarını etkileyen kuşak farkı ile alakalı olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada da sosyal psikoloji literatüründe önemli bir alana sahip olan örgütsel bağlılığın farklı kuşaklar çerçevesinde açıklanması yapılmış çalışmalar ele alınarak değerlendirilmiştir.

Çalışma hayatında artan rekabet karşısında örgütlerin ayakta kalabilmeleri için çalışanların örgüte olan bağlılıklarını sağlamak oldukça önemli bir konudur. Literatürde yapılmış olan çalışmalar (Öz, 2015; Yiğit, 2010; Bektaş, 2014; Ok, 2019; Şar, 2020; Gürbüz, 2015) incelendiğinde genel kanı Y kuşağı çalışanlarının X kuşağı çalışanlarına göre örgütsel bağlılık düzeyinin düşük olduğu yönündedir. Refah düzeyinin görece iyi olduğu, bilgi ve iletişim teknolojilerinin geliştiği bir dönemde dünyaya gelen Y kuşağı haklarını bilen ve savunan, özgürlüğüne düşkün ve özgüven duygusu yüksektir. Diğer kuşaklara nazaran risk almaktan kaçınmayan bağımsızlığına düşkün ve idealist olan bu kuşak için örgütte eğer istenilen şartlar sağlanamazsa uzun süre bekleme gibi bir düşünceye sahip olmadıklarından iş değiştirme ihtimalinin artacağı ve dolayısıyla örgüte olan bağlılıklarının azalacağı sonucuna yapılmış çalışmalardan ulaşılmaktadır. Akıncı (2018) ise Y kuşağının motivasyonunu artıran unsurların belirlenmesiyle örgütsel bağlılıklarının artırılabilceğini öngörmektedir. Konuyla alakalı çalışmalar bu kadar sınırlı olmamakla birlikte örgütsel bağlılık konusunda esas önemli olan nokta çalışanların bağlılık duygusunu zedeleyecek uygulamalardan kaçınmak ve çalışanların örgüte olan güvenini sağlamaktır. Örgütsel bağlılığın iş performansı, işe devamsızlık ve işten ayrılma düşüncesi gibi konularla yakından ilişkisinin varlığı düşünüldüğünde, çalışma hayatında yer alan farklı her kuşak için örgütsel bağlılığın sağlanması önem içermektedir. Bu noktada örgüt yöneticilerinin kuşaklar arasındaki farklılıkların varlığını anlayarak, insan kaynakları uzmanları ile birlikte örgütsel bağlılığı artırmaya yönelik politikalar oluşturmaları önemlidir. Özellikle çalışma hayatında en fazla bulunan kuşaklara ve onların çalışma değerlerine yönelik araştırmaların yapılıp, örgüt tarafından bu değerlerin karşılanıp karşılanmadığına dikkat edilirse örgütsel bağlılığın artırılması noktasında kazanımlar elde edebilirler.

KAYNAKÇA

- Açıkkol, F. (2019). Organizasyonlarda Y Kuşağı'nın Davranış, Liderlik ve Örgütsel Bağlılık Açısından İncelenmesi- Perakende Sektöründe Bir Araştırma, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Akıncı, G. (2018). Generation Y Preferences At Workplace In Relation To Job Satisfaction & Organizational Commitment. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Angle, H. L. ve Perry, J. L. (1981). An Empirical Assessment of Organizational Commitment and Organizational Effectiveness. *Administrative Science Quarterly*, 26 (1), 1-14.
- Ayhün, S. E. (2013). Kuşaklar Arasındaki Farklılıklar ve Örgütsel Yansımaları. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 93-112.
- Bakan, İ. (2011). Örgütsel Stratejilerin Temeli Örgütsel Bağlılık. Gazi Kitabevi.
- Balay, R. (2000). Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık. Nobel Yayınları.
- Becker, H.S. (1960). Notes on the Concept of Commitment. *American Journal of Sociology*, 66, 32-42.
- Bektaş, Y. (2014). X ve Y Kuşaklarının Çalışma Yaşamından Beklentilerinin Karşılama Düzeyi İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişki: Ankara'da Bankacılık Sektöründe Bir Örnek Araştırma, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Çelik, M. (2014). Hizmet Sektöründeki Y Kuşağı Çalışanlarının İş Hayatındaki Beklentileri (İstanbul Örneği). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çetin, M.Ö. (2004). Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılık. Nobel Yayın Dağıtım
- Çorum, A.A. (2012). Y Kuşağına Yönelik İnsan Kaynakları Uygulamaları Ve Bir Şirket Örneği, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Eren, E. (1998). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi. Beta Basım Yayım.
- Gürbüz, S. (2015). Kuşak Farklılıkları: Mit mi, Gerçek mi? . *İş ve İnsan Dergisi*, 2(1), 39- 57.
- Hunt, S. D. ve Morgan, R. M. (1994). Organizational Commitment: One of Many Commitment Key Mediating Construct?, *Academy of Management Journal*, 37(6).
- Iverson, R. D. ve Buttigieg, D.M. (1998). Affective, Normative, and Continuance Commitment: Can the Right Kind of Commitment be Managed, *Working Paper*, 7.
- İnce, M. ve Gül, H. (2005). Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık. Çizgi Kitabevi.
- İşçimen, D. S. (2012). Y Kuşağı Çalışanların İş Yaşamından Beklentilerinin Karşılama Düzeyi İle Kurumsal Bağlılıkları Arasındaki İlişki ve Bir Örnek Uygulama, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- İzmirlioğlu, K. (2008). Konumlandırma Kuşak Analizi Yardımıyla Tüketici Algılarının Tespiti: Türk Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla.

- Karaaslan, S. (2014). Kuşaklararası Farklılıkları Örgütler Üzerinden Anlamak: Bir Alan Araştırması, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kışlalı, A.T. (1976). Siyasal Tutumlarda Kuşak ve Cinsiyet Etkenleri. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 31 (1), 117-130.
- Liou, K. ve C.Ronald N. (1994). Dimensions of Organizational Commitment in the Public Sector: An Empirical Assessment. Public Administration.
- Lok, P. ve Crawford, J. (1999). The Relationship Between Commitment and Organizational Culture, Subculture, Leadership Style And Job Satisfaction in Organizational Change and Development. Leadership & Organization Development Journal, 20, 365-377.
- Mathieu, J. E. ve Zajac, D. M. (1990). A Review and Meta-Analysis of The Antecedents, Correlates, And Consequences Of Organizational Commitment. Psychological Bulletin, 108(2), 171-194.
- McDonald, D.J. ve Makin, P.J. (2000). The Psychological Contract, Organisational Commitment and Job Satisfaction of Temporary Staff, Leadership & Organization Development Journal, 21(2), 84-91.
- Meyer, J.P. ve Allen, N.J. (1991): “A Three Component Conceptualization of Organizational Commitment”, Human Resources Management Review, 1, 61-89.
- Meyer, J.P., Allen, N.J. ve Smith, C.A. (1993). Commitment to Organization’s and Occupations: Extension and Test of a Three Component Conceptualization, Journal of Applied Psychology, 78(4), 538-551.
- Morris, J. H. ve Sherman, J. D. (1981). Generalizability of an organizational commitment model. The Academy of Management Journal, 24(3), 512-526.
- Mowday, R.T., Steers, R.M. ve Porter, L.W. (1979), The Measurement of Organizational Commitment, Journal of Vocational Behavior, 14, 224-247.
- Mowday, R. T., Porter, L.W. ve Steers, R.M. (1982). Employee- Organization Linkages: The Psychology of Commitment, Absenteeism, and Turnover, NewYork, Academic Pres.
- Mücevher, M.H. (2015). X ve Y Kuşağının Birbirlerine Karşı Özellik ve Etkileşim Algıları: Sdü Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Northcraft, G.B. ve Neale, M.A. (1990). Organizational Behavior, A Management Challenge, The Dryden Press: USA.
- O’Reilly, C. A, Chatman, J., ve Caldwell, D. F. (1991). People and organizational culture: A profile comparison approach to assessing person-organization fit. Academy of Management Journal, 34(3), 487-516.
- Ok, H. (2019). Kuşakların Çalışma Tutum ve Alışkanlıkları: Denizli İli Örneği, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

- Oliver, N. (1990). Rewards, Investments, Alternatives and Organizational Commitment: Empirical Evidence and Theoretical Development”, *Journal of Occupational Psychology*, 63(1).19-31
- Öz, Ü. (2015). XYZ Kuşaklarının Özellikleri ve Y Kuşağının Örgütsel Bağlılık Düzeyi Analizi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Özer, P.S., Eriş, E.D., Özmen, Ö. (2013). Kuşakların Farklılaşan İş Değerlerine İlişkin Emik Bir Araştırma, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 123-142.
- Özkan A. ve Salepçioğlu MA. (2018). Y Kuşağı Çağrı Merkezi Çalışanlarında Örgütsel Bağlılık Ve İş Tatmini. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(86), 452-464
- Reichers, A.E. (1986). Conflict and Organizational Commitments, *Journal of Applied Psychology*, 71(3). 508-514.
- Schermerhorn, J.R., Hunt, J.G. ve Osborn, R.N. (1994). *Managing Organization Behavior*, Fifth Edition, John Willey&Sons, Inc: New York.
- Şar, T. (2020). X Ve Y Kuşaklarının Örgütsel Bağlılıklarının İncelenmesi Üzerine Bir Çalışma. Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Toruntay, H. (2011). Takım Rollerini Çalışması: X ve Y Kuşağı Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Wahn, J. C. (1998). Sex Differences in the Continuance Component or Organization Commitment, *Group & Organizational Management*, 23(3), 256-268.
- Wiener, Y. (1982). Commitment and organizations: A normative view. *Academy of Management Review*, 7(3), 418-428.
- Yalçın, A. ve İplik F.N. (2005). “Beş Yıldızlı Otellerde Çalışanların Demografik Özellikleri İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Adana İli Örneği”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 395-412.
- Yiğit, Z. (2010). X ve Y Kuşaklarının Örgütsel Tutumlar Açısından İncelenmesi ve Bir Örnek Olay, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kamu Kurumlarında Stratejik Yönetim Sürecinde Stratejik Planların Etkinliği¹

Effectiveness of Strategic Plans in the Process of Strategic Management in Public Institutions

Tuncay DÖLKELEŞ * M. Akif ÖZER **

Makale Geliş Tarihi / Received :20.08.2021
Makale Kabul Tarihi / Accepted :25.10.2021

ÖZET

Dünya genelinde 20. yüzyılın ortalarından itibaren stratejik yönetim kavramı geleceğe ilişkin kararların alınması, uygulanması ve sonuçlandırılması süreçlerinde aktif bir rol almaya başlamıştır. Risklerin tahmin edilerek minimize edilmesi ve buna uygun stratejilerin belirlenmesi, mevcut durum analizinin doğru bir şekilde yapılması ve benzer faktörlerin etkilerinin doğru tahmin edilebilmesi işletme ve kurumların başarıya ulaşabilmeleri için bir zorunluktur. Bunun gerçekleştirilebilmesi için stratejik planlama ve yönetiminin kurumsal bir vizyon olarak benimsenmesini gerekmektedir. Stratejik yönetim örgütün stratejik durumunun, geleceğe yönelik stratejik tercihlerinin ve faaliyetlerindeki stratejik dönüşlerin anlaşılmasını içermektedir. Geleceğe yönelik kararlar alınmasında kullanılan bir yönetim tekniği olan stratejik yönetim, bir takım kararlar alınması, alınan bu kararların uygulanması ve uygulama sonuçlarının kontrol edilmesi süreçlerinden oluşmaktadır. Gelecekte meydana gelebilecek olayları ve yaşanabilecekleri net olarak bilmek ya da tahmin edebilmek imkansızdır. Geleceğin ne getireceğinin bilinmediği bir ortamda meydana gelebileceklerden en az etkilenmek ve belirlenen hedeflere ulaşabilmek için hem kişiler hem de kurumlar geleceklere yönelik planlar yaparlar. İyi bir yönetimin daha doğusu stratejik yönetimin en önemli unsuru geleceğin şekillendirilmesidir. Uzun vadede kurumun vizyonunu gerçekleştirebilmesi için, somut veriler doğrultusunda mevcut durumunun analizini yaparak stratejik yönetimin bir unsuru olan stratejik plan yapmaları ve bu planları uygulamaları, başarıya ulaşmak için şarttır. Bu çalışmada söz konusu kapsamda Türkiye’de kamu kurumlarında stratejik yönetim süreci ve stratejik planların etkinliği incelenmektedir. Önce stratejinin anlamıyla başlanarak bir kavramsal çerçeve çizilmekte, stratejik yönetimin özellikleri ve kuruluşlara katkıları açıklanmakta, ardından da stratejik yönetim ve stratejik plan ilişkisi kurulmaktadır. Çalışmanın son kısmında ise Türkiye’de stratejik yönetim ve planlama hususu, stratejik yönetim ve planlamanın gelişimi ve stratejik planlamada etkinlik arayışları kapsamında değerlendirilmektedir.

Anahtar Kavramlar: *Strateji, Stratejik Yönetim, Stratejik Plan, Kamu Kuruluşları, Etkinlik*

ABSTRACT

From the mid-20th century around the world, the concept of strategic management has started to take an active role in the processes of making, implementing and finalizing future decisions. It is a must for businesses and institutions to succeed estimating and minimizing risks and determining appropriate strategies, accurate analysis of the current situation and estimating the effects of similar factors. To achieve this, strategic planning and management must be adopted as a corporate vision. Strategic management includes understanding the strategic position of the organization, its strategic choices for the future and the strategic turns in its activities. Strategic management, which is a management technique used in making future decisions, consists of the processes of making certain decisions, implementing these decisions and controlling their implementation results. It is impossible to clearly know or predict future events and events. Both individuals and institutions make plans for their future in order to be least affected by what may occur in an environment where the future is unknown and to reach the determined goals. More east of a good management, the most important element of strategic management is shaping the future. In order to realize the vision of the institution in the long term, it is essential for them to make a strategic plan, which is an element of strategic management, by analyzing the current situation in line with concrete data and to implement these plans. In this study, the effectiveness of the strategic management process and strategic plans in the said context, public institutions in Turkey are examined. First, a conceptual framework is drawn by starting with the meaning of the strategy, the features of strategic management and its contributions to organizations are explained, and then the relationship between strategic management and strategic plan is established. In the last part of the study strategic management and planning issues in Turkey are considered as strategic management and development and strategic planning in the quest for efficiency planning.

Keywords: *Strategy, Strategic Management, Strategic Plan, Public Institutions, Effectiveness*

¹ Bu makale Adnan Güzel ve M. Akif Özer danışmanlığında Tuncay Dölkeleş tarafından hazırlanan, *Değişen Yönetim Anlayışı, Stratejik Yönetim Ve Stratejik Planlama: Zonguldak Belediyesi Üzerine Bir Araştırma (THK Ün. SBE, Ankara 2019)* başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Çalışma Etik Kurul izni gerektiren çalışma grubunda yer almamaktadır.

* Dr., Emniyet Genel Müdürlüğü, dolkeles@gmail.com, **ORCID NO:** 0000-0002-4688-4951

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, akifozer@yahoo.com, **ORCID NO:** 0000-0003-2220-2271

GİRİŞ

20. yüzyılda ticari hayatta yaşanan gelişmeler, işletmeler arasında rekabeti artırmış, artan rekabet ortamı işletmeye, gelişen çevre koşullarına uyma, ürünlerini pazarlama ve yatırım konusunda stratejik hedefler belirlemeye itmiştir. Stratejik yönetim, etkili olacak stratejiler geliştirmeye, bunları uygulamaya ve uygulamanın sonuçlarını değerlendirerek kontrol etmeye dair kararların ve faaliyetlerin bütünü olarak tanımlanabilir. Strateji, işletmenin amaçlarının tespiti, çevresi ile ilişkilerinin analizinin yapılarak, amaçların gerçekleşmesi için gereken faaliyetlerin tekrar düzenlenmesi ile ihtiyaç olan kaynakların uzun vadede etkili olacak şekilde dağıtımınıdır. Dolayısıyla stratejik yönetim, strateji planlama yapılabilmesi için gerekli olan araştırma, inceleme, değerlendirme ve seçim çabalarını, planlaması yapılan bu stratejileri uygulayabilmek için işletme içi tüm tedbirlerin alınarak faaliyete geçirilmesi ve yapılan bu çalışmaların kontrolü ile ilgili faaliyetlerin tamamını kapsar (Dinçer, 2003: 35, 36).

Geleceğe yönelik kararlar alınmasında kullanılan bir yönetim tekniği olan stratejik yönetim, bir takım kararlar alınması, alınan bu kararların uygulanması ve uygulama sonuçlarının kontrol edilmesi süreçlerinden oluşmaktadır. Gelecekte meydana gelebilecek olayları ve yaşanabilecekleri net olarak bilmek ya da tahmin edebilmek imkansızdır. Geleceğin ne getireceğinin bilinmediği bir ortamda meydana gelebileceklerden en az etkilenmek ve belirlenen hedeflere ulaşabilmek için hem kişiler hem de kurumlar geleceklere yönelik planlar yaparlar. İyi bir yönetimin daha doğusu stratejik yönetimin en önemli unsuru geleceğin şekillendirilmesidir. Uzun vadede kurumun vizyonunu gerçekleştirilebilmesi için, somut veriler doğrultusunda mevcut durumunun analizini yaparak stratejik yönetimin bir unsuru olan stratejik plan yapmaları ve bu planları uygulamaları, başarıya ulaşmak için şarttır.

Stratejik yönetim bu fonksiyonlarını etkin bir şekilde yerine getirebilmek için planlardan yararlanır. Stratejik planlama hâlihazırdaki durumdan ya da yakın gelecekte ziyade daha uzun vadede yapılacaklarla ilgilidir. Örgütün geleceğe yönelik olarak alacağı kararlar doğrudan onun başarısını etkileyecektir. Kontrol dışında gerçekleşecek unsurlardan olumsuz olarak etkilenmemesi için bir takım tedbirlerin alınması gerekir. Meydana gelebilecek teknolojik, ekonomik ya da siyasi gelişmeler, iç ve dış çevre koşulları, toplumsal ve örgütsel gelişmelere karşı yaşanabilecek olumsuzlukları ortadan kaldırmak için stratejik planlardan faydalanılmaktadır. Stratejik planlar sayesinde uzun dönemli bir doktrin sunulmaktadır. Bununla birlikte bu planlar örgüte bir rehberlik sağlamakta ve kısa dönemli veya taktik düzeydeki yönetim kararları için de bir belge niteliği taşımaktadır.

Türkiye’de resmi anlamda kamu kurumlarında stratejik yönetim anlayışına, stratejik plan zorunluluğu gelmesiyle 2005 yılında geçilmiştir. 10.12.2003 tarih ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununda yer alan stratejik planlamaya ilişkin hükümler 01.01.2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 5018 sayılı Kanunda stratejik plan, "kamu idarelerinin orta ve uzun vadeli amaçlarını, temel ilke ve politikalarını, hedef ve önceliklerini, performans ölçütlerini, bunlara ulaşmak için izlenecek yöntemler ile kaynak dağılımlarını içeren plan" olarak tanımlanmıştır. Kanunda, kamu idarelerine kalkınma planları, programlar, ilgili mevzuat ve benimsedikleri temel ilkeler çerçevesinde geleceğe ilişkin misyon ve vizyonlarını oluşturmak, stratejik amaçlar ve ölçülebilir hedefler saptamak, performanslarını belirlenmiş göstergeler doğrultusunda ölçmek ve

uygulamanın izleme ve değerlendirmesini yapmak amacıyla katılımcı yöntemlerle stratejik plan hazırlama görevi verilmiştir.

Bu makalede söz konusu kapsamda; strateji, stratejik yönetim ve planlama konuları incelenecek ve kamu kurumlarının etkin stratejik yönetim süreçlerini hayata geçirebilmeleri için stratejik planlardan nasıl yararlanmaları gerektiği sorgulanacaktır.

1. STRATEJİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Strateji uzun zamandır kullanılan bir kavramdır. Daha çok askeri alanda kullanılan bir kavram olarak bilinse de özellikle son süreçte yaygın bir şekilde işletme ve yönetim alanında kullanılmaktadır. Strateji kelime anlamı olarak sevk etme, yöneltme, gönderme, götürme ve gütmeye anlamına gelmektedir. Strateji kelimesinin eski Yunan generallerinden Strategos'un bilgi ve sanatına atfen kullanıldığı sanılmaktadır. Bir takım kaynaklarda da, stratejinin Latince yol, çizgi veya nehir yatağı anlamındaki "stratum"dan geldiği ifade edilmektedir. Kelimenin kökenine ilişkin farklı görüşler olmasına rağmen, her iki şekilde ifade edilmesinin de benzer anlamlar taşımasından kaynaklandığı söylenebilir (Dinçer, 2003: 16).

Türkçeye, Fransızca "stratégie" kelimesinden geçen strateji kavramının, Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde kelime anlamı; "Bir ulusun veya uluslar topluluğunun, barış ve savaşta benimsenen politikalara destek vermek amacıyla politik, ekonomik, psikolojik ve askeri güçleri bir arada kullanma bilimi ve sanatı, sevkülceş" (TDK, 2015) olarak tanımlanmaktadır. Strateji karşılığı olarak kullanılan sevkülceş askeri bir hareketle alakalı olup, askeri birlikleri en uygun şekilde yerleştirme ve gerektiğinde hareket ettirme sanatı anlamına gelmektedir (Dinçer, 2003: 17). Örgütsel strateji ise kâr amacı gütmeyen bir kuruluşun, misyonunu nasıl ilerleteceğini, vizyonunu nasıl gerçekleştireceğini ve topluma gerçek değer sunacağını veya rekabetçi, işbirliğine dayalı ve diğer pazar dinamiklerini başarılı bir şekilde yönlendirerek hizmetlerine nasıl yönlendireceğini belirlemek için kullandığı araçlardan oluşur (The Kresge Foundation, 2021:1). Yani kişilerin ve kurumların amaçlarına ulaşmasını sağlar.

Bunların yanında stratejinin bazı tanımları şu şekilde özetlenebilir (Grant ve Jordan, 2014: 16):

- Bir plan, metot ya da belli bir amaca erişmek için planlanmış eylemler serisidir.
- Uzun süreli amaçların belirlenmesi ve belirli hedeflerin saptanması ve bu amaçları sürdürmek için kaynakların dağıtımı.
- Strateji, hedeflerin, kararların veya amaçların şablonudur. Amaçlara ulaşmak için politika ve planlardır. İşin ne olduğunu planlamaktır.

Meydan Laurausso'da ise strateji, bir kurumun belirlediği hedeflere ulaşmak üzere her alanda aldığı tedbirler ve her türlü aracın kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Meydan Larousse Büyük Lügat Ansiklopedisi, 1991: 566).

Strateji bir plan olup, stratejide asıl olan istenilen sonuçlara ulaşmaktır. Planlarda olduğu gibi stratejide, belli bilgelere sahip olarak ya da bilgilere tam olarak sahip olunamadığı belirsizlik altında yapılır. İşletme ve onun yaşadığı çevrenin stratejide dikkate alınması gerekir. İstenilen sonuçlara ulaşmak için bu sonuçları etkileyebilecek işletmenin, rakip ve rakiplerin muhtemel faaliyetlerinin göz önünde bulundurulması gerekir. Stratejiyi kısaca, rakiplerin faaliyetlerini inceleyerek, belirlenen amaçları elde etmek için nihai sonuca odaklı, uzun vadeli kararlar bütünü olarak tanımlayabiliriz (Ülgen ve Mirze, 2004: 33).

Her bireyin veya her kurumun geleceğe yönelik bir takım kararları ve gerçekleştirmek istediği hedefleri vardır. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için yapılması gereken faaliyetleri ve düzenlemeleri strateji olarak tanımlayabiliriz. Daha yalın ifade ile hedeflere ulaşmak için izlenecek yoldur. Strateji kelimesi daha çok ve uzun zamandır askeri anlamda kullanılmıştır. Strateji bir savaş sanatı ve savaş neticesinde başarı elde etmek amacıyla askeri hareketin planlanması ve uygulanması bilimidir (Dinçer, 2003: 16).

Eldeki kaynakları en uygun biçimde kullanarak zafer elde etmek askeri stratejinin amacıdır. Askeri stratejinin temeli; savaş teçhizatının miktarı ve kalitesi bakımından düşman güçlerinin durumu, savaş alanının durumu ve kendi güçlerimizin durumu hakkında bilgi edinmek, fırsat ve tehlikeler ile güçlü ve zayıf yönleri tespit etmekten oluşur. Stratejiler, düşman güçlerin olası faaliyetleri göz önünde bulundurulur. Eğer karşıdaki düşman herhangi bir faaliyet göstermiyorsa, o halde stratejiye gerek kalmadan planlar yapılır ve uygulanır (Ülgen ve Mirze, 2004: 33).

Bu kapsamda strateji, savaşta sonuca varmak için eldeki kuvvetin en etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasıdır. Askeri stratejide önemli özelliklerinden biri de yapılacak hareketin zaman içerisinde düzenini yapmaktır. Hangi hareketin hangisinden sonra geleceği, ne kadar süreceği, ne zaman biteceği önemlidir ve bunlar savaşın kaderini etkiler. Genel olarak askeri stratejik ilkeleri; güçlü olma ilkesi, kuvvetli olunan nokta etrafında güçleri birleştirerek düşmanı zayıf yerinden yıkmaya ilkesi, hedeflenen amaç ile kullanılacak araç uygunluk ilkesi, esneklik, uysallık ve ihtiyat ilkesi, eldeki güçlerin etkin olarak kullanılması ilkesi, ateş ile hareketi birleştirme ilkesi ve kayıp vermeden geri çekilmeyi bilme ilkesidir (Eren, 2005: 5).

Yönetim alanında da strateji kavramı zaman içerisinde yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Strateji, yönetim biliminde bir organizasyonun belirlediği amaca ulaşmak için takip edeceği yollar olarak ifade edilmektedir (Aktan, 2008: 6). Kamu yönetimi bakımından strateji, kurumun kapasitesine ve dış çevresi hakkındaki tahminlere dayalı bir şekilde, kurumun hedefleri ve önceliklerini tespit etmeyi ve belirlediği hedefleri başarmak için planlamanın yapılarak uygulanmasını içerir (Çevik ve Göksu, 2000: 83).

İşletmeler ele alındığında strateji, onlar bakımından fırsat ve tehditleri değerlendirerek işletmenin güçlü ve zayıf yönlerinin tespit edilmesi ve işletmeye rekabet etme üstünlüğü sağlayacak konum belirleme, karar alma ve alınan kararların uygulanması süreci olarak ifade edilebilir. Strateji, işletmeyi rakiplerinden ayırt etme ile ilgilidir. Yani işletmenin yaptığı işlerde diğerlerinden farklı olmasıdır. Müşteri tercihlerindeki değişimi görerek, onlara rakiplerinin sunamayacağından başka değerler sunmaktır. Farklı bir ifade ile strateji, işletmeye rekabet ettiği pazarda rekabet üstünlüğü sağlayan araçtır (Akgemci ve Güleş, 2009: 3)

Strateji, öncelikle sürekli değişen, belirsiz olan ve dolayısıyla oldukça risk içeren bir çevrede işletmenin belirli bir istikamet ve yön kazanmasını sağlayan bir unsurdur. Strateji yokluğunun veya yanlış uygulanmasının, işletmelerin başarısızlıklarında temel faktör olduğu söylenebilir. Dolayısıyla stratejinin işletmeye kazandıracığı faydaları şöyle ifade edilebilir (Acar, 2003: 3, 4):

Strateji, değişim oluşturmak ve ona hükmedebilmektir. Strateji, ulaşmaya degecek bir gelecek için şimdiden çalışmaktır. Strateji, diğerleri tarafından fark edilmeyen fırsatları ve tehditleri önceden görebilmektir. Strateji, başkalarından farklı olarak riskleri öngörüp değerlendirebilmektir. Strateji, amaçlara ulaşmak için çevresel fırsatlar ve tehditleri öngörüp, örgütün üstünlüklerini ve zayıf taraflarını kullanabilmektir. Strateji, gelecekte elde edilecekler uğruna bugün kaybedilebilecekleri göze almaktır (Eren, 2005: 21). Bu şekilde sayılan ve farklı alanlarda kullanımı ele alınan strateji kavramının tıpkı stratejik yönetim kavramında olduğu gibi ortak bir tanımının olmadığı görülmektedir.

2. STRATEJİK YÖNETİM VE KURULUŞLARA KATKISI

Stratejik yönetim en genel şekliyle örgütü değişen çevresel şartlara süratli bir şekilde uyumlu hale getirerek, örgütün sürekliliğini ve stratejik amaçlarına ulaşmasını hedefleyen bir yönetim anlayışıdır (Özer, 2008: 487). Etkili olacak stratejiler oluşturma, bunları uygulama ve uygulamaya ilişkin sonuçları değerlendirip kontrol etmeye yönelik karar ve faaliyetlerdir (Akgemci, 2008: 7). Yani stratejik yönetim, bir organizasyonun varlık nedenini, ne yaptığını ve gelecekte varmak istediği hedefleri ortaya koyan ve örgütün çevresinin taranması, strateji oluşturma, uygulama, ölçme ve değerlendirmeyi de kapsayan, uzun dönem performansını belirleyen yönetsel kararlar ve faaliyetler bütünü olarak tanımlanabilir (Akdemir, 2010: 321).

Bu yönüyle stratejik yönetim, çevre analizini de içermesinden dolayı stratejiden daha geniş bir terimdir. Strateji oluşturma amacıyla üst yöneticiler tarafından oluşturulan organizasyon ve strateji uygulama ve kontrol planlarını kullanır. Yani stratejik yönetim, devam eden faaliyetlerin adeta bir koleksiyonudur. Stratejik analiz, strateji oluşturma, uygulama ve izleme süreçlerine dayanır. Kaynakları, organizasyon genelinde vizyon, misyon ve stratejiye uygun olarak sistematik şekilde organize eder. Stratejik yönetim geleceği tahmin etmez, ancak gelecekte atılacak adımları stratejik planlar ile belirler (Athapaththu, 2016: 126).

Stratejik yönetimde, klasik örgüt yönetimde olduğu gibi planlama, organizasyon, koordine etme, yürütme, kontrol vb. uygulama alanları değişmemektedir. Ancak bu uygulama alanları dış çevre üzerinde odaklaşarak, stratejik bakışla yürütülmektedir (Aşgın, 2008: 10). Dolayısıyla stratejik yönetim örgütün çevresi ile ilgilidir. Örgütün çevresindeki gelişmeler, örgütü doğrudan etkiler. Bu kapsamda stratejik yönetim çevresel gelişmelere karşı örgüte bakış açısı kazandırır. Stratejik kararlar alarak bunları uygulama süreci olan stratejik yönetime, kurumsal anlamda baktığımızda, kamu kaynaklarını kullanan kurumun bu kaynakları en etkili ve verimli bir şekilde yönetmesini ve bu etkinliği ve verimliliği ölçmesini içerdiği görülmektedir (Canpolat, 2010: 4). Kar etme amacı olmayan kamu sektörü için en önemli husus, kaynakların etkin ve verimli kullanılarak kaliteli hizmet sunulmasıdır.

Stratejik yönetim, benimsenen misyon ve vizyona sürekli bağlılık oluşturarak, örgütte misyon ve vizyonun desteklendiği bir kültürün oluşmasını sağlayarak, karar süreçleri ve bu kararların eyleme dönüşmesi bakımından örgütün stratejik fonksiyonuna yoğunlaşmasını sağlamaktadır (Durna ve Eren, 2002: 61). Bu şekilde stratejik yönetim kuruluşa kendini geliştiren şartlara bağlı olarak yenilemesini, rakipleri ile arasındaki farkları görerek, eksik kalan yönlerinin giderilmesi ve güçlü olduğu yönlerde yetkinlik kazanmasını esas almaktadır. Bu yönetim anlayışından yoksun kuruluşlar, ellerindeki finansal semereleri ve insan kaynağını etkin kullanamamakta, alacağı kararları günlük politikalar üzerinde temellendirerek, konjonktürel dalgalanmalardan olumsuz olarak etkilenebilmektedirler (Akgemci, 2008: 9).

Tüm bunlar değerlendirildiğinde stratejik yönetimin, kuruluşa çevresel etkenleri de değerlendirerek geleceğe dair bir yol çizmesini sağladığı söylenebilir. Kuruluşlarda stratejik yönetimin uygulama sürecinde sahip olunan kaynaklar en etkili ve verimli bir şekilde kullanılmaktadır. Mevcut olan ekonomik, fiziki ve insan kaynağının analizleri yapılarak etkin ve verimli kullanılması sağlanmaktadır (Torlak ve Uzkuurt, 1999: 249).

Bu sayede kuruluşlar daha az maliyetle ya da daha az sayıdaki insan gücü ile belirledikleri hedefleri gerçekleştirme imkânı bulmaktadırlar. Kuruluşları yöneten üst yönetimin başarılı olmasında stratejik yönetimin önemi büyüktür. Stratejik yönetim sayesinde üst yöneticiler, kuruluşun vizyonunu belirleyerek geleceği şekillendirmektedirler.

Genel olarak değerlendirildiğinde stratejik yönetimin uygulandığı kuruluşlara şu katkıları sağlayacağı söylenebilir (Aşgın, 2008: 11-12, Akgemci, 2008: 9): Strateji yönetim sayesinde kuruluşlar belirsizlikten kurtularak, değişimlerden daha az etkilenirler. Üst yöneticiler stratejik yönetim sayesinde kuruluşa yön verme imkânı bulurlar. Çevrenin değerlendirmesini yaparak, çevresel değişikliklere karşı alacağı tedbirleri bilir ve hazırlıklı olur. Kuruluş kendini tanıma imkânı bulur. Güçlü ve zayıf yönlerinin bilincinde olur.

Dolayısıyla alacağı kararlarda daha doğru karar alma imkânı oluşur. Kuruluşun dışındaki faktörlerden kaynaklanan tehdit ve fırsatları görme imkânı bulur ve buna göre pozisyonunu belirler. Belirlenen misyon ve vizyonun ortak çalışmayı gerektirmesinden ve belirlenen stratejinin kuruluşa yön vermesinden dolayı alt seviyedeki birimler arasında da koordinasyon oluşur. Kaynakların etkili tahsis edilmesi imkânı oluşur. Kuruluşlar stratejik yönetim ile gerçekleştirilebilir hedefler belirlerler. Değişimlere kolay uyum sağlayacak örgütsel kültürün oluşmasına, stratejik yönetim imkân sağlar. Kurumsal olarak performansın artırılması ve süreç kalitesine odaklanmayı sağlar. Stratejik yönetim uygulamaları ile kuruluşlar öncelikle kendilerini tanıma imkânı bulurlar. Kendini tanıyan bir kuruluş bu sayede kapasitesini görür ve daha isabetli kararlar alır. Rakiplere nazaran alınan doğru kararlar da başarıyı getirir.

3. STRATEJİK PLANLAMA VE STRATEJİK YÖNETİM İLİŞKİSİ

Bilindiği gibi stratejik planlama bir yönetim planlaması modeli ve yaygın kullanılan bir karar verme aracıdır. Bu yönüyle stratejik yönetim ile doğrudan ilişkilidir. Kamu yönetiminde ulusal kaynakların yönetim ve denetimini gerçekleştirmek, üretim ve insan gücünün geliştirilmesinde konusunda teknolojik yetersizliği önlemek amacıyla yönelik (Bircan, 2002: 14) kullanılmaktadır.

Stratejik planlama kurumun mevcut durumunu ortaya koyan, yol gösteren bir disiplindir. Kuruluşun ne olduğunu, ne yaptığını ve niçin yaptığını şekillendiren ve bu sürece rehberlik eden temel karar ve eylemleri üreten düzenli bir çalışmadır (Narinoğlu 2008: 205).

Kuruluşun bulunduğu konumu, bu seviyeye nereden geldiğini, nereye ulaşmak istediğini, bu hedefine nasıl ulaşacağını ve neticesinde hedefini gerçekleştirip gerçekleştirmediğinin tespitine yarayan orta vadeyi kapsayan (Murat ve Bağdigen, 2008: 75) bir yönetim aracıdır. Kuruluş üst yönetimi için stratejik planlama işlevi, örgüt içi ve dışı alanlar için rekabet analizi yapılmasını sağlar. Senaryo planlamasına ortam hazırlar ve yönetim ekibine stratejik seçeneklerde koçluk yapar. Ancak strateji, tek seferlik yıllık düşünülmemelidir. En iyi kurgulanmış strateji bile gerçek dünyadaki geri bildirimleri yansıtacak şekilde iletilmeli, kaynak sağlanmalı, test edilmeli ve değiştirilmelidir (Kaplan ve Norton, 2005:6)

Esasında stratejik planlama bir yol haritasıdır ve kuruluş üst yönetimine bugünden beş veya on yıl sonra nereye gideceğini gösterir. Operasyonel planlama gibi çok spesifik olmayan çok yıllık projeksiyonları içerir. Kuruluşun hedef geleceğin projeksiyonlarına dayanarak bugünü organize etmesine yardımcı olan iyi organize edilmiş bir dizi faaliyetler bütünüdür. Bu nedenle stratejik plan, kuruluşun hem uzun vadeli hem de stratejik unsurları içeren kapsamlı bir stratejik model geliştirmesi için çok önemlidir (Athapaththu, 2016: 125).

Stratejik planlama, iç ve dış çevrenin ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan analizinin yapılarak, belirlenen misyon doğrultusunda amaçlara ulaştıracak araçların, yöntemlerin, kaynakların belirlenmesini (Övgün, 2010: 144) öngörür. Bu yönüyle kuruluşun amaçlarını, hedeflerini ve bunlara ulaşmayı mümkün kılacak yöntemleri belirlemesini gerektirir ve geleceğe dönük bir bakış açısı taşır (T.C. Başbakanlık, 2006: 7). Bu süreçte örgütün fırsat ve tehditlerini göz önünde bulundurarak geleceğe yönelik planlar yapıp buna yönelik uygulamalar öngörerek örgütsel etkinliği artırmaya çalışır (Yüksel, 2002: 31). Şimdi stratejik planlamanın stratejik yönetimle ilişkisini daha ayrıntılı inceleyelim.

3.1. Stratejik Yönetimde Planlamanın Yeri ve Önemi

Stratejik yönetim ve stratejik planlama kavramları zaman zaman birbiriyle karıştırılmakta ve birbirlerinin yerlerine kullanılmaktadır. Stratejik planlar, stratejik yönetim kapsamında oluşturulmakta olup, bu planlar sayesinde örgüt, mevcut problemleri doğrultusunda ve kendi dışında gelişen çevresel faktörlere göre geleceğe yönelik faaliyetlerini planlamaktadır. Stratejik yönetim, aynı niteliklerin paylaşıldığı süreklilik gösteren esaslar üzerinde örgütün yönetimi ile alakalı daha geniş kapsamlı süreci ifade ederken, stratejik planlama ise geleceğe yönelik amaçların ve önceliklerin belirlendiği ve eylemlerin planladığı bir süreç olarak ifade edilebilir.

Dolayısıyla stratejik planlama, stratejik yönetime göre daha dar kapsamlı ve stratejik yönetimin ilk aşaması olarak değerlendirilebilir. Stratejik planlamada, alınacak kararlarla hızlı değişimlerin yaşandığı belirsizlik ortamında, değişimlerin yönünü tayin etme veya belirsizlik ve değişikliklerin olumsuz taraflarından en az seviyede etkilenilmesi hedeflenmektedir (Lamba, 2014: 84).

Stratejik yönetim anlayışının bilimsel olarak çıkış noktasını, yönetim unsurlarından biri olan planlamanın önem kazandığı dönem olarak belirtilebiliriz. 1950’lerde geleceğin düşünülmesi önem kazanmaya başlamış ve geleceğin tasarlanabilmesi için planlama süreci öne çıkmıştır. 1980’lerde izlenecek yolu açıkça tanımlayan ve stratejiler üreten bir mekanizma niteliğindeki stratejik yönetim süreci başlamıştır (Pamuk vd. 1997: 15). 1950’li yıllarda sonra stratejik planlama işletmelerde uygulanmaya başlamıştır. Özellikle ikinci dünya savaşından ekonomik olarak büyüyen ve genişleyen işletmeler geleceğe yönelik daha planlı ve öngörülü çalışmalar yürütmeye başlamışlardır. Stratejik planlamaya ilişkin olarak 1962 yılında Alfred Chandler tarafından Yapı ve Strateji isimli yayımlanan eserde bir örgütün strateji kurgusu ile örgütlenme yapısı arasındaki ilişki incelenmiştir (Gürer, 2006: 73).

Diğer önemli bir eser Ansoff’un 1965 yılında yayımlanan Kurumsal Strateji adlı kitabıdır. Igor Ansoff, eseri ile işletme bilimi açısından stratejik planlamanın teorik temellerini oluşturmuştur. Ansoff tarafından örgütlerde uzun vadeli planlamaya analitik bakış açısı getirilerek, öncelikli amaçların tespit edilmesi ve bu amaçlara yönelik stratejiler belirlenmesine odaklanılmıştır. Rakiplerin düşünceleri, faaliyetleri olası durumlarda hareket tarzlarını dikkate alınarak daha dinamik analiz yöntemi benimsemiştir (Ülgen ve Mirze, 2004: 36).

1970’lere gelindiğinde özel sektörde stratejik planlama faaliyetleri artmış, örgütler için planlama hedeflere ulaşmanın yolu olarak görülmüştür. 1980’li yıllarda ise stratejik planlama kamu kesiminde de kabul görmüştür. Zaman içerisinde stratejik planlamaya yönelik yapılan eleştiriler neticesinde, toplam kalite yönetimi, dengeli kartlar yöntemi gibi yeni geliştirilen modeller stratejik planlamaya alternatif olarak çıkmıştır (Erkan, 2008: 7). Ancak zaman içerisinde oluşturulan yasal düzenlemelerle, kamu kurumlarının birçoğunda stratejik planlama zorunlu hale getirilmiş ve kuruluşların stratejik yönetim süreçlerinin en önemli aracı olmuştur.

3.2. Stratejik Planlamanın Özellikleri ve Kuruluşlara Faydaları

Bilindiği gibi stratejik plan, kamu kurum ve kuruluşlarının orta ve uzun vadeli amaçlarını, temel ilke ve politikalarını, hedef ve önceliklerini, performans ölçütlerini, bunlara erişmek için takip edilecek yöntemler ile kaynakların dağılımlarını içerir (5018 Sayılı KMYKK m.3). Bu süreçte, kuruluşun amaçlarının belirlenmesiyle alternatif stratejiler geliştirilir ve belirlenen amaçlara ulaşmada kullanılacak stratejiler ortaya konur (Yüzbaşıoğlu, 2004: 93).

Burada stratejik planlama, kuruluşun bulunduğu yer ile hedeflediği yer arasındaki yolu tarif eder. Dolayısıyla kuruluşun amaçlarını, hedeflerini ve bu hedeflere ulaşma imkânı sağlayacak yöntemleri içermesini gerektirir. Uzun dönemli ve geleceğe yönelik bir bakış açısına sahip olan stratejik planlama kuruluş bütçesinin hedeflerini ifade edecek bir şekilde hazırlanmasına, mevcut kaynakların önceliklere göre paylaşılması ve hesap verme yükümlülüğünün getirilmesine imkân sağlamaktadır. Bu çerçevede stratejik planlamanın sahip olduğu özellikleri şu şekilde ifade edilebilir (DPT, 2006: 7, 8):

Stratejik planlama, girdilerin değil ulaşılmak istenilen sonuçların planlamasıdır. Stratejik planlama değişim planlaması olup, değişimin hedeflenen yönde olabilmesi için çabalamaktadır. Dinamik aynı zamanda geleceği yönlendirici bir özelliğe sahiptir. Değişen şartlara uyulanabilmesi

için düzenli olarak gözden geçirilmesi gerekmektedir. Stratejik planlama gerçekçi olup, istenilen ve ulaşılabilir gelecek için yol gösterir. Stratejik planlama kuruluşun kendisini tanıması, neleri ne için yaptığını değerlendirebilmesi ve bunlara rehberlik edecek kararları almasına ve buna göre faaliyette bulunulmasına olanak sağlayan kaliteli bir yönetim aracıdır. Stratejik planlama sonuçların izlenmesi, değerlendirilmesi ve denetlenmesine imkân sağladığından hesap verme sorumluluğuna temel teşkil eder.

Stratejik planlama her düzeydeki personelin ortak çabası, katkısı ve desteklenmesi ile katılımcı bir yaklaşımla oluşturulmaktadır. Kısa dönemli bir planlamadan ziyade uzun dönemli bir yaklaşımdır. Kuruluşun değişik yapı ve ihtiyaçlarına göre uyarlanabilen esnekliğe sahiptir. Stratejik planlamanın sadece bütçe odaklı olmayıp, bütçeyi yönlendirmesi gerekir. Bu özellikler de ortaya koymaktadır ki ister özel bir işletme olsun ister bir kamu birimi olsun, bir örgütün modern dünyada entropiye uğramaması için stratejik planlama yapması şarttır. Bu planlama yukarıdaki özellikleri sağladığı ölçüde başarılı ve eylem alanında uygulanabilecek bir plan haline gelecektir. Stratejik planlama, çağımızda her kavramın bilgiye ve akla dayandırıldığı düşünülürse aklın ve bilginin örgüt yönetimine katılmış halidir. Hizmette kalite ya da kârda maksimizasyon arayan her örgüt stratejik planlama yapmak durumundadır.

Bu özelliklere sahip stratejik planlamanın kuruluşlara sağladığı önemli faydaları da şu şekilde belirtebiliriz (Gürer, 2006: 96-97, Mucuk, 2013: 139, Narinoğlu, 2007: 209):

Stratejik planlama, etkili stratejiler geliştirerek daha uzun vadeli düşünmeyi sağlar. Stratejik planlama, belirlenen ortak hedefler doğrultusunda kaynakların verimli kullanımını sağlar ve kuruluşun takip edeceği yolu açar. Stratejik planlama, kuruluşun önceliklerini belirler ve bu öncelikler arasında hangisine yoğunlaşması gerektiğine yardım eder. Stratejik planlama, alınan kararların beklentileri karşılmasını sağlar. Stratejik planlama, karar verme sürecinde temel oluşturularak daha sağlıklı kararların alınmasını sağlar. Stratejik planlama, kuruluşta birimler arası uyum sağlanması, takım çalışmasını, bilgi ve fikir paylaşımı ile işbirliğinin geliştirilmesine destek olur. Stratejik planlama, önemli sorunların çözümünde kolaylık sağlar. Stratejik planlama, kuruluşun tüm kaynaklarının yerinde kullanılmasını sağlayarak performansın artmasını sağlar. Stratejik planlama faaliyetlerin daha iyi koordine edilmesini sağlar. Stratejik planlama, gelişen çevresel şartlara kuruluşun daha kolay ve hızlı uyum sağlamasına yardımcı olur. Stratejik planlama denetleme ve izlemenin daha kolay yapılmasını sağlar. Stratejik planlama yöneticiye uzun vadeli düşünme alışkanlığı kazandırarak ileriye görme kabiliyetini geliştirir. Etkinlik ve verimliliği artırır, hizmet kalitesini yükseltir. Her ne kadar yukarıda stratejik planlamanın faydaları sayılmış olsa da, bütün kuruluşlarda stratejik planın ilk uygulamaları ile bunların sağlanacağına dair bir garanti verilemez. Stratejik planlama işlemler, kararlar ve araçlardan oluşan bir bütündür. Bu süreçte özellikle üst yöneticiler ve planlamacılar planın nasıl uygulanacağı konusunda duyarlı olmalıdırlar. Plan, ilgililer tarafından sahiplenilerek desteklendiğinde ve duyarlı bir şekilde uygulandığında başarı getirir.

3.3. Etkin Stratejik Planlama Sürecinin Aşamaları

Esasında literatürde plan, rakamlandırılmış ve yazılı olarak hazırlanmış bir öngörüdür. Strateji ise bazen yöneticinin zihninde olabilir. Stratejiler yazılı hale geldiklerinde de stratejik yönetimin en

önemli aşaması olan stratejik planlama olarak adlandırılırlar. Kurumun çevresi ve gelişimi ile ilgili olan plan, bu bakımdan strateji ile benzerlik göstermektedir (Sevinç, 2014: 229, 230). Bu yönüyle stratejik planlama, işletmeler ve kamu kurumları için ellerinde bulunan mevcut kullandıkları kaynaklar ile gerçekleştirdikleri faaliyetler ve neticesinde elde ettikleri çıktı ile hizmetlerin sonucunda neler olacağına tespit edildiği bir süreçtir. Kamu kurumları için kamu mali yönetimi açısından stratejik planlama, üst siyasi makam tarafından hesap verme sorumluluğu üstlenilen, siyasi tercih ve seçimlerin idareler tarafından uygulanacak yöntemlere dönüştürülen faaliyetlerdir (Songür, 2008: 63, 64).

Stratejik planlama birbirini takip eden ve belirli süreçlerden oluşan sistemli bir yapıdan oluşmaktadır. Hazırlık çalışmalarının iyi yapılması, mevcut durumun ortaya konularak hedeflerin belirlenmesi, alternatif stratejilerin oluşturulması planlamanın başarıya ulaşması bakımından önemlidir. Bu süreçte kuruluşun nerede olduğu, nereye nasıl ulaşacağı ve neticesinde ulaşım ulaşmadığı sorularına cevap aranır. Stratejik planlamanın süreci; durum analizi (GZFT), misyonun belirlenmesi, vizyonun belirlenmesi, temel değerler, stratejik amaç ve hedeflerin oluşturulması, faaliyetler ve projeler, izleme ve değerlendirme ve performans başlıkları altında incelenecektir.

-Durum Analizi (GZFT): Durum analizi “bir işletmenin stratejik durumunu değerlendirmede kullanılan basit fakat güçlü bir araç” (Hussey 2002: 43) olarak tanımlanmaktadır. Yine başka bir tanımda durum analizi, işletmenin zayıf ya da güçlü yönlerinin tespit edilmesi ve dış çevreden kaynaklanan fırsatların ya da tehditlerin analizinin yapılması (Hoskisson 1999: 34) olarak tanımlanmaktadır. Stratejik planlama sürecinde durum analizi ilk adım olup, bu süreçte neredeyiz sorusuna cevap aranır. Geleceğe yönelik hedef, amaç, stratejiler geliştirebilmek için kuruluşun öncelikle, mevcut haliyle ne tür kaynaklara sahip olduğunu ya da ne tür eksikliklerinin olduğunu, kendisi dışındaki olumlu veya olumsuz meydana gelebilecek gelişmeleri göz önünde bulundurması gerekir. Sağlıklı yapılacak durum analizi ile kuruluş kendisini ve çevresini daha iyi tanıyacaktır (DPT, 2006: 15). Bu süreçte önemli bir konu çevrenin incelenmesidir. Sürekli değişim içerisinde olan çevre, kuruluşları da değişime zorlamaktadır. Yaşanan her değişim, kuruluşlara fırsatlar oluşturduğu kadar tehditler de oluşturmaktadır. Dolayısıyla geleceğin doğru tahmin edilmesi için çevresel şartların iyi irdelenmesi gerekir (Gül ve Kırılmaz, 2013: 118). Kuruluşun kendi iç çevresinden kaynaklanan üstün yönleri ve zayıflıkları ile dış çevresinden kaynaklanan fırsatlar ve tehditlerin tespit edilerek gerekli değerlendirmesinin yapılması ile durum analizi çalışması başlatılır. yapılır. Bu durum analizi çalışmasına SWOT (strengths, weaknesses, opportunities, threats) analizi ya da Türkçeye geçmiş haliyle GZFT analizi de diyebiliriz. Bu analiz, kuruluşun hem kendi iç durum değerlendirmesinde, hem de dış durum değerlendirmesinde kullanılan bir analiz tekniğidir. Güçlü yönler, iç analizin neticesinde ortaya çıkan rakiplere karşı üstünlük sağlayabilecek varlık ve yeteneklerdir. Zayıf yönler, mevcut varlık ve yeteneklerin rakiplerinkine nazaran düşük olduğu durumu ifade etmektedir. Fırsatlar, dış çevre analizi neticesinde kuruluş için olumlu neticeler oluşturabilecek unsurlardır. Tehditler ise, kuruluşun varlığını devam ettirmesine engel oluşturabilecek ya da rakiplerine karşı üstünlüğünü kaybedebilecek çevredeki değişimler neticesinde ortaya çıkabilen istenmeyen durumlardır (Ülgen ve Mirze, 2004: 160, 161). Bu analiz yöntemi, farklı sistem ve yapıların çevrelerinde sahip olduğu kaynak ve yeteneklerin verimli bir şekilde kullanımına imkân sağlayan bilgileri elde etmek için kullanılan bir araç olarak geliştirilmiştir (Uçar ve Doğru, 2005).

-Misyona Belirlenmesi: En kısa tanımıyla misyon bir kuruluşun varlık sebebinin ifade eden, amacını açık bir şekilde ifade eden kavramdır (Karaman, 2005: 42). Her kurum farklı işlevler adına kurulmuş olsa dahi misyonun belirlenmesi kurum adına hayati önem taşır Çünkü misyon o kurumun varlık nedenidir. Uzun vadede ne tip görevler üstleneceği misyonu ölçüsünde ele alınmaktadır (Çiğdem, 2007: 36). Misyon kuruluş için “niçin varız” sorusuna yanıtıdır (Akgemci ve Güleş, 2009: 13). Kavram ilk kez 1933 yılında bir Japon firmasında şirket misyonu oluşturularak çalışanlarına yazılı olarak iletilmiştir (Karaman, 2005: 41). Misyon, kuruluşun kendisine bakış açısını, hangi tür işler yaptığını, hangi iş kolunda faaliyet yürüttüğünü ya da ne türde hizmet ürettiğini, tüketici kitlesinin kimler olduğunu, ne tür teknolojiye ihtiyaç duyulduğunu ortaya koyar. Stratejiyi daha somut hale getirip uygulanmasına yardımcı olur (Eren, 2005: 20). Misyon kuruluş için varlık nedeni olup, üst yönetim ve planlamayı yapan ekip tarafından belirlenir. Plana yol gösterici mahiyette olan misyonun müşteriler, ürünler ya da hizmetler, teknoloji, yer, ilkeler, toplumsal imaj ve öz benlik gibi unsurlara sahip olması gerekir (Murat ve Bağdıgen, 2008: 84). Ayrıca misyon kuruluşun ne olduğunu, nereye ulaşmak istediğini tarif etmeli, bir takım tehlikelerden uzaklaştırarak yeterli yaratıcı büyümeye müsaade etmeli, kuruluşun diğer kuruluşlardan farkını belirtmeli, ölçülebilir olmalı, herkes tarafından kolayca anlaşılabilir benimsenmeli, motive edici ve heyecan verici olmalıdır (Karaman, 2005: 41-43).

-Vizyonun Belirlenmesi: Vizyon, gelecekte gerçekleştirilebilecek amaç ve hedeflerin ifade edilmesidir. Başka bir ifade ile vizyon, kuruluşun ulaşmak istediği geleceğin resmidir (Aktan, 2008: 5). Yani vizyon inşa edilebilecek geleceği görebilmektir. Gelecekte başarıyı yakalamak için onu iyi görebilmek gerekir (Ertuna, 2008: 62). Vizyon ile mevcut gerçekler ile gelecekte beklenen koşulları birleştirerek, kuruluş için istenilen bir gelecek imajı oluşturulur (Koçel, 2005: 130). Vizyon, gelecekle ilgilidir ve belli bir zaman süresini kapsar. Aynı zamanda değişim ve yeniden yapılanma planlayan bir kuruluşta üst yönetim açısından bir referanstır. İyi oluşturulmuş bir vizyon, rehber görevi görür, insanları motive ederek geleceğe yönlendirir (Ülgen ve Mirze, 2004: 69, 70). Vizyonun en önemli işlevi çalışanlara gelecekte rehberlik etmesidir. Onlara amaçlarına ulaşmak için nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin yol gösterir. Kuruluşta çalışanları belirli ilkeler çerçevesinde hedeflere yönlendirerek onların birçok verimsiz iş yapmasına engel olur. Vizyonu bulunmayan bir kuruluş, rotası bulunmayan bir gemi gibidir. Vizyonun varlığı, kuruluşu işbirliğine, yaratıcılığa ve rasyonel davranmaya yönlendirir, vizyonun olmaması ise kuruluş ve çalışanları kaosa ve başarısızlığa iter (Ülgen ve Mirze, 2004: 179). Vizyon kuruluşta çalışanların verimliliğinin artmasına yönelik itici güç oluşturma ve işbirliğinin oluşması bakımından katkı sağlar. Vizyon, çalışan ile bütünleştiğinde, çalışanı motive edecek ve onun performansının artmasını sağlayacaktır. Böylece en iyiyi yapmaya çalışacak ve yaratıcılığını ortaya çıkararak belirlenen amaçlara ulaşmak için daha çok çaba sarf edecektir (Doğan, Hatipoğlu, 2009: 84). Vizyon tespiti yapılırken, kuruluşun ideal geleceğinin ne olduğu, çalışanlar ve yararlanıcılarca kuruluşun nasıl algılanmak istendiği ve hesap verme sorumluluğuna sahip siyasi ve idari otoritelerin nasıl bir gelecek beklediği sorularına cevap aranır. Ayrıca güçlü bir vizyonun idealist olması, özgün olması ve çekici olması gerekir. Yine vizyon kısa ve kolay hatırlanabilir olmalı, ilham verici ve iddialı olmalı, ideali tanımlayıcı olmalıdır (DPT, 2006: 29). Kuruluşlarda vizyon ve misyon birbirine benzemekte yada aynı olabilse de bu kavramlar oldukça farklıdır. Misyon şu anda var olan durumu ifade ederken, vizyon gelecekte olunması istenilen durumu ifade etmektedir. Misyon davranış biçimi ile ilgili iken, vizyon amaçlar ile ilgilidir. Öncelikle misyon olmalı ki istenilen hedefe, vizyona ulaşılabilirsin (Doğan, 2002: 145). Vizyonda, kuruluşun geleceğinin planlanmasına odaklanılırken, misyonda kuruluşun mevcut

durumu ve varlık sebebi üzerine durulur. Misyon, vizyonun oluşturulmasında önemli bir yer tutar. Misyona göre daha geniş bir kavramdır. Kuruluştaki vizyon; misyon, amaç ve hedefler ile değerlerin bir araya gelmesinden oluşur. Kuruluşun hedefe ulaşmasında değerler, yöneticiler ve çalışanlar bakımından nelerin daha önem arz ettiğini ifade eder (Ülgen ve Mirze, 2004: 181).

-Temel Değerler: Kuruluştaki yönetim şekli, anlayış ve kurumsal kurallarından oluşur. Kurumda insanlara nasıl davranılacağını, davranma ve karar verirken hangi yöntemlerin geçerli olacağını tanımlar. Çalışanların davranışlarına yön veren, onların davranışlarını etkileyen şeffaflık, eşitlik, hizmet anlayışı ve ahlaki değer gibi etik ilkelerden oluşur (Gül ve Kırılmaz, 2013: 118). Kuruluşlarda başarıyı elde edebilmek için bir takım evrensel kuralların ve değerlerin benimsenerek bunların kurumda uygulanması gerekir. Öncelikle çalışanlara değer verilmesi, en iyi hizmetin sunulmasının hedeflenmesi, iş birliğinin ve ekip çalışmasının ön plana çıkarılması ile sosyal sorumluluk anlayışına önem verilmesi gerekir. Bu değerlerin oluşması belli bir süreç alacağından dolayı öncelikle yöneticiler tarafından evrensel değerlerin tanınması ve önem verilmesi gerekir (Akgeçici ve Güleş, 2009: 13). Temel değerlere bu yönüyle kuruluşun var oluşundan itibaren süreç içerisinde yaşadığı deneyimler neticesinde sahip olduğu yazılı ve yazılı olmayan kurallar bütünü diyebiliriz. Bu değerler kuruluşun faaliyet alanına ve sunduğu hizmet türüne göre farklılıklar gösterebilir. Temel değerler kuruluşun geleceğini farklı boyutlarda etkileyebilmektedir (Murat ve Bağdigen, 2008: 87).

-Stratejik Amaç ve Hedefler: Kuruluştaki misyon ve vizyonun tespitinden sonra geleceğe yönelik stratejilere yol gösterecek ve bu stratejilerin değerlendirilmesinde etken olacak amaç ve hedeflerin tespit edilmesi gerekir. Amaçlar yapılan faaliyetlerin ne için ve ne seviyede yapıldığını tanımlayarak performans değerlendirilmesinde yardımcı olacaktır. Dolayısıyla amaç ve hedefler kesin ve ölçülebilir olmalıdır (Ülgen ve Mirze, 2004: 70). Stratejik amaçlar; kuruluşun yaptığı faaliyetler neticesinde elde etmek istediği sonuçlar (Ülgen ve Mirze, 2004: 181) ya da belirli bir zaman süreci içerisinde ulaşmak için faaliyetlerini yönlendireceği kavramsal sonuçlar olarak ifade edilebilir (Aşkın, 2006: 60). Misyon ve vizyonun etkili ve ölçülebilir hedefler olarak ifade edilebilmesini sağlarlar. Stratejik planlamanın ayrıntılarına ilişkin çerçeveyi oluşturarak bir bütün olarak kuruluşun stratejik yönünü belirlerler (Kılıç ve Erkan, 2006: 82). Politika, program, kaynakların belirlenmesi ve programların hazırlanması gibi temel kararların alınması stratejik amaçlar ile daha kolay yapılır. Stratejik amaçlar; yapılacak faaliyetlerin zamanı ve ne ölçüde yapılacağı hakkında bilgi verirler. Dolayısıyla somut ve gerçekçi amaçlar belirlemek önem ifade etmektedir (Eren, 2002: 60). Hedefler ise amaçların gerçekleştirilebilmesine yönelik yapılacaklar listesi niteliğinde olan daha özel alanlara atıf yapan alt başlıklardır. Genel olarak 3 veya 5 yıllık dönemler için belirlenen stratejilerin yaşama geçirilmesinde gerekli olan ve yıllık periyotlarda tespit edilen hedefler, ana strateji ekseninde neden sonuç ilişkileri ile birbirleri ile ilişkilidir (Güngör, 2011: 18). Hedefler, ulaşılması öngörülen çıktı ve sonuçların belirtilmiş bir zaman periyodu içinde, nitelik ve nicelik olarak ifade edilmesidir. Dolayısıyla hedefler, belirlenen amaçlara ulaşmak için gereken kısa dönemli süreçleri oluştururlar (Murat ve Bağdigen, 2008: 89). Başka bir ifade ile hedefleri, amaçlara ulaşmak için gereken kısa süreli aşama durumları şeklinde tanımlayabiliriz (Eren, 2002: 9). Kısaca hedeflere, stratejik amaçlara ulaşmak için yapılması gereken ölçülebilir faaliyetlerin ayrıntılı olarak belirtilmesi diyebiliriz. Bu kapsamda hedeflerin oldukça net, kolay anlaşılabilir ve ölçülebilir olarak tespit edilmesi gerekir. Zamanlama bakımından amaçlara göre daha kısa bir periyodu kapsayan hedefler stratejik amaçların gerçekçi olup olmadıklarının ölçülmesi

bakımından önemlidir. Stratejik planlama sürecinde “nerede olmak istiyoruz” kısmını oluşturan hedefler belirlenirken öncelikle misyon, vizyon ve amaçların değerlendirilmesi yapılır ve istenilen sonuçlara yönelik karar verilir. Bu noktada önemli olan gerçekleştirilebilir hedeflerin belirlenmesidir(Küçüksüleymanoğlu, 2008: 408).

-Faaliyetler ve Projeler: Stratejik faaliyetler/eylemler, stratejik planda bulunan hedeflere erişmek için yapılması gereken fiili uygulamalardır. Faaliyetler ve projeler stratejik planın uygulamasında kullanılan stratejilerin ve adımların detaylı bir şekilde tanımlanmasıdır (Kılıç ve Erkan, 2006: 82). Hedeflerin gerçekleştirilmesinde sorumluluğu olan birimlerin görev ve sorumluluklarının bu aşamada açık bir şekilde belirlenmesi gerekir. Stratejik planlama sürecinde kuruluş tarafından öncelik sırasına göre belirlenen hedeflerin tanımlanması yapıldıktan sonra, bu hedeflere erişmek için gereken faaliyet ve projelerin ele alınması gerekmektedir. Öncelikler belirlenirken kuruluşun yetki ve görev kapsamı dâhilinde, kalkınma planları, hükümet programları, yıllık programlar, bölgesel programlar, ekonomik programlar ile olması halinde özel düzenlemelerin esas alınması gerekir. Ayrıca, etkinlik, verimlilik, sürdürülebilirlik ve uygunluk ilkelerinin de göz ardı edilmemesi gerekir (Demir ve Yılmaz, 2010: 82). Faaliyet ve projeler kuruluşun şartlarına uygun olarak belirlenmelidir. Teorik düzeyden daha ziyade pratik olarak uygulanabilecek projelerin geliştirilmesi gerekir. Böylece stratejik amaçlara hangi faaliyetlerin yapılarak ulaşılabileceği netliğe kavuşmuş olur (Gül ve Kırılmaz, 2013: 132). Amaçlara ulaşmak için hangi uygulamaların, ne zaman, kim tarafından ve nasıl yapılacağı hususları detaylandırılarak belirlenmelidir. Bu detaylandırmalar ile birimler ve çalışanlar sorumluluklarını bilirler ve ona göre iş takvimini oluştururlar.

-İzleme ve Değerlendirme: İzleme faaliyeti, görevin amaçlandığı gibi yapıp yapılmadığının; istenilen sonuçların niceliksel ve niteliksel olarak elde edilip edilmediğinin takibinin yapılması için yönetimce devamlı olarak yapılan faaliyetlerin değerlendirilmesi sürecidir. Belirlenen amaç ve hedeflerin gerçekleştirilme sürecindeki gelişmelerin belirli aralıklarla takibinin yapılarak, raporlanarak ilgililerin değerlendirmeleri için hazır edilmesi, izleme faaliyetini oluşturur (Demir ve Yılmaz, 2010: 83). İzleme, stratejik planlama uygulamasının düzenli bir şekilde takip edilerek, derlenen bilgilerin raporlanma işlemidir. Değerlendirme işlemi ise, uygulama neticelerinin, amaç ve hedeflere göre ne ölçüde ve ne kadar uygunlukta gerçekleştiğinin değerlendirmesinin yapılmasıdır. İzleme ve değerlendirmenin etkin bir şekilde yapılması için stratejik planda belirlenen amaç ve hedefler, nesnel ve ölçülebilen göstergeler ile ilişkilendirilmelidir. Yapılan izleme ve değerlendirme faaliyeti neticesinde, stratejik plandaki amaç ve hedefler ile elde edilen neticeler karşılaştırılır. İzleme ve değerlendirme faaliyetleri kuruluşa kurumsal öğrenmeyi ve faaliyetlerin devamlı suretle geliştirilmesini sağlar. Bunun yanında hesap verebilme sorumluluğunun oluşmasına katkısı olur. İzleme ve değerlendirme olmadan hem stratejik planın uygulanmasında hem de sorumlu kişilerin hesap verme sorumluluğunun oluşturulması zorlaşacaktır. Etkin bir izleme ve değerlendirme için, uygun veri ve istatistiki bilgiler sağlanmalıdır. Stratejik planın başarısının ölçülmesinde ve değerlendirilmesinde doğru verilerin olması çok önemlidir (DPT, 2006: 45).

-Performans Göstergeleri: Kuruluşun belirlediği amaç ve hedeflerine ulaşıp ulaşmadığı ya da ne derecede başarılı olduğunun belirlenmesi, bir takım ölçütlerin varlığı ile tespit edilebilir. Süreci takip edebilmek için daha önceden planlanan amaç ve etkinlikler ile bunlar için belirlenmiş

ölçütlere ihtiyaç vardır (Küçüksüleymanoğlu, 2008: 408). Durum analizi, temel değerler, amaçlar ve hedefler doğrultusunda oluşturulan stratejik planın uygulaması neticesinde ortaya çıkan sonuçların ölçülüp, daha önceden tespit edilen stratejik amaçlar ve hedeflerle ne ölçüde örtüşüğünün tespiti ise performans ölçümü ile olur (Aşgın ve diğerleri, 2006: 56). Tespit edilen stratejik amaç ve hedeflerine göre kuruluşun faaliyette bulunup bulunmadığı ve gelişimi, performans göstergelerinden elde edilen verilerle izlenir. Literatürde temel performans göstergeleri şu şekilde incelenmektedir (DPT, 2006: 36-38): Girdi: Beşeri, mali ve fiziksel kaynaklardan oluşur. Girdiler, ürün ya da hizmetin üretilmesi gerekli olup, ölçmeye esas teşkil eden başlangıç durumunu yansıtır. Çıktı: Girdiler neticesinde üretilen hizmet ve ürünlerin rakamsal değeridir. Her ne kadar çıktı göstergeleri ile hizmet ve malların miktarına ilişkin bilgi edinilse de, hizmet kalitesinin sağlanıp sağlanmadığı ve hizmet ve malların niteliği bakımından açıklayıcı değildir. Verimlilik: Girdi ile çıktı arasındaki ilişkiyi gösterir. Ayrıca birim çıktı başına girdi veya maliyeti ifade eder. Sonuç: Amaçlar ve hedeflerin gerçekleştirilmesi doğrultusunda, elde edilen çıktıların, ne derecede başarılı olduğu sonuç göstergeleri ile anlaşılır. Sonuç göstergeleri belirlenen amaçlar ile hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını tespit edilmesi bakımından önem arz eden performans göstergesidir. Kalite: Kuruluşun ürettiği hizmet ve malların, kullananların ya da hizmetten faydalananların beklentilerinin karşılanmasında elde edilen düzeydir.

4. TÜRKİYE'DE STRATEJİK YÖNETİM VE PLANLAMA

Toplumsal yaşamda meydana gelen değişimler gereği olarak, günümüzde gerek özel sektör gerekse de kamu kuruluşları çağa ayak uydurabilmek için değişikliklere ve yeniliklere hazır olmak durumundadırlar. Kurumsal devamlılığın sağlanması için bu artık zorunluluktur. Dünyada yaşanan siyasal ve ekonomik gelişmelerden sonra özellikle yaşanan 1929 Büyük Buhran, yönetim anlayışında büyük değişime yol açmıştır. Bu süreçte ekonomide uygulanan klasik iktisat anlayışından, müdahaleci anlayışa geçilmiştir. Bu dönemde geniş bir müdahale alanı olan devlet, özel sektöre fazla imkân tanımamış, dolayısıyla bu anlayışla birlikte devletin işlevleri ve harcamaları da artmıştır. Merkezîyetçi, hiyerarşik kuralların katı olduğu bu anlayış 1970'li yıllara kadar olan süreçte devam etmiştir. Devam eden yıllarda yaşanan mali ve ekonomik krizle birlikte her alana müdahale eden sıkı bir şekilde kurallara bağlı kamu yönetimi anlayışı yerine, daha esnek teşkilat yapılı, daha yumuşak hiyerarşik yapılı, adem-i merkezîyetçi kamu yönetimi anlayışı hakim olmuştur (Çevikbaş, 2012: 11).

Ülkemizdeki kamu yönetimi anlayışı da dünyada yaşanan bu gelişmelerden etkilenmiştir. Küreselleşme neticesinde, yaşanan gelişmeler, bilginin hızla yayılması, çeşitli uluslararası ve bölgesel kuruluşlarca yapılan düzenleme ve iyileştirme çalışmaları ve bireylerin devletten beklentisinin artması, kamu yönetimi anlayışında değişikliğe neden olmuştur. Geleneksel kamu yönetimi anlayışından yavaş yavaş uzaklaşarak etkin ve verimli olma, hesap verebilme ve katılımcılık esasının hâkim olduğu bir yönetim şekli benimsenmiştir (Kurt ve Uğurlu, 2007: 104).

Bu yeni anlayışın aynı zamanda kamu kaynaklarının yerinde kullanılmasını, şeffaflığı ve hesap verebilirliği de gerektirmiştir. Bu yöndeki tüm değişimler bireylerden başlayarak kurumsal yapıları da doğrudan etkilemiştir. Değişimler, yönetim anlayışında ve süregelen bürokratik

yapılarda tekrar yapılanmayı gündeme getirmiştir (Dinçer ve Yılmaz, 2003: 20-24). Şimdi Türkiye özelinde ve stratejik planlama kapsamında bu sürece daha ayrıntılı bakalım.

4.1. Türkiye’de Stratejik Yönetim ve Planlamanın Gelişimi

Türkiye’de modern anlamda işletmeciliğin ortaya çıkışı 1930’lu yıllardan sonra olmuştur. Fakat bu dönemde yönetim sorunları fazlaca önemsenmemiş ve yönetime ilişkin bilimsel yaklaşımlar henüz başlamamıştır. 1960’lardan sonra Türkiye’de faaliyette bulunan işletmecilerin planlama bölümleri oluşturdukları görülmekle birlikte ancak yapılan planlamaların yıllık veya daha kısa dönemleri kapsayacak şekilde olduğu söylenebilir. Özel sektör olarak ülkemizdeki uzun vadeli planlama çalışması ilk kez 1971 yılında Koç Grubu’na yapılmıştır. 1970’li yılların sonlarında ve 1980’li yılların başından itibaren ise Eczacıbaşı Grubu, Şişe Cam Fabrikaları, Yaşar Holding ve Sabancı Grubu uzun vadeli planlama çalışmaları yapmaya başlamışlardır. 1990’lardan sonra Avrupa Birliği ile yapılan Gümrük Birliği antlaşması, dış pazara ve yabancı sermayeye açılım, pazarın çeşitlenmesi, rekabet ortamının artması ve ekonomik krizler gibi yaşanan gelişmeler, işletmeleri doğru strateji belirlemeye ve uygulamaya zorlamıştır (Dinçer, 2003: 64,65).

1980’li yıllardan sonra dünya genelinde ve ülkemizde uzun yıllarca uygulanan kamu yönetimi araçlarının yeterliliğine dair tartışmalar, bu alanda yaşanan çeşitli sorunlarla birlikte artış göstermiştir. Vatandaşlara sunulan hizmetin kalitesinin yeterince artırılmaması, kamuda etkililiğin verimliliğin oluşturulamaması, istikrarlı bir biçimde refahın artırılmaması, yaşanan işsizliğin yok edilememesi ya da azaltılmaması, yıllarca süre gelen yıllık fiyat artışının istenilen seviyeye düşürülemediği gibi sorunlarla yeterince mücadele edilemediği sık sık gündeme taşınan hususlar olmuştur. Tüm bu arayışlar kamu yönetiminde daha yeni yönetim tekniklerinin uygulanmasını gündeme getirmiştir (Barca ve Balcı, 2006).

Aynı zamanda başta teknoloji olmak üzere ekonomi, sosyal ve siyasal alanda yaşanan gelişmeler, özel sektörde olduğu kadar kamu yönetimini de etkilemiştir. Özel sektörde amaç mal ve hizmet üretmek gelir elde etmektir. Kamu kurumlarında ise amaç kamu kaynaklarını daha etkin ve daha verimli kullanarak vatandaşa en iyi ve kaliteli hizmetin sunulmasıdır. Kaliteli hizmet sunulması için yaşanan gelişmelere ayak uydurulması, sürekli hizmet kalitesini artırmak için arayış içerisinde olması, vatandaşların beklentilerinin ve memnuniyetinin sağlanması gerekir. Bunların üstesinden gelinmesi için geleceğe yönelik hedeflerin tespit edilmesi, hedeflere ulaşmak için izlenecek yolun çizilmesi, başarı için şarttır. Dolayısıyla kamu kuruluşlarının da stratejik yönetim teknikleri uygulamaları gerekir (Aşgın, 2008: 47-48).

Türkiye’de bu süreçte atılan en önemli adımlardan bir tanesi 2001 yılında hazırlanan Kamu Harcamaları ve Kurumsal Gözden Geçirme Raporu’dur. Raporla yer alan reform önerileri ile Türkiye’de stratejik yönetimin temelleri atılmıştır. Bu raporda mali yönetim konularına ayrıntılı olarak değinilmiş, ayrıca stratejik karar oluşturma sürecindeki eksik yönler, uygulanacak politika ve planların bütçe ile uyum değerlendirmesi de belirtilmiştir. Bu bağlamda mali yönetimin işlerliğinin güçlendirilmesi, uygulanacak politikalar için kapasite belirlenmesi, performansın iyileştirilmesi ve yenilik stratejileri de yer almıştır. Rapor kamu mali yönetiminde yenilikler için de bir temel oluşturmuştur (Kalkınma Bakanlığı, 2015: 29).

Tamamıyla amacı elinde bulunan kaynakları daha etkin ve verimli kullanarak vatandaşa mal ve hizmet sunmak olan kamu kuruluşları, sunduğu hizmet kalitesini yükselterek vatandaşların memnuniyet derecesini artırmak için gelecekte neyi, nasıl yapacaklarının belirlemek durumundadırlar. Hem çevresel değişikliklere uyum sağlamak, hem de kendisini devamlı suretle geliştirerek verimliliğini artırmak amacıyla faaliyetlerin belli bir plan dahilinde yapılması artık bir zorunluluktur. Ülkemizde kamu sektöründen önce birçok özel sektör kuruluşunda uygulanmaya başlanan stratejik planlamanın kamu yönetiminde somut olarak gündemde yer alması 12 Temmuz 2001 ‘de Dünya Bankası (IMF) ile imzalanan 1. Program Amaçlı Mali ve Kamu Sektörü Uyum Kredi Antlaşması sonucunda olmuştur. Bu antlaşma neticesinde ülkemiz; makroekonomik çevredeki reformlar, bankacılık reformları ve kamu sektörü reformları olmak üzere geleceğe yönelik mali ve kamu sektöründeki uygulayacağı politikalara yönelik taahhüt vermiştir (Yılmaz, 2003: 77). Hem yapılan bu antlaşmanın hazırlamış olduğu zemin hem de Maliye Bakanlığı, DPT ve IMF, OECD ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların yönlendirmesi ile kamuda performansı ön plana çıkaran bütçe ve stratejik planlama uygulamaları ön plana çıkmıştır (Balcı ve Nohutçu, 2005: 617).

Bununla birlikte Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı, Uzun Vadeli Strateji ve 8. Beş Yıllık Kalkınma Planında da toplam kalite yönetimi, mali kontrol, performans denetimi ile birlikte stratejik planlama hususlarının kamu kurumlarında uygulanmaları zorunlu hale gelmiştir (Aşgın, 2006a: 9). 2002 yılı Kasım ayında yapılan genel seçimler sonrasında kurulan 58. Hükümetçe açıklanan Acil Eylem Planında da, gereken mevzuat değişikliklerinin yapılarak ulusal plan ve stratejileri ışığında kamu kuruluşları düzeyinde stratejik plan çalışmalarına başlanacağı belirtilmiştir. 4 Temmuz 2003 tarihli Yüksek Planlama Kurulunun 2004 Yılı Programı ve 2004 Mali Yılı Bütçesinin hazırlanmasına ilişkin makro çerçeve kararında, kamu kuruluşlarının ilk aşamada Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve yıllık programlarda bulunan politikalar ve makro hedefler doğrultusunda kendi stratejik planlarını hazırlamaları ve gelecek dönemlerde için kuruluş bütçesini, planda yer alan misyon, vizyon ve hedefler doğrultusunda oluşturmalarının amaçlandığı belirtilmiştir. Belirlenen bu hedef doğrultusunda, pilot uygulamalar düzeyinde stratejik plan çalışmalarına başlanmıştır (Gönültaş, 2012: 33).

Bu süreçte bir çok bakanlık stratejik yönetim esaslı projeler başlatmıştır. Maliye Bakanlığı “Sürekli Kalite Geliştirme ve Kamu Bütçeleme Sisteminin Yeniden Yapılandırılması Projesi” ni başlatmış, Milli Eğitim Bakanlığınca yurtdışı bursları verilmesi uygulamasını hayata geçirmiştir. Türkiye Sanayi Sevk ve İdare Enstitüsü’ne yardım ve çalışan işçi ücretleri, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı süne ve kıymil mücadelesi, Karayolları Genel Müdürlüğü kazaların en çok meydana geldiği noktalarının iyileştirilmesi ve takibi, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu huzur evi, yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezi hizmetleri ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi kütüphanecilik ve yayın hizmetleri alanlarında projeler yürütmeye başlamışlardır.

Bu dönemde altı farklı kurumda stratejik yönetimin bütçeleme bileşeni olan performans odaklı bütçeleme sistemi pilot olarak uygulanmıştır. Bu şekilde Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı (TÜİK), Hacettepe Üniversitesi, Karayolları Genel Müdürlüğü, Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü, İller Bankası Genel Müdürlüğü, Denizli İl Özel İdaresi ve Kayseri Büyükşehir Belediyesi’nde yani toplam sekiz kuruluştaki pilot olarak stratejik planlama çalışmaları başlatılmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2015: 26, 27). Tüm bu faaliyetler

10.12.2003 tarihinde resmi gazetede Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun (KMYK) yayımlanmasıyla hukuki zemine kavuşmuştur. Söz konusu kanun 01.01.2005 tarihinde yürürlüğe kısmen girmiş ve kamu yönetiminde stratejik planlama yasal olarak zorunlu hale gelmiştir.

4.2. Kamu Kurumlarında Stratejik Planlamada Etkinlik Arayışları

Yukarıda da belirttiğimiz gibi stratejik planlama, kamu kurumlarının daha katılımcı ve esnek bir planlama yaklaşımını benimseyerek teşkilatlarının mevcut durumu, misyonu ve temel ilkelerinden hareketle geleceğe yönelik bir vizyona sahip olmaları, bu vizyona uygun hedefler belirlemeleri ve ölçümü yapılabilir göstergeler geliştirerek, başarıyı takip etmeleri ve değerlendirmeleri bakımından bir araç olarak kullanılmasını (Güven, 2014: 66) öngörür. Kamuda stratejik planlama ise bir kamu kuruluşunun mevcut halini inceleme, muhtemel geleceğini öngörme, hedeflerini tespit etme, tespit edilen hedeflere erişmek için hangi yol ve yöntemlerin takip edileceğini içeren strateji geliştirme ve nihayetinde yapılan işlerin neticelerini (performans) ölçme aşamalarından oluşan bir süreçtir (Aşgın, 2008: 51).

Son yıllarda kamudaki mali ve idari sorunlar neticesinde, kamu kurumlarının yaptığı faaliyetleri daha planlı bir şekilde yapmalarının önemi giderek artmıştır. Ülkemizde de süreç içerisinde kamu yönetimi ve kamu mali yönetimi alanında yapılan reform çalışmaları çerçevesinde, makro seviyede bütçe hazırlanması ve uygulanması, mali disiplinin sağlanması, kaynakları etkin ve verimli bir şekilde kullanılması ve denetlenmesini gerektiren bir süreç oluşmuştur. Kamu kurumlarının hizmet sunumu planlı olarak yapması, politikalar geliştirerek, bu politikaların iş programları ve bütçelere dayandırılması ile yapılan uygulamaların etkin bir şekilde izlenip değerlendirilmesine yönelik stratejik planlama ana unsur olarak benimsenmiştir. (DPT, 2006: 1). Bu şekilde gündeme gelen stratejik planlama ile kamu kurumlarının başta mali kaynakları olmak üzere tüm kaynaklarının yönetimine ve kullanımına disiplin ve etkinlik kazandırılması amaçlanmıştır.

Ülkemizde kamu yönetimi alanında stratejik yönetim ve stratejik planlamaya ilişkin çalışmalar 2000'lere kadar genel olarak beş yıllık süreler için yapılan kalkınma planları, projeler ve yeniden yapılanmaya yönelik çalışmalar şeklinde gerçekleştirilmiştir. 1960 yılından beri uygulanmaya başlayan planlı kalkınma dönemi boyunca kamu yönetiminde gelişme sağlamak ve kamu yönetiminin sorunlarına çözüm bulmak amacıyla birtakım araştırmalar ve incelemeler yapılarak, projeler geliştirilmiştir. Uygulamaya konulan kalkınma planlarının çoğunda stratejik planlama özellikleri olmasına rağmen plarlarda belirlenen strateji ve hedeflere ulaşamamıştır (Bircan, 2003: 420).

Kamu kurumlarında stratejik planlamada etkinlik arayışlarının temelini öncelikle stratejik planlamanın hukuki boyutu oluşturmaktadır. Ciddi mesailer harcanarak hazırlanan ilgili mevzuat, en ideal planlama sürecinin gerçekleştirilmesine yönelik hazırlanmıştır. Kamu kurumları mevzuata hassa bir şekilde uydularında stratejik planlama yapım sürecinde etkinliği sağlayacaklardır. Bu durumda etkinlikte sorun planların uygulama aşamasında ortaya çıkmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi kamu kurumlarının stratejik planlama sürecine ilişkin en önemli yasal düzenleme 2003 yılında yapılmıştır. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu 24.12.2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanun, kamu kurumlarına stratejik plan hazırlamayı zorunlu hale getirmiştir. Tam anlamıyla kanunun bütün maddeleri 01.01.2006 tarihinden itibaren uygulamaya koyulmuştur.

Stratejik plan 5018 sayılı Kanun'un 3. maddesinde; “kamu idarelerinin orta ve uzun vadeli amaçlarını, temel ilke ve politikalarını, hedef ve önceliklerini, performans ölçütlerini, bunlara ulaşmak için izlenecek yöntemler ile kaynak dağılımlarını içeren plan” olarak ifade edilmiştir. Kanununun 9. maddesi, kamu idarelerinin Cumhurbaşkanınca belirlenen politika, programlar, mevzuat ve benimsenen ilkeler doğrultusunda geleceğe yönelik misyon ve vizyonlarını belirlemek, stratejik amaçlar ve ölçülebilir hedefler tespit etmek, performanslarını belirlenen göstergeler doğrultusunda ölçmek, tüm bu sürecin izlenmesini ve değerlendirmesini yapmak için katılımcı yöntemler kullanarak stratejik plan hazırlamalarını zorunlu kılmıştır. Ayrıca üst yöneticiler Bakana, yerel yönetimler de meclise karşı sorumlu kılınmışlardır.

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu 10.07.2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanununun 7. maddesinde İlçe belediyelerinin görüşlerinin alınarak belediyenin stratejik planının, yıllık hedeflerinin, yatırım programlarının ve bunlara uygun olarak bütçenin hazırlanması, büyükşehir ve ilçe belediyelerinin görev ve sorumlulukları arasında sayılmıştır. Kanununun 18. maddesinde yer alan büyükşehir belediyesinin görev ve sorumlulukları arasında, belediyenin stratejik plana göre yönetilmesi sayılmıştır. Ayrıca, belediyenin genel sekreteri ve genel sekreter yardımcılarının, hizmetlerin yürütülmesini, stratejik plan doğrultusunda yapması gerekmektedir. 22.02.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanununun 31. maddesine belirtildiği üzere, Valinin mahalli idareler genel seçimleri yapıldıktan sonra, il özel idarelerinde altı ay içinde stratejik plan hazırlama zorunluluğu bulunmaktadır. Yine il özel idaresini stratejik plana uygun olarak yönetmek valinin görevleri arasında sayılarak, stratejik planın ve performans planının bütçenin hazırlanmasına esas teşkil edeceği ve bütçeden önce il genel meclisinde görüşülerek kabul edileceği belirtilmiştir. 5393 sayılı Belediye Kanunu, 03.07.2005’ de yürürlüğe girerek uygulanmaya başlamıştır. Kanununun “stratejik plan ve performans programı” başlıklı 41. maddesi nüfusu 50.000’ in üzerinde olan belediyeler için mahalli idareler seçimleri yapıldıktan sonra altı ay içerisinde stratejik plan hazırlayarak meclise sunmayı zorunlu hale getirmiştir. Yine il özel idarelerinde olduğu gibi stratejik planın ve performans planının bütçenin hazırlanmasına esas oluşturacağı ve bütçeden önce belediye meclisinde görüşülmesi neticesinde kabul edileceği belirtilmiştir. Ayrıca belediye başkanının görevleri arasında belediyenin stratejik plana göre yönetilmesi sayılmıştır.

Bunların dışında Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik ve Kamu İdarelerince Hazırlanacak Faaliyet Raporları Hakkında Yönetmelik Kamu İdarelerince Hazırlanacak Performans Programları Hakkında Yönetmelik stratejik planlarla ilgili ayrıntılı düzenlemeleri içermekte, planların etkin bir şekilde hazırlanması için yapılması gerekenleri adım adım düzenlemektedir. Söz konusu bu mevzuata uygun hareket edildiğinde kamu kurumları stratejik planlamadan maksimum yarar sağlayabilecektir. Kamu kurumlarında stratejik planlama uygulamaları sayesinde başta yapısal ve mali sorunlar olmak kamu kesiminin sahip olduğu birçok sorunun üstesinden gelinebileceği gibi yöneticilere kazandıracığı stratejik bakış açısı ile de kurumların daha şeffaf ve başarı bir şekilde yönetilmesi sağlanacaktır. Stratejik planlama uygulamaları kamu mali yönetimine etkililik kazandırmasının yanında, kurumsal kültür ve kurumsal kimliğin gelişmesine ve güçlendirilmesine de katkı sağlayacaktır (Murat ve Bağdigen, 2008: 175).

Stratejik planların uygulanmasında etkinlik sağlanabilmesi için hukuki mevzuat kadar plan hazırlık ve uygulama süreci de büyük önem taşımaktadır. Örneğin kuruluşlar planları yaparken misyonlarını, kuruluşta, kuruluşun tüm çalışanlarını ve eylemlerini kapsayacak şekilde düzenlemelidirler. Daha fazla kâr elde edilmesi ya da daha fazla hizmet üretilmesi türünde misyonlar belirlenmesinden ziyade, yapılacak işlerin vaktinde ve kalitede bir şekilde üretilmesi türünde sonucu hizmet sayısını artıran ve bütün çalışanları kapsayan bir misyonun belirlenmesi daha doğru olacaktır (Öztemel, 2001: 60). Vizyonlarını belirlerken ise şu hususlara dikkat etmeleri gerekmektedir (Aktan, 1997: 157): Vizyon insanların davranışlarını etkileyecek nitelikte olmalıdır. Açık olmalı ve kuruluşta başarının artmasında etkili olmalıdır. Daima en iyiyi aramalıdır. Katı, kesin kurallardan ziyade, esneklik içermelidir. Belli bir kararlılıkta olmalı ve daima yeniliklere karşı açık olmalıdır. Öncelikle çalışanlara yetki devrini hedeflemelidir. Geçmiş şerefle anarak, geleceğe hazırlıklı olmalıdır. En iyiyi aramayı amaç edinmelidir.

Etkin bir stratejik planlama sürecinde planlarda yer alacak amaçların da bazı özellikler taşıması gerekmektedir (Ülgen ve Mirze, 2004: 183-185 ve DPT, 2006: 30): Belirlenecek amaçların sonuçları etkileyebilecek önemli konuları kapsamaması gerekir. Belirlenen amaçların kuruluşun başarı seviyesini yükseltecek seviyede ve gerçekçi olarak belirlenmesi gerekir. Amaçlar çalışanların kapasitelerini en üst düzeyde kullanmaları yönelik teşvik edici olmalıdır. Amaçların belirgin, ölçülebilir ve ulaşılabilir olması gerekir. Belirlenen amaçlara ulaşmak için belirli bir zaman sınırı konulmalıdır. Böylece standart belirleme ve performans değerlendirme için ölçüt oluşur. Amaçlar kuruluşun misyonu, vizyonu ve temel değerleriyle uyumlu tespit edilmelidir. Elde edilmek istenilen sonuçları açık olarak belirtmeli, ancak bu sonuçlara nasıl ulaşılabileceğinin ayrıntılarını açıklamamalıdır. Amaçlar hedefler için bir çerçeve oluşturmalıdır. - Zaman olarak orta süreli bir süreci kapsamalıdır. Belirlenen amaçlarda dış çevreden kaynaklanan önemli değişiklikler olmadığı sürece değişiklik yapılmamalıdır.

Etkili stratejik planlamada amaçların yanında hedefleri de oluştururken bazı hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Bunları da şu şekilde özetleyebiliriz (DPT, 2006: 34): Hedeflerin, kuruluşun misyonu, vizyonu ve amaçları ile uyumlu olmalıdır. Hedeflerin hangi belirgin sonuçlara ulaşmaya çalıştığı ve bu sonucu etkileyen unsurların neler olduğu belirlenmelidir. Bir amaca yönelik belirlenen hedeflerin tamamı gerçekleştirildiği takdirde, belirlenen amaca hangi seviyede ulaşılabilir olduğu öngörülmelidir. İstenilen sonuçlara ne zaman zarfında ulaşılabilir olduğu ortaya konmalıdır. Belirlenen hedeflere ulaşmak için sağlanan gelişmenin nasıl ölçüleceği ve hedefleri ölçmede hangi verilerin kullanılacağı ve nasıl elde edileceği açık olmalıdır. Kıyas için hangi unsurların belirlendiği ve ne kadar gelişmenin sağlanabilir olduğu belli olmalıdır. Stratejik amaç ve hedefler, kuruluşun gelecekte ulaşmak istediği yere, hangi yolu takip ederek ve hangi yöntemleri uygulayarak gideceğinin rotasını belirler. Kuruluşun vizyonunu gerçekleştirilmesi için neleri hangi zaman diliminde yapması gerektiğini daha somut hale getirir. Aynı zamanda kuruluşta kendi performansını değerlendirme imkânı verir. Dolayısıyla bu hususlar stratejik planlama sürecinin etkinliğini doğrudan etkiler.

Stratejik planlamada faaliyetlerde etkinliği doğrudan etkiler. Faaliyetlerle ilgili dikkat edilmesi gereken hususları da şu şekilde özetleyebiliriz (Murat ve Bağdigen, 2008: 91-92):

Etkileşim içinde olan faaliyet ve projelerin doğru yere konularak zamanlaması yapılmalıdır. Yapılacak her uygulama, belirli bir hedefin gerçekleşmesine yönelik olmalıdır. Faaliyet ve projeler

birbiri ile çakışmamalıdır. Faaliyet ve projelerin oluşturulma ve uygulanma sürecinde kuruluş, orta ve uzun vadeli beklentileri ve değişimleri de göz önünde bulunduracak bir yaklaşım sergilemelidir. Faaliyet ve projeleri yapacak birimler belirlenerek, yetki ve sorumlulukları açık olmalıdır. Uygulamada karşılaşılabilecek zorlukların giderilmesi için tedbirlerin alınması hedeflere ulaşmada önemlidir. Bu kapsamda diğer kuruluşlar ve ilgili taraflarla gerekli işbirliği ve koordinasyonun oluşturulması gerekir. Stratejik planda, stratejilere nasıl ulaşılabileceğinin adımlarını belirleyen stratejik faaliyet ve projeler, kuruluşun belirlediği hedeflere ulaşmasında önemli bir unsurdur. Dolayısıyla faaliyetlerin ve projelerin kuruluşun misyonu vizyonu, amaç ve hedefleri doğrultusunda belirlenmesi gerekir. Aksi halde kuruluşun performansı olumsuz olarak etkilenir ve başarıyı elde etmek zorlaşır.

Tüm bu hususlar değerlendirildiğinde etkinliği sağlanmış stratejik planlamanın kamu kurumlarına sağlayacağı yararlar da şu şekilde belirtilebilir (Aşgın, 2008: 53, Yılmaz, 2003: 78, 79, Narinoğlu, 2009: 216, 217, Çomaklı vd. 2007: 185):

Plan, program ile bütçe arasındaki ilişkinin güçlendirilmesine katkı sağlar. Kamu kurumlarında etkin bir yönetim ile harcama sisteminin oluşturulmasında başlangıç noktasını oluşturur. Kuruluşlarda belli bir hedefe dayalı olmayan kısa vadeli ve anlık işlerden ziyade, orta vadeli ve somut hedeflere yönelik planlama anlayışının oluşmasını sağlar. Vizyon değerlendirmesi sayesinde devamlı suretle gelişme, yeni gelişmeler doğrultusunda kendini yenileme ile hizmet kalitesinin, etkinliğin ve çeşitliliğin artırılması anlayışını getirir. Performans göstergesinin oluşturulmasının gerekliliği sebebiyle kuruluşlarca yapılacak olan her türlü planlama ve uygulama faaliyetlerinin, etkin, yerinde olma, katılımcı, şeffaf ve hesap verme yükümlülüğü ilkeleri çerçevesinde şekillenmesini sağlar. Süreçlere entegre bir şekilde denetimi ve izlemeyi daha kolaylaştırır. Sistemli bir şekilde veri toplamayı ve elde edilen sonuçları analiz etmeyi kazandırır. Katılımcı bir yönetim (yönetişim) anlayışını geliştirir.

Stratejik planlama, kamu kesimi bakımından kurumların topluma uyumunu sağlar. Strateji, toplumu değerlendirme ve ileriye yönelik tahminlerde bulunma imkanını sağlar. Kurumlara kendilerini değerlendirme olanağı sağlar. Bunun yanında, yöneticilere ne tür kamusal işlevlerinin olduğu ile ne durumda oldukları hakkında bilgiler verir. Bir bütün olarak ortak bir amaca yönelmeyi ve tutarlılığı sağlar. Stratejiler ve politikalarla faaliyetleri belirli bir alana sevk eder ve planlar bakımından belirli bir çerçeve oluşmasını sağlar. Strateji yönetimde kaliteyi artırır.

SONUÇ

Çalışmada genel olarak ele aldığımız gibi 21. yüzyıla gelen değişim rüzgarı, özel sektör başta olmak üzere kamu sektörü ve toplumun bütününe etkisi altına almış, modern toplumdan post modern topluma geçişle birlikte geleneksel değerlerin yerini, yeni değerler ve yaşam tarzları almıştır. Bu süreçte oluşan belirsizlik ve karmaşıklık beraberinde yeni sorunların ortaya çıkmasına ve kamudan beklentilerin artmasına sebep olmuştur.

Bu durum kamu yönetimi, toplum ilişkisini de değiştirmiştir (Özer, 2010: 3). 38 Yaşanan, bu gelişmeler neticesinde, ülkemizde de kamu yönetiminin değişimi devamlı tartışılan konular arasında olmuştur. Kamu hizmetlerinin daha çok etkin ve verimli bir şekilde sunulması amacıyla geçmişten günümüze kadar bu konuda, farklı isimler altında birçok çalışma yapılmıştır.

Geçmişten günümüze kadar olan süreçte toplumda meydana gelen sosyal gelişmelerin yanında ekonomik ve siyasal gelişmeler yönetim bilimini etkilemiş ve yönetim anlayışında değişimler yaşanmıştır. Tamamıyla örgütsel yapı üzerinde duran, iyi bir organizasyon yapısı ve uzmanlaşmış insan kaynağı ile veremliliği esas alan klasik yönetim teorisi zamanla yerini insan faktörünü ön plana çıkaran ve ona değer veren anlayışı benimseyen neoklasik anlayışa bırakmıştır.

Daha sonra örgütü sistem olarak ele alan ve modeller oluşturan modern yönetim teorisi ön plana çıkmıştır. Süreç içerisinde, örgütte işbirliği, sürekli olarak iyileştirme, kaliteyi artırmak için çalışmak ve müşteri memnuniyetini esas alan toplam kalite yönetimi ortaya çıkmıştır. Toplumsal yaşamda meydana gelen gelişmeler ve teknolojinin gelişmesi birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir.

Ortaya çıkan bu sorunların çözümü, insan kaynaklarının daha etkin ve daha verimli bir şekilde kullanılması, az girdi ile daha fazla çıktı edilmesi ve devamlılığın sağlanması için uygulanan yönetim sistemlerinden daha etkili ve bilimsel yönetim arayışı içerisine girilmiş ve 20. yüzyılın ortalarına doğru stratejik yönetim anlayışı ortaya çıkmaya başlamıştır. Sürekli bir şekilde gelişen dünyada, yaşanan gelişmelere ve değişime uyum sağlayabilmek, hem işletmeler hem de kamu kurumları açısından artık zorunlu hale gelmiştir.

İyi bir yönetim ile eldeki kaynakların etkin bir şekilde kullanılarak, beklentilerin karşılanması gerekmektedir. Bu süreçte stratejik yönetim, mevcut durumun iyi değerlendirilmesinin sağladığı güç ile belirsizlik içeren gelecekte, belirlenen hedeflerin gerçekleşmesi için daha az sapma payı olan uzun vadeli bir bakış açısının oluşmasına ve doğru ve sağlam adımlar atılmasına imkân sağlar (Gül, Kırılmaz, 2013: 105).

Stratejik yönetim bir kuruluşa kendini gelişen şartlara bağlı olarak yenilemesini, rakipleri ile arasındaki farkları görerek, eksik kalan yönlerinin giderilmesi ve güçlü olduğu yönlerde yetkinlik kazanmasını esas almaktadır. Bu yönetim anlayışından yoksun kuruluşlar, ellerindeki finansal semereleri ve insan kaynağını etkin kullanamamakta, alacağı kararları günlük politikalar üzerinde temellendirerek, konjonktürel dalgalanmalardan olumsuz olarak etkilenebilmektedirler (Akgemci, 2008: 9).

Tüm bunlar değerlendirildiğinde stratejik yönetim ve planlamanın kuruluşlara çevresel etkenleri de değerlendirerek geleceğe dair bir yol çizmesini sağladığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Acar. A. (2003), Stratejik Yönetim ve Kamuda Uygulanan Stratejiler. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. Sayı 6 (2003) s.1-15.
- Akdemir, B. (2010), Stratejik Yol Haritası Uygulamasının Stratejik Yönetim Bilincine Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, e-Journal of New World Sciences Academy, V.5/4.
- Akgemci T. (2008), Stratejik Yönetim. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akgemci T. ve Güleş H. K. (2009), İşletmelerde Stratejik Yönetim. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aktan C. C. (1997), Değişim ve Yeni Global Yönetim, MESS Yayın No: 257.
- Aktan, C. (2008), Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama. Çimento İşveren, Temmuz, S.4, C.22.
- Aşgın S. (2008), Stratejik Yönetim. Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayın No: 649 SGB:7.

- Aşgın S. Görgün, S. Altay Ü. (2006a), Kamuda Stratejik Planlama, İçişleri Bak, SGB Ankara.
- Aşgın, S. (2006), Ülkemizde Stratejik Planlama Kavramının Gelişmesi, Türk İdare Der., S. 451.
- Athapaththu, Hanasini (2016), An Overview of Strategic Management: An Analysis of the Concepts and the Importance of Strategic Management International Journal of Scientific and Research Publications, Volume 6, Issue 2, February 2016.p.124.
- Balcı A., Nohutçu A., (2005), Strategic Management Initiatives in Turkish Public Organizations, Çanakkale. Uluslararası Stratejik Yönetim Konf., Stratejik Yönetim Bildirileri, 23-25 Haziran.
- Barca, M. ve Balcı, A. (2006), Kamu Politikalarına Nasıl Stratejik Yaklaşılabılır. Amme İdaresi Dergisi, Cilt 39, 2006, s. 29-50.
- Bircan İ. (2003), Kamuda Stratejik Yönetim ve AB Politikaları. Kamu Yönetiminde Kalite 3. Ulusal Kongresi, Ankara: TODAİE, s.422-427.
- Bircan, İ., (2002), Kamu Kesiminde Stratejik Yönetim ve Vizyon, Planlama, Dergisi, Yıl Özel Sayısı, Ankara: DPT Yayınları, 2002, s.11-19.
- Canpolat, H. (2010), İl Düzeyinde Stratejik Planlama ve Sivas İli Uygulamalarının Değerlendirilmesi. Maliye Dergisi Sayı 159 Temmuz-Aralık 2010 s 1-21.
- Çevik, H. H. ve Göksu, T. (2000), Kamu Sektöründe Stratejik Yönetim ve Vizyon Oluşturma: Türk Emniyet Örgütü İçin Bir Model Önerisi. Türk İdare Dergisi, Yıl.72, s.428 (Eylül 2000), s.79-94.
- Çevikbaş, R. (2012), Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı ve Türkiye Uygulamaları. Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, Aralık 2012, s.9-33.
- Çiğdem, T. (2007), ‘Kamu Kurumlarında Stratejik Planlama,’ Yüksek Lisans Tezi, İTÜ FBE, İstanbul.
- Çomaklı Ş. E. Ekici K. M. Şahım T. Z. (2007), Geleceği Planlamada Stratejik Yönetim Ankara: A-C.
- Demir, C., Yılmaz, M. K. (2010), Stratejik Planlama Süreci ve Örgütler Açısından Önemi Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2010, ss.69-88.
- Dinçer Ö. (2003), Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası. İstanbul: Beta Basım.
- Dinçer Ö. ve Yılmaz C. (2003), Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma 1: Değişim Yönetimi İçin Yönetimde Değişim. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yayını.
- Doğan, S. (2002), İşletmelerde Vizyon ve Misyon Bildirisi Geliştirme ve Önemi Üzerine Bir Araştırma. Amme İdaresi Dergisi, Cilt 35 Sayı Mart 2002 s. 143-174.
- Doğan, S. ve Hatipoğlu, C. (2009), Küçük Ve Orta Boy İşletmelerde Vizyon Açıklamasının İşletmenin Performansına Etkisine İlişkin Bir Araştırma Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 2, 2009 s.81-99.
- DPT (2006), Kamu Yönetiminin İyileştirilmesi ve Yeniden Yapılandırılması ÖİK Raporu. Ankara.
- Drucker P. (1999), 21. Yüzyıl İçin Yönetim Tartışmaları. (Çev: İ. Bahçivangil) İstanbul: Epsilon.
- Durna, U. ve Eren, V. (2002), Kamu Sektöründe Stratejik Yönetim. Amme İdaresi Dergisi, Cilt 35, Sayı 1, Mart 2002, s. 55-75.
- Eren E. (2002), Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, İstanbul: Beta Yayınları.
- Eren E. (2005), İşletmelerde Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası. 7. Baskı, İstanbul: Beta Basım.
- Erkan V. (2008), Kamu Kuruluşlarında Stratejik Planlama Türkiye Uygulaması ve Başarıyı Etkileyen Faktörler Ankara Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

- Ertuna Y. (2008), *Stratejik Yönetim*. İstanbul: Okan Üniversitesi Yayınları.
- Gönültaş H. (2012), *Stratejik Planlama* (Ed. Erkan A.) Gençlik ve Spor Bakanlığı Strateji D.Bşk.
- Grant M. ve Jordan J. (20014), *Stratejinin Temelleri*. (Çev. Sart G.) Ankara: Nobel Yayın.
- Gül, S.K. ve Kırılmaz M. (2013), *Kamu Kurumlarında Stratejik yönetim*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Güngör, B. (2011), *Yerel Yönetimlerde Stratejik Yönetim Yaklaşımı: Ankara Ve Bursa Büyükşehir Belediyesinde Uygulanan Yöntemlerin Karşılaştırılması*, Y. Lisans Tezi, Selçuk Ün. SBE, Konya.
- Gürer, H. (2006), *Stratejik Planlamanın Temelleri ve Türk Kamu Yönetiminde Uygulanmasına Yönelik Öneriler*, *Sayıştay Dergisi*, 2006 Sayı 63, Ekim Aralık: 91-105.
- Güven, A. (2014), *Kamu Yönetiminde Geleceğin İnşasında Stratejik Bakış*, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Eylül 2014, s.63-80.
- Hoskisson R. and the others, (1999), *Theory and Research in Strategic Management Survey of a Pentulum*, *Journal of Management*, 25 (3), 417-456.
- Hussey, D., (2002), *Company Analysis: Determining Strategic Capability, Staregic Change*, John Wiley&Sons. Lmt., 11, 43-52.
- Kalkınma Bakanlığı (2015), *Kamuda Stratejik Yönetim Çalışma Grubu Raporu*. Ankara: KB: 2942.
- Kaplan, Robert S. And David P. Norton (2005), “Creating the Office of Strategy Management”, <https://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/05-071.pdf> (20.01.2021).
- Karaman A. (2005), *Nasıl ve Niçin Vizyon Yönetimi*; İstanbul: IQ kültür ve Sanat Yayıncılık.
- Kılıç, M., Erkan, V. (2006), *Stratejik Planlama ve Dengeli Performans Yöntemi Yaklaşımı Bir Arada Olabilir Mi? Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 77-93.
- Koçel T. (2005), *İşletme Yöneticiliği*. (Onuncu Baskı) İstanbul: Arıkan Yayınları.
- Kurt, M. ve Uğurlu, Ö. Y. (2007), *Yeni Kamu Yönetimi ve Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımının Gelişiminde Avrupa Birliği'nin Rolü: İlerleme Raporları İçerik Analizi*. Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 9 , Sayı 11, s. 81-109.
- Küçüksüleymanoğlu, R. (2008), *Stratejik Planlama Süreci*. Kastamonu Eğitim Der., Ekim, C.16/2.
- Lamba. M. (2014), *Büyükşehir Belediyelerinde Geleceğe Bakış: Stratejik Planlar Üzerinden Bir İnceleme*, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2014, C: 6, S: 2, s. 83-96.
- Meydan Larousse Büyük Lugat Ansiklopedisi (1991), İstanbul: Maydan Gazetecilik ve Neşriyat.
- Mucuk İ. (2013), *Modern İşletmecilik*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Murat, G. ve Bağdıgen M. (2008), *Kamu İdarelerinde Stratejik Planlama ve Yönetim*. Ankara: Gazi.
- Narinoğlu, A. (2007), *Yerel Yönetimlerde Stratejik Planlama ve Uygulama 1. Basım*, İstanbul.
- Övgün, B. (2010), *Devlet ve Planlama*, Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Özer, A. M. (2008), *21. Yüzyılda Yönetim ve Yöneticiler*. Ankara: Nobel Yayın.
- Özer, A.M. (2010), *Kuruluşlarda Süreç Performans ve Risk Analizi/Yönetimi*. Ankara: Adalet Y.evi.
- Öztemel, Ercan (2001), *Belediyelerde Toplam Kalite Yönetimi, Değişim Yayınları, Adapazarı*.
- Pamuk, G. Erkut H. Ülengin F. Ülengi B. Akgüç Ö. Alpay Y. Koşma H. (1997), *Stratejik Yönetim ve Senaryo Tekniği*. İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Sevinç, B. (2014), *Strateji Kavramı ve Örgütlerde Bir Yönetim İlkesi Olarak Kullanılması*. *Türk İdare Dergisi*. Sayı 479, s. 213-242.

- Songür, N. (2008), Belediyelerin Stratejik Planlama Sürecindeki Gereklilikleri Yerine Getirme Durumları Üzerine Bir Araştırma, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 17, Sayı 4, Ekim 2008, s.63-64.
- T.C. Başbakanlık (2006), Devlet Planlama Teşkilatı, Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu.
- The Kresge Foundation (2021), A Guide to Strategic Planning, https://kresge.org/sites/default/files/A_Guide_to_Strategic_Planning.pdf (10.01.2021).
- Torlak, Ö. ve Uzkurt C. (1999), Belediyelerde Hizmet Anlayışı ve Stratejik Yönetime Geçiş Kamu Yönetiminde Kalite 2. Ulusal Kongresi Eylül Ankara: TODAİE Yayın No: 296.
- Türk Dil Kurumu (2015), Türkçe Büyük Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Uçar, D., Doğru, A.Ö. (2005), CBS Projelerinin Stratejik Planlaması ve SWOT Analizinin Yeri, TMMOB 10. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, 28 Mart-1 Nisan.
- Ülgen, H. ve Mirze, K. (2004), İşletmelerde Stratejik Yönetim. 2. Basım İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Yılmaz, K., (2003), Kamu Kuruluşları İçin Stratejik Planlama Uygulaması, Sayıştay Der., Sayı: 50-51, s.67-86.
- Yüksel, F. (2002), Sürekli Değişen Kentsel Faktörler Karsısında Yerel Yönetimlerde Stratejik Planlama Gereği, Çağdaş Yerel Yönetimler, C 11, S. 1: 31-41.
- Yüzbaşıoğlu, N. (2004), 2000'li Yıllarda Strateji ve Planlama. Konya: Çizgi Kitabevi.

Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü ile Alternatif Gümrük Birliği Öncesinde Rekabet Gücünün Analizi

Analysis of Turkey's Competitiveness Before the Alternative Customs Union with Shanghai Cooperation Organization

Taner TÜMER *

Makale Geliş Tarihi / Received :21.08.2021
Makale Kabul Tarihi / Accepted :02.12.2021

ÖZET

Ülkeler arasında gerçekleşen ticaretin her iki tarafa da kazanç getireceği klasik anlayışı, ülkelerin hangi malların üretiminde uzmanlaşması gerektiği konusuna farklı açıklamalar getirmiştir. Karşılaştırmalı Üstünlük temelinde gelişen rekabet gücü kavramı, farklı ölçüm yöntemleri ile geniş bir inceleme alanı sunmuştur. Türkiye ile Avrupa Birliği arasında oluşturulan Gümrük Birliği (GB), tarafların karşılaştırmalı üstünlükleri dikkate alınmadan, sanayi mallarını kapsayan bir yapıdadır. Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ile alternatif bir Gümrük Birliği (GB) imzalaması varsayımı altında, hangi ürünlerde gümrük oranlarının sıfırlanmasının Türkiye için daha kazançlı olacağı, Balassa'nın (1965) geliştirmiş olduğu Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Endeksi yardımıyla araştırılmıştır. 2010-2015 ve 2020 verilerini kullanarak yapılan analiz sonucunda, Türkiye'nin bazı emek yoğun ve sermaye yoğun malların ihracatında bölge ülkelerine karşı açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ve olası bir GB'nin tesis edilmesi durumunda, bu ürünlere uygulanan gümrük vergisi ve eş etkili önlemlerin kaldırılmasının Türkiye'nin kazancına olacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kavramlar: *Şanghay İşbirliği Örgütü, Rekabet Gücü, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler, Gümrük Birliği*

ABSTRACT

The classical understanding that trade between countries will bring profit to both sides has brought different explanations to the subject of which goods should be specialized in the production of countries. The concept of competitiveness, which developed on the basis of Comparative Advantage, has offered a wide field of study with different measurement methods. The Customs Union (CU) established between Turkey and the European Union has a structure that covers industrial goods without considering the comparative advantages of the parties. Under the assumption that Turkey will sign an alternative Customs Union (CU) with the Shanghai Cooperation Organization (SCO), it has been researched by using the Revealed Comparative Advantage Index developed by Balassa (1965) on which products it would be more profitable for Turkey to reset the customs rates. As a result of the analysis conducted using 2010-2015 and 2020 data, it is estimated that Turkey has a revealed comparative advantage over the countries of the region in the export of some labor-intensive and capital-intensive goods, and if a possible CU is established, the removal of customs duties and co-effective measures applied to these products will be in Turkey's interest.

Keywords: *Shanghai Cooperation Organization, Competitiveness, Revealed Comparative Advantages, Customs Union*

* *Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, tanertumert@gmail.com, ORCID No: 0000-0003-3138-592X*

GİRİŞ

Türkiye 1996 yılından bu yana tesis edilen eksik Gümrük Birliği (GB) çerçevesinde Avrupa Birliği (AB) ile ticari ilişkilerini sürdürmektedir. Tarım ve hizmetler sektörlerini kapsamına almamış olması nedeniyle Türkiye aleyhine işleyen bir mekanizmaya sahip olan GB'yi hayata geçiren 6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi Kararı'nın güncellenmesi uzun zamandır dile getirilmektedir. Ne var ki AB-Türkiye ilişkilerinde ekonomik çıkarlar çoğu zaman siyasi çekişmelerin gölgesinde kalmakta ve ekonomik ilişkileri ileri taşıma niyetleri âtıl kalmaktadır. Siyasi gerginliklerin had safhaya vardığı dönemlerde, AB'nin Türkiye için vazgeçilmez bir entegrasyon olmadığı, AB üyeliğinin gerektirdiği ekonomik ve siyasi hedefler saklı kalmak kaydıyla, gerek İslam ülkeleri gerekse de Avrasya paktında yer alan ülkelerle ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilebileceği, Türk tarafınca dile getirilen bir söylemdir. İşte bu çalışmada, Türk yetkililerin işaret etmiş olduğu oluşumlardan birisi olan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ile Türkiye'nin alternatif ekonomik entegrasyonu ele alınacaktır.

Türkiye'nin ŞİÖ ile bir GB tesis edeceği varsayımından hareketle, Türkiye için hangi sektörlerde gümrük vergi oranlarının sıfırlanmasının daha kazançlı olacağı sorusu bu çalışmada cevaplanmaya çalışılacaktır. Bunun için izlenecek yol, sektörleri faktör yoğunluklarına göre sınıflandırmaya tabi tutmak ve Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (AKÜ) Endeksi yoluyla söz konusu bölge ile ihracatta hangi sektörlerde karşılaştırmalı avantajın olduğunu tespit etmek şeklinde olacaktır. Çalışmada öncelikle Türkiye ile ŞİÖ üyesi ülkelerin 2016-2020 yıllarını içeren son 5 yıllık karşılıklı dış ticaret verileri incelenerek mevcut durum analiz edilecek, daha sonra rekabet gücü ve rekabet gücünün ölçümü konusuna değinilecek ve Türkiye'nin rekabet gücünü analiz edilen literatür çalışmalarına bakılacaktır. Son olarak, 2010-2015 ve 2020 yılı dış ticaret verileri kullanılarak, Balassa (1965)'nin çalışmasında kullandığı iki farklı formülasyon yardımıyla elde edilen AKÜ Endeksi değerleri tablolaştırılarak, Türkiye'nin hangi sektörlerde karşılaştırmalı avantaja sahip olduğu araştırılacaktır. İki formül arasındaki fark, birincisinde sadece ihracat rakamları kullanılırken, diğesinde ithalat değerlerinin de denkleme dahil edilmesinde yatmaktadır. Hesaplamalar neticesinde tespit edilen avantaja sahip olunan sektörler temelinde bir GB tesis edilmesi, AB ile var olan GB'nin aksine, Türkiye'nin kazançlarını maksimize etmesini sağlayacaktır. Türkiye'nin AKÜ Endeksini hesaplayan çalışmalara bakıldığında çoğunlukla AB pazarına yönelik olduğu görülmektedir. Bu anlamda çalışma, siyasiler tarafından AB'ye alternatif olarak dillendirilmesi ve karşılaştırmalı üstünlük açısından incelenmeyen bir piyasa olması nedeniyle diğerlerinden ayrılmaktadır.

1. TÜRKİYE-ŞİÖ DIŞ TİCARETİNDE GENEL DURUM

Türkiye 1980'li yıllarda başlatmış olduğu ekonomik anlamda dışa açılma stratejisini, gerek ürün gerekse de lokasyon çeşitliliğini artırarak devam ettirmiştir. Bu durumun en açık örneği, GB'nin Avrupa Birliği ile Türkiye dış ticaretinin hacmini artırmasına rağmen, Türkiye'nin toplam ihracat ve ithalatı içerisinde AB üyesi ülkelerin payında görülen düşüşlerde görülmektedir. Bu açıdan Orta Asya ve Avrasya pazarı, Türkiye'nin hem tarihi ve kültürel bağları hem de coğrafi konumun getirdiği bağlar ile her zaman canlılığını koruyan bir alternatif olarak varlığını sürdürmüştür. Söz konusu bölge ile ticaretin artışında, ucuz emeğe dayalı Çin ürünlerinin, Rus doğalgazının ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takiben Rusya ve diğer Bağımsız Devletler

Topluluğu (BDT) üye ülkelerinin yeniden inşasında Türk firmalarının almış olduğu ihalelerin katkısı yadsınamaz.

Öte yandan ŞİÖ'nün oluüm sürecine bakıldığında, 1996 yılında Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından, üye ülkeler arasında güvenin artırılması, sınır bölgelerinin silahsızlandırılması ve bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla 'Şanghay Beşlisi' adıyla kurulan yapı, daha sonraki süreçte Özbekistan, Pakistan ve Hindistan'ın da tam üyeliğe kabulüyle, hem üye sayısını hem de hedeflerini genişletmiştir. Genişleme sürecinde 'Şanghay İşbirliği Örgütü' adını alan oluşum, terörizm, ayrılıkçılık ve köktencilikle mücadele hedeflerinin yanı sıra, kalkınma meseleleri ile ekonomik işbirliği konularına da ağırlık veren bir entegrasyon görünümü arz etmektedir. 2008 Duşanbe zirvesinde, 'ŞİÖ Diyalog Ortaklığı' adı altında, gözlemci konumunda olmayan ve örgülle diyalog kurmayan üçüncü taraflar için bir mekanizma oluşturulmuştur. Bu statü, gözlemci ülke ile misafir katılımcı statüsünün arasında bir konumda yer almaktadır. Türkiye, 2012 yılında Pekin'de düzenlenen zirvede Diyalog Ortağı statüsünü elde etmiştir. Diyalog ortaklığını içeren resmi belge, 2017 yılında alınan Bakanlar Kurulu kararı onayı ile resmiyet kazanmıştır. Diyalog ortaklığı, Türkiye ile ŞİÖ arasında, başta bölgesel güvenlik, terörle mücadele, uyuşturucu kaçakçılığı ve organize suçların önlenmesi ile ekonomik ve kültürel alanlar olmak üzere çeşitli konularda işbirliğinin geliştirilmesini öngörmektedir (www.mfa.gov.tr)

ŞİÖ'nün kısa bir tarihçesi ve Türkiye ile olan ilişkinin boyutu aktarıldıktan sonra, bu bölümde Türkiye'nin ŞİÖ bölgesi ile yapmış olduğu dış ticaretin son 5 yıllık durumu Tablo 1'de analiz edilmektedir.

Tablo 1: Türkiye'nin ŞİÖ Üyesi Ülkeler ile Son 5 Yıllık Ticareti (2016-2020, Bin\$)

	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
0-Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	5,719,130,155	9,684,629,652	-3,965,499,497
1- İçki ve Tütün	175,223,268	400,935,698	-225,712,430
2-Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler	9,164,858,172	8,621,432,097	543,426,075
3-Mineral yakıtlar,yağlar ve alkali ürünler	542,129,275	34,384,158,707	-33,842,029,432
4-Hayvansal,bitkisel katı ve sıvı yağlar,mumlar	171,320,634	2,246,298,938	-2,074,978,304
5-Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri	3,973,014,930	21,056,488,399	-17,083,473,469
6-Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar	8,244,324,865	55,226,337,253	-46,982,012,388
7-Makinalar ve ulaştırma araçları	8,431,491,019	67,869,359,831	-59,437,868,812

8-Çeşitli mamul eşya	6,677,692,883	16,538,770,347	-9,861,077,464
9-SITC'da sınıflandırılmamış eşyalar	1,975,773,974	34,623,248,778	-32,647,474,804
Toplamı	45,074,959,175	250,651,659,700	-205,576,700,525

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’de Türkiye’nin ŞİÖ bölgesi ile yapmış olduğu dış ticareti, Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması’na göre (SITC-3), 2016-2020 dönemini kapsamak üzere son 5 yıllık dönemi incelenmiştir. Tüm ürün grupları içerisinde ihracat açısından ilk üç sırayı; akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler (2), makineler ve ulaştırma araçları (7) ile başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar (6) almakta iken ithalatta ilk üç sırayı; makineler ve ulaştırma araçları (7), başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar (6) ve SITC’de sınıflandırılmamış eşya (9) almaktadır. Son 5 yıllık dönemde ŞİÖ üyesi ülkelerle yapılan ticarete kümülatif olarak 200 milyar dolardan fazla dış ticaret açığı verildiği görülmektedir. Mal grupları açısından bakıldığında sadece akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddelerde (2) fazla verilirken, diğer tüm mal gruplarında açık verilmektedir.

Hepaktan’ın (2017) çalışmasında da belirtildiği gibi, Türkiye ile ŞİÖ arasında gerçekleşen ticaretin potansiyelinin çok altında kaldığı ve artış göstermesi gerektiği ortadadır. Önemli miktarda dış ticaret açığının verildiği bölge ile olası bir GB imzalanması durumunda, daha da hassas olunması gerekmektedir. Türkiye’nin bölge ülkelere karşı avantajlı olduğu ürün grupları belirlenmez ise, bu açıklar gümrük duvarlarının kaldırılması ile katlanarak artacaktır. Bu durumun tespitinden önce, rekabet gücü kavramı ve bu gücün ölçüm yöntemlerinden birisi olan Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (AKÜ) kavramları tanıtılacaktır.

2. REKABET GÜCÜ VE AÇIKLANMIŞ KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER

Ülkeler tarihten bu yana birbirlerinin rakibi olagelmiştir. Bu rekabet en yoğun şekilde siyasi alanda yaşanmış ve bu da savaşların en temel sebebi olmuştur. Rekabetin ekonomik alana yansması, ülkeleri öncelikle içe kapanmaya ve dış ticareti engellemeye yöneltmiş daha sonra ise dış ticaretin her iki taraf için de kazançlı olacağı fikri yaygınlaşmış ve uluslararası ticaret giderek önem kazanır hale gelmiştir. Rekabet kavramı artık, dış ticarete hangi ürünün ihraç edileceği noktasında bir anlama evrilmiştir. Bir ülkenin hangi üründe rekabet gücüne sahip olduğuna yönelik araştırmalar Klasik dış ticaret teorilerini oluşturmuştur.

Rekabet gücü kavramı modern anlamda, bir ülkenin küresel ölçekte dış ticarete sahip olduğu payı göstermek için kullanılmaktadır. Firma veya endüstri düzeyinde gerçekleştirilen dış ticaret verileri, temsil edilen ülkenin ulusal rekabet gücünü ölçmede başvurulan kriteri oluşturmaktadır. Rekabet gücünün belirleyicileri ise, döviz kuru ve birim işgücü maliyetlerden oluşan fiyat unsurları ile kalite, makro ekonomik ortam, altyapı, pazarlama, teknoloji, beşeri sermaye vd. fiyat dışı faktörlerden oluşmaktadır. Rekabet gücünün ortak bir tanımı olmamakla birlikte; “hızla değişim gösteren tüketici taleplerine uyumlu, en yeni ve kalite düzeyi yüksek ürünleri en düşük fiyatlarla, en hızlı şekilde ve destekleyici hizmetlerle hedef pazarlara ulaştırmaktır” şeklinde genel bir tanım yapılabilir (Şahin, 2015, Altay, 2008)

Bugün yerleşik inanç, dış ticarete katılan tüm tarafların, bu ticaretten kazançlı çıkacağı şeklindedir. Bu inanç temellerini Adam Smith’te bulmaktadır. Smith’in geliştirmiş olduğu Mutlak

Üstünlükler Teorisi'ne göre; her ülke daha verimli olduğu ürünün üretiminde uzmanlaşarak o ürünü ihraç edecek, verimsiz olduğu ve dolayısıyla üretim maliyeti yüksek olan ürünü ise ithal edecektir. Bu teori, bir ülkenin her iki ürünü de daha ucuza üretmesi durumunda dış ticareti açıklayamadığı için, David Ricardo'nun dokunuşuyla daha kullanışlı bir modele dönüşmüştür. Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Yaklaşımı'nda; yine iki ülke ve iki ürün varsayımı altında, bir ülke kendi içerisinde karşılaştırmalı olarak hangi ürünü daha ucuza üretiyor ise o üründe uzmanlaşmalı ve o ürünü ihraç etmeli, diğerini ise dışarıdan ithal etmelidir. Bu durumda da dış ticareten elde edilen kazançlar maksimize edilecektir. Bugün modern dış ticaret teorileri büyük ölçüde karşılaştırmalı üstünlüklere dayanmaktadır fakat Ricardo'nun teorisinin eksik tarafı, dış ticarete sebep olan emeğin verim farklılıklarını açıklayamamış olmasıdır. Bu eksiklik Bertil Ohlin ve Eli Heckscher tarafından ortaya atılan, Heckscher-Ohlin Teorisi ile giderilmiştir. Teoriye göre; ülkelerce sahip olunan faktör yoğunluklarının miktar olarak farklılığı, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki farklılığı meydana getirmekte ve bu durum dış ticarete yol açmaktadır (Greeneaway, 1985; Salvatore, 1990; Seyidoğlu, 2020)

Kısacası, uluslararası iktisat literatüründe klasik dış ticaret teorileri, endüstriler arası ticareti açıklayan ve faktör yoğunluklarına bağlı olarak uzmanlaşmanın getirdiği avantajlara dayanan ürün ticaretini açıklamaktadır. Modern dış ticaret teorileri ise, ticaretin serbestleştirilmesi ve bu anlamda oluşturulacak entegrasyonların ülkeler arasında üretim yapılarında benzeşmeye yol açacağını ve endüstri içi ticaretin artacağını söylemektedir.

Gerek endüstriler arası gerekse de endüstri içi dış ticaretin nedenlerini, ülkelerin ticaret öncesi rekabetçi olduğu sektörleri belirleyerek açıklayan teorilerin yanı sıra, son yıllarda, rekabet gücünün tespitinde, gerçekleşen dış ticaret verilerini kullanan çalışmalar çoğalmıştır. Bu alanda en bilinen yöntem Balassa (1965) tarafından geliştirilen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) Endeksidir. Endeks, bir ülkenin herhangi bir sektördeki yurtiçi uzmanlaşmasını, dünya geneli ile veya herhangi bir bölgenin o sektördeki uzmanlaşmasıyla karşılaştırmaktadır. Esasında dış ticaret ülkeler arasında değil, firmalar arasında gerçekleştirilmekte, bu açıdan rekabet gücünün ölçümünde firma ya da endüstri düzeyinde yapılan ölçümler de bulunmakla birlikte, literatürde çoğunlukla toplulaştırılmış verileri ihtiva eden ülke düzeyinde analizler yapılmaktadır (Çelik, 2019; 340)

Uluslararası iktisat literatüründe ülkelerin ihracat potansiyelinin ölçülmesi için en sık kullanılan ölçütlerden birisi olan Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi (AKÜ) ilk olarak Liesner (1958) tarafından, herhangi bir ürün grubu ihracatının toplam ihracata oranı, $AKÜ = (X_{ij} / X_{nj})$, şeklinde basit bir düzeyde oluşturulmuş, daha sonra Balassa (1965) tarafından geliştirilerek, denklem 1'de görüldüğü gibi, bir ülkenin bir ürün grubundaki ihracat payının, aynı ürünün toplam dünya ihracatı içerisindeki payına bölünmesi şeklinde hesaplanmıştır.

$$AKÜ_{ij} = (X_{ij} / X_{it}) / (x_{wj} / X_{wt}) \quad (1)$$

x_{ij} ; i ülkesinin j ürünü ihracatı, X_{it} ; i ülkesinin toplam ihracatı, x_{wj} ; j ürünün Dünya ihracatı ve X_{wt} ; toplam Dünya ihracatı'nı göstermektedir. Hesaplanan endeksin alacağı değerlerin bulunduğu aralık, o ülkenin, ilgili mal grubunda, söz konusu ülke ya da bölge ile ticaretinde

karşılaştırmalı olarak rekabet durumunu ortaya koyacaktır. Balassa'nın AKÜ katsayısı 4 aşamada sınıflandırılmaktadır (Hinlopen, 2001; 13);

$0 < AKÜ \leq 1$ ise karşılaştırmalı üstünlük yoktur

$1 < AKÜ \leq 2$ ise zayıf bir karşılaştırmalı üstünlük vardır

$2 < AKÜ \leq 4$ orta derecede karşılaştırmalı üstünlük vardır

$4 < AKÜ$ ise güçlü bir karşılaştırmalı üstünlük vardır.

3. LİTERATÜR

Türkiye'nin uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünlüğünü ölçen çalışmaların çoğu Avrupa Birliği pazarına ilişkindir. Çalışmaların çoğunda Hufbauer ve Chilas'a (1974) dayanarak Yılmaz'ın (2002) yapmış olduğu, malları faktör yoğunluğuna dayanarak ayırtıran sınıflandırma kullanılmıştır. Buna göre sektörler; hammadde yoğun (RMIG), emek yoğun (LIG), sermaye yoğun (CIG), kolay taklit edilebilir Ar-Ge bazlı (EIRG) ve zor taklit edilebilir Ar-Ge bazlı sektörler (DIRG) olmak üzere beş farklı kategoriye ayrılmaktadır. Bu bölümde çoğunlukla Balassa'nın geliştirmiş olduğu formüle dayanılarak ölçülen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Endeksi (AKÜ) ile Türkiye'nin küresel ölçekte sahip olduğu avantaj ya da dezavantajı içeren çalışmalar, en yeni tarihten başlamak üzere özetlenecektir.

Kazancı ve Dikkaya (2021), çekim modeline dayalı panel veri analizi ile yapmış oldukları çalışmada, Türk Keneşi'ne dahil olan ülkelerin aralarında yapmış oldukları dış ticareti inceleyerek, alternatif bir gümrük birliği olasılığını değerlendirmişlerdir. 2000-2018 dönemini kapsayan ve yıllık veriler kullanılarak elde edilen sonuçlara göre, söz konusu oluşum içerisindeki ihracat; GSYİH ile pozitif, nüfus, olası gümrük birliği ve ortak kara sınırları ile negatif yönlü bir ilişki içerisindedir. Çekim modelinin temelini oluşturan mesafe değişkeni ise istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır.

Çelik (2019), 1995-2017 yılları arasında Türkiye ve BRICS ülkeleri arasında gerçekleşen ihracatı faktör yoğunlukları bakımından analiz etmiştir. AKÜ Endeksi ile elde edilen sonuçlara göre Türkiye, emek yoğun mallarda rekabet avantajına sahip olmakla birlikte bu avantajı yıllar içinde azalma eğilimi göstermektedir. Çalışmaya göre, Türkiye sermaye yoğun malların ihracatında da zayıf bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir.

Kalaycı (2017), Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşması imzaladığı ülkeler ile ihracatında üstünlüğe sahip olduğu ürünleri SITC Rev. 3 bazında, 2012-2016 dönemini içerecek şekilde araştırmıştır. Buna göre Türkiye; 'canlı hayvanlar ve gıda maddeleri', 'içkiler ve tütün' ile 'çeşitli mamul eşya' sınıflarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir.

Güneş ve Tan (2017), 2014 yılı verileri ile Türkiye ile Rusya'yı karşılaştırmalı olarak inceledikleri çalışmalarında, iki ülkenin Dünya'nın geri kalanına benzer oranlarda ihracat gerçekleştirdiği 14 müşterek sektör için AKÜ endekslerini hesaplamışlardır. Statik AKÜ analizine

göre, Türkiye Rusya'ya göre, hem küresel hem ikili ticarete tüm sektörlerde daha avantajlı iken, dinamik AKÜ endeksine göre, Türkiye 14 sektörün altısında, Rusya ise on birinde avantaja sahiptir.

Şahin (2016), Türkiye ve Çin'in sektörel rekabet gücünü karşılaştırmalı olarak ölçmek amacıyla, 2000-2013 dönemini imalat sanayi özelinde AKÜ endeksi ile incelemişlerdir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre; elektrik ve elektronik endüstrisinde Türkiye'ye kıyasla Çin'in rekabet gücünün, tekstil ve hazır giyim sektöründe her iki ülkenin de rekabet gücünün yüksek olduğu görülmüş, ayrıca kimyasal ürün endüstrisinde her iki ülkenin de rekabet gücünün düşük olduğu anlaşılmıştır.

Bağcı (2016), Türk imalat sektörünün uluslararası rekabet gücünü analiz ettiği çalışmasında, 1995-2014 yılları dış ticaret verilerini kullanarak, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Endeksi'nin yanı sıra, Nispi İhracat Avantajı Endeksi, Nispi İthalat Nüfuz Endeksi, Nispi Ticaret Avantaj Endeksi ve Görelî Rekabet Üstünlüğü Endeksi değerlerini hesaplamıştır. Yazar elde ettiği bulgulara göre, Türkiye'nin imalat sanayi genelinde rekabet avantajının olmadığını, ancak yiyecek ve içecek, tekstil, giyim, demir ve çelik ile otomotiv sektörlerinde rekabet gücüne sahip olduğu anlaşılmıştır.

Şahin (2015), 1992-2013 yıllarını kapsayan çalışmasında, Türkiye ve BRICS ülkelerinin öncelikle SITC teknoloji sınıflandırmasına dayanarak, faktör yoğunluğuna göre ihracat yapılarını hesaplamış, daha sonra emek yoğun malların ihracatında, Balassa'nın (1965) geliştirmiş olduğu AKÜ endeksine göre karşılaştırmalı üstünlük durumunu araştırmıştır. Türkiye, Çin ve Hindistan'ın faktör yoğunluğunun emek yoğun mallardan oluştuğu, ayrıca bu ülkelerin emek yoğun mallarda rekabet gücünün yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Yalçınkaya vd. (2014), Balassa AKÜ endeksine dayanarak, mal gruplarını ISIC Rev. 4 kapsamında sınıflandırmışlar ve Türkiye'nin Çin'e karşı rekabet gücünü araştırmışlardır. Elde ettikleri bulgulara göre, Türkiye 2013 yılsonu itibarıyla, metal cevheri madenciliği ile diğer madencilik ve taş ocakçılığı; gıda ürünleri ve içeceklerin imalatı; su temini, atık yönetimi ve iyileştirme aktiviteleri sanayiinde atığın toplanması, ıslahı ve bertaraf edilmesi faaliyetlerinde açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir.

Ekmen vd. (2013), Türkiye ve AB üyesi olmayan ülkelerin, AB(15) pazarındaki rekabetçilik durumunu Balassa AKÜ Endeksine dayanarak araştırmışlar, zaman dilimi olarak 1996-2010 arası yıllık verileri kullanmışlardır. Çalışmada, toplam ihracatta Türkiye'nin emek yoğun sektörlerinin payının tüm dönem boyunca en yüksek paya sahip olduğu fakat bu payın giderek azaldığı ve sermaye yoğun sektörler lehine bir artış olduğu görülmüştür. AKÜ analizine göre, motorlu kara taşıtları, silisli fosil unları ve benzerlerinden eşya, tuğla, kiremit, karolar vb. eşya, eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar, örme mensucat, sıhhi tesisat ve ısıtma armatürleri, meyve-sebze, giyim eşyası iç aksesuar ve giyim eşyası parçaları üç haneli sektör bazında Türkiye'nin en yüksek AKÜ katsayısına sahip olduğu sektörlerdir.

Altıntaş ve Akpolat (2013), Türkiye'nin ihracatında önemli bir yeri olan tekstil sektörünün, AB(27) pazarında rekabet gücünü ölçmek amacıyla, 2004-2011 dönemini kapsayan çalışmalarında, Balassa, Vollrath ve Karşılaştırmalı İhracat Performans (KİP) endekslerini kullanmışlar, Türkiye'nin bahse konu dönemde tekstil sektöründe karşılaştırmalı rekabet avantajına sahip olduğunu bulmuşlardır.

Karaalp (2011), Türkiye'nin hem küresel ölçekte hem de Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) pazarındaki rekabet gücünü, dokuz BDT üyesi ülke ile karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. Çalışmada, 1996-2008 dönemi için 16 ürün grubunda, AKÜ endeksi, Endüstri İçi Ticaret Endeksi (IIT) ve Ticaret Yoğunluğu Endeksi hesaplanmıştır. Analiz sonuçlarına göre Türkiye'nin, tarım ürünleri, gıda, tekstil, giyim, demir-çelik ve otomotiv ürünleri gibi imalat sanayi sektörlerinde güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Dünya piyasasına nazaran, BDT pazarında daha rekabetçi olduğu görülmüştür. Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu diğer sektörler ise; kimyasallar, ilaçlar, makine ve ulaşım ekipmanları, ofis ve telekomünikasyon ekipmanları olarak sıralanmıştır.

Serin ve Civan (2008), 1995-2005 yıllarını kapsayan çalışmalarında, Türkiye'nin Avrupa Birliği pazarında domates, zeytinyağı ve meyve suyu ürünlerinde hangi ölçüde karşılaştırmalı avantaja sahip olduğunu ve bu avantajın gelişimini incelemiştir. Çalışmada hem AKÜ, hem de Karşılaştırmalı İhracat Performans Endeksi (CEP) kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre Türkiye rakip ekonomilere kıyasla, AB pazarında meyve suyu ve zeytinyağı piyasasında yüksek oranda karşılaştırmalı üstünlüğe sahipken, domates piyasasında bir avantajının olmadığı anlaşılmıştır.

Erlat ve Erlat (2005), AB'nin genişleme süreci öncesinde, Türkiye'nin AB(15) piyasasında rekabet avantajına sahip sektörlerini AKÜ endeksi ile belirlemeye çalıştıkları çalışmalarında, 1999-2000 yılı verilerini kullanarak, hem geleneksellik endeksi hem de faktör yoğunluğuna dayalı sınıflandırmayı kullanmışlardır. AKÜ endeksi açısından, Türkiye'nin toplam ihracatında endeks değeri 1'den büyük olan sektörlerin payı % 32'dir. Bu oran tüm ülkeler arasında Belçika'da % 48 ile en üst düzeydedir. Türkiye teknolojik sınıflandırma açısından, hammadde yoğun sektörlerin hâkim olduğu ve onu emek yoğun sektörlerin takip ettiği bir yapıya sahiptir ve bu sonuçlara göre Belçika, Danimarka, Finlandiya, Yunanistan ve İspanya ile benzer performans göstermektedir.

4. VERİ SETİ, YÖNTEM VE BULGULAR

Türkiye'nin ŞİÖ üyesi ülkeler ile ihracatında mevcut rekabetçi yapısı bu çalışmada iki farklı yöntemle analiz edilmiştir. İlk yöntemde Türkiye'nin söz konusu ülkeler ile ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüğü, Kalaycı'dan (2017) esinlenilerek, TÜİK verilerinden derlenerek oluşturulan Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması (SITC) Revize 3 kapsamında 2016-2020 dönemi için incelenmiştir. Balassa'da (1965) kullanılan ilk denklem ile elde edilen AKÜ Endeksi, ilgili mal grubunda söz konusu ülke ile yapılan ihracat ve ithalat değerlerini kullanarak karşılaştırmalı üstünlüğü tespit etmektedir. Hesaplanacak endeks değerinin formülü 2 no.lu denklemde gösterilmektedir.

$$AKÜ = \ln \left[\left(\frac{X_{ij}}{X_{it}} \right) / \left(\frac{M_{ij}}{M_{it}} \right) \right] \quad (2)$$

X_{ij} ; i ülkesinin ilgili ülkeye yaptığı j malı ihracatını, X_{it} ; i ülkesinin ilgili ülkeye yaptığı toplam ihracatı, M_{ij} ; i ülkesinin ilgili ülkeden yaptığı j malı ithalatını ve M_{it} ; i ülkesinin ilgili ülkeden yaptığı toplam ithalatı göstermektedir. AKÜ değerinin 0,50'den büyük olması ilgili ürün grubunda karşılaştırmalı üstünlüğün, -0,50'den küçük olması karşılaştırmalı olarak dezavantajın

olduğunu göstermektedir. Endeks değerinin 0,50 ile -0,50 arasında olması halinde ise, karşılaştırmalı üstünlük veya dezavantaj olup olmadığına ilişkin bir karar verilememektedir.

Tablo 2. ŞİÖ Ülkeleri ile Yapılan Ticarete Türkiye'nin AKÜ Endeks Değerleri (2016-2020 Dönemi Ortalaması)

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Çin	2,42	0,62	3,38	-1,43	3,70	-1,28	-0,54	-2,17	-0,41	4,57
Rusya	1,17	1,49	-0,77	-2,84	-5,67	0,91	-0,12	4,01	5,17	-3,57
Hindistan	2,06	0,11	3,47	-1,18	2,33	0,31	0,61	1,16	0,55	5,04
Pakistan	1,61	2,51	0,69	11,47	*	0,10	-0,78	3,91	-0,36	1,04
Kazakistan	-0,47	5,95	-0,85	-3,02	3,80	2,21	-1,40	6,02	5,26	-0,92
Kırgızistan	-1,64	4,03	-5,56	7,78	*	2,24	-5,04	3,72	5,42	-6,98
Tacikistan	1,74	11,15	-3,96	10,96	*	*	-0,91	6,75	6,76	0,36
Özbekistan	-0,61	5,20	0,05	2,00	6,77	0,65	-1,22	3,84	5,63	1,73
ŞİÖ	1,30	1,00	1,90	-2,32	-0,74	0,16	-0,07	-0,08	0,92	-1,72

*Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur. * İlgili ülke ile o ürün grubunda ihracat ya da ithalat olmadığı için hesaplanamamıştır.*

Tablo 2’de Türkiye’nin açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe veya dezavantaja sahip olduğu ürünlerin AKÜ endeks değerleri, 2016-2020 döneminde 5 yıllık ortalama esas alınarak verilmiştir. Tablo incelendiğinde, Türkiye’nin ŞİÖ üyesi ülkelerle, canlı hayvanlar ve gıda maddeleri (0) ticaretinde; Çin, Rusya, Hindistan, Pakistan ve Tacikistan’a karşı karşılaştırmalı üstünlüğe, Kırgızistan ve Özbekistan’a karşı dezavantaja sahip olduğu görülmektedir.

İçkiler ve tütün (1) ticaretinde; Hindistan haricinde tüm üye ülkelere karşı, akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler (2) ticaretinde ise; sadece Çin, Hindistan ve Pakistan’a karşı karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir.

Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler (3) ticaretinde; Türkiye’nin Pakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan’a karşı avantajı sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar (4) ticaretinde; üye ülkelerin bir kısmı ile ihracat ya da ithalatın olmadığı görülmekle birlikte, Çin, Hindistan, Kazakistan ve Özbekistan’a karşı karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri (5) ticaretinde; Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan’a karşı karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bu ürün grubunda sadece Çin’e karşı dezavantajın olduğu görülmekte, geri kalan ülkelerin kararsız aralıkta kaldığı anlaşılmaktadır.

Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar (6) ticaretinde; Türkiye sadece Hindistan’a karşı karşılaştırmalı üstünlüğe sahipken, makine ve ulaştırma araçları (7) ticaretinde; Çin haricinde tüm üye ülkelere karşı karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir.

Çeşitli mamul eşya (8) ticaretinde; Çin ve Pakistan kararsız aralıkta yer alırken, diğer üyelere karşı karşılaştırmalı üstünlük yüksek boyutlardadır. Son olarak SITC’da sınıflandırılmamış eşya (9) ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüğün; Çin, Hindistan, Pakistan ve Özbekistan’a karşı olduğu görülmektedir.

Türkiye’nin ŞİÖ üyesi ülkelerle 2016-2020 döneminde toplam ticareti incelendiğinde; 0,1,2 ve 8 no.lu mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, 3,4 ve 9 no.lu mal gruplarında karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu görülmektedir. Endeks verilerine göre, 5,6 ve 7 no.lu mal grupları ile ilgili herhangi bir yorumda bulunulamamaktadır. Türkiye, makine ve ulaştırma araçları (7) ticaretinde Çin haricinde üye ülkelerin tümüne karşı avantaja sahip olmasına rağmen, ŞİÖ geneline yapılan ticaret açısından bu avantaj görülmemektedir. Bunun nedeni, Türkiye’nin ŞİÖ üye ülkeleri içerisinde Çin ile yapmış olduğu dış ticaretin oransal olarak büyük bir yer tutmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye’nin makine ve ulaştırma araçları (7) ithalatında Çin’in payı yaklaşık % 91 civarındadır.

Analizin ikinci bölümünde rekabet durumu, Balassa’da (1965) formüle edilen ve yaygın bir şekilde kullanılan, 1 no.lu denklemde gösterilen klasik açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksi ile araştırılacaktır.

Tablo 3’te mal grupları, Hufbauer ve Chilas (1974) ve Yılmaz’da (2002) kullanıldığı şekilde, faktör yoğunluğunu esas alan SITC teknoloji sınıflandırmasına göre sınıflandırılmıştır. Böylelikle Türkiye’nin ŞİÖ üyesi ülkelerle ticaretinde, hangi faktör yoğunluğunu kullanan mal gruplarında açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ve olası bir ekonomik entegrasyon durumunda hangi mal gruplarında gümrük vergilerinin sıfırlanmasının Türkiye için daha kazançlı olacağı tespit edilmiş olacaktır. Tablo 3’te görüldüğü üzere, SITC teknoloji sınıflandırması (faktör yoğunluğu) ihraç edilen mal kitlesini beş kategoriye ayırmaktadır.

Tablo 3. SITC Teknoloji Sınıflandırması ve Mal Grupları

Hammadde Yoğun Mallar	
SITC 0	Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri
SITC 2(26 Hariç)	Tarımsal Hammaddeler
SITC 3(35 Hariç)	Mineral Yakıtlar ve Mineral Yağlar
SITC 4	Hayvansal ve Bitkisel Yağlar
SITC 56	Gübre
Emek Yoğun Mallar	
SITC 26	Dokumaya Elverişli Lifler (Elyaflar)
SITC 6(62,67,68 Hariç)	İmalat Malları
SITC 8(87,88 Hariç)	Diğer Üretim Malları
Sermaye Yoğun Mallar	

SITC 1	İçkiler, Tütün ve Mamulleri
SITC 35	Elektrik Enerjisi
SITC 53	Boyacılıkta Kullanılan ürünler
SITC 55	Uçucu Yağlar, Rezinoitler, Parfümeri, Kozmetik
SITC 62	Kauçuk Eşya
SITC 67	Demir ve Çelik
SITC 68	Demir İhtiva Etmeyen Maddeler
SITC 78	Kara Taşıtları

Kolay Taklit Edilebilen Ar-Ge Bazlı Mallar

SITC 51	Organik Kimyasal Ürünler
SITC 52	İnorganik Kimyasal Ürünler
SITC 54	Tıp ve Eczacılık Ürünleri
SITC 58	İlk Haliyle Olmayan Plastikler
SITC 59	Kimyasal Maddeler ve Ürünler
SITC 75	Büro Makineleri, Otomatik Veri İşleme Makinesi
SITC 76	Haberleşme, Sesi Kaydetme ve Kaydedilen Sesi Tekrar Veren Alet

Zor Taklit Edilebilen Ar-Ge Bazlı Mallar

SITC 57	İlk Haliyle Plastik
SITC 7(75,76,78 Hariç)	Makineler ve Ulaşım Araçları
SITC 87	Mesleki, Bilimsel Ölçü ve Kontrol Cihazları
SITC 88	Fotoğraf Malzemeleri, Optik Eşyalar, Saatler

Kaynak: Hufbauer ve Chilas (1974) ve Yılmaz (2002)

Balassa (1965) Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (AKÜ) endeksine göre, bir j ürününün i ülkesi için AKÜ endeksi, ürünün Dünya ticaretindeki payıyla ilişkili olarak, ihracat içerisindeki payıyla ölçülmektedir. AKÜ endeksi incelendiğinde, payda bulunan değerler, söz konusu malın/ sektörün ulusal ihracattaki payını, paydada ki değerler ise, aynı malın/ sektörün dünya toplam ihracatındaki payını ifade ettiği görülmektedir. Endeks değerleri birden büyük ise açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğün olduğuna işaret etmektedir fakat endeksin 1'in üstünde alacağı değerler avantajın derecesini, daha önce anlatıldığı gibi, değiştirmektedir. İhracatı yapılan malların faktör yoğunlukları, ülkelerin dış ticaret performansının belirlenmesinde, rekabet avantajı ve dezavantajı

sağlanan üretim kollarının keşfedilmesinde, dış ticaret hacmi ve yapısının değerlendirilmesinde son derece önemlidir (Hinloopen ve Marrewijk, 2008; Çelik, 2019).

AKÜ endeks değerlerine geçmeden önce, söz konusu endeksin pay kısmını oluşturan, yani ülkelerin toplam ihracatlarında, ilgili faktör yoğunluğunu kullanan mal gruplarının payını veren değerler Tablo 4'te sunulmaktadır. Tacikistan ve Özbekistan'a ilişkin verilere ulaşılamadığı için, bu bölümdeki analizde söz konusu ülkeler inceleme dışında kalmıştır.

Tablo 4. Türkiye ve ŞİÖ Üyesi Ülkelerin SITC Teknoloji Sınıflandırmasına Göre Faktör Yoğunluklarının Toplam İhracatları İçindeki Payları (2010,2015,2020, %)

	Tarih	Türkiye	Çin	Rusya	Hindistan	Pakistan	Kazakistan	Kırgızistan
Emek Yoğun Mallar	2010	33.9	31.4	2.2	33.1	68.0	1.0	14.0
	2015	34.0	35.0	5.0	35.0	69.0	1.0	10.0
	2020	33.0	33.0	4.0	28.0	55.0	1.0	11.0
	Ortalama	33.6	33.1	3.7	32.0	64.0	1.0	11.6
Sermaye Yoğun Mallar	2010	26.8	7.9	7.9	13.9	1.0	13.0	9.0
	2015	22.0	8.0	11.0	13.0	1.0	14.0	8.0
	2020	25.0	7.0	11.0	15.0	3.0	14.0	4.0
	Ortalama	24.6	7.6	9.9	13.9	1.6	13.6	7
Hammadde Yoğun Mallar	2010	16.2	5.1	72.1	29.9	24.0	80.0	17.0
	2015	17.0	5.0	73.0	25.0	23.0	77.0	16.0
	2020	16.0	4.0	63.0	14.0	17.0	79.0	27.0
	Ortalama	16.4	4.7	69.3	22.9	21.3	78.6	20.0
Kolay Taklit Edilen Ar-Ge Mallar	2010	4.8	28.3	2.0	9.9	2.0	4.0	1.0
	2015	5.0	25.0	3.0	12.0	3.0	6.0	1.0
	2020	5.0	25.0	3.0	18.0	3.0	4.0	1.0
	Ortalama	4.9	26.1	2.6	13.3	2.6	4.6	1.0
Zor Taklit Edilen Ar-Ge Mallar	2010	15.2	25.7	2.7	10.5	5.0	1.0	3.0
	2015	16.0	26.0	5.0	12.0	4.0	1.0	9.0

2020	18.0	29.0	4.0	14.0	4.0	2.0	4.0
Ortalama	16.4	26.9	3.9	12.1	4.3	1.3	5.3

Kaynak: comtrade.com verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4’te Türkiye ve ŞİÖ üyesi ülkelerin 2010, 2015 ve 2020 yılı değerleri kullanılarak, ilgili yıllarda ve bu üç yılın ortalamasında, ihracatlarının içermiş olduğu faktör yoğunluklarının oranı sunulmuştur. Tabloyu ortalama değerler açısından yorumlayacak olursak, Türkiye’nin ihracatında emek yoğun malların payının baskın olduğu, sermaye yoğun malların ise ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Çin’de de ilk sırayı emek yoğun mallar alırken, ikinci sırada zor taklit edilebilen Ar-Ge bazlı mallar yer almaktadır. Rusya ve Kazakistan’ın sahip oldukları doğal kaynaklardan dolayı, ihracatlarında hammadde yoğun malların ilk sırayı alması gayet doğaldır. Hindistan ve Pakistan’da emek yoğun malların üstünlüğü görülürken, Kırgızistan’ın ihracatında nispeten hammadde yoğun malların ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5’te yer alan değerler ise aslında daha önce açıklandığı gibi, Tablo 4’te yer alan değerlerin, ilgili faktör yoğunluğuna sahip mal grubunun, toplam dünya ihracatı içerisindeki payına oranlanmasından ibarettir. Tabloda, Türkiye ve ŞİÖ üyesi ülkelerin faktör yoğunluklarına göre, 2010,2015 ve 2020 ve bu yılların ortalama AKÜ değerleri sunulmuştur.

Tablo 5. Türkiye ve ŞİÖ Üyesi Ülkelerin SITC Teknoloji Sınıflandırmasına Göre İhracatlarındaki Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükleri (2010,2015,2020)

	Tarih	Türkiye	Çin	Rusya	Hindistan	Pakistan	Kazakistan	Kırgızistan
Emek Yoğun Mallar	2010	1,73	1,62	0,10	1,73	3,4	0,05	0,70
	2015	2,0	2,05	0,29	2,06	4,06	0,06	0,59
	2020	1,93	1,92	0,24	1,5	2,9	0,05	0,6
	Ortalama	1.88	1.86	0.21	1.76	3.45	0.05	0.63
Sermaye Yoğun Mallar	2010	1,73	0,47	1,13	0,87	0,07	0,87	0,6
	2015	1,47	0,53	0,02	0,87	0,07	0,93	0,53
	2020	1,62	0,49	0,73	0,30	0,06	0,28	0,24
	Ortalama	1.60	0.49	0.62	0.68	0.06	0.69	0.45
Hammadde Yoğun	2010	0,74	0,24	3,33	1,34	1,07	3,64	0,77
	2015	0,81	0,24	3,48	1,19	1,10	3,67	0,76

Mallar	2020	1,02	0,28	3,91	0,49	0,62	2,83	0,63
	Ortalama	0.85	0.25	3.57	1.00	0.93	3.38	0.72
Kolay Taklit Edilen Ar-Ge Mallar	2010	0,29	1,62	0,11	0,52	0,12	0,24	0,06
	2015	0,31	1,56	0,19	0,75	0,19	0,37	0,04
	2020	0,30	1,38	0,16	0,13	0,12	0,30	0,01
	Ortalama	0.30	1.52	0.15	0.46	0.14	0.30	0.03
Zor Taklit Edilen Ar-Ge Mallar	2010	0,66	1,15	0,13	0,49	0,22	0,04	0,13
	2015	0,64	1,04	0,2	0,48	0,16	0,04	0,36
	2020	0,62	1,02	0,15	0,14	0,14	0,02	0,51
	Ortalama	0.64	1.07	0.16	0.37	0.17	0.03	0.33

Kaynak: comtrade.com verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5'e göre; Türkiye emek yoğun ve sermaye yoğun malların ihracatında, Çin emek yoğun, kolay taklit edilebilen ve zor taklit edilebilen Ar-Ge bazlı malların ihracatında, Rusya hammadde yoğun malların ihracatında, Hindistan emek yoğun ve hammadde yoğun malların ihracatında, Pakistan emek yoğun malların, Kazakistan hammadde yoğun malların ihracatında açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahipken, Kırgızistan'ın hiçbir mal grubunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı görülmektedir.

Endeks değerleri üstünlüğün derecesine göre yorumlanacak olursa; hiçbir ülkenin güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı anlaşılacakla birlikte, Rusya ve Kazakistan hammadde yoğun mallarda, Pakistan emek yoğun mallarda orta derecede açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Türkiye'nin ise emek yoğun ve sermaye yoğun malların ihracatında sahip olduğu açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğü zayıf bir derecededir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Modern iktisadi anlayışta, refah ölçüsü olarak, üretimde meydana gelen artışlar yani büyüme rakamları genel kabul görmektedir. Dolayısıyla, ülkelerin nihai amacı toplam çıktıyı dolayısıyla kişi başına düşen geliri mümkün olduğu kadar artırmaktır. Ulus-devlet öncesi, askeri gücün ve tahtın korunması amacı doğrultusunda gözetilen bu hedef, liberal demokratik sistemin yaygınlaşması ile hükümetlerin bir sonraki seçimleri kazanma ve iktidarı kaybetmeme amacına matuf bir şekilde bürünmüştür.

Toplam çıktıyı oluşturan bileşenlerden birisi de net ihracat olarak adlandırılan, ihracat ile ithalat arasındaki farktır. İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan küresel sistemde, GATT ve Dünya Ticaret Örgütü ile devam eden süreç, ithal ikameci politika uygulayan ülkelerin başarısızlığı ve 1980 sonrası gerek Dünya gerekse de Türkiye özelinde ihracata dayalı bir dış ticaret anlayışının

yaygınlaşması ile uluslararası ticaret önemli bir aşama kaydetmiştir. Dış ticareti kutsayan klasik teorik temellerin üzerine, gerçek verilerle hesaplanan endeksler yoluyla yeni teoriler inşa edilmiştir. İki ülkeli ve iki ürünlü varsayımların kısıtlayıcı dünyası, ürünlerin farklı kriterlere göre sınıflandırılması ve ülkelerin kısıtlama olmaksızın karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi sayesinde aşılmıştır. Bu anlamda, 1950'lerden itibaren kullanılmaya başlanan Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması (SITC) günümüze kadar dört defa revize edilerek gelmiş ve ürünleri pamuk-şarap ikileminden kurtararak, farklı boyutlarda analiz etmeyi mümkün kılmıştır. Bunlardan en yaygın kullanılan ölçüt ise, ürünleri faktör yoğunluklarına göre; hammadde yoğun, emek yoğun, sermaye yoğun, kolay taklit edilebilen Ar-Ge ve zor taklit edilebilen Ar-Ge olmak üzere, beşe ayıran yaklaşımdır.

Türkiye'nin karşılaştırmalı avantaj durumunu araştıran çalışmaların çoğunun AB piyasasına yönelik olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'nin 2010-2020 döneminde ŞİÖ pazarı ile gerçekleştirmiş olduğu dış ticaret verileri kullanılarak, hem SITC Rev. 3 bazında, hem de faktör yoğunlukları sınıflandırması ile AKÜ değerleri hesaplanarak, avantaj veya dezavantaj durumu araştırılmıştır. SITC Rev.3 sınıflandırmasına dayanan ve ithalat verilerini de kullanan formülasyonla hesaplanan AKÜ Endeks değerlerine göre, canlı hayvanlar ve gıda maddeleri (0), içki ve tütün (1), akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler (2) ve çeşitli mamul eşya (8) ürünlerinde karşılaştırmalı avantaja sahip olduğu görülmüştür. Hufbauer&Chilas (1974) ve Yılmaz'da (2002) kullanıldığı şekilde faktör yoğunluğunu esas alan, SITC teknoloji sınıflandırmasına göre hesaplanan klasik Balassa AKÜ Endeks değerlerine göre ise, Türkiye'nin ihracatta emek yoğun (%33,6) ve hammadde yoğun (%18,6) sektörlerde uzmanlaştığı ve ŞİÖ üyesi ülkelere karşı, Çin ve Hindistan'a karşı daha zayıf olmak üzere, bu sektörlerde açıklanmış karşılaştırmalı avantaja sahip olduğu anlaşılmıştır.

AB ile 1995 yılında tesis edilmiş olan GB, Türkiye'nin avantaja sahip olduğu ürün gruplarını dikkate almadan, sadece sanayi ürünlerinde karşılıklı gümrük vergi ve engellerinin kaldırılmasını içermekteydi. Tam üyelik hedefi ile çıkılan yolda, GB'nin geçici olduğu düşüncesi ile ayrıntılar üzerinde çok da durulmadığı anlaşılmaktadır. Fakat yaşanan siyasi gerilimler neticesinde tam üyeliğin çok uzak bir ihtimal olarak belirmesi ve öngörülenden uzun süren GB, bu alanda yaşanan sorunların daha çok dile getirilmesine zemin hazırlamıştır. Hem tam üyeliğin imkânsızlığının her iki tarafça üstü kapalı olarak dile getirilmesi, hem de GB' de yaşanan sorunların bir güncelleme ile giderilmesine yönelik AB tarafınca gösterilen isteksizlik, Türkiye'yi her ne kadar rasyonel olmasada, duygusal anlamda gelişen refleksler ile farklı entegrasyon arayışlarına itmektedir. Bu alternatifler arasında öne çıkan oluşumlardan birisi de Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)'dür. Çalışmada, duygusallıktan öteye gidilerek, ŞİÖ ile bir GB tesis edilmesi halinde hangi sektörlerle yönelik gümrük engellerinin kaldırılmasının Türkiye'nin daha çok lehine olacağı, Balassa (1965) tarafından geliştirilen AKÜ Endeksi yardımıyla araştırılmıştır. Buna göre Türkiye emek yoğun ve sermaye yoğun malların ihracatında açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir ve bir GB tesis edilmesi durumunda, bu ürünlerin karşılıklı ticaretinde gümrük vergileri ve eş etkili önlemler kaldırılırsa Türkiye'nin bu bölge ile ticaretten elde edeceği kazançların artacağı tahmin edilmektedir.

Kuşkusuz, Türk Devleti'nin Batı'ya yöneliminin iki yüz yıllık bir tarihi arka planı olduğu göz önüne alınacak olursa, nehrin akışını tersine çevirmenin o kadar da kolay olmayacağı ortadadır.

Zamanın ruhu, devlet başkanları seviyesinde karşılıklı ithamların dile getirilmesine ve ilişkilerin gerilmesine neden olsada, Türkiye açısından gerek ekonomik gerekse de siyasi, kültürel ve sosyal anlamda entegrasyona en layık oluşumun Avrupa’da vücut bulduğu kamuoyu araştırmalarına da yansımaktadır. Fakat ekonomik ilişkilerin tek bir pazara endekslenmemesi ve tam üyelik hayaliyle ekonomik çıkarların göz ardı edilmemesi de gerekmektedir. Bu anlamda çalışma, alternatif bir iktisadi entegrasyon durumunda Türkiye’nin kazanımlarının nasıl maksimize edileceği yolunda bir fikir sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Altay, H. (2008). “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi Kapsamında Türk Endüstrilerinin Avrupa Birliği(15) Pazarındaki Rekabet Gücü Düzeylerinin incelenmesi: 1995-2007”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21, s.215-240.
- Altıntaş, N. ve Akpolat, A. (2013). “Tekstil Sektöründe Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki Rekabet Analizi” Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(6): s.33-42
- Bağcı, E. (2016). “Türkiye’nin İmalat Sanayi Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü Analizi”. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 38 (1), 73-92. DOI: 10.14780/iibd.46308
- Balassa, B. (1965). “Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage”, The Manchester School of Economic and Social Studies, 33(2), s. 99-123.
- Çelik, A . (2019). “Ülkelerin Faktör Yoğunlukları Bakımından Rekabet Gücünün Ölçümü: BRICS-T Özelinde Karşılaştırmalı Bir Analiz”, Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 14 (55), s. 339-357. DOI: 10.19168/jyasar.512727
- Ekmen Özçelik, S. ve Erlat, G. (2013). “Turkey’s Comparative Advantages and Dynamic Market Positioning in the EU market, Topics in Middle Eastern and African Economies”, 15 (2), s. 42-70.
- Erlat, G. ve Erlat, H. (2005). “Do Turkish Exports have a Comparative Advantage with Respect to the European Union Market, 1999-2000”, Department of Economics Middle East Technical University, s. 1-17.
- Greenaway, D. (1985). International Trade Policy, London: ELBS Macmillan Publisher Ltd.
- Güneş, S. ve Tan, M. (2017). “Static and Dynamic Revealed Comparative Advantage: A Comparative Analysis of Turkey and Russia”, İktisadi Yenilik Dergisi, 4 (3), s. 22-38. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/iy/issue/30465/329113>
- Hinloopen, Jeroen, (2001). “On the Empirical Distribution of the Balassa Index”, Review of World Economics, Vol:137, No:1
- Hinloopen, J. Ve Marrewijk, C. V. (2004). “Dynamics Of Chinese Comparative Advantage”, Tinbergen Institute, Discussion Paper, No: T1 2004-034/2, Rotterdam
- Hufbauer, C.G., Chilas J.C. (1974). “Specialization by Industrial Countries: Extent and Consequences” in H. Giersch (ed.): The International Division of Labour: Problems and Perspectives. International Symposium. Tübingen, Germany: J.C.B. Mohr, s. 3-38.
- Kalaycı, C. (2017). “Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkileri: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Uygulaması”, Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 3 (2) , s. 133-147 . DOI: 10.20979/ueyd.337299

- Karaalp H. S. (2011). “Competitiveness of Turkey in Eurasia: A Comparison with CIS Countries. China-USA”, *Business Review*, 10, 9: s. 727-744.
- Kazancı, B.A. ve Dikkaya, M. (2021). “Genişletilmiş Türk Konseyi Bağlamında Çekim Modeli Uygulaması İle Olası Gümrük Birliği Analizi”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, İ. B., 56(2), s. 640-656
- Liesner, H.H. (1958). “The European Common Market and British Industry”, *Economic Journal*, 68(270), s. 302-316.
- Salvatore, D. (1990). *International Economics, Third Edition*, New York: Macmillian Publishing Company
- Serin, V. ve Civan, A. (2008). “Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: A Case Study for Turkey towards the EU”, *Journal of Economic and Social Research*, Vol:10, No:2.
- Seyidoğlu, H. (2020). *Uluslararası İktisat, Teori Politika Ve Uygulama*, 22. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları
- Şahin, D. (2015). “Türkiye’nin Emek Yoğun Mallarda Rekabet Gücünün Ölçümü: BRIC Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Analiz”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2
- Şahin, D. (2016). “Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Yöntemi ile Türkiye ve Çin’in Sektörel Rekabet Gücünün Karşılaştırmalı Analizi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), s. 127-148. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/kusbd/issue/19382/205697>
- T.C Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr, (Erişim Tarihi: 10.07.2021)
- TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, <https://biruni.tuik.gov.tr/diticaretapp/menu.zul>, (Erişim Tarihi: 15.07.2021)
- UN Comtrade Database, <http://comtrade.un.org/data/>. (Erişim Tarihi: 10.07.2021)
- Yalçınkaya H., Çılbant C., Erataş F. ve Hartoğlu, D. (2014). “Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Ekseninde Rekabet Gücünün Analizi: Türk-Çin Dış Ticareti Üzerine Bir Uygulama”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:24, Doi: <http://dx.doi.org/10.11611/JMER294>
- Yılmaz B. (2002). “Turkey’s Competitiveness in the European Union. A Comparison of Greece, Portugal, Spain and the EU/12/15”, *Russian and East European Finance and Trade*, 38(3), s. 54-72.

Hemşirelik Mesleğinde Dijital Okuryazarlık: Kayseri İli Örneği

Digital Literacy in the Nursing Profession: The Case of Kayseri Province

Mustafa ERBİR *

Makale Geliş Tarihi / Received :15.09.2021
Makale Kabul Tarihi / Accepted :30.11.2021

ÖZET

Bu araştırma sağlık kurumlarında çalışan hemşirelerin dijital okuryazarlık düzeylerinin bazı değişkenlere göre farklılaşma durumunun tespit edilmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırma örneklemini Kayseri ilinde kamu, üniversite veya özel hastanelerde çalışan toplam 330 hemşireden oluşmaktadır. Katılımcılar basit tesadüfî örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak çevrimiçi anket formu kullanılmıştır. Toplanan veriler SPSS 22 programı ile analiz edilmiştir. Araştırmada betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Analiz sürecinde hemşirelerin dijital okuryazarlık düzeyinin cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim düzeyi, gelir seviyesi, çalışma statüsü, mesleki kıdem yılı ve idari görev değişkenlerine göre farklılaşma durumları incelenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre hemşirelerin dijital okuryazarlık düzeyi, cinsiyete göre, gelir seviyesine göre, çalışma statüsüne göre ve idari görev değişkenlerine göre anlamlı derecede bir farklılık göstermemektedir. Buna karşın 18-40 yaş arası hemşirelerin 40 yaş üstü hemşirelere oranla, bekâr hemşirelerin evli hemşirelere oranla, lisansüstü eğitim alan hemşirelerin diğer mezuniyet derecelerine sahip olanlara oranla ve kıdem yılı 10 ve daha az olan hemşirelerin 10 yıldan uzun bir mesleki kıdeme sahip olanlara oranla daha yüksek bir dijital okuryazarlık düzeyine sahip oldukları bulgularına ulaşılmıştır.

Anahtar Kavramlar: *Dijitalleşme, Dijital Okuryazarlık, Sağlık Çalışanları, Hemşireler*

ABSTRACT

This research was carried out to determine the differentiation status of the digital literacy levels of nurses working in health institutions according to some variables. The research sample consists of a total of 330 nurses working in public, university and private hospitals in Kayseri. Participants were selected by simple random sampling method. An online questionnaire was used as a data collection tool in the research. The collected data were analyzed with the SPSS 22 program. Descriptive survey model was used in the research. In the analysis process, the differentiation status of nurses' digital literacy level according to gender, age, marital status, education level, income level, working status, professional experience and administrative duty variables was examined. According to the findings obtained as a result of the research, the digital literacy level of nurses does not show a significant difference according to gender, income level, working status and administrative duty variables. On the other hand, nurses between the ages of 18-40 compared to nurses over 40, single nurses compared to married nurses, nurses with post-graduate education compared to those with other graduation degrees, and nurses with 10 or less professional experience compared to those with more than 10 years of professional experience are found to have a high level of digital literacy.

Keywords: *Digitalization, Digital Literacy, Health Employees, Nurses*

* Öğr. Gör. Dr., Kayseri Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, mus.erbir@gmail.com, **ORCID No:** 0000-0002-6887-1561

GİRİŞ

Yönetim bilimi, özellikle endüstri devriminden sonra işletmeler için önemi daha da artan bir kavramdır. Literatürde klasik yönetim anlayışıyla başlayan süreç modern sonrası yönetim anlayışına kadar uzanmaktadır (Booth ve Rowlinson, 2006). Aslında yönetim anlayışı işletmelerin içinde buldukları döneme, teknolojik veya sosyal gelişmelere paralel olarak değişime uğramaktadır (Erbir, 2020). Teknolojideki gelişim yönetim tarzlarını değiştirmekle birlikte çalışanların iş yapış şekillerinde de bazı değişikliklere sebep olmaktadır. Bundan 20 yıl öncesine kadar teknolojinin insanlara sunduğu fırsatlar günümüze göre oldukça sınırlı iken (Ersöz ve Özmen, 2020) günümüzde teknolojik gelişmenin hız kazanması ile artan dijitalleşme süreçleri, iş hayatında büyük değişimlere sebep olmuştur. Tüm sektörlerde olduğu gibi sağlık kurumlarında çalışan kişiler için de dijitalleşme kavramı kendisine önemli bir yer edinmiştir. Çünkü küresel sağlık sektörü günümüzde hızlı bir dijital dönüşüm içerisindedir (Eden vd., 2019). Bundan dolayı dijitalleşme, küresel rekabette ayakta kalabilmenin ve sağlık alanında yüksek verimle iş yapabilmenin gereklerinden biri haline gelmiştir.

Dijitalleşme süreçlerine hâkim olabilmenin en önemli şartlarından biri dijital okuryazarlık kavramıdır. Dijital dönüşüm ile beraber hasta kayıtlarının, gözlem sonuçlarının vb. dijital ortamlara kaydedilmesi (Akalin ve Veranyurt, 2020) dijital okuryazarlığın mesleki bir gereklilik olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı sağlık sektöründe önemli bir yer tutan hemşirelik mesleğine sahip kişilerin dijital okuryazarlık düzeyinin yüksek olmasının daha etkin sağlık hizmeti sunmaları bakımından büyük önem taşıdığı düşünülmektedir.

Bu araştırma betimsel bir tarama olduğundan, araştırmada hemşirelik mesleğini icra edenlerin mevcut dijital okuryazarlık düzeyini ortaya koymak ve dijital okuryazarlık düzeyinin hangi değişkenlere göre farklılık gösterdiğini tespit etmek amaçlanmaktadır. Literatür incelendiğinde farklı meslek gruplarına yönelik çok sayıda “dijital okuryazarlık” ile ilgili çalışmaya rastlanmıştır. Ancak hemşirelik mesleğini icra eden kişilerin dijital okuryazarlık düzeylerine yönelik betimsel bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Araştırma kapsamında kavramsal çerçeve başlığında, dijitalleşme ve dijital okuryazarlık kavramları incelenmiştir. Araştırma yöntemi başlığında, araştırma ile ilgili metodolojik bilgiler verilmiş, güvenilirlik ve normal dağılım analizi yapılmıştır. Araştırma bulguları kısmında, hemşirelik mesleğini icra eden katılımcılardan toplanan veriler analiz edilerek bazı değişkenlere göre dijital okuryazarlık düzeyinin farklılaşma durumu ortaya konulmuştur. Sonuç kısmında ise araştırma sonuçları ile ilgili farklılaşmaların olası nedenleri değerlendirilerek önerilerde bulunulmuştur.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Araştırmanın esas konusu dijital okuryazarlıktır. “Dijital okuryazarlık” kavramı “dijitalleşme” ile doğrudan ilişkili bir kavramdır. Bu yüzden kavramsal çerçeve bölümü “dijitalleşme” ve “dijital okuryazarlık” olarak iki başlık halinde ele alınmaktadır.

1.1. Dijitalleşme

Dijitalleşme, dar anlamda bilginin sayısallaştırılması olarak tanımlanmaktadır (Ersöz ve Özmen, 2020). Farklı bir tanımda dijitalleşme, iş ile ilgili bir modeli değiştirmek veya dönüştürmek

amacıyla yeni bir değer yaratabilecek fırsatlar oluşturmak için dijital teknoloji kullanımına başlamaktır (Gartner Inc, 2020). Bu tanıma göre dijitalleşmenin dijital kaynakların çokluğundan ziyade bu kaynakların etkin ve hedefe dönük kullanımının daha ön planda olduğu söylenebilir. Dijitalleşme, yaşama çok yönlü olarak müdahale etmektedir (Ersöz ve Özmen, 2020: 173). Nasiri vd. (2020)'ne göre dijitalleşme, bireylerin çevreyle iletişim yöntemlerini değiştirmiştir. Bilgisayar, tablet, akıllı telefon, giyilebilir cihazlar vb. aygıtların tamamı bilgiye ulaşma ve bilgiyi yayma şeklini değiştirmektedir.

Dijitalleşme ile ilgili gelişmeler ve insan hayatında dijitalleşmenin meydana getirdiği değişimler çoğu alanda olduğu gibi sağlık sektöründe de değişime sebep olmuştur. Yapay zekânın kullanım alanının genişlemesi veya sağlık hizmeti süreçlerinin yeniden yapılandırılmasıyla hizmet maliyetlerinin ve yönetsel maliyetlerin düşmesi (Akalin ve Veranyurt, 2020: 131) bu duruma örnek olarak verilebilir. Dijitalleşme sayesinde teşhis, tanı ve tedavi süreçleri de hızlanmaktadır.

Dijitalleşmenin sağlık alanında sağlayabileceği katkılardan bazıları ise şunlardır (Doğan, 2021; Herselmann, 2016):

- Bireyin sağlık durumunu kendisinin takip edebilmesi
- Giyilebilir sağlık teknolojilerinin kullanımı
- Teşhis ve tedavi süreçlerinde bağımsız sistemlerin kullanılması
- Sanal hastane kavramı sayesinde fiziksel mekânlarda meydana gelebilecek yoğunluğun önlenmesi.

Dijital sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması sayesinde tedavi, muayene, raporlama vb. süreçler sanal ortamda yapılabileceğinden sağlık hizmeti sunan bireyler bu süreçlere uzaktan erişim sağlayabilirler (Hudes, 2017). Bu durumun özellikle günümüzde halen yoğun bir şekilde etkisi görülen Covid-19 pandemisi gibi salgın dönemlerinde sağlık hizmetlerinin daha etkin bir şekilde sürdürülebilmesini de sağlayabileceği düşünülmektedir.

1.2. Dijital Okuryazarlık

Dijital okuryazarlık kavramı, teknolojik gelişmeler neticesinde ortaya çıkan “dijital dünya” kavramı ile ön plana çıkmış (Onursoy, 2018: 990) ve yaşamın çoğu alanını etkisi altına almıştır. “Dijital okuryazarlık” kavramı, yoğun olarak farklı dijital teknolojilerden yararlanmak anlamına gelmektedir (Özerbaş ve Kuralbayeva, 2018: 16). Martin (2005)'e göre dijital okuryazarlık, çok sayıda davranış kalıbının beraber kullanımı ile meydana gelmektedir. Bu davranış kalıplarına, “dijital kaynakları sentezleme”, “yeni bilgiler oluşturma”, “kişilerle iletişim kurabilme”, “yapıcı davranışlarla bu süreci sosyal hayata yansıtabilme” gibi örnekler verilebilir. Eshet-Alkalai (2004: 93) ise dijital okuryazarlığı, bireylerin dijital bir ortamda ihtiyaç duyulan “bilişsel-motor, sosyolojik ve duygusal” becerilerini içeren bir kavram olarak tanımlamaktadır. Churchil vd. (2008)'ne göre dijital okuryazarlık kavramı, geleneksel okuryazarlık kavramına bir alternatif değil aksine ona katkı sağlayabilecek günümüz dünyasında sosyalleşme ve uyum için gerekli bir kavramdır.

Literatürde dijital okuryazarlık ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında özellikle son yıllarda araştırma sayısında artış olduğu görülmektedir (Öztürk ve Budak, 2019). Araştırmaların bazılarının

dijital okuryazarlık kavramının tanımı, alt boyutları ve dijital okuryazar kişide bulunması gereken özellikler ile ilgili olduğu görülmektedir (Eshet-Alkalai, 2004; Martin, 2005; Buckingham, 2008). Ulusal ölçekte yapılan araştırmalarda genellikle öğrencilerin, öğretmenlerin veya velilerin dijital okuryazarlık düzeylerini belirlemeye ve bazı değişkenlere göre incelemeye yönelik betimsel taramalar bulunmaktadır (Çetin, 2016; Onursoy, 2018). Bazı araştırmalar da dijital okuryazarlık kavramının ders kitaplarında ve eğitim müfredatlarında ne sıklıkta yer aldığına yöneliktir (Duran ve Özen, 2018). Sonuç olarak tüm bu araştırmalar, dijital okuryazarlık kavramının, gelişmekte ve değişmekte olan dünya düzeninde kişilerin uyum sağlaması gerektiği bir kavram olduğunu göstermektedir.

Dijitalleşmenin gelişmesiyle gündeme gelen konulardan biri de bireysel gizlilik ve mahremiyet konusunda problemlerin ortaya çıkabilmesidir. Dijital okuryazarlık, “bilgiyi birden çok formatta anlama ve kullanma yeteneği” (Gilster, 1997) olduğundan aslında dijital mahremiyet konusunda çıkabilecek problemlere önleyici tedbirler alma bakımından önemli bir rol üstlenmektedir. Bu durumda dijital okuryazarlık düzeyi yüksek olan kişilerin aynı zamanda dijital gizlilik konusunda da yeterli donanıma sahip olması beklenir.

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırma kapsamında hemşirelik mesleği mensuplarının dijital okuryazarlık düzeyleri ile ilgili betimsel bir tarama yapılmıştır. Araştırma içeriği hemşirelerin dijital okuryazarlık düzeyinin bazı demografik özellikler ve çalışma statüsüne göre anlamlı derecede bir farklılaşma olup olmadığını tespit etmek üzere tasarlanmıştır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmış, örnekleme yöntemi olarak ise basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan “dijital okuryazarlık ölçeği” daha önce geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş bir ölçektir. Bu araştırmada da ölçeğe ait güvenilirlik testi tekrar yapılmıştır. Veriler analiz edilirken SPSS 22 programı kullanılmış, elde edilen bulgular %95 güven aralığı ve %5 hata payına sahip olarak test edilmiştir. Araştırma betimsel tarama yöntemi kapsamında yapıldığı ve veriler normal dağılım sergilediği için iki değişken arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığının tespit edilebilmesi için “bağımsız örneklem t testi”, ikiden fazla değişken arasındaki farklılaşmanın tespit edilebilmesi için de “tek yönlü anova testi” yapılmıştır.

Araştırma etik kurallar çerçevesinde yapılmış ve veriler çevrim içi gönüllülük esasına dayalı olarak toplanmıştır. Araştırmanın etik kurul onayı “Kayseri Üniversitesi Etik Kurulunun” 28.05.2021 tarih ve 34 numaralı kararı ile verilmiştir. Araştırmada kullanılan “dijital okuryazarlık ölçeğine” ait kullanım izni ise ölçeği Türkçeye uyarlayan yazardan (Hamutoğlu vd., 2017) alınmıştır.

2.1. Araştırma Hipotezleri

Araştırma kapsamında dijital okuryazarlık düzeyinin bazı değişkenlere göre farklılaşma durumu incelenmektedir. Bu kapsamda aşağıdaki hipotezler kurulmuştur.

H1: Hemşirelerin dijital okuryazarlık düzeyleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir?

H2: Hemşirelerin dijital okuryazarlık düzeyleri yaşa göre farklılık göstermektedir?

H3: Hemşirelerin dijital okuryazarlık düzeyleri medeni duruma göre farklılık göstermektedir?

H4: Hemşirelerin dijital okuryazarlık düzeyleri öğrenim durumuna göre farklılık göstermektedir?

H5: Hemşirelerin dijital okuryazarlık düzeyleri gelir seviyesine göre farklılık göstermektedir?

H6: Hemşirelerin dijital okuryazarlık düzeyleri çalışma statüsüne göre farklılık göstermektedir?

H7: Hemşirelerin dijital okuryazarlık düzeyleri kıdem yılına göre farklılık göstermekte midir?

H8: Hemşirelerin dijital okuryazarlık düzeyleri idari görevi olup olmama durumuna göre farklılık göstermektedir?

2.2. Araştırmada Evren ve Örneklem

Araştırma evreni hemşirelik mesleğini icra eden kişilerden oluşmaktadır. Nicel araştırmalarda evrenden alınan örneklem sayesinde bir genelleme yapılabilmektedir. Örneklem alabilmek için belirlenen anakütle Kayseri ilinde hemşirelik mesleğine sahip kişilerdir. Kayseri ilinde kamu, üniversite ve özel sağlık kuruluşlarında yaklaşık 4.000 hemşire görev yapmaktadır. Ana kütlede örneklem seçerken kullanılan formül gereği $n = \frac{Nt^2pq}{d^2(N-1)+t^2pq}$ (Yıldız vd., 2002) %95 güven aralığında anlamlı sonuçlar alabilmek için $n=351$ kişiye anket uygulamanın yeterli olduğu hesaplanmıştır. Araştırma kapsamında toplam 330 (%94) çalışana anket uygulanmıştır. Katılımcılara ait frekans analizi Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde (%)	Aylık Gelir (TL)	Frekans	Yüzde (%)
Kadın	239	72,4	0-3000	73	22,1
Erkek	91	27,6	3001-5000	82	24,8
Yaş	Frekans	Yüzde (%)	5001-7000	142	43,0
18-30	162	49,1	7001 ve üstü	33	10,0
31-40	85	25,8	Statü	Frekans	Yüzde (%)
41-50	51	15,5	Kamu Hastanesi	168	50,9
51 ve üstü	32	9,7	Üniversite/Araştırma	73	22,1
Medeni Durum	Frekans	Yüzde (%)	Özel Hastane	89	27,0
Bekâr	158	47,9	Mesleki Kıdem	Frekans	Yüzde (%)
Evli	172	52,1	0-5 yıl	134	40,6
Öğrenim Düzeyi	Frekans	Yüzde (%)	6-10 yıl	101	30,6
Lise	77	23,3	11-20 yıl	68	20,6
Ön Lisans	43	13,0	21 yıl ve üstü	27	8,2
Lisans	183	55,5	İdari Görev	Frekans	Yüzde (%)
Lisansüstü	27	8,2	Yok	284	86,1
			Var	46	13,9
Toplam	320	100	Toplam	320	100

Tablo 1’de görüldüğü gibi katılımcıların %72,4’ü kadın %27,6’sı ise erkektir. Bu farkın sebebinin hemşirelik mesleğinde daha çok kadınların istihdam edilmesi olduğu düşünülmektedir. Katılımcıların yaş dağılımına bakıldığında ise daha çok 18-30 gurubundan kişilerin (%49,1) çalışmaya katılım gösterdiği, en az ise 51 yaş ve üstü grubundan katılım sağlandığı (%9,7) görülmektedir. Evli ve bekâr katılımcıların sayısı birbirine yakındır. Öğrenim düzeyi değişkenine

göre ise daha çok lisans derecesine sahip olan bireyler (%55,5) katılım sağlamıştır. Bu durum hemşirelik mesleğinde daha çok lisans mezunu kişilerin istihdam edilmesinden kaynaklanmaktadır. Araştırmaya katılan ve lisansüstü eğitim derecesine sahip olan hemşirelerin oranı da (%8,2) olarak belirlenmiştir.

Aylık gelir değişkenine göre sınıflama yapıldığında katılımcıların %43'ünün 5001-7000 TL aralığında gelire sahip olduğu görülmektedir. 7001 TL ve üstü aylık gelire sahip olanların ise oranı yalnızca %10 dur. Ayrıca katılımcıların %22,1'inin aylık geliri asgari ücret sınırındadır. Aynı işi yapan katılımcıların gelir açısından farklılık göstermelerinin sebebinin çalışma statüsünün farklı olmasından (Kamu veya Özel) kaynaklandığı düşünülmektedir. Araştırmaya katılan hemşirelerin yaklaşık yarısı (%50,9) bir kamu hastanesinde çalışmakta iken %22,1'i üniversite/araştırma hastanesinde ve %27'si de özel hastanede çalışmaktadır. Katılımcıların büyük bir oranı (%71,2) 10 yıl ve daha az sürelik bir mesleki kıdeme sahiptir. %8,2'si ise mesleğini 21 yıldan daha uzun bir süredir icra etmektedir. Araştırmaya katılan hemşirelerin yalnızca %13,9'unun çalıştığı kurumda bir idari görevi bulunmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Çevrimiçi olarak doldurulabilen anket toplam iki bölümden meydana gelmektedir. Anketin birinci bölümünde katılımcılara ait "kişisel bilgi formu", ikinci bölümde ise "dijital okuryazarlık ölçeği" bulunmaktadır.

- Dijital Okuryazarlık Ölçeği: Katılımcıların dijital okuryazarlık düzeylerine yönelik uygulanan ölçek Ng (2012) tarafından geliştirilmiş ve Hamutoğlu vd. (2017) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılmıştır. Dijital okuryazarlık ölçeği toplam 17 soru ve tutum, teknik, bilişsel ve sosyal olmak üzere 4 faktörden oluşmaktadır. Ölçekte tersten puanlanan madde bulunmamaktadır.

2.4. Araştırmada Geçerlilik ve Güvenilirlik

Araştırmada kullanılan ölçeğe Türkçeye uyarlama çalışması esnasında Hamutoğlu vd. (2017) tarafından geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Yapılan Açıklayıcı faktör analizi (AFA) sonucunda ölçek, tutum (soru 1,2,3,4,5,6,7), teknik (soru 8,9,10,11,12,13), bilişsel (soru 14,15) ve sosyal (soru 16,17) olmak üzere 4 faktöre ayrılmıştır. Ayrıca ölçeğe doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmış ve uyum indeks değerlerinin yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (RMSEA=.071, GFI=.93, AGFI=.91, CFI=.98, NFI=.96, NNFI=.97 ve SRMR=.05). Ayrıca ölçeğin güvenilirlik düzeyi $\alpha=0,930$ olarak hesaplanmıştır.

Yapı geçerliliği ve güvenilirliği sağlanan ölçeğin bilimsel araştırmalarda kullanılmaya uygun bir ölçek olduğu sonucuna varılarak bu araştırmada kullanılmıştır. Ayrıca bu araştırmada toplanan verilerin güvenilirliği cronbach alpha (α) değeri tekrar hesaplanarak test edilmiştir. Yapılan güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2. Güvenilirlik Analizi

Ölçek Adı	Madde Sayısı	Güvenilirlik Düzeyi (α)
Dijital Okuryazarlık	17	0,889
- Tutum	7	0,792
- Teknik	6	0,719
- Bilişsel	2	0,736
- Sosyal	2	0,680

Tablo 3 incelendiğinde dijital okuryazarlık ölçeğinin ve ölçeğin alt faktörlerinin yeterli güvenilirlik düzeyine sahip olduğu ($\alpha > 0,6$) görülmektedir.

2.5. Normal Dağılım Analizi

Yapı geçerliliği sağlanan ve güvenilirlik düzeyi yeterli olan veriler kullanılarak kurulan araştırma hipotezlerinin sınanabilmesi için doğru yöntemin kullanılması gerekmektedir. Bunun için toplanan verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığı test edilmelidir. Katılımcı sayısı 50'nin üzerinde olduğu için normal dağılım analizlerinden “Kolmogov-Smirnov Testi” yapılmıştır. Tablo 3’de normal dağılım analizinin sonuçları verilmektedir.

Tablo 3. Normal Dağılım Analizi

	İstatistik	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık
Dijital Okuryazarlık ölçeği	0,113	330	0,000

Yapılan analiz sonucunda anlamlılık değerinin ($p < 0,05$; $p = 0,00$) olduğu görülmektedir. Ancak yalnızca “p” değerine bakılarak karar vermeden, betimsel istatistik değerlerin de incelenmesi ile daha sağlıklı karar verilebilir. Bu gerekçe ile elde edilen normallik testi betimsel istatistik değerleri Tablo 4’de verilmektedir.

Tablo 4. Betimsel İstatistik Değerleri

Dijital Okuryazarlık Ölçeği	İstatistik	Std. Hata
Ortalama	4,0205	0,3211
95% Güven Aralığı	Alt sınır	3,9573
	Üst Sınır	4,0837
5% Hata Aralığı	4,0544	
Medyan	4,1200	
Varyans	0,340	
Standart Sapma	0,58333	
Çarpıklık	-0,757	0,134
Basıklık	-0,075	0,268

Tablo 4’e göre normallik testi betimsel istatistikleri basıklık ve çarpıklık değerlerinin +1 ve -1 arasında bulunması (basıklığın -0,075; 0,268 çarpıklığın ise -0,757; 0,268) sebebiyle (Tabachnick ve Fidell, 2001), verilerin normal dağılım sergilediği söylenebilir. Dolayısıyla araştırma hipotezlerinin sınanabilmesi amacıyla parametrik testler kullanılmalıdır.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırma kapsamında toplanan veriler normal dağılım sergiledikleri için kurulan hipotezlerin sınanabilmesi amacıyla yapılan analizlerde parametrik test yöntemleri kullanılmaktadır. Bu doğrultuda iki değişken arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını belirleyebilmek için “bağımsız örneklem t testi”, ikiden fazla değişken arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını belirleyebilmek için “tek yönlü anova testi” yapılmıştır. Buna ek olarak farklılaşmanın hangi grup ya da gruplarda olduğunu belirlebilmesi için “Post-Hoc” testlerinden “Tukey” testi kullanılmıştır.

Tablo 5’de dijital okuryazarlık ölçeğinin alt faktörlerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşma durumu “bağımsız örneklem t testi” ile analiz edilmiştir.

Tablo 5. Dijital Okuryazarlık Düzeyinin Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumu

Alt Boyutlar	Cinsiyet	n	\bar{x}	σ	t	p
Tutum	Kadın	239	3,92	0,668	1,579	0,116
	Erkek	91	3,78	0,709		
Teknik	Kadın	239	4,12	0,606	1,360	0,176
	Erkek	91	4,02	0,657		
Bilişsel	Kadın	239	4,03	0,748	0,434	0,665
	Erkek	91	3,98	0,912		
Sosyal	Kadın	239	4,29	0,740	1,532	0,128
	Erkek	91	4,14	0,790		

Tablo 5’e göre dijital okuryazarlık ölçeği alt faktörlerine verilen puanların ortalamaları hemşirelerin cinsiyetine göre %95 güven aralığında anlamlı derecede bir farklılık göstermemektedir. Yani hemşirelik mesleğine sahip olan kadın ve erkekler arasında dijital okuryazarlık düzeyi birbirine yakın bir puan ortalamasına sahiptir. Başka bir ifadeyle hemşirelik mesleğinde cinsiyet değişkeni kişinin daha yüksek veya düşük düzeyde bir dijital okuryazarlığa sahip olması konusunda bir rol oynamamaktadır. Çünkü ölçeğin tüm alt faktörlerinde anlamlılık değeri $p > 0,05$ olarak hesaplanmıştır.

Katılımcıların dijital okuryazarlık düzeyi alt faktörlerinin yaş gruplarına göre farklılaşma durumu Tablo 6’da “tek yönlü anova testi” ile analiz edilmiş ve hangi gruplar arasında farklılaşmanın olduğuna “Tukey” testi ile bakılmıştır.

Yapılan analiz sonucunda “tutum” faktörüne göre hemşirelerin yaş grupları arasında bir farklılaşma görülmezken ($p=0,107$; $p > 0,05$) “teknik ($p=0,026$; $p < 0,05$), bilişsel ($p=0,006$; $p < 0,05$) ve sosyal ($p=0,001$; $p < 0,05$)” alt faktörlerinde 18-40 yaş arası grupta bulunanların puan ortalamaları 41 yaş ve üzerinde bulunan yaş gruplarına göre %95 güven aralığında anlamlı derecede daha yüksek bir ortalamaya sahiptir. Yani hemşirelik mesleğini icra eden kişilerden 40 yaş ve daha genç olanların dijital okuryazarlık düzeyleri 40 yaş üzerinde bulunanlara göre daha yüksektir. Bu sonuca göre yaş ile dijital okuryazarlık düzeyi arasında negatif bir ilişkinin olduğu söylenebilir.

Tablo 6. Dijital Okuryazarlık Düzeyinin Yaşa Göre Farklılaşma Durumu

Alt Boyutlar	Yaş Grubu	n	\bar{x}	σ	F	p	Fark
Tutum	18-30 yaş (1)	162	3,90	0,709	2,051	0,107	-
	31-40 yaş (2)	85	3,98	0,678			
	41-50 yaş (3)	51	3,70	0,596			
	51 ve üstü (4)	32	3,81	0,642			
Teknik	18-30 yaş (1)	162	4,14	0,609	3,141	0,026*	1,2-3,4
	31-40 yaş (2)	85	4,15	0,622			
	41-50 yaş (3)	51	3,85	0,702			
	51 ve üstü (4)	32	4,01	0,464			
Bilişsel	18-30 yaş (1)	162	4,11	0,698	4,186	0,006*	1,2-3,4
	31-40 yaş (2)	85	4,11	0,825			
	41-50 yaş (3)	51	3,74	0,907			
	51 ve üstü (4)	32	3,78	0,879			
Sosyal	18-30 yaş (1)	162	4,36	0,594	5,995	0,001*	1,2-3,4
	31-40 yaş (2)	85	4,32	0,754			
	41-50 yaş (3)	51	3,91	0,936			
	51 ve üstü (4)	32	4,04	0,978			

Dijital okuryazarlık ölçeğinin alt faktörlerinin medeni durum değişkenine göre farklılaşma durumu “bağımsız örneklem t testi” ile analiz edilmiştir.

Tablo 7. Dijital Okuryazarlık Düzeyinin Medeni Duruma Göre Farklılaşma Durumu

Alt Boyutlar	Medeni D.	n	\bar{x}	σ	t	p
Tutum	Bekâr	158	3,91	0,711	0,833	0,405
	Evli	172	3,85	0,653		
Teknik	Bekâr	158	4,14	0,613	1,168	0,244
	Evli	172	4,06	0,629		
Bilişsel	Bekâr	158	4,11	0,702	2,021	0,044*
	Evli	172	3,93	0,867		
Sosyal	Bekâr	158	4,39	0,579	3,272	0,001*
	Evli	172	4,11	0,870		

Tablo 7 incelendiğinde bekâr ve evli hemşireler arasında “tutum ($p=0,405$; $p>0,05$) ve teknik ($p=0,244$; $p>0,05$)” alt faktörlerinde anlamlı bir farklılaşma bulunmamıştır. Buna karşın “bilişsel ($p=0,044$; $p<0,05$) ve sosyal ($p=0,001$; $p<0,05$)” alt faktörlerinde ise bekâr hemşirelerin evli hemşirelerden %95 güven aralığında anlamlı derecede daha yüksek bir puan ortalamasına sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Başka bir ifadeyle bekâr hemşireler evli hemşirelere göre tüm alt faktörlerde daha yüksek bir dijital okuryazarlık düzeyine sahipken bu fark bilişsel ve sosyal alt faktörlerinde istatistiki olarak anlamlı bir seviyededir. Bekâr hemşirelerin evli hemşirelerden daha yüksek bir dijital okuryazarlık düzeyine sahip olması Tablo 6’da elde edilen sonucu da destekler niteliktedir. Çünkü daha düşük bir dijital okuryazarlık düzeyine sahip olan 40 yaş ve üzerindeki hemşirelerin medeni durumlarının yüksek oranda evli olduğu düşünülmektedir.

Katılımcıların dijital okuryazarlık düzeyi alt faktörlerinin öğrenim düzeyine göre farklılaşma durumu “tek yönlü anova testi” ile analiz edilmiş ve hangi gruplar arasında farklılaşmanın olduğuna “Tukey” testi ile bakılmıştır.

Tablo 8'e bakıldığında hemşirelerde dijital okuryazarlık düzeyinin öğrenim düzeyi değişkenine göre "tutum ($p=0,130$; $p>0,05$), teknik ($p=0,075$; $p>0,05$) ve bilişsel ($p=0,071$; $p>0,05$) alt boyutlarında anlamlı derecede bir farklılaşma göstermediği görülmektedir. Ancak "sosyal ($p=0,040$; $p<0,05$)" alt boyutunda lisansüstü derecesine sahip hemşirelerin lise ve ön lisans derecesine sahip olan hemşirelere göre anlamlı düzeyde daha yüksek bir puan ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle lisansüstü eğitim derecesine sahip olan hemşireler diğer öğrenim düzeylerine sahip olan meslektaşlarına göre daha yüksek bir dijital okuryazarlık düzeyine sahiptir ve bu farklılık "sosyal" alt faktöründe istatistiki olarak anlamlıdır. Lisansüstü eğitim alan bireylerin daha çok araştırma odaklı eğitimler alması onları dijital platformlara yönlendirmektedir. Dolayısıyla daha yüksek bir dijital okuryazarlık düzeyine sahip olmaları beklenen bir durumdur.

Tablo 8. Dijital Okuryazarlık Düzeyinin Öğrenim Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu

Alt Boyutlar	Öğrenim Düzeyi	n	\bar{x}	σ	F	p	Fark
Tutum	Lise (1)	77	3,72	0,621	1,897	0,130	-
	Ön Lisans (2)	43	3,91	0,687			
	Lisans (3)	183	3,92	0,715			
	Lisansüstü (4)	27	4,00	0,554			
Teknik	Lise (1)	77	4,00	0,646	2,323	0,075	-
	Ön Lisans (2)	43	4,05	0,710			
	Lisans (3)	183	4,11	0,612			
	Lisansüstü (4)	27	4,35	0,359			
Bilişsel	Lise (1)	77	3,84	1,042	2,366	0,071	-
	Ön Lisans (2)	43	3,98	0,882			
	Lisans (3)	183	4,07	0,667			
	Lisansüstü (4)	27	4,25	0,543			
Sosyal	Lise (1)	77	4,04	0,943	2,795	0,040*	1,2-4
	Ön Lisans (2)	43	4,24	0,797			
	Lisans (3)	183	4,32	0,658			
	Lisansüstü (4)	27	4,37	0,629			

Katılımcıların dijital okuryazarlık düzeyi alt faktörlerinin gelir seviyesine göre farklılaşma durumu "tek yönlü anova testi" ile analiz edilmiştir.

Tablo 9. Dijital Okuryazarlık Düzeyinin Gelir Seviyesine Göre Farklılaşma Durumu

Alt Boyutlar	Gelir Seviyesi TL	n	\bar{x}	σ	F	p	Fark
Tutum	0-3000 (1)	73	3,86	0,665	0,403	0,751	-
	3001-5000 (2)	82	3,82	0,707			
	5001-7000 (3)	142	3,92	0,684			
	7001 ve üstü (4)	33	3,92	0,657			
Teknik	0-3000 (1)	73	4,06	0,600	1,242	0,294	-
	3001-5000 (2)	82	4,00	0,686			
	5001-7000 (3)	142	4,16	0,618			
	7001 ve üstü (4)	33	4,13	0,488			
Bilişsel	0-3000 (1)	73	4,15	0,860	1,712	0,164	-
	3001-5000 (2)	82	3,87	0,768			
	5001-7000 (3)	142	4,01	0,799			
	7001 ve üstü (4)	33	4,12	0,661			
Sosyal	0-3000 (1)	73	4,18	0,792	1,576	0,195	-
	3001-5000 (2)	82	4,14	0,794			
	5001-7000 (3)	142	4,32	0,753			
	7001 ve üstü (4)	33	4,37	0,530			

Tablo 9’da hemşirelerde dijital okuryazarlık düzeyinin gelir seviyesi değişkenine göre “tutum ($p=0,403$; $p>0,05$), teknik ($p=0,294$; $p>0,05$), bilişsel ($p=0,164$; $p>0,05$) ve sosyal ($p=0,195$; $p>0,05$)” alt boyutlarında anlamlı derecede bir farklılaşma göstermediği görülmektedir. Yani farklı gelir gruplarında mesleğini icra eden hemşirelerin birbirine yakın düzeyde bir dijital okuryazarlık düzeyine sahip olduğu veya gelir düzeyindeki farklılaşmanın hemşirelerin dijital okuryazarlık düzeyi konusunda bir rol oynamadığı söylenebilir.

Katılımcıların dijital okuryazarlık düzeyi alt faktörlerinin çalışma statüsüne göre farklılaşma durumu “tek yönlü anova testi” ile analiz edilmiştir.

Tablo 10. Dijital Okuryazarlık Düzeyinin Çalışma Statüsüne Göre Farklılaşma Durumu

Alt Boyutlar	Çalışma Statüsü	n	\bar{x}	σ	F	p	Fark
Tutum	Kamu (1)	168	3,92	0,667	0,722	0,486	-
	Üniv/Araştırma (2)	73	3,86	0,726			
	Özel (3)	89	3,82	0,674			
Teknik	Kamu (1)	168	4,11	0,647	1,249	0,288	-
	Üniv/Araştırma (2)	73	4,16	0,548			
	Özel (3)	89	4,01	0,627			
Bilişsel	Kamu (1)	168	4,02	0,727	0,016	0,984	-
	Üniv/Araştırma (2)	73	4,02	0,788			
	Özel (3)	89	4,01	0,926			
Sosyal	Kamu (1)	168	4,30	0,683	2,543	0,080	-
	Üniv/Araştırma (2)	73	4,32	0,822			
	Özel (3)	89	4,10	0,815			

Tablo 10’a bakıldığında hemşirelerin dijital okuryazarlık düzeyinin çalışma statüsü değişkenine göre “tutum ($p=0,486$; $p>0,05$), teknik ($p=0,288$; $p>0,05$), bilişsel ($p=0,984$; $p>0,05$) ve sosyal ($p=0,080$; $p>0,05$)” alt boyutlarında anlamlı derecede bir farklılaşma göstermediği görülmektedir. Yani farklı statülerde mesleğini icra eden hemşirelerin birbirine yakın bir dijital okuryazarlık düzeyine sahip olduğu veya çalışma statüsündeki farklılaşmanın hemşirelerin dijital okuryazarlık düzeyi konusunda bir farklılaşmaya yol açmadığı görülmektedir.

Katılımcıların dijital okuryazarlık düzeyi alt faktörlerinin mesleki kıdem değişkenine göre farklılaşma durumu “tek yönlü anova testi” ile analiz edilmiş ve hangi gruplar arasında farklılaşmanın olduğuna “Tukey” testi ile bakılmıştır.

Tablo 11’e bakıldığında hemşirelerde dijital okuryazarlık düzeyinin mesleki kıdem değişkenine göre “tutum ($p=0,391$; $p>0,05$) ve teknik ($p=0,070$; $p>0,05$)” alt boyutlarında anlamlı derecede bir farklılaşma göstermediği görülmektedir. Buna karşın “bilişsel ($p=0,020$; $p<0,05$)” alt boyutunda 0-5 yıl arasında mesleki kıdeme sahip olan kişiler 11-20 yıl arası mesleki kıdeme sahip olan kişilere göre anlamlı derecede daha yüksek bir puan ortalamasına sahiptir. Buna ek olarak “sosyal ($p=0,002$; $p<0,05$)” alt boyutunda ise 10 yıl ve daha az sürelik mesleki kıdeme sahip kişilerin 11-20 yıl arası bir mesleki kıdeme sahip kişilere göre anlamlı derecede daha yüksek bir puan ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle mesleki kıdemi 10 yılı geçmeyen hemşirelerin daha uzun süre mesleki kıdeme sahip olan hemşirelere göre daha yüksek düzeyde bir dijital okuryazarlık düzeyine sahip olduğu ve bu farklılığın “sosyal” alt faktöründe istatistiki olarak %95 güven aralığında anlamlı düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 11. Dijital Okuryazarlık Düzeyinin Mesleki Kıdeme Göre Farklılaşma Durumu

Alt Boyutlar	Mesleki Kıdem	n	\bar{x}	σ	F	p	Fark
Tutum	0-5 yıl (1)	134	3,92	0,714	1,004	0,391	-
	6-10 yıl (2)	101	3,93	0,691			
	11-20 yıl (3)	68	3,77	0,592			
	21 yıl ve üstü (4)	27	3,80	0,686			
Teknik	0-5 yıl (1)	134	4,14	0,626	2,374	0,070	-
	6-10 yıl (2)	101	4,15	0,600			
	11-20 yıl (3)	68	3,92	0,667			
	21 yıl ve üstü (4)	27	4,11	0,497			
Bilişsel	0-5 yıl (1)	134	4,10	0,651	3,322	0,020*	1-3
	6-10 yıl (2)	101	3,86	0,832			
	11-20 yıl (3)	68	3,70	0,897			
	21 yıl ve üstü (4)	27	4,02	0,932			
Sosyal	0-5 yıl (1)	134	4,38	0,548	5,236	0,002*	1,2-3
	6-10 yıl (2)	101	4,31	0,776			
	11-20 yıl (3)	68	3,98	0,880			
	21 yıl ve üstü (4)	27	4,05	1,022			

Katılımcıların dijital okuryazarlık düzeyi alt faktörlerinin idari görev değişkenine göre farklılaşma durumu “bağımsız örneklem t testi” ile analiz edilmiştir.

Tablo 12. Dijital Okuryazarlık Düzeyinin İdari Görev Değişkenine Göre Farklılaşma Durumu

Alt Boyutlar	İdari Görev	n	\bar{x}	σ	t	p
Tutum	Yok	284	3,88	0,699	0,112	0,911
	Var	46	3,89	0,569		
Teknik	Yok	284	4,08	0,646	0,884	0,379
	Var	46	4,15	0,443		
Bilişsel	Yok	284	4,02	0,809	0,089	0,922
	Var	46	4,03	0,718		
Sosyal	Yok	284	4,24	0,775	0,560	0,577
	Var	46	4,30	0,627		

Tablo 12’ye bakıldığında hemşirelerin dijital okuryazarlık düzeyinin idari görev değişkenine göre “tutum (p=0,911; p>0,05), teknik (p=0,379; p>0,05), bilişsel (p=0,922; p>0,05) ve sosyal (p=0,577; p>0,05)” alt boyutlarında anlamlı derecede bir farklılaşma göstermediği görülmektedir. Dolayısıyla hemşirelik mesleğini icra eden kişiler arasında idari görevin olması veya olmaması dijital okuryazarlık düzeyi bakımından bir farklılaşmaya yol açmamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sağlık hizmetleri, tüm dünyada ekonomik sistem içerisinde kendisine yer bulan önemli bir sektördür. Ülkeler sağlık hizmetleri için bütçelerinden mümkün olduğu kadar yüksek oranda paylar ayırmaktadır. Çünkü sağlık ikamesi olmayan bir değerdir. Bundan dolayı sağlık hizmetini sunan çalışanların bireysel olarak teknolojik gelişmelere ayak uydurabilen ve kendisini sürekli yenileyebilen bir yapıda olması beklenir.

Bu çalışmada sağlık hizmetleri açısından çok büyük bir değer taşıyan ve nicelik olarak sağlık çalışanları arasında en yüksek orana sahip olan hemşirelik meslek mensuplarının dijital

okuryazarlık düzeylerine yönelik betimsel bir tarama yapılmıştır. Araştırmada katılımcıların dijital okuryazarlık düzeylerinin cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, gelir seviyesi, çalışma statüsü, mesleki kıdem ve idari görev değişkenlerine göre dijital okuryazarlık düzeylerinin farklılaşma gösterip göstermediği ele alınmıştır.

Araştırmada ilk olarak hemşirelerin dijital okuryazarlık düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir. Analiz sonucuna göre, hemşirelerde dijital okuryazarlık düzeyinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür. Her ne kadar kadınların dijital okuryazarlık puanları erkeklere göre tüm alt faktörlerde daha yüksek olsa da bu fark istatistiki olarak anlamlı değildir. Literatür incelendiğinde bu araştırmada elde edilen sonuçlara benzer sonuçlarla karşılaşılmaktadır (Aslan ve Zhu, 2017; Maden vd., 2018). Buna karşın Alhazza ve Lucking (2017) çalışmalarında kadınların erkeklerden daha iyi birer dijital okuryazar olduğu, Yontar (2019) ise erkeklerin kadınlardan daha iyi birer dijital okuryazar olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Dijital okuryazarlık düzeyinin cinsiyete göre farklılık göstermemesi bir sağlık kuruluşu bakımından olumlu bir durumdur. Çünkü teknolojik gelişmeler ve işyerindeki işleyişler cinsiyet ayırmadan tüm çalışanların dijitalleşme konusunda yeterli olmasını gerektirmektedir.

Araştırmada ikinci olarak dijital okuryazarlık düzeyinin yaş değişkenine göre farklılaşma durumu incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda, 40 yaş ve daha altındaki kişilerin dijital okuryazarlık düzeyinin 40 yaş üzerinelere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Elde edilen sonuçlar literatürle de uyusmaktadır (Akkoyunlu, 2002; Carrington ve Robinson, 2009; Marsch vd., 2017; Karakuş Yılmaz, 2020; Aksoy vd., 2021). Yeni neslin teknoloji ile daha fazla meşgul olması, uzaktan eğitim ve çalışmanın yaygınlaşması, internet ve dijital gereçlerin ekonomik açıdan her kesim tarafından ulaşılabilir olması ve dijital dünyada gençlere hitap eden daha fazla çeşitlilik olmasından dolayı yaş ile dijital okuryazarlık arasında negatif bir ilişkinin olduğu söylenebilir.

Araştırmada üçüncü olarak katılımcıların dijital okuryazarlık düzeyleri medeni durum değişkenine göre ele alınmaktadır. Yapılan analiz sonucunda bekâr bireylerin evli olanlara göre daha yüksek bir dijital okuryazarlık düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Bu araştırmada bulunan sonuçlar literatürde bulunan diğer çalışmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir (Yeşildağ, 2018; Ağaç, 2020). İnsanların evli olma oranlarının yaş ile doğru orantılı olduğu düşünüldüğünde, aslında bu sonuç, araştırmanın ikinci hipotezini de dolaylı olarak doğrulamaktadır.

Araştırmanın dördüncü olarak öğrenim düzeyine göre katılımcıların dijital okuryazarlık düzeylerindeki farklılaşmalar analiz edilmiştir. Sonuç olarak lisans ve lisansüstü derecelerine sahip olan katılımcıların diğer gruplara göre daha yüksek bir dijital okuryazarlık düzeyine sahip oldukları bulunmuştur. Bu sonuç literatürde bulunan diğer bazı araştırma sonuçları ile örtüşmektedir (Hague ve Payton, 2010; Acar, 2015; Aksoy vd., 2021). Bu durumda eğitim seviyesi ile dijital okuryazarlık düzeyi arasında doğrusal bir orantının olduğu söylenebilir.

Katılımcıların dijital okuryazarlık düzeylerinin gelir seviyesine göre farklılaşma durumu araştırmanın beşinci hipotezi kapsamında ele alınmıştır. Sonuç olarak katılımcıların dijital okuryazarlık düzeylerinin üst gelir grubunda daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğu, ancak bu farkın istatistiki olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Literatüre bakıldığında farklı çalışmalarda farklı sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Acar (2015) ve Yeşildağ (2018) çalışmalarında dijital okuryazarlık düzeyinin gelir seviyesine göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmış fakat Yaman

(2019)'ın çalışması bu çalışmanın sonuçları ile uyumludur. Günümüzde teknolojik ürünlere ulaşma oranının geçmişe göre daha yüksek olması ve düşük gelir grubuna hitap eden çok sayıda dijital ürün bulunması göz önüne alındığında bu araştırmanın sonuçlarının desteklendiği söylenebilir.

Araştırmanın altıncı hipotezinde katılımcıların çalışma statülerine göre dijital okuryazarlık düzeyindeki farklılaşma analiz edilmiştir. Sonuç olarak katılımcıların dijital okuryazarlık düzeylerinin çalışma statüsüne göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Sağlık uygulamalarındaki dijitalleşme düzeyinin ülke genelinde standart olarak uygulanmasından dolayı belirli seviyedeki dijital okuryazarlık çalışma statüsü farklı olsa da tüm meslek elemanları için bir gerekliliktir. Bu yüzden çalışma statüsüne göre dijital okuryazarlık düzeyinin değişim göstermemesi beklenen bir sonuçtur.

Araştırmanın yedinci hipotezi kapsamında dijital okuryazarlık düzeyinin kişilerin kıdem yılına göre farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir. Analiz sonucunda kıdem yılı 10 yıl ve daha düşük olan katılımcıların 10 yıldan fazla kıdeme sahip olan katılımcılara oranla daha yüksek bir dijital okuryazarlık düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Bu sonuç literatürde yer alan diğer araştırma sonuçlarıyla da örtüşmektedir (Öçal, 2017; Arslan, 2019; Aksoy vd., 2021). Bu sonuç araştırmanın ikinci hipotezini de doğrulamaktadır. Katılımcıların kıdem yılının genelde yaş ile doğru orantılı olduğu düşünüldüğünde, kıdem yılı düşük olan kişilerin daha yüksek bir dijital okuryazarlık düzeyine sahip olması beklenmektedir.

Araştırmanın sekizinci ve son hipotezi kapsamında dijital okuryazarlık düzeyinin katılımcının idari göreve sahip olma durumuna göre farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir. Sonuç olarak, idari görevi olan veya olmayan katılımcıların dijital okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir. Bu sonuç, idari pozisyonda olan veya olmayan tüm katılımcıların dijital okuryazarlık seviyelerinin birbirine yakın olduğunu göstermektedir. Teknolojik gelişim ve dijitalleşme oranının yüksek olduğu (Davutoğlu, 2021a, Davutoğlu, 2021b), dijitalleşme ile ilgili eğitimlere ve dijital ürünlere ulaşmanın zor olmadığı günümüzde idari görevi olan veya olmayan katılımcılar arasında bir fark olmaması beklenen bir sonuçtur.

Araştırma sonuçları bütüncül olarak değerlendirildiğinde, dijital okuryazarlık düzeyinin bazı demografik özelliklere göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Mesleki kıdemi daha düşük olan katılımcılar, bekâr olan katılımcılar, lisansüstü eğitim alan ve daha genç olan katılımcıların dijital okuryazarlık düzeyine ait puanları daha yüksek bir ortalamaya sahiptir. Ancak cinsiyet, gelir durum veya idari görev gibi bazı değişkenler kapsamında kişiler arasında bir farklılaşma bulunmamaktadır.

Dijitalleşmenin hayatın tüm alanlarına girdiği çağımızda hemşirelik mesleğini icra eden tüm bireylerin dijital okuryazarlık düzeylerinin yüksek olması beklenmektedir, aksi halde tıbbi ve teknolojik gelişmelere uyum sağlama konusunda problemler yaşama riski kaçınılmazdır. Bu yüzden özellikle mesleki kıdemi 10 yıl ve yaşı 40 üzerinde olan hemşirelere dijital okuryazarlık konusunda hizmet içi eğitimlerin verilmesi tavsiye edilmektedir. Ayrıca hemşireler kendi alanlarında lisansüstü eğitime yönlendirilerek dijital okuryazarlık konusundaki farkındalıklarının artırılması tavsiye edilmektedir.

Bu araştırmanın sonuçlarından yola çıkılarak daha sonra yapılacak olan araştırmalarda sağlık sektöründe faaliyet gösteren diğer meslek grupları (hekim, diyetisyen, psikolog, eczacı vb.) örneğinde dijital okuryazarlık düzeyine yönelik araştırmaların yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, Ç. (2015), “Anne ve Babaların İlkokul Ortaokul Lise Öğrencisi Çocukları ile Kendilerinin Dijital Okuryazarlıklarına İlişkin Görüşleri”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü.
- Ağaç, S. (2020), “Dijital Okuryazarlığın Finansal Okuryazarlık Üzerine Etkisi: Batı Akdeniz Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akalın, B, Veranyurt, Ü. (2020), “Sağlıkta Dijitalleşme ve Yapay Zekâ”, SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi, 2(2), s.128-137.
- Akkoyunlu, B. (2002), “Öğretmenlerin İnternet Kullanımı ve Bu Konudaki Öğretmen Görüşleri”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22, s.1-8.
- Aksoy, N. C., Karabay, E. ve Aksoy, E. (2021), “Sınıf Öğretmenlerinin Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin İncelenmesi”. Selçuk İletişim, 14(2), s.859-894.
- Alhazza, T. C., ve Lucking, R. (2017), “An Examination of Preservice Teachers’ View of Multiliteracies: Habits”, Reading Improvement, 54(1), s.32-43.
- Arslan, S. (2019), “İlkokullarda ve Ortaokullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, A. ve Zhu, C. (2017), “Investigating variables predicting Turkish pre-service teachers’ integration of ICT into”, British Journal of Educational Technology, 48(2), s. 552-570.
- Booth, C. ve Rowlinson M., (2006), “Management and Organizational History: Prospects”, Management & Organizational History, 1(1), s.5-30.
- Buckingham, D. (2008), “Defining Digital Literacy—What Do Young People Need to Know About Digital Media? Digital Literacies: Concepts”, Policies and Practices. 30(1), s.73-91.
- Carrington, V. (2009), Robinson, M. (Eds.). “Digital Literacies: Social Learning And Classroom Practices”, London: SAGE Publications.
- Churchill, N., Ping, L.Ç., Oakley, G. ve Churchill, D. (2008), “Digital Storytelling and Digital Literacy Learning”. International Conference on Information Communication Technologies in Education, Island.
- Çetin, O. (2016), “Pedagojik Formasyon Programı ile Lisans Eğitimi Fen Bilimleri Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin İncelenmesi”, Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 18(2), s.658-685.
- Davutoğlu, N. A. (2021a), “Tekno Yönetim Yapısı ve Altyapısını Oluşturan Gizli Güçler”, Journal of Social and Humanities Sciences Research, 8(68), s.841-853.
- Davutoğlu, N. (2021b), “Sanayi 4.0 ve Yönetim Paradoksu”, Management and Political Sciences Review, 3(1), 53-67.
- Doğan, S. (2021), “Dünyada ve Türkiye’de Belgelendirilmiş Dijital Hastaneler Üzerine Bir Araştırma”, Journal of Social and Humanities Sciences Research, 8(71), s.1588-1597.
- Duran, E. ve Ertan Özen, N.(2018), “Türkçe Derslerinde Dijital Okuryazarlık”, Türkiye Eğitim Dergisi, 3(2), s.31-46.
- Eden, R., Burton-Jones, A. ve Donovan, R. (2019), “Testing the Links from Fit to Effective Use to Impact: A Digital Hospital Case”. 40th International Conference on Information Systems, s.1-9.

- Erbir, M. (2020), Sağlık Kurumları Çalışanlarının Kurumsal Sosyal Sorumluluk algıları ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarının İç Girişimcilik Düzeylerine Etkisi, Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ersöz, B. ve Özmen, M. (2020), “Dijitalleşme ve Bilişim Teknolojilerinin Çalışanlar Üzerindeki Etkileri”, AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi, 11(42), s.170-179.
- Ersöz, H. Y. (2007), Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışının Gelişiminde Meslek ve Sivil Toplum Kuruluşları, İstanbul: İTO Yayınları, No. 36.
- Eshet-Alkalai, Y. ve Hamburger, Y.A. (2004), “Experiments in Digital Literacy, Cyberpsychology & Behavior”, Mary Ann Liebert, Inc 7(4), s.421-429.
- Eshet-Alkalai, Y. (2004), “Digital Literacy: a Conceptual Framework for Survival Skills in the Digital Era”, Journal of Educational Multimedia and Hypermedia, 13(1), s.93-106.
- Gartner Inc. (2020), Digitalization. (Erişim:18.08.2021), <https://www.gartner.com/en/information-technology/glossary/digitalization>.
- Gilster, P. (1997), “Digital literacy”. New York: John Wiley & Sons.
- Hague, C. ve Payton, S.(2010), “Digital Literacy Across the Curriculum”, Futurelab.
- Hamutoğlu, N. B., Canan Güngören, Ö., Kaya Uyanık, G. ve Gür Erdoğan, D. (2017), “Dijital Okuryazarlık Ölçeği: Türkçe ’ye Uyarlama Çalışması”. Ege Eğitim Dergisi, 18 (1), s.408-429.
- Herselman, M., Botha, A., Toivanen, H., Myllyoja, J., Fogwill, T. ve Alberts, R. (2016), A “Digital Health Innovation Ecosystem for South Africa”, Paper Presented at the IST-Africa Week Conference.
- Hudes, M. K. (2017), “Fostering Innovation in Digital Health A New Ecosystem”, Paper Presented at the Microelectronics Symposium, Pan Pacific.
- Karakuş Yılmaz, T. (2020), “Dijital Haklar ve Sorumluluk”. T. Karakuş Yılmaz içinde, Dijital Okuryazarlık: Araçlar, Metodolojiler, Uygulamalar ve Öneriler (s. 159). Ankara: Nobel.
- Maden, S., Banaz, E. ve Maden, A. (2018), “Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dijital Ortamlardaki Yazma Alışkanlıkları”, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 7(1), s.103-112.
- Marsh, J., Hannon, P., Lewis, M. ve Ritchie, L. (2017), “Young Children’s Initiation Into Family Literacy Practices in The Digital Age”, Journal of Early Childhood Research, 15(1), s.47-60.
- Martin, A. (2005), “Digeulit A European Framework for Digital Literacy: A Progress Report”, Journal of e Literacy (Work in Progress), 2(1), s.130-136.
- Nasiri, M., Ukko, J., Saunila, M. ve Rantala, T. (2020), “Managing the Digital Supply Chain: The Role of Smart Technologies”, Technovation.
- Ng, W. (2012), “Can We Teach Digital Natives Digital Literacy?” Computers & Education, 59, s.1065-1078.
- Onursoy, S. (2018), “Üniversite Gençliğinin Dijital Okuryazarlık Düzeyleri: Anadolu Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 6(2), s.989-1014.
- Öçal, F. N. (2017), İlkokul Öğretmenleri ve Velilerin Kendileri ile Velilerin Çocuklarına İlişkin Dijital Okuryazarlık Yeterlilik Algıları, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özerbaş, M. A. ve Kuralbayeva, A. (2018), “Türkiye ve Kazakistan Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin İncelenmesi”, MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi. 5(1), s.16-25.

- Öztürk, Y. ve Budak, Y. (2019), “Öğretmen Adaylarının Kendilerine Yönelik Dijital Okuryazarlık Değerlendirmelerinin İncelenmesi”, Kesit Akademi Dergisi, 21, s.156-172.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L.S. (2001), “Using Multivariate Statistics” (Fourth Edition), Boston: Ally and Bacon.
- Yeşildağ, M. (2018), “Yetişkin Bireylerde Dijital Okuryazarlık ve Sağlık Okuryazarlığı Arasındaki İlişki: Konya Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Yıldız, N., Akbulut, Ö. ve Bircan, H. (2002), “İstatistiğe Giriş”, Aktif yayınevi, üçüncü baskı, Erzurum.
- Yontar, A. (2019), “Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Düzeyleri”, Ana Dili Eğitimi Dergisi, 7(4), s.815-824.

Türkiye'nin Siber Güvenlik Eylem Planlarının Değerlendirilmesi **Evaluation of Turkey's Action Plan for Cyber Security**

Hüseyin ÇAKIR * Sündüs ARINMIŞ UZUN **

Makale Geliş Tarihi / Received :09.10.2021
Makale Kabul Tarihi / Accepted :19.11.2021

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin 2013-2014, 2016-2019 ve 2020-2023 dönemlerini kapsayan eylem planlarının incelenmesi ve belirlenen on bir kriter açısından değerlendirilmesidir. Değerlendirme kriterlerinin siber güvenlik alanında yayımlanan tezlerden, Avrupa Birliği ülkelerinin siber güvenlik eylem planlarından ve Avrupa Birliği Siber Güvenlik Ajansı dokümanlarında yararlanılarak belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Türkiye'nin siber güvenlik eylem planlarının pek çok kritere uyum sağladığı ancak özellikle eylem planlarının sürekliliği, eylem planlarına bütçe ayrılması, eylem planlarındaki hedeflerin takibi, insan kaynağının geliştirilmesi ve siber caydırıcılık konularında eksikliklerin olduğu tespit edilmiştir. Gelecek eylem planlarında sürekliliğin sağlanması, planlardaki hedeflere ulaşılması için belirli bir bütçe tahsis edilmesi, belirlenen hedeflere ne derece ulaşıldığının dönemsel olarak açıklanması, siber saldırıları başlamadan önce engellemek için özellikle caydırıcılık konusuna yatırım yapılması ve başarısının en önemli kriteri olan yetişmiş insan gücüne daha fazla ağırlık verilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kavramlar: *Siber Güvenlik, Siber Güvenlik Eylem Planı, Türkiye'nin Siber Güvenlik Eylem Planı.*

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine Turkey's action plans covering the 2013-2014, 2016-2019 and 2020-2023 periods and to evaluate them in terms of eleven criteria. The evaluation criteria are determined by using the theses published in the field of cyber security, the cyber security action plans of the European Union countries and the documents of the European Union Cyber Security Agency. According to the results, it has been determined that Turkey's cyber security action plans comply with many criteria, but there are deficiencies in the subjects of continuity of action plans, allocation of budget to action plans, tracking of targets in action plans, development of human resources and cyber deterrence. It is recommended to ensure continuity in future action plans, to allocate a certain budget to achieve the targets in the plans, to periodically explain the extent to which the specified targets have been achieved, to invest especially in deterrence to prevent cyber attacks before they start, and to focus more on trained manpower, which is the most important criterion of its success.

Keywords: *Cyber Security, Cyber Security Action Plan, Turkey's Cyber Security Action Plan*

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Ana Bilim Dalı hcakir@gazi.edu.tr, **ORCID No:** 0000-0001-9424-2323

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi Bilişim Enstitüsü Adli Bilişim Anabilim Dalı sundus.arinmis@hotmail.com, **ORCID No:**0000-0001-9707-4791

GİRİŞ

Siber güvenlik kavramı, son yirmi yılın en hızlı yükselen ve üzerinde çalışma yapılan konularından biri haline gelmiştir. Siber güvenlik olgusunun ilk incelenmesi gereken bileşeni güvenlidir. Güvenlik insanın en temel ihtiyaçlarından birisi olup tam anlamıyla karşılanmadığı zaman gelişme, araştırma ve ilerleme aşamalarına geçilemez. Bu açıdan siber güvenliğin sağlanması ile bilgi ve iletişim sağlıklı bir şekilde işleyebilir, altyapı tesisleri sorunsuz bir şekilde çalışabilir, ekonomik ve sosyal hayatın akışında herhangi bir kopma meydana gelmez.

Teknolojinin gelişmesi ve yaygın kullanımının bir sonucu olarak siber güvenlik ile birlikte siber uzay, siber suç, siber saldırı, siber terörizm, siber hacktivizm, siber sabotaj gibi pek çok kavram günlük kullanıma girmiştir. Bu kavramların kullanımı arttıkça aralarındaki ayırım ve farklılıklar unutulmakta ve kavram karmaşası ortaya çıkmaktadır. Bir suçun siber alana ait olup olmadığı veya siber terörizm ile siber saldırı arasında ayırımın nasıl yapılacağı sürekli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Bunların yanı sıra kavramın yeni olması, literatürde çok farklı çalışmalara konu olması tam olarak anlamını ve tanımlamasını güçleştirmektedir.

Siber saldırılara, terörizme veya sabotajlar kurumlara, devletlere veya tesislere büyük zararlar verebilmekte, çalışamaz hale getirmekte, bilgilerin çalınmasına neden olabilmekte ve iletişimi sekteye uğratabilmektedir. Kurumların ve sistemlerin bağlantılı yapısından dolayı bir yerde meydana gelen bir zafiyeti kullanarak gerçekleşen saldırı tüm sisteme yayılabilmekte ve zarar verebilmektedir. İnsan unsuruna aşırı bağlılık siber açıklıkların sömürülmesini daha da artırmaktadır. Böyle durumlarla karşılaşmamak için güçlü siber güvenlik altyapısının kurulması, insan kaynağı farkındalığının yüksek olması, beşeri sermayenin gücü sürekli olarak artırılmalıdır. Bunun sağlanması için devletler planlar hazırlamakta ve bu planlara göre yeterlilik seviyelerini sürekli olarak yükseltmektedir.

Türkiye siber güvenlik alanındaki gelişmeleri inceleyerek 2013-2014, 2016-2019 ve 2020-2023 dönemlerini kapsayan strateji belgeleri eylem planları hazırlamıştır. Eylem planlarının takibi ve koordinasyonu için 2012 yılında Siber Güvenlik Kurulu oluşturulmuştur. Zamanla mevzuatın eski kalması ve yürütme modelinin değişmesi yapının değişmesine neden olmuştur. Bu çalışmanın amacı eylem planlarının belirlenen on bir kriter açısından değerlendirilmesidir.

Çalışmada giriş bölümünden sonraki ikinci kısmında güvenlik ve siber güvenlik kavramının tanımlanması yapılacak ve siber saldırı teknikleri incelenecektir. Değerleme kriterlerinin belirlenmesi Avrupa Birliği ve İngiltere'nin siber güvenlik eylem planları, dokümanları ve The European Union Agency for Cybersecurity (Avrupa Ağ ve Bilgi Güvenliği Ajansı/ ENISA) yayımlarından yararlanılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye'nin Siber Güvenlik Kurulu, 2013-2014, 2016-2019 ve 2020-2023 dönemlerini kapsayan strateji belgeleri eylem planları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Daha sonra belirlenen kriterlere göre eylem planlarının analizi yapılmış ve sonuç bölümünde çalışmanın genel özeti ile öneriler açıklanmıştır.

2. GÜVENLİK VE SİBER GÜVENLİK KAVRAMI

Bu bölümde öncelikle güvenlik kavramı açıklanacak, daha sonra siber güvenlik kavramı ve siber güvenlik kavramının bileşenleri ele alınacaktır. Kavramın oldukça geniş bir anlamı olduğu için siber terör, siber savaş, siber espionaj gibi güncel tanımlamalar da açıklanacaktır.

2.1. Güvenlik ve Ulusal Güvenlik

Güvenlik olgusu hayatın başlangıcı kadar eski olmasına rağmen bilimsel olarak ele alınması ve alanda özel olarak çalışma yapılması oldukça yenidir. İlk olarak uluslararası ilişkiler alanının çalışma konusu olan güvenlik kavramı zamanla diğer disiplinlerin de inceleme konularından birisi haline dönüşmüştür. (Güvenlik, 2003:11-12). Akademik olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya konulmaya başlanan çalışmalar zamanla daha spesifik alanlara yayılmış ve özündeki realist yaklaşımı sürekli olarak korumuştur. (Yılmaz, 2007:67-103). Bu kapsamda hem devletler hem de uluslararası organizasyonlar geniş anlamda güvenliği baz alan kamu politikaları oluşturmaktadır. (Terriff, Croft, vd., 1999)

Güvenlik olgusu dönemsel olarak çağın koşullarından etkilenerek farklı şekillerde tanımlanmıştır. Tanımı zamana, kişiden kişiye, gruptan gruba, devletten devlete farklı olup “*esaslı tartışılan*” bir kavram haline gelmiştir. (Barry, 1998). Güvenlik, yaşamın başlangıcında tek bir insandan başlayarak aile, kabile, toplum ve devlet gibi sosyal örgütlenme biçimlerine kadar genişlemiş bir kavramdır. Abraham Maslow'un insan ihtiyaç hiyerarşileri içerisinde güvenlik ihtiyacı hususu, yeme ve barınmadan sonra ikinci önemli basamak olarak görülmüştür. (Aydın, 2008:8-17).

Geleneksel güvenlik anlayışı, askeri bir yapıya sahip olup askeri güvenliği meşru bir gösterge olarak kabul etmektedir. Bu yüzden, klasik yaklaşıma göre güvenlik, ülkeler arası rekabet, çekişme ve en nihayetinde savaş durumuyla ile yakından ilgilidir. Askerî tehdit unsurları, sabotajlar, bilgi hırsızlıkları gibi konular klasik güvenlik yaklaşımının ana eksenini oluşturmaktadır. Doğrudan fiziksel güvenliğe vurgu yapılan geleneksel yani klasik güvenlik yaklaşımına göre, ulusal güvenliğin en belirgin unsuru ulusal devlet sınırlarının saldırgan ve genel olarak diğer devletlerin tecavüzünden korunmasıdır. Bu kapsamda, güvenliğe ilişkin geleneksel yaklaşımı, salt askerî kuvvetlerin kontrol edilmesi, doğrudan kullanılması ve tehdit unsuru olarak ele alınması çerçevesinde kullanılmaktadır. (Miller, 2001: 16-17).

Günümüzde güvenliğin boyutları değişime uğramış ve askerî boyutu da içine almasına rağmen onu oldukça aşan yeni bir güvenlik yaklaşımı ortaya çıkmıştır. (Krause, Williams, 1996: 229-254). Küreselleşmenin, teknolojik ilerlemelerin ve insan, mal ve bilgi hareketliliğindeki büyük artışın getirdiği karşılıklı bağımlı ve bağlantılı uluslararası toplum, dünyanın işleyiş şeklini büyük oranda değişime uğratmıştır. Ulusal ve coğrafi sınırların giderek belirsizleştiği uluslararası ortamda güvenlik arayışları ve tehdit algılamaları da böylece büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Ülke sınırlarının, sınır ötesi sorunların dışarısında tutulabilmesi giderek ortadan kalkmış ve bölgesel veya ulusal ölçekte yaşanan bir güvenlik sorunu diğer ülkelerin, global güçlerin veya uluslararası örgütlerin alanı haline dönüştürmektedir. Bu yüzden modern dünyada “*ülkesel tehditler*” tanımlanamaz bir hale gelmiş ve ülkeler ile güvenlik stratejilerini istikrarsız bir hale dönüştürmüştür. (Ağır, 2015:97-130).

Güvenlik, tanım olarak korku, tehlike ve tehditlerden kendini kurtarma veya özgür hissetme hali olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdan güvenliğin fiziksel ve özellikle psikolojik boyutu olduğu, bunun yanı sıra gerek sübjektif gerekse objektif değerlendirmelere açık olduğu görülmektedir. Bu yönüyle kavram zihinsel ve fiziksel süreçlere vurgu yapılan kişiden kişiye değişmeye açık bir yapı olarak ortaya çıkmaktadır. (Ak, Duru, 2013). Güvenlik olgusu insanlığın gelişimini yönlendiren

stratejik bir yapıya sahiptir. Tarihin her bir döneminde güvenliğin sağlanması ve korunması konusu tartışılmış olup, toplumun ekonomik, sosyal ve aynı zamanda siyasal gelişim düzeyleriyle orantılı olarak değişim göstermiştir. Zamanla kavram evrim geçirmiş ve modern zamanlardaki biçimine kavuşmuştur. Güvenlik ve güvenlik örgütlerinin tarihi tüm milletlerin ve devletlerin geçtiği tarihsel gelişim yoluyla sıkı bir bağı bulunduğu gerçeğinden yola çıkılarak alanın öğrenilmesi tarih eğitiminin en önemli konularındandır.

Güvenlik kavramının bir yansıması olan “ulusal güvenlik” olgusunun kökeni tarihin en derinliklerine kadar uzanmaktadır. İlk kez tanımlanması ise ABD Başkanı Ruzvelt’in ABD Kongresine göndermiş olduğu 1904 tarihli resmi mektupta geçmektedir. Ancak, bununla birlikte tarihten bellidir ki, güvenliğin sağlanması ve özelinde ulusal güvenlik meselesi sistematik bir görev olarak ilk kez Asya kıtasında ortaya çıkmıştır. (Oğuzlu, 2007:1-35). Ulusal güvenliğin geçmişi siber güvenlik kavramının ortaya çıkmasından çok daha önce ele alınmış ve incelenmiştir. Siber güvenliğin bir yansıması olarak bilgi güvenliği ve iletişim güvenliği konuları ise güvenlik veya ulusal güvenlik ile yakın bir ilişkiye ve geçmişe sahiptir. Ulusal siber güvenlik stratejisinin geliştirilmesine etki eden en önemli gerekçe ulusal varlıkları, ekonomiyi ve toplumsal değerleri güvence altına alma ve koruma yaklaşımıdır.(Waltz, 2010:19).

Bir ülkenin ve yurttaşlarının her türlü güvenliğinin sağlanması anlamına gelen ulusal güvenlik kavramı, bu tanımlamadan ötürü basitliği aldatıcı olmamalıdır. Çünkü ulusal güvenlik kavramının, birçok bilimsel disiplin ile sıkı bir ilişkisinin olması ve uluslararası ilişkiler, siyaset, ekonomi, strateji, hukuk, savaş gibi bilim dallarını içinde barındırması kavramın çok daha zor anlaşılır olmasına neden olmaktadır. Ulusal güvenlik; “Devletin bekasının ve refahının sağlanması, bunlara yönelik tehdit ve risklere karşı gerekli tedbirlerin alınması, ortak kimlik ve değerlerin korunması suretiyle ulusal çıkarların gerçekleştirilmesi halidir” şeklinde tanımlanabilir. (Varlık, 2015:15-17).

Genel olarak ulusal güvenlik; devletlerin zararlı veya yıkıcı tehditlerden uzak kalmaya çalışma özgürlüğü olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle ulusal güvenlik kavramı ulus devletlerinin güvenlik endişelerini açıklamak için kullanılmaktadır. Devletin yararına veya çıkarına olan bir unsur güvenliği artırıcı özelliğe sahipken devletin güvenliğini tehlikeye atan her bir unsur istenmeyen bir yapı arz etmektedir. Ulusal güvenlik kavramı ekonomik, askeri, politik, sosyal, teknolojik unsurlarının tamamını bünyesinde barındırmaktadır. Her ne kadar ulusal güvenlik unsurları birbirlerinden ayrı tehditler olarak ele alınıp incelense de birbirlerinden bağımsız olmayan unsurlardır. (Erhan, 2002).

Özellikle II. Dünya Savaşından sonra başlayan ve büyük ilerlemesini 20. yüzyılının sonlarına doğru gösteren iletişim teknolojisi hem devletleri ve örgütleri hem de insanları pek çok alanda birbirine yaklaştırarak tarafların karşılıklı olarak birbirlerine bağlı hale gelmesine neden olmuştur. Böylece adına küreselleşme denilen durum diğer pek çok alanda olduğu gibi güvenlik alanında da değişim rüzgarını hissettirmiştir. Söz konusu yeni dönemde ulusal güvenlikle diğer güvenlik alanları arasındaki ayırım büyük oranda ortadan kalkmıştır. Ayrıca değişen ve çeşitlenen tehdit unsurları güvenlik kavramının içeriğini değiştirmiş ve sınırlarını hem genişletmiş hem de muğlaklaştırmıştır. Çevre sorunları, insan hakları, kitlesel göçler, mikro milliyetçilik, etnik çatışmalar, köktendincilik, uluslararası terörizm, ekonomik sorunlar, uyuşturucu ve silâh kaçakçılığı, bulaşıcı hastalıklar, insan ticareti, siber saldırılar gibi tehdit unsurları uluslararası güvenliğin ilgi alanına dâhil olmuştur.(Koçer, 2004:101-122).

2.2. Siber Güvenlik ve Bileşenleri

Siber kelimesi, dil bilimsel açıdan bilgisayar veya bilgisayar ağlarıyla ilişkili bir kavram olup sanal varlıkları tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Literatürde çoğunlukla kullanılan siber uzay (cyber space) kelimesi de birbiriyle bağlantılı donanım, yazılım, sistem ve insanların iletişim veya etkileşimde buldukları soyut veya somut alanı tanımlamak için kullanılmaktadır. (Klimburg, 2012). Bu açıdan benzer durum ve konuları tanımlamak için kullanıldığını söylemek mümkündür.

Dil bilimi açısından siber olarak ifade edilen kelime İngilizcedeki anlamı “cyber” kelimesine referans gösterilerek “bilgisayar ağlarına ait olan”, “internete ait olan”, “sanal gerçeklik” manalarında da kullanılmaktadır. Modern dünyada bilişim ve iletişim ağlarının oluşturduğu uzayı tanımlamakta olan siber kavramı oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. (Kahn, McConnell, 2011). Ayrıca, sibernetik kelimesi siber kelimesinden türeyerek, ilk olarak Norbert Wiener’in “Sibernetik” isimli eserinde, “hayvanlarda ve makinelerde kontrol ve iletişim” olarak tarif edilmiştir. (Wiener, 1965). Böylece kavramların iç içe geçtiği ve birbirlerinin yerine kullanıldığı daha net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Siber güvenlik kavramı üzerinde literatürde geniş bir fikir birliğine varılamamıştır. Genel olarak kavram daha çok bilgi güvenliği (information security) veya bilgisayar güvenliği (computer security) kavramlarıyla tanımlansa da bundan daha büyük bir yapıyı ifade etmektedir. Bilgi güvenliği olgusu kişisel, kurumsal veya devletin sahip olduğu verilerin korunması ile ilişkili bir kavramken bilgisayar güvenliği olgusu daha çok kullanılan bilişim sistemlerinin güvenliğini içine alan bir yapıyı ifade etmektedir. Siber güvenlik olgusunun tanımı bilişim sistemlerinin temeli olarak kabul edilen bilgi ve bilginin korunması kapsamında yapılmaktadır. Bu açıdan siber uzayın veya siber hayatın güvenli bir şekilde akıp gidebilmesi bilgiye dair üç temel kriterin sağlanmasıyla mümkündür. Bilginin gizliliği (confidentiality), bütünlüğü (integrity) ve erişilebilirliği (availability) siber güvenlik kavramının ana unsurları olarak öne çıkmaktadır (Goodrich, Tamassia, 2011). Bu üç unsur siber güvenliğin ana amaçları ve değişkenleri olarak ele almak mümkündür.

Siber güvenlik; kurum, kuruluş ve kullanıcıların özellikle bilgileri dahil tüm varlıklarına karşı siber uzayda yer alan güvenlik tehditlerine karşı korumak amacıyla kullanılacak araçlar, güvenlik teminatları, politikalar, kılavuzlar, risk yönetim yaklaşımları, eğitim ve teknolojiler ile bu kapsamdaki faaliyetlerin bütünü kapsayan bir kavram olarak tanımlanabilir. (Ünver, Canbay, vd., 2018). Bu açıdan kavram, 2000 yılından sonra yaygınlaşan ve tehditleri azaltma konusunda stratejik bir bakış açısına sahip olan yeni bir terimdir. Bilgi devriminde ilk olarak ele alınan güvenlik kavramı olarak kabul edilmektedir. Ancak zamanla daha kapsamlı bir kavram olan bilgi güvenliği terimi yaygınlık kazanmıştır. Siber güvenlik aşağıdaki gibi açıklanabilir: (Evans, 2011: 1-11).

- Bilgi ve iletişim sistemleri ile her türlü bilgiyi içeren veya işleyen süreçlerin herhangi bir zarar, anormal işlem, sömürüden korunma önlemleri, faaliyetleri, süreçleri, yetenekleri veya diğer durumları ifade eder. Bu, siber güvenliğin teknik kaynağı ile ilişkilidir.
- Siber alanın güvenliğini artıran strateji, politika, ilkeler, standartlar ve mevzuatı ifade eder. Çeşitli araçların uygulanması ile tehdit ve kırılganlığın azaltılması, caydırıcılık, uluslararası katılım, esneklik konularını içeren; güvenli bir küresel bilgi ve iletişim altyapısı için

diplomasi, askeri ve istihbarat faaliyetlerini bu alan ile ilişkilidir. Bu stratejik güvenliğin mükemmelleştirilmesini amaçlayan bir yaklaşımdır.

- Kullanılan önlemler, faaliyetler ve politikaların bir sonucu olarak kişi, şirket veya devletin her türlü tehditten korunması anlamına gelir.
- Profesyonellik, araştırma ve geliştirme kavramlarını içeren bir araştırma ve inceleme alanına vurgu yapılarak sürekli gelişim içinde olunmasını ifade eder.

Siber güvenlik çok boyutlu olmasına rağmen temel olarak yedi prensipten oluştuğu söylenebilir. Siber güvenliğini en üst seviyede sağlamak amacıyla, uygulanan söz konusu prensipler aşağıdaki gibi tanımlanabilir: (DALI, 2018).

- **Gizlilik:** Sanal dünyada oluşturulan verilere izin verilen kişi veya bağlı sistemler tarafından ulaşılabilmesini ifade etmektedir.
- **Bütünlük:** Oluşturulan verinin, kaynaktan çıktığı haliyle bir dış etkiye maruz kalmadan, bozulmadan veya değiştirilmeden alıcıya ulaşmasıdır.
- **Erişilebilirlik:** Oluşturulan veriye izin verilen yetkili kişilerin ve sistemlerin ihtiyaç duyulduğu zamanda ve yerde, hedeflenen kalitede erişebilmesi anlamına gelmektedir.
- **İzlenebilirlik:** Oluşturulan sistemde meydana gelen her bir olayın kayıt altına alınması ve istenildiği zaman analiz edilmek üzere kaydedilmesini ifade etmektedir.
- **Kimlik Doğrulama:** Oluşturulan verinin kaynağı olan alıcının, gönderici tarafından ifade edilen kişi olduğunun şüphe götürmeyecek bir şekilde bilinmesidir.
- **Güvenilirlik:** Oluşturulan sistemin hedeflendiği gibi çalışması, dış müdahalelere maruz kalmaması ve elde edilen sonuçların beklentilerle tutarlı olması anlamına gelmektedir.
- **İnkâr Edememe:** Gönderici olan kaynağın alıcı olan hedefe iletilen mesajın ispat edilebilir olmasıdır.

Siber güvenliğin bir yansıması olan bilgi güvenliği kavramı, içerisinde gizlilik, bütünlük, erişilebilirlik gibi üç ana unsuru barındırmaktadır. (Saltzer, Schroeder, 1975:1278-1308). Bu unsurlara ek olarak kayıt tutma, kimlik tespiti, güvenilirlik, inkâr edememe gibi yan unsurları da bünyesinde barındırmaktadır. (Tekerek, 2008:132-137). Terimin temel üç ana unsuru aşağıdaki gibi özetlenebilir. (Aldemir, Kaya, 2020:6-27).

Şekil-1. Siber Güvenlik Kavramının Unsurları

Gizlilik	•Bütünlük	•Erişebilirlik
<ul style="list-style-type: none"> •Oluşturulan bilginin depolanması, işlenmesi, iletilmesi ve kabul edilmesi süreçlerindeki tüm adımlarda söz konusu bilgiye yetkili olan kişi veya sistemler tarafından oluşturulan yetki çerçevesinde ulaştırılmasıdır. 	<ul style="list-style-type: none"> •Oluşturulan bilginin kaynaktan hedefe iletilmesinde değiştirilmemiş, yeni veriler eklenmemiş, silinmemiş, bozulmamış veya dış etkilere maruz kalmamış bir şekilde iletilmesidir. 	<ul style="list-style-type: none"> •Oluşturulan bilgiye sadece yetki tanımlanmış kişi veya sistemler tarafından ulaşılabilir olmasıdır. •Erişebilirlik kriteri aynı zamanda iletilen bilginin dış etki ve müdahalelere karşı korunmasını ifade etmektedir.

Siber terörü barındıran tehdit potansiyeli günden güne artmaktadır. Günümüzde teknolojinin hızla ilerlemesi terörist gruplara yeni alanlar açmakta olup propaganda, eğitim, haberleşme, bilgi toplama gibi faaliyetlere katılımı yükseltmektedir. Siber terörizm kavramının ortaya çıkışı, 1990'lı yılların başlarında, internet teknolojilerinin hızla büyümeye başladığı döneme denk gelmektedir. Bu dönemde yoğun bir şekilde “bilgi toplumu” tartışması yapılmış, teknoloji ve bilgisayar ağlarına büyük oranda bağlı olan ülkelerin karşı karşıya kaldıkları gerçeğine vurgu yapılmıştır. (Collin, 1997). Terörün bir yansıması olan siber terör kavramı, belirli bir amacı olan terörist örgütlerin bilgisayar sistemlerini bir saldırı aracı olarak kullanmalarınıdır. Siber terörizm, organize bir örgüt tarafından siber saldırı araçlarının, yazılımların, donanımsal araçların veya diğer her türlü elektronik ve bilişim sistemine ait araçlarla bir ülkenin sistemine zarar verilmesi, vatandaşlarının bilgilerinin ele geçirilmesi veya yasadışı yollarla söz konusu bilgilerin kullanılmasıdır. Bu eylem ve etkinlikler siber terörizmin konusunu oluşturmaktadır. (Denning, 2001).

Son yıllarda siyasi amaçlı olduğuna inanılan birçok siber güvenlik olayı yaşanmıştır. Bu olayların büyük çoğunluğunu; mağdurun zayıf yönleri kullanılarak gerçekleştirilen istihbarat toplama faaliyetleri, fikri mülkiyet hırsızlığı ve teknolojik bilgi hırsızlığı gibi türlerde gerçekleşmiştir. Siber casusluk, düşmanın veya rakibin hassas bilgilerine erişmek ve düşmana karşı avantaj sağlamak için bilgisayarlar veya dijital iletişim faaliyetlerinin kasıtlı olarak kullanılması olarak tanımlanabilir. (O'Hara, 2012: 39). İngiliz hükümeti, çoğunlukla siber casusluk ve fikri mülkiyet hırsızlığından kaynaklı siber saldırılar neticesinde yıllık maliyetini yaklaşık 44 milyon dolar olduğunu tahmin etmektedir. (Özbay, 2015).

Siber suç, bilgisayar veya bilgi sistemini ilk araç ya da ilk hedef olarak kullanılması yoluyla geniş bir çerçevede işlenen suç faaliyetlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Siber suçlar; geleneksel suçları (dolandırıcılık, sahtecilik ve kimlik hırsızlığı), içermesinin yanı sıra bilgi sistemlerine özgü suçları (bilgi sistemlerine karşı yapılan saldırılar, hizmet dışı bırakma saldırısı ve kötücül yazılımlar) da içermektedir. (<https://ec.europa.eu>, 2020)

Siber alandaki faaliyetlerin hızlı, kolay ve iz bırakılmadan yapılabilmesinden dolayı terör örgütlerinin yanı sıra devletlerin de ilgisini çekmektedir. Hatta kimi ülkeler siber saldırı ve siber savaş yöntemlerini önemli stratejik savunma ve rakibe zarar verme yöntemi olarak kullanmaktadır (Ada, 2018:23). Eski ABD Başkanı Bush'un Siber güvenlik danışmanı Richard A. Clarke “Cyber War” adlı kitabında siber savaş “Siber savaş, bir devletin, diğer bir devletin bilgisayar sistemlerine

veya ağlarına hasar vermek ya da bozmak amacıyla gerçekleştirdiği faaliyetlerdir.” şeklinde tanımlamıştır (Knarke, Clarke, 2010: 11).

2.3. Siber Saldırı Teknikleri

İnternetin kullanıcı sayısının ulaştığı nokta siber güvenlik konusuna dikkat çekmektedir. Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) verilerine göre 2019 yılı sonu itibarıyla dünya nüfusunun yaklaşık %53,6’sının (neredeyse 4,1 milyar kişi), internet teknolojilerinden yararlandığı tahmin edilmektedir. Türkiye’de ise Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumunun (BTK) Türkiye Elektronik Haberleşme Sektörü 2020 yılı 2. Çeyrek Raporu’nda 2008 yılında yaklaşık 6 milyon internet sitesi kullanıcı sayısı 78,4 milyona yükselmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre ise 16-74 yaş arası bireylerin internet teknolojileri kullanım oranı %79’a kadar yükselmiştir (www.ab.gov.tr , 2020).

Siber dünyada, bireylerin, işletmelerin, devletlerin ve siber güvenlik uzmanlarının dahi kendilerini ve kendi bilgi işlem servislerini korumalarını zorunlu kılan pek çok yol ve yöntem bulunmaktadır. Siber saldırı tekniklerini kullanan kişilerin sızdıkları bilgisayar ve bilgisayar sistemlerini değiştirebilir, sunulan hizmeti aksatabilir, verileri silebilir veya erişilemez hale getirebilir. Bu saldırılar sonunda zarar gören kişi, işletmelere veya kamu kurumuna maddi zararları olabileceği gibi itibarının azaltılması şeklinde manevi zararları da olmaktadır (Ada, 2018:9). Siber saldırı tekniklerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- **Oltalama Saldırıları (Phishing):** Oltalama saldırıları, sahte e-posta veya kopya web sitesi kullanılarak tanınmış ve güvenilir bir kurumu taklit ederek; sistemi kullanan kişilerin adını, parolasını, banka hesap numarasını veya kredi kartı numarasını ele geçirme faaliyetleridir. Bu bilgiler hassas bilgiler olarak değerlendirilir ve söz konusu eylemler adli olarak suç unsuru taşıyan aldatıcı hareketlerdir (Schreier, 2015:61). Phishing saldırısı, Türk Ceza Hukukunda tanımlanan bir suç türüdür.
- **Kötücül Yazılım (Malware):** Kötücül yazılım, bilgisayar kullanıcılarının haberi olmaksızın, kullandıkları bilgisayarlara sızmak ve bu bilgisayarlara zarar vermek amacıyla kodlanmış yazılımların genel adıdır. Bilişim ağlarına yetkisiz erişim sağlamak için ve kullanıcılarının iradesi dışında farklı işlerde kullanılmak üzere yerleştirilir (www.keepeek.com , 2020).
- **Truva Atı (Trojan):** Truva atı, internet kullanıcıları için faydalı gibi görünen ancak içinde barındırdığı zararlı kodlar sebebiyle bilişim güvenliğine zarar veren bir program türüdür (www.keepeek.com , 2020). Truva atları, bilgisayarlara kullanıcıların isteğinin dışında yönetmek ve bilgisayarlara dışarıdan erişim sağlamak için arka kapı açan programlardır.
- **Virüs:** Virüsler, en eski ve en tehlikeli kötücül yazılım olarak bilinmektedir. Nitekim bilgisayar belleğine ulaşabilen, ulaştığı zaman ise kullanılan programlara zarar veren, programları değiştiren ve en önemlisi kendi kendileri çoğaltarak tüm sistemi ele geçiren zararlı yazılımlardır (Nickolov, 2008). Virüsler çoğaldıkları bilgisayarlarda her türlü verilere zarar vermenin yanı sıra sisteme zarar vererek tüm sistemin çökmesine de neden olabilmektedir (Canbek, Sağiroğlu, 2007:121-136).

- **Solucan:** Solucan, truva atına ve virüslere göre daha komplike olan zararlı yazılımdır. Solucanlar çoğunlukla e-posta yoluyla gönderilen mail ekleri, sahte internet siteleri veya doğrudan bağlı bulunan ağ ile paylaşılan dosyalarla bulaşmaktadır (Nickolov, 2008:85). Solucanlar, bir sisteme bulaştıklarında, kullanıcının başka hiçbir eylemine ihtiyaç duymadan, sistemdeki verilere ulaşır ve söz konusu verileri kullanır. Daha sonra solucanlar kendi dosyalarını hızlı bir şekilde diğer kullanıcılara ulaştırmaya çalışır. Ne kadar çok çoğalır o kadar tehlikeli hale gelir. Kullanıcıların ağ sistemini kullanan solucanlar kurumsal ağın çalışmasını engelleyebilir, ağı kilitleyebilir, e-posta sisteminin çökmesine neden olabilir veya web servislerinin hızının düşmesine neden olabilmektedir (www.keepeek.com , 2020).
- **Reklam İçerikli ve Casus Yazılımlar:** Reklam içerikli (adware) ve casus yazılımlar (spyware) bilgisayar kullanıcılarının istekleri dışında, sürekli reklam içerikli mail gelmesini ve bilgisayarlara yerleştirilen yazılımlar aracılığı ile kullanıcı bilgilerinin saldırganın eline geçmesini ifade etmektedir. Tarayıcısının varsayılan ayarları bilgisayara bulaşan reklam içerikli yazılım aracılığı ile değiştirilmektedir (www.commerce.senate.gov, 2021).
- **Botnet:** Botnet, kullanıcıların bilgisi dışında bilgisayarlarına yerleşen kötücül yazılımlar aracılığı ile merkezi bir yerden çok sayıda kötücül yazılım bulaştırılmış bilgisayarlar kümesini ifade etmektedir. Kullanıcısının iradesi dışında kötücül yazılım bulaşmış olan bilgisayarlar terminolojide zombi olarak da nitelendirilmektedir. Botnet tek bir komuta merkezinden genellikle bir kişi tarafından kontrol edilebilme yeteneği sağlamaktadır (www.enisa.europa.eu, 2020). Bir zombiye dönüşmüş olan bilgisayar komuta merkezinden gelecek komutlar doğrultusunda farklı amaçlara hizmet etmek için kullanılabilirler.
- **Hizmeti Engelleme (DoS/DDoS) Saldırıları:** Hizmeti engelleme saldırıları günümüzde bilgi sistemlerinin erişilebilirliğine yönelik gerçekleştirilen yaygın saldırılardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. DoS/DDoS saldırılarının kullanıldığı birçok yöntemdeki temel amaç, gerçekleştirilen siber saldırılar ile resmi bir kuruluşun ya da şirketin bilgi iletişim ağlarını kilitlemek ve verdiği hizmeti engellemeye çalışmaktır. Günümüzde hizmet engelleme saldırılarının büyük çoğunluğu birden çok bilgisayar kullanılarak gerçekleştirilmektedir (Ada, 2018:10).
- **Sosyal Mühendislik Saldırıları:** Sosyal mühendislik (social engineering), insanlar arasındaki iletişimdeki ve davranışlardaki modelleri “zafiyetler” olarak tanımlayıp, bu zafiyetlerden faydalanılarak güvenlik süreçlerini atlatma yöntemine dayanan eylemlere verilen isimdir (www.bilgiguvenligi.gov.tr , 2020). Sosyal mühendislikte kullanılan yöntemler olarak karşımıza hedefe güvenilir bir kaynak olduğunu hissettirmek, ortak tanıdıklar üzerinden yakınlık kurmak, özellikle iletişim araçları ile başkasını taklit etmek, gizlice zor bir durum oluşturarak yardım ediyormuş izlenimi vermek, hedef sistemin çöp olarak attığı kişisel bilgileri karıştırmak örnek olarak verilebilir (<http://online.securityfocus.com> , 2020).
- **APT (Advanced Persistent Threat/Gelişmiş Kalıcı Tehdit) Saldırıları:** APT, yetkisiz bir ağa erişildikten sonra orada tespit edilmeden erişilen ağda uzun süre kalınan saldırı çeşididir. APT saldırılarında esas amaç verilerin çalınması ya da ele geçirilmesi değildir.

Buradaki asıl amaç erişilen ağda uzun süre kalınarak bu ağa veya kuruluşa zarar vermektir. APT saldırıları, ulusal savunma, imalat ve finans sektörü gibi bilgi değeri yüksek olan sektörler hedef alınarak gerçekleştirilir (Chen, Desmet, vd. 2014:63-72).

Kritik altyapılara yönelik siber saldırılar, bilgisayar altyapısının savunmasız hale geldiğini göstermektedir. Günümüzde özel kuruluşların, ülkelerin ve diğer sorumlu kuruluşların bile orduya, merkez bankalarına, savunmalara yönelik önemli siber saldırılardan istisna olduğunu söylemek mümkün değildir. Siber saldırı tehdidi hızla büyümekte olup karşılık vermek, saldırıyı tespit etme ve kaynağını bulma konusunda sorunlar bulunmaktadır. Yeterli karşı önlemler, yalnızca saldırılar meydana geldiklerinde engellemeye yardımcı olmakla kalmayacak, daha da önemlisi, dünya, bölge ve alt bölgedeki kolluk kuvvetleri için bir tatbikat düzenlenerek bilgisayar korsanlarını ilk etapta saldırmaktan caydıracaktır.

3. TÜRKİYE’NİN SİBER GÜVENLİK EYLEM PLANLARI

Bu bölümde ilk olarak Siber Güvenlik Kurulu ve görevleri incelenecektir. Daha sonra yayımlanan üç adet eylem planı hedefler temelinde özetlenecektir.

3.1. Siber Güvenlik Kurulu

2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmeden önce yürütmenin başı olan Bakanlar Kurulu’nun 11/06/2012 tarihli ve 2012/3842 sayılı Ulusal Siber Güvenlik Çalışmalarının Yürütülmesi, Yönetilmesi ve Koordinasyonuna İlişkin Kararı, 20/10/2012 tarihli ve 28447 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Söz konusu karar ile Siber Güvenlik Kurulu kurulmuştur. Kararla ayrıca Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığının (yeni adıyla Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının) siber güvenlik konusundaki yetki ve sorumlulukları tanımlanmış, siber güvenlik konusunda çalışma grupları ile geçici kurulların oluşturulabileceği hüküm altına alınmıştır.

5809 sayılı Elektronik ve Haberleşme Kanunu’na eklenen 1. ek madde ile birlikte Siber Güvenlik Kurulu’nun yapısı oluşturulmuş ve Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumuna siber güvenlik ile ilgili yeni görevler yüklenmiştir. 5809 sayılı Kanun ile gelen yenilikler aşağıdaki gibidir:

- Siber güvenlik ulusal konusunda politika, strateji ve eylem planlarının onaylamak ve uygulanması için süreci koordine etmek,
- Ulusal kritik altyapı tesislerinin ve hizmetlerinin belirlenmesine yönelik gelen teklifleri karara bağlamak,
- Siber güvenlikle ilgili oluşturulan hedef ve yasal zorunluluklarının bir kısmından veya tamamından muaf tutulacak kurum ve kuruluşları belirlemektir.

Siber Güvenlik Kurulu ilk düzenleme ile “*Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı, İçişleri Bakanlığı Müsteşarı, Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarı, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Müsteşarı, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarı, Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarı, Genelkurmay Başkanlığı Muhabere Elektronik ve Bilgi Sistemleri Başkanı, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu Başkanı, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu Başkanı, Mali Suçları*

Araştırma Kurulu Başkanı ve Telekomünikasyon İletişim Başkanı”ndan oluşmaktadır. Ancak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş ile birlikte müsteşarlıklar kaldırılmış, Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı 2016 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılarak görev, yetkileri Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumuna aktarılmış ve bakanlıklar nezdinde birçok yeni düzenleme hayata geçirilmiştir. 02/07/2018 tarihli 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname’nin 205. maddesi ile yukarıdaki düzenleme mülga edilmiş olup yeni bir düzenleme 2020 yılı sonuna kadar yayımlanmamıştır.

1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nin 26. maddesi ile Güvenlik ve Dış Politikalar Kurulu oluşturulmuş olup Kurula “*siber güvenlik ile ilgili politika ve strateji önerileri geliştirmek*” görevi tevdi edilmiştir. Bunun yanı sıra aynı Kararnamenin 527. maddesi ile kurulan Dijital Dönüşüm Ofisinin bir yetkisi de “*siber güvenlik ve bilgi güvenliğini artırıcı projeler geliştirmek*”tir. Aşağıdaki bölümlerde hazırlanan eylem planları ve eylem planlarında yer alan hedefler yer almaktadır.

3.2. Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve 2013-2014 Eylem Planı

Eylem planı, bütün kamu kurum ve kuruluşları ile gerçek ve tüzel kişiler, Siber Güvenlik Kurulu tarafından belirlenen politika, strateji ve eylem planları çerçevesinde kendilerine verilen görevleri yerine getirmek ve belirlenen usul, esas ve standartlara uymakla yükümlü olduğuna dair düzenlemeyle başlamaktadır. 2013-2014 döneminde gerçekleştirilmesi planlanan siber güvenlik temelli hedeflere ilave olarak dönem içini aşan farkındalığın artırılması ve eğitimin sürekli hale getirilmesi amaçlayan Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve 2013-2014 Eylem Planı 20/06/2013 tarih, 28683 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve 2013-2014 Eylem Planının amacını aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- Tüm kamu kurum ve kuruluşlarının bilgi teknolojileri (BT) altyapılarıyla sunulan her türlü işlem, oluşturulan veri ve söz konusu verilerin kullanılmasındaki *sistemlerin güvenliğinin sağlanmasına*,
- Hem kamu kurum ve kuruluşlarının hem de özel sektörün sorumluluğunda olan *kritik altyapılara ait bilişim sistemlerinin güvenliğinin sağlanmasına*,
- Siber uzayda ve bütünleşik dünyada siber saldırılardan tamamen korunmak mümkün değildir. Bu yüzden siber güvenlik saldırılarının etkilerinin en alt seviyede tutulmasını, saldırı sonrasında kullanılan tüm sistemlerin *en kısa sürede normal çalışmalarına dönmeye* yönelik stratejiler geliştirilmesi, eylem planı hazırlanması ve oluşan suçun adli makamlara bildirilmesi, araştırılması, soruşturulması ve cezalandırılması için yasal ve idari *altyapı oluşturmaktır*.

Bu amaçlarda dikkat çeken en önemli nokta kritik altyapılara yönelik güvenliğin sağlanması hedefidir. Söz konusu amaçlardan yola çıkılarak 13 adet ilke belirlenmiştir. Bu ilkelere tüm kamu kurumlarının uygulaması beklenmiş olup hukukun üstünlüğü, temel insan hak ve hürriyetleri ile mahremiyetin korunması ilkeleri temel esas kabul edilmiştir. İlkeler aşağıda sıralanmıştır:

- Siber güvenliğin sağlanması için risk analizi ve yönetimi temelli *etkin ve sürekli iyileştirmeye* dayalı araçlarla sağlanır.

- Siber güvenliğin bilişim boyutuna ek olarak; *hukuki, idari, ekonomik, politik ve sosyal boyutlarda güçlü ve zayıf yönlerin, tehditlerin ve fırsatların belirlenmesini* bünyesinde barındıran bir model gereklidir.
- *Risk yönetiminde, teknolojik açıklıkların kapatılması, tehdit ve saldırıların engellenmesi ve ortaya çıkması olası zararların en aza indirilmesi* esas alınır.
- Siber güvenlik tam anlamıyla sağlanmasında, *birey, kurum, toplum ve devletin tüm hukuki ve sosyal sorumluluklarını* bilmesi ve bunları yerine getirmesi önemlidir.
- *Kritik altyapıların güvenliğinin sağlanması* için, sadece kamu sektörünün değil aynı zamanda özel sektörün katılımının sağlanması, ortak projeler geliştirilmesi ve devletin yönlendirici gücünü göstermesi gerekir.
- Siber uzayda güvenilir bir şekilde var olmak ve varlığın sürdürülmesi için kamu, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler arasındaki iş birliğinin yanında *uluslararası iş birliği ve bilgi paylaşımı* da gereklidir.
- Uluslararası siber güvenlik alanındaki iş birliği ve bilgi paylaşımının sağlanması için sürekli olarak *diplomatik, teknik ve kolluk iletişim kanallarının* açık olması esas alınır.
- Siber güvenlik alanında *ihtiyaç duyulan mevzuat geliştirilirken uluslararası anlaşma ve düzenlemeler* temel alınır.
- *Hukukun üstünlüğü, temel insan hak ve hürriyetleri ile mahremiyetin korunması* gibi ilkeler esas alınır.
- Siber uzayda şeffaflık, *hesap verilebilirlik, etik değerler ve ifade özgürlüğü* savunulur ve desteklenir.
- Güvenlik ile erişim arasında sağlam bir denge gereklidir.
- *Denetleyici ve düzenleyici kurumların* sorumluluğun olan alanlardaki siber güvenliğin korunması ve sağlanması esas alınır.
- Siber güvenlik alanındaki ihtiyaçların giderilmesinde *yerli ürün ve hizmet kullanımı teşvik* edilir, söz konusu ürün ve hizmetlerin üretilmesinde *araştırma ve geliştirme projeleri desteklenir*.
- Siber güvenlik gereksinimlerinin karşılanmasında, inovasyon anlayışı esas kabul edilir.

Yukarıda belirtilen ilkeler kendi içinde bir amacı ifade etmektedir. 2013- 2014 dönemini kapsayan eylem planında ulusal siber güvenliğin sağlanması ve korunmasına yönelik hedef ve stratejiler geliştirilmiştir. 2013- 2014 döneminde gerçekleştirilmesi planlanan ve 7 ana başlıkta toplanan stratejik eylemler ve alt eylemler şöyledir:

1. Yasal Düzenlemelerin Yapılması

- Kurulan Siber Güvenlik Kuruluna işlerlik kazandırılması

- Siber güvenlik alanının yasal altyapısının kurulması

2. Adli Süreçlere Yardımcı Olacak Çalışmaların Yürütülmesi

- Siber olayların kanıtlanabilir hale getirilmesi

3. Ulusal Siber Olaylara Müdahale Organizasyonunun oluşturulması

- Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezinin (USOM) oluşturulması ve Sektörel ve Kurumsal Siber Olaylara Müdahale Ekiplerinin (SOME) kurulması

4. Ulusal Siber Güvenlik Altyapısının Güçlendirilmesi

- Kritik Altyapılarda Bilgi Güvenliği Yönetimi Programının oluşturulması
- Kamu Bilgi Güvenliği Programının oluşturulması
- Siber güvenlik alanının eğitim yapısının sağlamlaştırılması
- Siber güvenlik tatbikatlarının düzenlenmesi
- Kamu güvenli iletişim kanallarının kurallarının tespit edilmesi
- Yazılım güvenliğinin sağlanmasına yönelik programının işletilmesi
- Siber tehditlerin ortaya çıkmadan önlenmesi projesinin oluşturulması
- Siber güvenlik alanındaki ürünlerin ve hizmet sağlayıcıların kayıt altına alınması ve akredite edilmesi
- Adli bilişim alanında hizmet sunanlara güvenlik belgesi verilmesine ilişkin standartların oluşturulması
- Hizmet sürekliliğinin sağlanması ve verilerin yedekleme altyapısının kurulması
- Kamu kurum ve kuruluşlarının internet sayfalarının tek bir merkeze taşınması
- Kamu kurumlarından ve özel sektörden veri sızıntılarının tespit edilmesi ve sistemlerin teste tabii tutulması ve otomatik uygulamalara alınması
- Kamu kurumlarının verilerin erişim yetki düzenlemesinin yapılması
- Açık kaynak kodlu ürünlerin kullanımının artırılması

5. Siber Güvenlik Alanında İnsan Kaynağının Yetiştirilmesi ve Bilinçlendirilme Faaliyetleri

- Siber güvenlik konusunda üniversitelerin desteklenmesi ve akademik personel yetiştirilmesi
- Akademik ortamlarda siber güvenlik eğitimlerinin yaygınlaştırılması
- Siber güvenlik konusunda uzmanlığın sağlanmasına yönelik programın uygulanması

- İlk, orta, lise öğretimi ve yaygın eğitimde yaygın bir şekilde siber güvenlik konusunun işlenmesi
- Bilgisayar kullanıcılarının siber güvenlik alanında farkındalığının artırılması
- Ulusal ve uluslararası siber güvenlik organizasyonlarının oluşturulması

6. Siber Güvenlikte Yerli Teknolojilerin Geliştirilmesi

- Ar-Ge faaliyetlerinin teşvik edilmesi
- Siber güvenlik konusunda Ar-Ge laboratuvarlarının oluşturulması
- Siber güvenlikte yerli ürünlerin ve sorunlara karşı yerli çözümlerinin teşvik edilmesi

7. Ulusal Güvenlik Mekanizmalarının Kapsamının Genişletilmesi her eylem için sorumlu ve ilgili kurum ve kuruluşlar belirtilmiştir.

- *Ulusal siber güvenliğin bir bütün olarak milli güvenliğe adapte edilmesi.*

Eylem planında, siber güvenliğe ilişkin eylemlerin uygulanabilmesi için siber güvenlik alanındaki risklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Siber Güvenlik Eylem Planı'nda bilgi ve iletişim sistemleri ile ilişkili 18 adet siber güvenlik riski belirlenmiştir. Bu riskler özetle, siber saldırıların hem maliyet hem de ürün gamı açısından oldukça kolaylaştığı, bilgi ve iletişim araçlarının birbirleriyle bağlantılı olmasının saldırıların çapını büyüttüğü, servis sunumunun bilişim altyapısına bağımlılığı, kritik altyapıların internet bağlantısı gerektirmesi, ulusal bilincin zayıflığı, koordinasyon eksikliği, saldırıların gizlenmesi, insan kaynağının zayıflığı, altyapının yetersiz olması, yeterli bilgi ve bilinç seviyesinin oluşmaması, kurumların siber güvenliğin sağlanmasını sadece BT birimlerine bırakması, denetimin yetersizliği, sadece ürün temelli siber güvenlik anlayışının hakimiyeti ve yerli ürünlerin yetersizliğidir.

Riskler ve eylemler ile ilgili tüm kurum ve kuruluşların, sorumlu kurum ve kuruluşların Siber Güvenlik Kurulu koordinatörlüğünde hareket etmesi hedeflenmiştir. Eylem planında yer alan hedeflerin bir kısmı için son tarih belirlenmiş ve birtakım hedeflerin periyodik olarak tekrar edilmesi ifade edilmiştir. 2013-2014 döneminde, gerçekleştirilmesi planlanan toplam 29 adet eylem maddesi oluşturulmuştur. Söz konusu eylem maddelerine stratejik eylem başlıkları belirlenerek toplulaştırma yapılmıştır. Ayrıca oluşturulan 29 adet eylem maddesine 86 adet alt eylem oluşturulmuştur. 2013-2014 Siber Güvenlik Eylem Planı'nda belirlenen söz konusu 86 alt eylemin sorumlu kurumlara göre dağılımını yine eylem planında belirlenmiştir.

Siber güvenlik eylem planının izlenmesine, sonuçların kamuoyuyla paylaşılmasına veya ilgili planın bütçesinin belirlenmesine yönelik herhangi bir açıklamaya rastlanılmamıştır. Planın uygulanmasına yönelik ise Siber Güvenlik Kurulu oluşturulmuş, bir takım yasal düzenlemeler hayata geçirilmiş, Siber Olaylara Müdahale Ekipleri (SOME) kurulmuş, eğitim ve farkındalık çalışmaları yürütülmüş, insan kaynağının güçlendirilmesine yönelik altyapılar oluşturulmuş, yerli teknolojiler teşvik edilmiştir. Ancak genel olarak hedeflerin çoğuna ulaşıldığını söylemek güçtür.

3.3. 2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı

2013-2014 dönemini kapsayan Eylem Planının uygulama süresi dolduktan sonra yeni bir eylem planı hazırlıklarına girişilmiştir. Eski eylem planı kapsamındaki hedeflerin değişen dünya şartlarına uygun hale getirilmesi, siber güvenlik ihtiyacının yükselmesi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yapı değiştirmesi neticesinde yeni eylem planının hazırlandığı dönemdeki ismiyle Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı 2016-2019 dönemini kapsayan Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planını hazırlamış ve yürürlüğe koymuştur. Eylem planının hazırlık döneminde 2013-2014 dönemi Eylem Planında yer alan amaç ve stratejilerden sorumlu veya ilgili kurumlarla 10 Mart-7 Nisan 2015 tarihleri arasında yedi toplantı yapılmıştır. Toplantılarda öncelikle 2013-2014 dönemini kapsayan Eylem Planındaki hedeflerin gerçekleştirme seviyeleri analiz edilmiş, eylem planının uygulanmasında karşılaşılan güçlükler araştırılmış ve yeni dönem stratejileri belirlenmiştir. Ortak Akıl Platformu olarak değerlendirilen bu çalışmalara kamu kurumları, kritik altyapı işletmecileri, bilişim sektörü, üniversiteler ve sivil toplum kurumlarını temsil eden 73 kurumdan 126 uzman katılmıştır. Toplam iki gün süren bu çalışmalar kapsamında Türkiye'nin siber güvenlik konusunda güçlü ve zayıf yönleri belirlenmiş ve eylem planının stratejik amaçları ve gerçekleştirilmesi için atılması gereken adımlar ortaya koyulmuştur.

2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı hazırlanırken yukarıdaki toplantıların yanı sıra geniş bir literatür taraması da yapılmıştır. Bu tarama Amerika, Avrupa ve Uzak Doğu'dan pek çok ülkenin siber güvenlik eylem planı, stratejileri ve faaliyetleri incelenerek ülkelerin siber güvenlik kapsamındaki hedefleri, eylemleri, öncelikler, örgütlenme yapıları, bütçe tahsisler, Ar-Ge (Araştırma ve Geliştirme) teşvikleri, kamu özel sektör işbirliği uygulamaları, insan kaynağı yatırımları, eğitim faaliyetleri gibi konulara odaklanılmıştır. Toplantılar ve kaynak taraması sonunda elde edilen bilgiler toplanmış, tasnif edilmiş, incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Sonrasında ise “2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi” ve “2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Eylem Planı” hazırlanmıştır. Eski eylem planında olduğu gibi sorumlu ve ilgili kuruluşların eylemlerden sorumlu tutulmuştur. 2016-2019 Siber Güvenlik Eylem Planı hizmete özel olduğu için kamuoyuyla paylaşılmamıştır.

2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisinin ana amacı; “siber güvenliğin ulusal güvenliğin ayrılmaz bir parçası olduğu anlayışının tüm kesimlere yerleşmesi, ulusal siber uzayda bulunan sistem ve paydaşların tamamının güvenliğini sağlamak üzere idari ve teknolojik önlemlerin alınmasını sağlayacak yetkinliğin eksiksiz bir şekilde kazanılması” olarak açıklanmıştır. Belirlenen ana amaç doğrultusunda:

- Türkiye'nin siber uzayın bir bütün olarak ele almak koşuluyla, bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak sunulan her türlü hizmette, yapılan işlemde veya bilgi/ veri transferlerinde kullanılan sistemlerin güvenliğinin, gizliliğinin ve mahremiyetinin sağlanmasına,
- Siber güvenlik saldırıları ve olaylarının etkilerinin minimum seviyelerde tutulmasına, olaylardan sonra en kısa sürede çalışır hale getirilmesine ve normal çalışma düzeyine erişilmesinde stratejiler geliştirilmesi,

- *Siber olaylar sonrası ortaya çıkan suç unsurlarının adli makam ve kolluk kuvvetleri tarafından etkili bir şekilde araştırılması ve kovuşturulmasının gerçekleştirilmesi,*
- *Gizliliğin ve mahremiyetin korunmasında siber güvenliğin etkin şekilde kullanılması, bunun sağlanması için gerekli olan kritik teknolojilerin ve ürünlerin ülke kaynaklarıyla üretilmesine, üretilmiyorsa söz konusu teknolojilerin yurtdışından amaca uygun ve güvenli bir şekilde tedarik edilmesine yönelik bileşenler 2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisinin ve Eylem Planı'nda yer almaktadır.*

Dünya çapında siber güvenlik stratejileri ve eylem planları incelenerek öne çıkan 8 adet ilke ve 10 adet risk tespit edilmiştir. Söz konusu ilkeler temel olarak etkin ve sürekli değerlendirmeye ve iyileştirmeye dayalı risk yönetiminin önemli olduğu, tüm paydaşların siber güvenlik risklerinin farkında olması gerektiği, tüm paydaşların hukuki, idari, ekonomik, politik ve sosyal boyutları bilmeleri için gerekli eğitim ve deneyimi kazanmalarının önemli olduğu, zararların asgari düzeyde tutulması için siber olaylara karşı bir hazırlıklı ve planlı olunması gerektiği, kamu, özel sektör, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve bireyler dâhil tüm paydaşlar arasında işbirliğinin yanı sıra uluslararası işbirliği ve bilgi paylaşımının esas olduğu, hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü, temel insan hak ve hürriyetleri ile mahremiyetin korunmasının çalışmaların ana dayanağı olduğu, şeffaflık, hesap verilebilirlik ve etik değerleri göz önünde bulundurulması, siber güvenlik önlemlerinin ilgili risklerle orantılı olması, olumlu ve olumsuz etkilerinin değerlendirilmesi ve dengelenmesi gerektiği ve yerli ürün ve hizmet kullanımının teşvik edilerek araştırma ve geliştirme projeleri desteklenmesi gerektiği şeklinde sıralanabilir.

Eylem planında sayılan riskler ise daha çok kritik altyapıların güvenliği, kişisel bilgilerin korunması, hassas ve ticari değere sahip Ar-Ge çıktılarının güvenliği, hacktivizm (propaganda amaçlı bilgisayar korsanlığı) faaliyetleri, Küçük ve orta ölçekli sanayi, ticaret ve hizmet sektöründeki kuruluşların zafiyetleri, bilgi ve farkındalık seviyelerinin düşüklüğü, dolandırıcılık faaliyetleri ile hizmet ve faaliyetlerin kesintiye uğraması konularına vurgu yapılmıştır.

2016-2019 dönemini kapsayan Eylem Planının stratejik amaçlarında ulusal kritik altyapılara, yasal mevzuata, farkındalık ve yetkinlik temelli faaliyetlere, kullanıcı hatalarından ve afetlerden korunmaya, yetkinliğin yükseltilmesine, farkındalığının artırılmasına, insan kaynağının geliştirilmesine, siber olaylara müdahale ekiplerine yatırım yapılmasına, koordinasyona, siber güvenlik ekosistemine (işbirliğine), uzman ve iyi uygulama desteklerine, ürün analizine, proaktif siber savunma yeteneğine (caydırıcılık), etkin kayıt yönetimine ve daha güçlü IPv6 (Internet Protokolü sürüm 6/ internet temelli ürünlerin birbirleriyle iletişim kurması için ihtiyaç duyulan IP adreslerinin daha güvenli olması sağlanması) teknolojilerine odaklanılmıştır. Planda belirlenen stratejik amaçlara ulaşmak için gerçekleştirilecek eylemler aşağıda belirtilen beş stratejik eylem başlığı altında toplanmaktadır.

- **Siber Savunmanın Güçlendirilmesi ve Kritik Altyapıların Korunması:** Bu eylem başlığı altında devletin ve ulusal ekonomik birimlerinin, kritik altyapıların ve toplumun tamamının siber saldırı risklerini azaltmak için eylemler gerçekleştirilmesi planlanmıştır.

- **Siber Suçlarla Mücadele:** Kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör örgütleri, bireyleri etkileme potansiyeline sahip, maddi kayba neden olan, manevi olarak olumsuz etkileyen siber saldırıların azaltılması ve engellenmesine yönelik eylemlerin gerçekleştirilmesi planlanmıştır.
- **Farkındalık ve İnsan Kaynağı Geliştirme:** İdarecilerden bilgi teknolojilerini kullanan bireylere kadar herkesin siber güvenlik kültürünü öğrenmeleri, siber saldırıların farkında olmaları, etkilerini tahmin edebilmelerine yönelik eylemlerin gerçekleştirilmesi ve doğrudan siber güvenlik uzmanı sayısının artırılması hedeflenmiştir.
- **Siber Güvenlik Ekosisteminin Geliştirilmesi:** Kamu, özel sektör, STK, üniversiteler ve diğer tüm paydaşların koordineli bir şekilde oluşturulan yasal altyapıdan teknolojik ürünlere kadar tüm ihtiyaçlarının belirlenmesine ve ihtiyaçların giderilmesine yönelik araçların uygulamaya dökülmesine yönelik eylemlerin gerçekleştirilmesi planlanmıştır.
- **Siber Güvenliğin Milli Güvenliğe Entegrasyonu:** Kamuyu, ekonomiyi, kamu ve özel sektörün sorumluluğunda olan kritik altyapıları, toplumun genelini veya özelini etkileme potansiyeline sahip, güçlü bir şekilde örgütlenmiş, bireysel veya organize bir şekilde saldıran tehdit unsurlarının saldırıları sonrası verebileceği zararları azaltmaya yönelik eylemlerin gerçekleştirilmesi planlanmıştır.

Eylem planında yer alan her bir eylem için sorumlu ve ilgili kurum ve kuruluşlar belirlenmiştir. Bu kapsamda ilgili kurum ve kuruluşlar eylemlerin tamamlanmasına destek sunarken yetkili kurum ve kuruluşlar doğrudan eylemin tamamlanmasından sorumludur. Sorumlu kurum ve kuruluşlar koordine görevini yerine getirirken sürecin yönetiminde aktif rol alması hedeflenmiştir. Oluşturulan eylemlerin bitirilme tarihi belirtilerek birtakım eylemlerin sürekli olarak tekrarlanması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra dönem içinde Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı tarafından hazırlanan 2014-2023 Kritik Altyapıların Korunması Yol Haritası Belgesi ile kritik altyapıların korunmasına yönelik bir yasal düzenleme olmadığı ifade edilerek kritik altyapıların korunması uygulama çerçevesiyle birlikte kritik altyapılar sıralanmış ve daha sonra ülkenin ihtiyaç duyduğu düzenlemeler ve eylemler ele alınmıştır. Ancak eylem planı genel olarak değerlendirildiğinde hangi eylemlerin tamamlandığı, hangi eylemlerde eksiklik olduğu, tekrarlanan eylemlerde ne kadar ilerleme sağlandığı doğrudan bir rapor ile kamuoyuyla paylaşılmamıştır.

3.4. 2020-2023 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı

2020-2023 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı 29 Aralık 2020 tarihli ve 31349 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Eylem planı toplam 12 bölümden oluşmakta olup hizmete özel kısmı tablolar şeklinde kamuoyuna açıklanmamıştır. Yönetici özetinde, ulusal siber güvenlikte gelişim seviyesinin çok yüksek olduğu, gelişmeleri yakalamak için ulusal stratejilerin güçlü olması gerektiği, eylem planının Türkiye’nin siber güvenlik alanındaki vizyonu ve misyonu doğrultusunda gelecek dört yıla ilişkin hedef, eylem ve politikaların konu aldığı ve daha önceki eylem planlarından elde edilen ilerlemenin daha öteye taşınması gerektiği ifade edilmiştir.

2013-2014 dönemi ile 2016-2019 dönemlerini kapsayan eylem planı kapsamında uygulanan ve periyodik olarak yapılması gereken eylemler gözden geçirilmiştir. Böylece mevcut durum ve yapılan çalışmalar kapsamında yeni eylem planında eski eylem planlarının geliştirilmesi ve eksikliklerinin giderilmesi hedeflenmiştir. Stratejik amaçlar doğrultusunda planlanan kazanımların elde edilmesine yönelik eylemlerin belirlenmesi için ulusal paydaşların katılımıyla Hazırlık Çalıştayı düzenlenmiştir. Söz konusu çalıştaylara 67 kurumdan 127 katılımcı iştirak etmiştir. Eylem planının ikinci bölümünde kavramlar ile ilgili tanımlamalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde eylem planının giriş kısmı yer almakta olup dünya çapındaki gelişmeler değerlendirilmiştir.

Türkiye’de siber güvenlik başlığı altında çalışmalar ile risklerin azaltılmasının hedeflendiği ve 2013-2014 Eylem Planı ile mevzuat, kritik altyapılar, siber olaylara müdahale, farkındalık çalışmalarının yürütüldüğü, 2013 yılında Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi (USOM) kurulmuş olduğu, 2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı eski plana ek olarak siber suçlarla mücadele edilmesi, insan kaynağı geliştirilmesi, siber güvenlik ekosisteminin kurulmasının hedeflendiği, Uluslararası Telekomünikasyon Birliği Global Siber Güvenlik Endeksinde gelişim gösterildiği, 2020-2023 dönemini kapsayan eylem planında ise benzer amaçların yer aldığı tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir:

Eylem planının vizyonu; “Ülke ekonomisinin geliştirilmesini, toplumsal yaşamın korunmasını ve milli güvenliğin sağlanmasını desteklemek için; ülkemizde güvenli biçimde işleyen bir siber ortama sahip olmak ve siber güvenlikte uluslararası alanda marka haline gelmek.” ve misyonu ise “Siber güvenliğin milli güvenliğimizin ayrılmaz bir parçası olduğu bilinci ile kritik altyapılarımız başta olmak üzere siber uzaydaki varlıklarımızın tehditlerden korunmasına ve siber olayların muhtemel etkilerini azaltmaya yönelik çalışmaları ilgili tüm paydaşlarla koordineli olarak gerçekleştirmek.” olarak belirlenmiştir.

2020-2023 Dönemi Eylem Planının ilkelerinde siber güvenlik ile ulusal güvenlik ilişkisi, proje yürütülmesinin sürekliliği, siber güvenliğin önemi, paydaşlar arasındaki iş birliği, şeffaflık, hesap verebilirlik ve etik değerler, kritik altyapılar, siber güvenlik temelli tasarımlar, gizlilik-bütünlük-erişilebilirlik konuları, yasal altyapı, Ar-Ge ve yerli ürün ve hizmetlerin kullanılması konularına dikkat çekilmiştir.

Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı (2020- 2023) kapsamında belirlenecek ve gerçekleştirilecek hedeflerin, Türkiye’nin kısa, orta ve uzun vadede daha büyük ölçekli hedeflerine de katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Eylem planında 22 adet hedef belirlenmiştir. 2020-2023 dönemi için bu temel hedefler kapsamında stratejik amaçlar oluşturulmuş olup belirlenen stratejik amaçlar aşağıda yer almaktadır:

I. KRİTİK ALTYAPILARIN KORUNMASI VE MUKAVEMETİN ARTIRILMASI

- “Siber Uzayda Ulusal Güvenlik”: Türkiye’de “Elektronik Haberleşme”, “Enerji” “Finans”, “Ulaştırma”, “Su Yönetimi” ve “Kritik Kamu Hizmetleri” olarak tanımlanan kritik altyapı sektörlerinin korunmasına yönelik faaliyetler gerçekleştirilecektir.

II. ULUSAL KAPASİTENİN GELİŞTİRİLMESİ

- **“İnsan Kaynağının Güçlendirilmesi”**: İnsan kaynağı yetkinliklerinin daha da üst düzeylere çıkarılması amaçlanmaktadır.
- **“Toplumsal Farkındalığın Artırılması ve Çocukların Çevrimiçi Korunması”**: Tüm toplum genelinde, farkındalığı artırıcı çalışmaların gerçekleştirilecektir.

II. ORGANİK SİBER GÜVENLİK AĞI

- **“İleri Seviye Tehditlerle Mücadele”**: Siber tehditlere karşı ekiplerin olgunluklarının geliştirilmesine yatırım yapılacaktır.
- **“Birlikte Daha Güçlüyüz”**: Ekipler ve paydaşlarla karşılıklı destek ve geri bildirim mekanizmaları ile ulusal siber güvenliğe katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

III. YENİ NESİL TEKNOLOJİLERİN GÜVENLİĞİ

- **“Güvenle Gelen Yeni Nesil Teknolojiler”**: Yapay zekânın ve blok zincir teknolojilerinin siber güvenlik temelli ele alınması ve yerli teknolojilere yatırım yapılması amaçlanmaktadır.

IV. SİBER SUÇLARLA MÜCADELE

- **“Güvenli Siber Ortam”**: Ulusal kapasitenin ve teknolojik imkânların artırılması amaçlanmaktadır.
- **“Uluslararası Mücadele”**: Siber suçlara yönelik bilgi paylaşımı ve uluslararası iş birliğinin daha da geliştirilmesi hedeflenmektedir.

V. YERLİ VE MİLLİ TEKNOLOJİLERİN GELİŞTİRİLMESİ VE DESTEKLENMESİ

- **“Türkiye’nin Teknolojisi”**: Siber güvenlik alanında öncü olmak hedefidir.
- **“Teknoloji Geliştirmede İş Birliği ve Destek Mekanizmaları”**: Özel sektörün desteklenmesi için mevcut mekanizmalardan faydalanmak ve yeni mekanizmalar ile bu desteğin artırılması amaçlanmaktadır.
- **Siber Güvenlik Test ve Sertifikasyon Sistemi**: Yerli ürün ve hizmetlerin uluslararası pazarda rekabet edebilecek seviyelere yükseltilmesi için çalışmalar yapılması amaçlanmaktadır.

VI. SİBER GÜVENLİĞİN MİLLİ GÜVENLİĞE ENTEGRASYONU

- **“Ulusal Güvenlik İçin Siber Güvenlik”**: Üst düzey milli güvenlik politikaları ile siber savunmayı da içeren hibrit tehditlerden korunmak ve caydırıcılığın artırılması amaçlanmaktadır.

VII. ULUSLARARASI İŞ BİRLİĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ

- “Sınırı aşan Tehditlerle Mücadele”: Uluslararası siber güvenlik faaliyetlerine katılım ve katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Onuncu bölümde ise planının gerçekleştirme yaklaşımı ele alınmıştır. Eylem planının hazırlanmasında çalışmalara yer verilmiş, izleme ve ölçüm kriterlerinin belirlendiği ifade edilmiş, geniş bir paydaş grubunun olduğu, kapsamının oldukça geniş tutulduğu, ihtiyaç duyulursa güncelleneceği vurgulanmıştır. Ayrıca, Eylem maddelerinde yer alan faaliyetler sorumlu 14 farklı kamu kurumu ve iş birliği yapılacağı ve 34 farklı kamu kurumunun çalışmalarıyla eylem planının yürütüleceği ifade edilerek planın kapsamına dikkat çekilmiştir.

4. TÜRKİYE’NİN SİBER GÜVENLİK EYLEM PLANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde eylem planlarını değerlendirme kriterleri ele alınacaktır. Daha sonra eylem planları süreklilik, kritik altyapı güvenliği için yatırım, Ar-Ge çalışmaları, liderlik, iş birliği, insan kaynağının geliştirilmesi, eğitim, yasal önlemler, bütçe ayrılması, caydırıcılık ve sonuçların izlenmesi kriterleri açısından değerlendirilecektir.

4.1. Değerlendirme Kriterleri ve Seçimi

Değerleme kriterlerinin seçiminde AB ülkelerinin ve İngiltere’nin siber güvenlik eylem planlarından yararlanılmıştır. AB’ye bağlı ağ ve bilgi güvenliğinden sorumlu kurum ENISA 13 Mart 2004 tarihinde kurulmuş olup 1 Eylül 2005 tarihinde faaliyete geçmiştir. ENISA, AB Siber Güvenlik Yasası ile yapısını güçlendirmiş olup, AB’nin siber politikasına katkıda bulunur, siber güvenlik sertifika programları ile bilgi ve iletişim teknolojileri ürünlerinin, hizmetlerinin ve süreçlerinin güvenilirliğini artırır, üye devletler ve AB kurumlarıyla iş birliği yapar ve Avrupa’nın siber saldırılara, siber terörizme ve siber korsanlığa karşı hazırlanmasına yardımcı olmaktadır. Ajansın internet sitesindeki eylem planları, yasal dokümanlar ve raporlar incelenerek aşağıdaki değerlendirme kriterleri oluşturulmuştur.

- **Süreklilik:** Eylem planları belirli dönemleri kapsayacak şekilde hazırlanmaktadır. Örneğin Türkiye’nin eylem planları 2013-2014, 2016-2019 ve 2020-2023 dönemlerini kapsamaktadır. Her dönemin amaç, hedef ve beklentileri benzer olabildiği gibi farklı bir şekilde de belirlenebilmektedir. Genel olarak beklenti ise bir gelişim süreci içinde birbirlerini tamamlamalarıdır.
- **Kritik Altyapıların Korunması:** Kritik altyapı kavramı, ilk olarak 1997 Ekim tarihli Amerika Birleşik Devletleri Başkanlık Komisyonu’nun Kritik Altyapıların Korunması Hakkında Raporu’nda dile getirilmiştir. Bu açıdan kavram, toplum ve devlet düzeninin sağlıklı biçimde işletilebilmesi için gerekli, birbirleriyle bağı olan sistemler ve bu sistemlerin istenilen biçimde çalışmasını sağlayan altyapılar bütünüdür. 2013-2014 Eylem Planında kritik altyapılar kamu kurumlarına ilave olarak enerji, haberleşme, su kaynakları, tarım, sağlık, ulaşım, eğitim ve finansal hizmetler olarak sıralanmıştır. Kritik Altyapılarda Bilgi Güvenliği Yönetimi Programı başlıklı 5. eylem maddesinde ise kritik altyapıların belirlenmesi alt amacındaki görev Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumuna

(TÜBİTAK) verilmiştir. Ancak günümüze kadar resmi olarak bu kurumların belirlendiği veya kamuoyuna duyurulduğu bir belgeye rastlanılmamıştır.

- **Ar-Ge Destekleri:** Siber güvenlik alanı sürekli gelişen ve bu gelişmeyle birlikte açıkların ve zafiyetlerin ortaya çıktığı bir alandır. Bunun yanı sıra saldırı tekniklerinin değişmesi, alanın kendini sürekli olarak hazır tutmasını ve geliştirmesini zorunlu hale getirmektedir. Siber güvenlik alanı Ar-Ge yoğun bir yapıya sahip olmasından dolayı kamu sektörünün ilgili alanı teşvik etmesi, desteklemesi ve doğrudan yatırım alanı olarak belirlenmesi gerekmektedir.
- **Siber Uzayda Liderlik:** Siber güvenlik alanında lider olmak siber saldırılara karşı caydırıcılık sağlar, teknolojik ilerlemelerde yönlendirici olunur, kritik altyapılarının korunması sağlanır, yetişmiş insan gücünün beşerî sermayesi kullanılır gibi birçok fayda sağlayacaktır. İncelenen pek çok eylem planında ülkelerin siber güvenlik alanında lider olması, piyasayı yönlendirmeyi ve sağlam bir caydırıcılık sistemi oluşturmayı amaçlamaktadır.
- **Ulusal ve Uluslararası İş Birliği:** Siber güvenlik alanının çok geniş olması, sürekli gelişmesi, her gün yeni açık ve zafiyetlerin keşfedilmesi bir örgütü, kamu kurumu, doğrudan devleti aşan bir yapıya sahiptir. Bunun yanı sıra bir kurum veya kuruluşdaki zafiyet diğer kurumların sağlam altyapıya sahip olmasına rağmen saldırılara açık hale getirmektedir. Bu yüzden tüm aktörler arasında koordinasyonun sağlanması ve uluslararası iş birliklerinin geliştirilmesi siber savunma ve siber caydırıcılık için son derece elzemdir.
- **İnsan Kaynağının Geliştirilmesi:** Siber güvenlik alanında pek çok teknolojik ürün otomatik ve yapay zeka temelli olmasına rağmen etkin bir yapı için yetişmiş insan gücü hayati bir öneme sahiptir. Bu yüzden hem beşeri sermayenin kurulması hem korunması hem de geliştirilmesi eylem planlarının ana dayanak noktalarındandır.
- **Eğitim Faaliyetleri:** Eğitim faaliyetlerinin iki sacayağı vardır. İlk olarak insan gücünün kalitesinin artırılmasıdır. Daha sonra ise kapsamı oldukça geniş olan farkındalık temelli tanıtım, bilgilendirme, hazır bulundurma faaliyetleridir. İnsan zafiyetine ve farkındalığına aşırı bağımlı olan siber güvenlik bu açıdan eylem planlarında sürekli olarak ana hedef ve alt amaç olarak yer almaktadır.
- **Yasal Önlemler:** Yasal altyapının kurulması, suç ve cezaların tanımlanması güncel gelişmelere karşı sürekli olarak uyumlu bir şekilde ilerlemesi toplumsal ve kurumsal gelişmişliğin bir göstergesidir. Yasal altyapısı oluşturulmuş bir siber güvenlik hem korunmanın hem de mücadelenin önemli göstergesidir.
- **Bütçe Tahsisi:** Her bir eylem planında ana hedefler, alt amaçlar, sorumlu kurumlar ve faaliyetler yer almaktadır. Bunların hepsi belirli bir parasal gidere sahip özelliklidir. Hatta teknolojik altyapının yenilenmesi, geliştirilmesi, güncellenmesi çok daha maliyetlidir. Bu yüzden her bir eylem planının bir bütçesi olmalı ve hedefler özelinde bütçe tahsisi yapılmalıdır.
- **Siber Caydırıcılık:** Her sistem, kurum veya devlet siber saldırı tehdidi altındadır. Ancak sağlam bir altyapı, yetişmiş insan gücü, farkındalığı yüksek bireyler siber

saldırıları başlamadan önleyebilir. Saldırıların karşılığı olacağını veya saldırıları etkilerinin zayıflığının farkında olan siber korsanlar hiçbir faaliyette bulunmamayı tercih ederek daha zayıf yapılara yönelecektir. Bu durum siber caydırıcılık olarak adlandırılmakta olup devletlere maliyet tasarrufu, zararların etkilerini azaltma, kendini geliştirme gibi faydaları vardır. Bunun yanı sıra siber caydırıcılık ile siber alanda liderlik eş bir yapıya sahiptir.

- **Eylem Planı Sonuçların İzlenmesi:** Her bir eylem planı belirli bir dönemi kapsar. Bu dönem için belirlene hedef ve faaliyetlerin ne kadarının gerçekleştirildiği, hangi faaliyetlerde eksiklikler olduğu, sorumlu ve ilgili kurumların ne kadar başarılı olduğu izlenmeli ve kamuoyuyla paylaşılmalıdır. Böylece hem gelecek eylem planına gerçekçi bir zemin oluşur hem de planların hayata geçirilmesi teşvik edilebilir.

Şüphesiz değerlendirme kriterlerinin çoğaltılması veya azaltılması mümkündür. Çalışmanın genel yapısının derli toplu olması açısından on bir adet kriter yeterli görülmüştür. Aşağıdaki bölümde Türkiye'nin üç eylem planının çalışma içinde belirlenen kriterler açısından değerlendirilmesi yapılacaktır.

4.2. Türkiye'nin Eylem Planlarının Değerlendirmesi

Siber güvenlik son yirmi yılın en çok tartışılan ve hakkında araştırma yapılan konularından bir tanesidir. Her gün mutlaka bir habere rastlamak mümkün olan bu konunun genişliği ve güncelliği uzun süre devam edecek gibi görünmektedir. Devletlerin daha güçlü bir şekilde konunun üzerine gitmeleri, teknolojilerini geliştirmeye çalışmaları ve sürekli olarak siber saldırı veya tehditlerle karşı karşıya kalmaları bunun bir göstergesidir. Bu yüzden ülkeler siber güvenlik konusunda daha sistemli hareket etmek için eylem planları, strateji belgeleri, rehber dokümanlar hazırlamakta ve kendilerini yükümlülük altına sokmaktadır. Önceki bölümde açıklanan 11 adet değerlendirme kriteri açısından Türkiye'nin 2013-2014, 2016-2019 ve 2020- 2023 dönemi eylem planları incelenecek ve son olarak tüm planlar toplu bir şekilde ele alındıktan sonra öneriler geliştirilecektir.

Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve 2013-2014 Eylem Planı ilk yayımlanan belge olduğu için süreklilik kriteri açısından değerlendirilmez. Eylem planında kritik altyapıların belirlenmesi ve güvenliğinin sağlanması, bunun için iş birliği geliştirilmesi ve bir program dahilinde bu sürecin yönetilmesi hedeflenmiştir. Dönem içinde kamuoyuna yansıyan belirleme veya program olmamıştır. Araştırma ve geliştirme faaliyetlerine plan içinde vurgu yapılmış ve ana hedeflerden biri olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra Ar-Ge laboratuvarlarının kurulması ve yerli ürünlerin teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Siber güvenlik alanında liderlik yerine Türkiye liderliğinde uluslararası siber güvenlik tatbikatlarının ilkinin düzenlenmesi amaçlanmıştır. Eylem planında hem yerel hem de uluslararası aktörlerle iş birliği hedeflerine özel önem verilmiştir. Ülke kaynaklarının optimum kullanılması için insan kaynağının geliştirilmesi ve eğitim faaliyetlerine yönelik amaçlar ile birlikte tüm sürecin yasal altyapısının kurulması hedeflenmiştir. Ancak eylem planı için herhangi bir bütçe belirlenmemiş, tahsis edilmemiş olup siber caydırıcılık konusuna da değinilmemiştir. Eylem planındaki hedeflerin yıllık veya dönemsel gerçekleştirmeleri, tamamlanmaları veya eksiklikleri kamuoyuna açıklanmamıştır.

2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi kamuoyuna açıklanmasına rağmen eylem planı hizmete özel tutularak açıklanmamıştır. Bu açıdan değerlendirme strateji belgesi kapsamında

yapılmıştır. Süreklilik açısından eski eylem planıyla aralarında bir yıllık fark olduğu için belgenin eksik kaldığını söylemek mümkündür. Kritik altyapılar bu dokümanda da tanımlanmamış olmasına rağmen altyapıların korunması, yerli ürünlerle donatılması, tesislerin birbirleriyle entegre edilmesi hedeflenmiştir. Ar-Ge faaliyetlerine yönelik spesifik bir hedef yer almamasına rağmen metin içinde yerli ürün temelli Ar-Ge çalışmalarının desteklenmesine, Ar-Ge koordinasyonuna ve Ar-Ge çıktılarının korunmasına özel önem verilmiştir. Belge içinde liderlik temelli bir hedef ve ifade yer almamış, tüm paydaşlarla bilgi paylaşımı temelli iş birliği ve uluslararası siber olay yönetimi işbirliği hedeflenmiştir. Siber güvenlik alanında yetişmiş insan kaynağı gücünün yükseltilmesi, farkındalık eğitimleri ve siber güvenlik eğitimlerine yönelik hedefler dokümanda geniş yer tutmaktadır. Uluslararası standartlara uygun mevzuatın oluşturulması ise ana dayanak noktalarından birisidir. Bu planda da bütçe ile düzenleme yer almamakta olup siber caydırıcılık hedefine yer verilmemiştir. Strateji belgesindeki amaçların gerçekleşmeleri kamuoyuna açıklanmamıştır.

2020-2023 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı sürekliliğe sahip olmasına rağmen 2020 yılının sonunda yayımlanması ile birlikte bir yıllık ara süreklilik ilkesine zarar vermiştir. Eylem planında kritik altyapılar, elektronik haberleşme, enerji, finans, ulaştırma, su yönetimi ve kritik kamu hizmetleri olarak belirlenmiş olup korunmasına yönelik ana hedefe yer verilmiştir. Diğer eylem planlarında olduğu gibi Ar-Ge ve yerli ürünlerin geliştirilmesi destekleneceği ve böylece lider ülke olma hedefi bu eylem planında yer almıştır. Uluslararası işbirliği eylem planında ana hedeflerden birisi olarak belirlenmiş olup teknoloji geliştirmede iş birliği ve destek mekanizmalarına özel önem verilmiştir. İnsan kaynağının güçlendirilmesi ve eğitim faaliyetleri diğer eylem planlarında olduğu gibi 2020-2023 eylem planında da yer almıştır. Bu eylem planında yasal altyapının geliştirilmesine yönelik herhangi bir hedefe yer verilmemiştir. Bütçe tahsisinin yapılmadığı bu eylem planında ilk kez caydırıcılığın artırılarak siber suçların azaltılması amaçlanmıştır. Eylem planının izlenmesine yönelik şu ana kadar herhangi bir doküman yayımlanmamıştır. Özetle kriterler ve eylem planlarının içeriği aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo-1. Değerlendirme Kriterleri Açısından Türkiye'nin Siber Güvenlik Eylem Planları (1)

Eylem Planı Dönemi	Süreklilik	Kritik Altyapıların Korunması	Ar-Ge Destekleri	Siber Uzayda Liderlik	Ulusal ve Uluslararası İş Birliği
2013-2014 Dönemi	İlk plandır. (✓)	Kritik altyapılar tanımlanmamıştır olup korunması hedeflenmiştir. (✓)	Yerli teknolojiler özelinde hedeflenmiştir. (✓)	Uluslararası tatbikat yapılması hedeflenmiştir. (✓)	Hem yerel hem de uluslararası aktörlerle iş birliği hedeflenmiştir. (✓)
2016-2019 Dönemi	Arada 1 yıl ara vardır. (X)	Kritik altyapılar tanımlanmamıştır olup korunması hedeflenmiştir. (✓)	Yerli ürün Ar-Ge çalışmalarının desteklenmesi, koordinasyonu ve Ar-Ge çıktılarının korunmasına yer verilmiştir. (✓)	Belge içinde bu konuda herhangi bir ifade yer almamıştır. (X)	Tüm paydaşlarla bilgi paylaşımı temelli işbirliği ve uluslararası siber olay yönetimi işbirliği hedeflenmiştir. (✓)
2020-2023 Dönemi	Devamlılık vardır. Ancak 2020 yılının sonunda yayımlanmıştır. (X)	Kritik altyapılar; belirlenmiş olup korunmasına yönelik ana hedefe yer verilmiştir. (✓)	Ar-Ge ve yerli ürünlerin geliştirilmesi destekleneceği ifade edilmiştir. (✓)	Lider ülke olma hedefi bu eylem planında yer almıştır. (✓)	Uluslararası iş birliği hedef olarak belirlenmiştir. (✓)

Tablo-2. Değerlendirme Kriterleri Açısından Türkiye'nin Siber Güvenlik Eylem Planları (1)

Eylem Planı Dönemi	İnsan Kaynağının Geliştirilmesi	Eğitim Faaliyetleri	Yasal Önlemler	Bütçe Tahsisi	Siber Caydırıcılık	Sonuçların İzlenmesi
2013-2014 Dönemi	İnsan kaynağının geliştirilmesine yer verilmiştir. (✓)	Eğitim faaliyetlerine yer verilmiştir. (✓)	Yasal altyapının kurulması hedeflenmiştir. (✓)	Bütçe tahsisi yapılmamıştır. (X)	Siber caydırıcılık konusuna değinilmemiştir. (X)	Eylem planının sonuçları veya gerçekleşmeleri duyurulmamış. (X)
2016-2019 Dönemi	Yetişmiş insan kaynağı gücünün yükseltilmesi yer almıştır. (✓)	Farkındalık eğitimleri yer almıştır. (✓)	Uluslararası standartlara uygun mevzuatın oluşturulması hedeflenmiştir. (✓)	Bütçe tahsisi yapılmamıştır. (X)	Siber caydırıcılık konusuna değinilmemiştir. (✓)	Strateji belgesinin hedef gerçekleşmeleri açıklanmamış. (X)
2020-2023 Dönemi	İnsan kaynağının güçlendirilmesi amaçlanmıştır. (✓)	Eğitim faaliyetleri ve farkındalık eğitimleri amaçlanmıştır. (✓)	Yasal altyapının geliştirilmesine yönelik hedef oluşturulmamıştır. (X)	Bütçe tahsisi yapılmamıştır. (X)	Siber caydırıcılığın artırılması amaçlanmıştır.	Eylem planının gerçekleşmeleri su ana kadar açıklanmamış. (X)

Eylem planları bir bütün olarak değerlendirildiğinde genel olarak kriterlerin çoğunu karşıladığı görülmektedir. Bütçe tahsisi yapılmamış olması, uzun bir süre siber caydırıcılığın amaçlanması ve bazı dönemlerde yasal altyapının, sürekliliğin ve planların izlenmesinin ihmal edilmesi olumsuz göstergelerdir.

SONUÇ

Ulusal güvenlik kavramının bir yansıması olan siber güvenlik internet teknolojilerinin hayatımıza girmesiyle gündeme gelmiştir. Bilgisayar virüsleri, zafiyetler, saldırılar, terörist eylemler, bilgi hırsızlıkları, patent ihlalleri, sabotajlar, hizmet aksatma faaliyetleri gibi pek çok kavram ve uygulama insanların günlük hayatını etkilemiş, kurumların yapısına zarar vermiş ve devletlerin önlem almasını zorunlu kılmıştır.

Siber güvenlik alanının her türlü bilgi ve iletişim aracıyla ilişkili olması, insan kontrolü olmadan sistemleri işletilmesi, verilerin saklanması, gizli bilgilerin güvence altında tutulması ve kritik alt yapıların korunması gibi pek çok yansıması bulunmaktadır. Bu açıdan tek bir insandan bir kuruma ve hatta devletin tamamına etki edebilecek genişlikte bir kavramdır. Son yıllarda katlanarak artan siber saldırılar, hırsızlıklar, terörist faaliyetler, sabotajlar devletlerin ve kurumların önlem almasını zorunlu kılmıştır. Bu açıdan ülkeler altyapılarını korumak, farkındalığı yükseltmek, teknolojik gelişmeleri takip etmek ve sektörde yer almak için planlar hazırlamaktadır. Türkiye gelişmelerden etkilenerek 2013-2014, 2016-2019 ve 2020-2023 dönemlerini kapsayan siber güvenlik eylem planları ve stratejileri hazırlamıştır.

Ülkemizin siber güvenlik eylem planları belirlenen süreklilik, kritik altyapıların korunması, Ar-Ge destekleri, siber uzayda liderlik, ulusal ve uluslararası iş birliği, insan kaynağının geliştirilmesi, eğitim faaliyetleri, yasal önlemler, bütçe tahsisi, siber caydırıcılık, sonuçların izlenmesi kriterleri açısından değerlendirmeye tabii tutulmuştur.

Eylem planlarının süreklilik açısından birtakım eksikleri vardır. Bunun temel nedeni ana sorumlu kurumun belirlenmemesi, Siber Güvenlik Kurulunun işlevini yitirmesi ve koordinasyon güçlüğüdür. Bu açıdan merkezi bir idarenin oluşturulması ve Siber Güvenlik Kurulunun yeniden işlev kazanması önerilmektedir. Kritik altyapıların geçte olsa belirlenmesi olumlu bir gelişme olup altyapıların özeline yönelik eylem planları ve stratejiler geliştirilebilir. Yerli teknolojiler gelişmesi, mevcut teknolojilere uyumlu bir şekilde kullanılması ve sürekli ilerleme içinde olunması için Ar-Ge destekleri önemlidir. Bu açıdan belirli bir bütçe ile Ar-Ge desteklerinin verilmesi ve kamuoyuyla paylaşılması önerilmektedir. Böylece siber uzayda hedeflenen liderlik düzeyine erişim sağlanabilir.

Siber güvenliğin bir bütün olarak ele alınması ve tüm paydaşların aktif katılımın gerekmesi ulusal ve uluslararası iş birliğine ihtiyaç duymaktadır. Bu açıdan Türkiye'nin ENISA bünyesine katılması, ortak tatbikatlar düzenlemesi, uluslararası testler yapılması gibi bir takım iş birliği temelli faaliyetler önerilmektedir. Alanın özü itibarıyla insan kaynağına ve beşeri sermayeye aşırı bağımlı olması eğitim faaliyetlerinin ön planda tutulmasını zorunlu kılmıştır. Ayrıca tanıtım, bilgilendirme ve hatırlatma ile toplumsal farkındalığın yükseltilmesi siber güvenliğin ana destekleyici olacaktır.

Yasal altyapının kurulması güveni ve caydırıcılığı yükseltecektir. Alanın sürekli ilerlemesi ve her gün yeni yansımalarının ortaya çıkması mevzuat çalışmalarının süreklilik kazanmasını gerektirmektedir. Böyle bir hazırlık saldırı veya eyleme geçmeden önce kişi ve kurumlara karşı caydırıcılık kazandıracaktır. Asıl hedef bu açıdan ülke olarak siber caydırıcılığa ulaşmak olmalıdır. Tüm bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için bütçeye ihtiyaç duyulacaktır. Bu yüzden eylem planlarındaki her hedef için bir bütçe tahsisinin yapılması önerilmektedir. Hedeflerin ne kadarına ulaşıldığı, hangi alanlarda eksik kaldığı ve ilerleme seviyesi eylem planlarının yıllık veya dönemsel izlenmesiyle sağlanabilir. Söz konusu izleme mekanizmalarının kurulması ve kamuoyuyla ilerlemenin paylaşılması önerilmektedir.

Gelecek çalışmaların değerlendirme kriterlerinin artırarak ve kurumsal planların da incelemeye dahil edilerek yapılması ülkenin seviyesini ölçmek için verimli olabilir. Bunun yanı sıra yapılacak çalışmaların araştırma yöntemlerinden anket, görüşme, vaka analizi gibi metotların kullanılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ada, M. (2018), NATO Üyesi ülkelerin siber güvenlik stratejileri açısından incelenmesi, T.C. Gazi Üniversitesi, Bilişim Enstitüsü, Adli Bilişim Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Ağır, B. S. (2015), "Güvenlik kavramını yeniden düşünmek: Küreselleşme, kimlik ve değişen güvenlik anlayışı", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11 (22), s. 97-130.
- Ak, T. Y., & Duru, B. T. D. (2013), *Ulusal güvenlik-çevresel güvenlik ekseninde silahlı kuvvetler çevre ilişkisi*, Doctoral dissertation, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı.
- Aldemir, C., & Kaya, M., (2020), "Bilgi Toplumu, Siber Güvenlik ve Türkiye Uygulamaları", *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 1(1), s. 6-27.
- Aydın, A. H., (2008), "Toplumsal Güvenlik ve Yerel Siyaset", *Yerel Siyaset Dergisi*, 28, s. 8-17.
- Barry, B. (1998), *Security: A new framework for analysis*, UK: Lynne Rienner Publishers.
- "Botnets: Detection, Measurement, Disinfection & Defence", ENISA, Erişim tarihi: Nisan 07, 2020, <https://www.enisa.europa.eu/activities/Resilience-and->

[CIIP/criticalapplications/botnets/botnets-measurement-detection-disinfection-anddefence/at_download/fullReport.](#)

- Canbek, G., & Sağiroğlu, Ş. (2007), “Kötücül ve Casus Yazılımlar: Kapsamlı Bir Araştırma”, Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 22 (1), s. 121-136.
- Chen, P., Desmet, L., vd. (2014, September), “A study on advanced persistent threats”, 15th IFIP International Conference on Communications and Multimedia Security, s. 63-72.
- Clarke, R. A. and Knake R., Cyber War, Harper Collins e-books.
- Collin, B. C. (1997, March), “The future of cyberterrorism: Where the physical and virtual worlds converge”, In 11th annual international symposium on criminal justice issues.
- “Computer Viruses and Other Malicious Software: A Threat to the Internet Economy”, OECD Publishing, Erişim tarihi: Mayıs 15, 2020, http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/science-andtechnology/computer-viruses-and-other-malicious-software_9789264056510-en#page1
- Dedeoğlu, B., (2003), Uluslararası Güvenlik ve Strateji, İstanbul: Derin Yayınları.
- Denning, D. (2001), “Is Cyber Terror Next? New York: US Social Science Research Council” SSRC, Erişim Tarihi: Mayıs 05, 2020, <http://www.ssrc.org/sept11/essays/denning.htm.2001>.
- Erhan, Ç., (2002), Soğuk Savaş Sonrası ABD’nin Güvenlik Algılamaları, Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Goodrich, Michael and TAMASSIA, Roberto, Introduction to Computer Security. Essex: Pearson, 2010.
- “Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması”, TÜİK (TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU), Erişim Tarihi: Aralık.28, 2020, <https://www.ab.gov.tr/65.html>.
- Klımburg, A., National Cyber Security Framework Manual. Tallin: NATO CCD COE Publications, 2012.
- Koçer, G., (2004), “Küreselleşme ve Uluslararası İlişkilerin Geleceği”, Uluslararası İlişkiler, 1 (3), s.101-122.
- Krause, K., Williams M. C., (1996), “Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods”, Mershon International Studies Review, 40 (2), s. 229-254.
- “Law (Kanun)”, European Commission (EC), Erişim Tarihi: Mayıs 05, 2020, https://ec.europa.eu/info/law_en.
- Lord, K. M., America’s Cyber Future: Security and Prosperity in the Information Age (Volume II), 2011, Zurich: Center for New American Studies.
- Miller B., (2001), “The Concept of Security: Should it be Redefined?”, The Journal of Strategic Studies, 24 (2), s. 16-17.
- “Modern Trends in the Cyber Attacks against the Critical Information Infrastructure”, Modern Trends in the Cyber Attacks against the Critical Information Infrastructure s. 1-95. Erişim tarihi: Nisan 30, 2020, <http://docplayer.net/756920-Modern-trends-in-the-cyber-attacksagainst-the-critical-information-infrastructure.html>.
- O’hara, C.. (2012), “Global Cyber Sleuth. The State Department’s Chris Painter relishes his role as a cyber diplomat.” Leadership Winter, s.36-43.
- Oğuzlu, H. T.,(2007), “Dünya Düzenleri ve Güvenlik: Ulus-Devlet Güvenlik Anlayışı Aşılıyor Mu?”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 3 (6), s. 1-35.

- “On Cyberwarfare”, DCAF Horizon, Working Paper No.7, 61, Erişim tarihi: Ekim 17, 2020, <https://docplayer.net/4159538-Dcaf-horizon-2015-working-paper-no-7-on-cyberwarfare-fred-schreier.html>
- Özbay, R.,(2015), Aktif Siber Savunma Teknikleri ve Performans Analizi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İnternet ve Bilişim teknolojileri Yönetimi Anabilim Dalı, Fen Bilimleri Enstitüsü, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Saltzer, J. H., Schroeder, M. D. (1975), “The Protection of Information in Computer Systems”Proceedings of the IEEE, 63 (9), s. 1278-1308.
- “Siber Güvenliğin Sağlanması: Türkiye’deki Mevcut Durum ve Alınması Gereken Tedbirler”, Bilgi Teknolojileri Üst Kurulu, Erişim tarihi: Mayıs 18, 2020, <http://www.cybersecurity.gov.tr/publications/sg.pdf>.
- “Social Engineering Fundamental, Part I: Hacker Tactics”, Security Focus Online, Erişim Tarihi: Nisan 06, 2020, <http://online.securityfocus.com/infocus/1527>
- “Sosyal Mühendislik Saldırıları”, Ulusal Bilgi Güvenliği Kapısı, Erişim Tarihi: Mayıs 05, 2020, <http://www.bilgiguvenligi.gov.tr/sosyal-muhendislik/sosyal-muhendislik-saldirilar3.html>.
- Tekerek, M., (2008), “Bilgi Güvenliği Yönetimi”, KSÜ Fen ve Mühendislik Dergisi, 11(1), s. 132-137.
- “The Internet of Things. How the Next Evolution of the Internet Is Changing Everything”, Cisco, Erişim Tarihi: Mayıs 12, 2020, http://www.cisco.com/web/about/ac79/docs/innov/IoT_IBSG_0411FINAL.pdf
- Terriff, T. , Croft, S., vd. (1999), “Security Studies Today”, Cambridge: Polity Press, USA,
- “Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve 2013-2014 Eylem Planı”, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, Erişim tarihi: Ekim 17, 2020, <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/2-1-strateji-eylem-plani-2013-2014-5a3412cf8f45a.pdf>
- “Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi 2020 – 2023”, İTÜ, Erişim tarihi: Ekim 17, 2020, https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Documents/National_Strategies_Repository/NationalCybersecurityStrategyOfTURKEY.pdf
- Varlık, A. B., (2015), Milli Güvenlik Teorisi, Ankara: Kripto Yayınları.
- Yılmaz, S. (2007), “Güçsüz güç”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 3 (5), s. 67-103.
- Waltz, K. N. (2010), “Theory of international politics”, Waveland Press.
- Wiener, N. (2019), “Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine”, MIT press.
- “Written Comments of Dr. John R. Levine”, Commerce Senate, Erişim tarihi: Ocak 15, 2021, <http://www.commerce.senate.gov/pdf/levine032304.pdf>
- “2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı”, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Erişim tarihi: Ekim 17, 2020, <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/siber-guvenlik/2016-2019guvenlik.pdf>

Türkiye’de Konut Satışları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi

Analysis of the Relationship Between Housing Sales and Economic Growth in Turkey

M. Can YARDIMCI *

Makale Geliş Tarihi / Received :03.12.2021
Makale Kabul Tarihi / Accepted :20.12.2021

ÖZET

Konut yatırımının ülke ekonomisindeki önemi ve hızlı büyümesi son yıllarda Türkiye ekonomisinin ekonomik büyüme etkenlerinden biri olma özelliği haline gelmiştir. Bu çalışmada, Türkiye’deki konut satışları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ekonometrik modellerle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında oluşturulan modelde konut satış miktarlarındaki yüzdelik değişim bağımsız değişken olarak modele dâhil edilirken; ekonomik büyüme (GSYİH’deki yüzdelik değişim) ise bağımlı değişken olarak modelde yer almıştır. 2012 yılında mütekabiliyet yasasının kaldırılması sonucu yabancılara gayrimenkul satışlarının da artmaya başladığı 2013Ç1-2020Ç4 dönemi için yapılan analizlerde Türkiye’deki konut satışları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde bir eş bütünleşme ilişkisinin olduğu ve konut satışlarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kavramlar: *Konut Piyasası, Konut Satışı, Ekonomik Büyüme.*

ABSTRACT

In this study, the relationship between house sales and economic growth in Turkey has been tried to be revealed with the econometric model. In the model created within the scope of the research, the percentage change in the amount of house sales was included in the model as an independent variable; economic growth (percentage change in GDP) is included in the model as a dependent variable. In the analyzes made for the 2013Q1-2020Q4 period, when real estate sales to foreigners started to increase as a result of the abolition of the reciprocity law in 2012, it was determined that there is a long-term cointegration relationship between housing sales and economic growth in Turkey, and that housing sales positively affect economic growth.

Keywords: *Housing Market, Housing Sales, Economic Growth.*

* Öğr. Gör. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Emirdağ MYO, canyardim@aku.edu.tr, ORCID NO: 0000-0002-2317-2249

GİRİŞ

Barınma ihtiyacı, ekonominin önemli ölçütleri arasında kabul edilmektedir. Konut, kişinin yaşam standardının ve toplumdaki yerinin en iyi göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Jiboye, 2009). Sosyo-ekonomik ve kültürel uygunluğun yanı sıra, konut, bir ekonominin sürdürülebilir büyümesini ve gelişimini teşvik edebilecek yatırım fırsatları doğurur. Farklı zamanlarda, gelişmiş ülke hükümetleri, ekonomik büyüme ve kalkınmada konut sektöründe aktif rol oynamışlardır. Konut sektörü, ekonomik çıktıya, istihdama, malzeme ve ilgili hizmetlere yönelik talep yaratılmasına ve bina sakinlerinin yaşam standartlarının iyileştirilmesine katkısı yoluyla yoksulluğun azaltılmasını ve ülke genelini kapsayıcı bir büyümeyi destekleyebilir (Doling, Vandenberg ve Tolentino, 2013).

Konut-ekonomik büyüme ilişkisi farklı mekânsal düzeylerde işlenmektedir. Son yıllarda, politika yapıcılar ve siyasi liderler, ekonominin çeşitli seviyelerinde konut ve ekonomik büyüme arasında daha güçlü bağlantılar kurmaya başlamışlardır (Okwu, Ngoepe-Ntsoane, Tochukwu ve Obiwuru, 2017:72). Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma öncelikleri; dış piyasalarda rekabet gücünün artırılması, daha iyi istihdam olanaklarının yaratılması, teknolojinin geliştirilmesi gibi unsurlar yoluyla sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin sağlanmasıdır (Sümerli Sarıgül ve Altay Topcu, 2019:134). Sektör oldukça emek yoğun olabilir, bu nedenle işgücünün önemli bir kısmına istihdam sağlar. Ekipman, inşaat malzemeleri ve diğer dayanıklı tüketim malları ile güçlü ileri ve geri bağlantıları aracılığıyla endüstriyel faaliyeti teşvik etme potansiyeline sahiptir. Nüfusun büyük bir kısmı, geçim kaynağı olarak doğrudan veya dolaylı olarak gayrimenkule bağımlıdır ve bu da konut sektörünü, ekonomik büyüme ve gelişme oranının önemli bir belirleyicisi haline getirmektedir (Okwu, Ngoepe-Ntsoane, Tochukwu ve Obiwuru, 2017:72).

Hem bir ihtiyaç hem de bir yatırım aracı olarak görülen konutların, 2000'li yıllardaki fiyat artışı ile birlikte piyasada oluşan olumlu durumu, bankaların konut alımına dair kolay kredi çıkarabilmesi gibi unsurlar insanları konut alımına sevk etmiştir. Özellikle yatırım yapmak amaçlı konut alımlarının yükselmesi konut fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Konut fiyatlarının üst seviyeye ulaşmasıyla birlikte talepte yaşanan azalma, kredilerin zamanında ödenememesiyle birlikte sistemsel bir çöküş yaşanmıştır (Dilber ve Sertkaya, 2016: 12).

Türkiye'de konut sektörünün Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içindeki payı 2000 yılından itibaren zaman içinde artış göstermiş, 2003-2017 yılları arasında konut sektörünün payı %5 ile %8 arasında değişmiştir. Konutun katkı sağladığı alt sektörlerle birlikte ele alındığında ise bu oran %30'lara kadar çıkmaktadır. 2003 yılının başında konut sektörünün cari değeri 36 milyar TL iken bu miktar 2017 yılında 130 milyar TL'ye yaklaşmış ve bu dönemin başında 773 milyar TL olan GSYİH değeri, 2016 yılında 1.693 milyar TL'ye yükselmiştir. Her iki değişkenin de dönemler içindeki artış eğilimi yaklaşık olarak aynıdır. Bu sektörün büyüme hızı 2004-2006 yıllarında %25 civarında iken, 2007-2009 yılları arasında yaşanan küresel kriz nedeniyle gerileme yaşanmış, ancak 2010 yılından itibaren toparlanma sürecine girmiştir. Son yıllarda sektörün gelişme hızı ile ülkenin ekonomik büyüme hızı arasında çelişkiler yaşanmaktadır. Sektörün büyüme hızı artmasına rağmen, GSYİH'ya katkısı azalma eğiliminde olduğu için GSYİH değerinde bir düşüş gözlenmiştir. İki değişken arasındaki ilişki incelendiğinde pozitif korelasyonun olduğu görülmüştür. Her yıl yapılan konut miktarındaki satış oranına bakıldığında, konutların yaklaşık %45'inin birinci el satış,

kalanının ise ikinci el satış olduğu görülmektedir. Literatürde yapılan analizler sonucunda ise konut satışı ve ekonomik büyümeye arasında pozitif bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'deki konut satışları ile ekonomik büyümeye arasındaki ilişki ekonometrik modellerle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında oluşturulan modelde konut satış miktarlarındaki yüzdelerik değişim bağımsız değişken olarak modele dâhil edilirken; ekonomik büyümeye (GSYİH'daki yüzdelerik değişim) ise bağımlı değişken olarak modelde yer almıştır. Çalışmanın giriş bölümünün ardından; ikinci bölümde konut satışları ile ekonomik büyümeye arasındaki ilişkinin alan yazınındaki yansımaları incelenmektedir. Üçüncü bölümde araştırma alanı olup, Türkiye'de 2013-2020 yılları arasındaki veriler ele alınarak konut satışı ve ekonomik büyümeye arasındaki ilişki incelenmektedir. Çalışmanın son bölümü olan dördüncü bölümde ise sonuçlar ve değerlendirmeler yer almaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Aigbokhan'a (1995) göre, ekonomik büyümeye, genellikle yıllık bazda ölçülen, kişi başına ortalama çıktı üretimindeki artış anlamına gelir. Aynı zamanda, belirli bir dönemde ulusal çıktı veya gelirdeki değişim oranıdır. Ekonomik büyümeye, kişi başına gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYİH) veya diğer toplam gelir ölçüsündeki artıştır. Genellikle reel GSYİH'deki değişim oranı olarak ölçülmektedir ve üretilen mal veya hizmet miktarındaki artışı ifade etmektedir. Gujarati (2002), ekonomik büyümeyi reel gayri safi yurtiçi hasıladaki (GSYİH) bir artış olarak tanımlamaktadır. Büyümeye pozitif veya negatif olabilir. Ekonomi küçülüyor denilerek negatif büyümeden söz edilebilir ve bu da ekonomik durgunluk ve ekonomik depresyon ile karakterize edilmektedir. Ullah ve Rauf (2013) bir ülkenin reel GSYİH'sında ne zaman bir artış olursa, bunun toplam çıktıyı artıracaklarını belirtmiş ve buna ekonomik büyümeye adını vermiştir. Ekonomik büyümeye, toplumun gelirlerini artırmaya, ulusun işsizlik seviyesini düşürmeye ve kamu hizmetlerinin daha iyi hale gelmesine yardımcı olmaktadır.

Alagidede ve Mansah (2016) yaptıkları çalışmada Sahra Altı Afrika için panel veri analiz yöntemi ile konut satışı ve ekonomik büyümeye arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda konut sektörü ile ekonomik büyümeye arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Chang ve Nieh (2004) Tayvan içi yaptıkları Koentegrasyon Analizi sonucunda ise, kısa ve uzun dönemde, konut sektöründeki gelişmelerin ekonomik büyümeye yol açtığı sonucuna varılmıştır. Khan (2008)'ın Pakistan'daki konut ve ekonomik büyümeye arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmanın Nedensellik Testi sonucunda, konut sektöründen GSYİH'ya doğru tek taraflı bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

Türkiye ekonomisinin önemli bir alanını kapsayan inşaat ve konut sektörü, kalkınma ve iktisadi büyümeye sürecinde oynadığı dinamik rol, nüfustaki artış 1980'lerden bu yana kamunun da içinde bulunduğu yapılarla (TOKİ) desteklenmektedir (Emlak Konut, 2018: 35). Konut satışları, nüfustaki artış, kentleşme oranı, hane halkı büyüklüğü, hane halkı kullanılabilir fert geliri ve tüketimdeki harcamalar, bankalardaki mevduat ve kredi verebilme hacmi, ipotekli konut kredisi, maliyet ve kira denklemi, inşaat alanında konutlara yönelik arzın artması ve konut sayısının yeterliliği gibi unsurlar üzerinden şekillenmektedir (Hatipoğlu ve Tanrıvermiş, 2017: 69). Yeni yerleşim alanlarının oluşturulması, kentsel dönüşümeye yönelik projelerin teşviki inşaat ve konut sektörünün etkinliğini ortaya koymaktadır (Sezgin, 2017).

Konut satışları, ayrıntılı kapsam olarak geniş perspektifli bir konu olarak görülebilmektedir. Konut satışları ile üretimine dair unsurlar ve konut yatırımlarının çarpan etkisi, konut sektörü başta olmak üzere istihdama ciddi katkısı olan bir alana tekabül etmektedir (Çelik ve Kıral, 2018:136). Konuta sahip olmak, bireylerin yaşamları boyunca bir mala yapacağı en büyük harcama kalemlerinden biri olarak görülebilmektedir. Bu bağlamda konuta yapılan yatırım birçok insanın yaşamında öncelikli bir ihtiyacın görülmesi bakımında önemlidir (Gökler, 2017: 306).

Çolak (2020:69) yaptığı analiz sonucunda finansal kriz ve sonrası dönemde Türkiye’de konut fiyatlarının artışında makroekonomik değişkenlerin etkisinin olduğu görülmüştür. Lebe ve Akbaş (2014: 80) tarafından 1970-2011 yılları arasında kişi başına düşen gelir, konut faizi, faiz oranı, sanayileşme, tarım sektöründe istihdam ve medeni durum verileri kullanılarak bu değişkenlerin konut talebine olan etkileri analiz edilmiştir. Bu çalışmalarında medeni durum, kişi başı gelir ve sanayileşme değişkenlerinin konut talebini pozitif yönde etkilediğini; konut fiyatları, faiz ve tarım sektöründe istihdam değişkenlerinin ise negatif etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Talep eksenli olarak inceleme yapılan çalışmada konut satışlarına ilişkin anlamlı bilimsel sonuçlara ulaşamamıştır.

Çolak (2020) tarafından 2013 Ocak - 2019 Aralık dönemlerindeki konut satış miktarları ile dolar/TL kuru, mevduat faiz oranları, sanayi üretim endeksi, istihdam ve TÜFE arasındaki kısa dönem ilişkisinin Granger nedensellik analizi ile incelenmiştir. Araştırma sonucunda, konut satış endeksi ile sanayi üretim endeksi arasında çift yönlü; mevduat faiz oranı ve TÜFE’den konut satış endeksine doğru tek yönlü; konut satış endeksinden istihdama doğru tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Dolar/TL kuru ile konut satış endeksi arasında ise herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Konut sektöründe arz ve talep bileşenleri pek çok makroekonomik unsurdan etkilenmektedir. Konut fiyatlaması ve buna bağlı olarak satışlar, sektör girdileri, maliyetler gibi faktörleri içerisinde barındırmakta bunların etken durumu ise enflasyon tarafından belirlenmektedir. Enflasyonist alanda konut fiyatları da diğer ürün ve hizmetlerdeki fiyatlar gibi artış yönlü olmaktadır bu da konut satışlarına yansımaktadır (İslamoğlu ve Nazlıoğlu, 2018: 94- 98).

2008 küresel ekonomik kriz Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Makro ekonomik veriler analiz edildiğinde pek çok göstergenin krizden etkilendiğini göstermektedir. GSYH’ nin en önemli bileşeni olan konut sektörü de bu kapsamda tarım, sanayi ve ticaret sektörleriyle kıyaslanamayacak düzeyde küresel krizden etkilenmiştir. Sanayi üretimi bakımından inşaat sektörü baz alındığında durgunluk ve gerilemenin yansımaları olarak konut üretiminin düşmesi, yeni ve mevcut konut satışında da azalmaları beraberinde getirmiştir (Demirbaş, 2011: 173).

2. METODOLOJİ

2.1.Araştırmanın Modeli ve Veri Seti

Bu çalışma ile, Türkiye’de çokça tartışma konusu olan gayrimenkule dayalı büyüme modelinin gerçekliği araştırılmıştır. Bu kapsamda Türkiye’de konut satışları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ekonometrik modelle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de konut satışları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ortaya konmasıdır. Bu kapsamda 2012 yılında mütekabiliyet yasının kaldırılması sonucu

yabancılara gayrimenkul satışlarının da artmaya başladığı 2013'ten itibaren 2020 sonuna kadar olan çeyreklik veriler esas alınmıştır. Araştırma kapsamında oluşturulan modelde konut satış miktarlarındaki yüzdelik değişim bağımsız değişken olarak modele dahil edilirken; ekonomik büyüme (GSYİH'daki yüzdelik değişim) ise bağımlı değişken olarak modelde yer almıştır. Oluşturulan model Denklem 1'de olduğu gibidir.

$$\Delta \text{ekonomik_buyume}_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta \text{konut_satis}_t + \epsilon_t \quad (1)$$

Denklemden görülen; “ekonomik büyüme” değişkeni çeyreklik dönemlerdeki “Mevsim etkisinden arındırılmış cari fiyatlarla gelir yöntemiyle gayrisafi yurt içi hasıla değeri ve değişim oranları (Yüzdelik değişim olarak)”nı, “konut satışı” değişkeni ise çeyreklik dönemlerdeki konut satış miktarlarındaki yüzdelik değişimleri,

Değişkenlerin başında yer alan “ Δ ” sembolü ilgili değişkenin birinci dereceden farkının alındığını göstermektedir. Araştırma kapsamında her iki değişkene ait veriler “Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)”nun resmi internet sitesinden elde edilmiştir

Mevsim etkisinden arındırılmış cari fiyatlarla gelir yöntemiyle gayrisafi yurt içi hasıla değeri ve değişim oranları TÜİK'in sitesinde çeyreklik dönemler için yüzdelik değişimler olarak yer aldığından bu veriler TÜİK'in sitesinden olduğu gibi alınarak çalışmada kullanılmıştır.

Türkiye'deki konut satışlarına ait veriler ise TÜİK'in sitesinde adet olarak ve aylık olarak yer almaktadır. Bu nedenle öncelikle 1. çeyrek için konut satış rakamları Ocak, Şubat ve Mart aylarındaki satışlar; 2. çeyrek için konut satış rakamları Nisan, Mayıs ve Haziran aylarındaki satışlar; 3. çeyrek için konut satış rakamları Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarındaki satışlar; 4. çeyrek için konut satış rakamları Ekim, Kasım ve Aralık aylarındaki satışlar toplanarak bulunmuştur. Sonrasında ilgili dönem için konut satışlarındaki yüzdelik değişimin bulunması amacıyla 2 nolu denklem kullanılmıştır. Buna göre;

$$\text{İlgili Dönemdeki Yüzdelik Değişim} = \frac{\text{İlgili Dönemdeki Toplam Satış} - \text{Bir Önceki Dönemdeki Toplam Satış}}{\text{Bir Önceki Dönemdeki Toplam Satış}} \times 100 \quad [2]$$

formülü kullanılarak hesaplanmıştır.

2.2. Betimsel İstatistikler

Araştırma kapsamındaki “Mevsim etkisinden arındırılmış cari fiyatlarla gelir yöntemiyle gayrisafi yurt içi hasıla değeri (Ekonomik büyüme) ve konut satış miktarları değişkenlerinin yüzdelik değişimlerini gösteren betimsel istatistikler Tablo 1'dedir.

Tablo 1. Araştırma Değişkenlerine Ait Betimsel İstatistikler

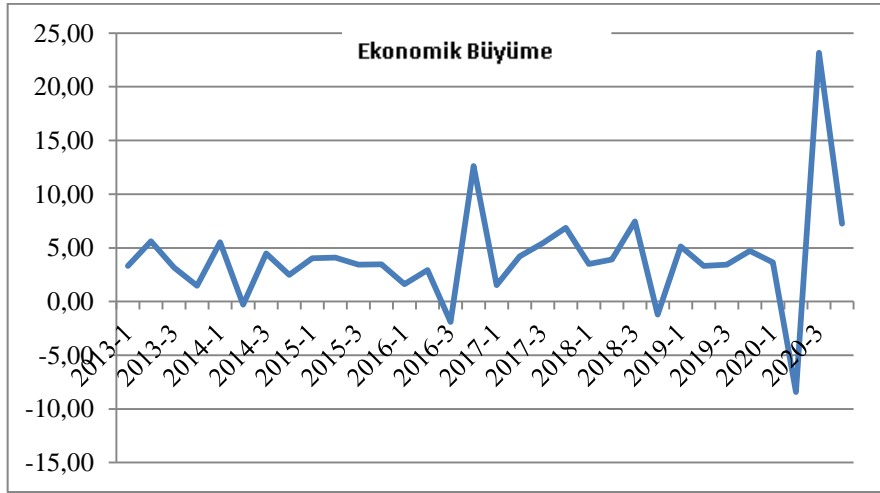
Değişken	En Düşük	En Yüksek	Ortalama	Standart Sapma
Ekonomik_büyüme	-8.40	23.20	4.06	4.89
Konut_satis	-36.99	89.09	3.79	24.36

Tablo 1’de görüldüğü üzere 2013Ç1-2020Ç4 dönemi için;

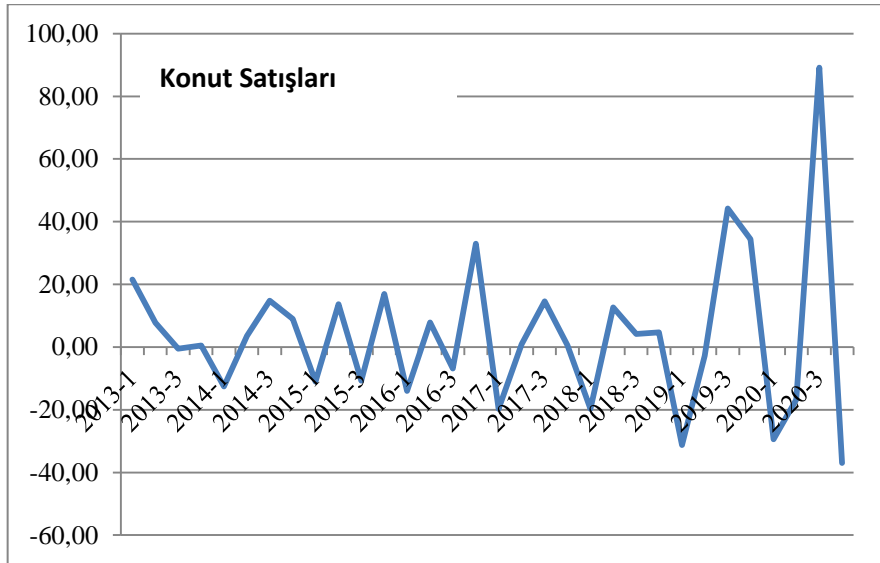
Ekonomik büyümedeki yüzdelerik değişimin aldığı en düşük değer %-8.40; en yüksek değer %23.20 iken ortalama değeri %4.06±4.89;

Konut satışlarındaki yüzdelerik değişimin aldığı en düşük değer %-36.99; en yüksek değer %89.09 iken ortalama değeri %3.79±24.36’dır. Bu durum özellikle konut satışlarında daha bariz şekilde görüleceği üzere her iki değişkenin yüzdelerik değişimlerinin oldukça geniş bir aralıkta dalgalandığını göstermektedir. Bu dalgalanma bu iki değişkene ait grafiklerde (Grafik 1 ve Grafik 2) de kendini göstermektedir.

Grafik 1. 2013Ç1-2020Ç4 Dönemi Ekonomik Büyüme Ait Grafik

Grafik 2. 2013Ç1-2020Ç4 Dönemi Konut Satışlarına Ait Grafik

2.3.Verilerin Analizi

Verilerin analizine öncelikle verilerin durağanlıklarının kontrolü ile başlanmıştır. Verilerin durağan hale geldiklerinin tespit edilmesinin ardından VAR denklemi kurularak uygun gecikme

uzunluğu hesaplanmış ve müteakiben yapılacak eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli analizleri öncesi diagnostik testler (*LM otokorelasyon testi, White değişen varyans testi, VAR modelinin istikrarlığının polinom ters köklerinin birim çember içerisinde yer alıp/almadığı ile test edilmesi*) ile gerekli varsayımların yerine getirilmiştir. Son olarak eşbütünleşme analizi ve hata düzeltme modeli ile konut satışları ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki ortaya konmuştur.

Verilerin analizi kapsamında ilk olarak verilerin durağanlıkları sınanmıştır. Gürış vd. (2017) ekonometrik analizlerde sonuçların güvenilirliği açısından öncelikle değişkenlere ait verilerin durağan olması gerektiğini belirtmektedir. Bu kapsamda verilerin durağanlıkları ADF (Augmented Dickey Fuller) ve PP (Phillips-Perron) kök birim testleri ile test edilmiştir. ADF ve PP kök birim testleri sonuçları Tablo 2’dedir.

Tablo 2. ADF ve PP Kök Birim Testleri Sonuçları

Değişken	ADF		PP	
	Test İstatistiği	p	Test İstatistiği	p
ekonomik_buyume	-.078	.648	-1.194	.325
Δekonomik_buyume	-4.904	.000**	-5.441	.000**
konut_satis	.176	.512	.464	.424
Δkonut_satis	-9.597	.000**	-10.320	.000**

Tablo 2’de görüldüğü üzere hem ekonomik büyüme hem de konut satışları değişkenleri düzeyde durağan değil iken (Ekonomik büyüme için ADF testinde $p = .648 > .05$, PP testinde $p = .325 > .05$ ve konut satışları için ADF testinde $p = .512 > .05$, PP testinde $p = .424 > .05$); birinci derece farkları alındığında durağan hale gelmektedir (*Hem ekonomik büyüme hem de konut satışları için hem ADF hem de PP testlerinde ($p = .000 < .05$).*

Birim kök testlerinin ardından oluşturulan VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 3 gösterilmektedir.

Tablo 3. Uygun Gecikme Uzunluğu

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-235.3402	NA	78998.11	16.95287	17.04803	16.98196
1	-215.7454	34.99071	25974.11	15.83896	16.12443	15.92623
2	-208.0024	12.72066	20002.00	15.57160	16.04739	15.71705
3	-195.1362	19.29934*	10766.51*	14.93830*	15.60440*	15.14193*

Tablo 3’te görüldüğü üzere LR, FPE, AIC, SC ve HQ kriterlerine göre uygun gecikme uzunluğu “3” olarak bulunmuştur.

Belirlenen uygun gecikme uzunluğu, hata terimleri ile ilgili bazı varsayımları karşılamalıdır (Gürış vd., 2017). Bu varsayımlardan öncelikle otokorelasyon varsayımı sınanmıştır. Otokorelasyon varsayımının sınaması LM otokorelasyon testi ile yapılmıştır.

Tablo 4. LM Otokorelasyon Test Sonuçları

Gecikme Uzunluğu	LRE* İstatistiği	df	p	Rao F İstatistiği	df	p
1	3.315836	4	.5064	.843800	(4, 36.0)	.5067
2	5.294166	4	.2584	1.384457	(4, 36.0)	.2588
3	4.514412	4	.3408	1.167900	(4, 36.0)	.3412

Tablo 4'te görüldüğü üzere oluşturulan VAR(3) modeli için üçüncü mertebede LM olasılık değeri hem LRE istatistiğine göre ($p = .3408$) hem de Rao F istatistiğine göre ($p = .3412$) 0.05'ten büyüktür. Bu durum hata terimlerinde otokorelasyon probleminin olmadığını göstermektedir (Güriş vd., 2017).

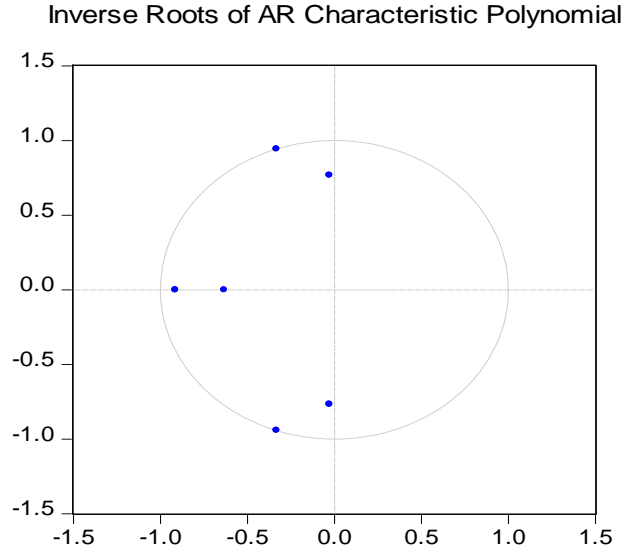
Oluşturulan VAR modeli için otokorelasyon olmadığı varsayımının ardından değişen varyans olmadığı varsayımı sınanmıştır. Değişen varyans varsayımı White testi ile test edilmiştir. Sonuçlar Tablo 5'tedir.

Tablo 5. White Testi Sonuçları

Bütünleşik Test					
Ki-Kare İstatistiği	df	p			
40.11773	36	.2926			
Birbirinden Ayrı Bileşenler:					
Bağımlı	R2 Değeri	F(12, 15)	p	Ki-Kare İstatistiği (12)	p
res1*res1	.543114	1.615976	.1106	15.80720	.1533
res2*res2	.280080	.486304	.8926	7.842236	.7973
res2*res1	.494571	1.223147	.3510	13.84799	.3105

Tablo 5'te görüleceği üzere, hem bütünleşik test p değeri ($p = .2926 > .05$) hem de birbirinden ayrı bileşenlere ait p değerleri ($p = .1106, .1533, .8926, .7973, .3510, .3105 > .05$). Bu durum, hata terimlerinde değişen varyans problemi olmadığını göstermektedir (Güriş, 2017).

Oluşturulan var modelinin durağan bir yapı göstermesi varsayımı, AR karakteristik polinomuna ait ters köklerin birim çemberdeki yerleri kontrol edilerek sınanmıştır. Sonuçlar Grafik 3'tedir.

Grafik 3. VAR Durağanlık Grafiği

Grafik 3'te görüleceği üzere, AR karakteristik polinomuna ait ters kökler birim çember içerisindedir. Bu durum oluşturulan VAR modelinin durağan bir yapıya sahip olduğunu ve bu varsayımın yerine getirildiğini göstermektedir (Doğan vd., 2016).

Varsayımların karşılandığının tespit edilmesi sonrasında, ekonomik büyüme ile konut satışları arasındaki uzun dönem ilişkinin ortaya konması amacıyla Johansen eşbütünlük testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 6'dadır.

Tablo 6. Johansen Eşbütünlük Testi Sonuçları

H ₀ Hipotezi	İz İst.	0.05 Kritik Değeri	p	Maksimum Öz Değer İst.	0.05 Kritik Değeri	p
Eş Bütünlük Vektörü Yok (r=0)	37.236	12.320	.000	28.353	11.224	.000
En Çok 1 Bütünlük Vektörü Var (r≤1)	8.883	4.129	.000	8.883	4.129	.000

Tablo 6'da görüleceği üzere hem iz istatistiği ($p = .000 < .05$) hem de maksimum öz değer istatistiğine ($p = .000 < .05$) göre ekonomik büyüme ile konut satışları arasında uzun dönemli bir eşbütünlük ilişkisi mevcuttur.

Johansen eşbütünlük testinin ardından ekonomik büyüme ile konut satışları arasındaki uzun dönemli ilişkinin yönünün belirlenmesi amacıyla hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Hata düzeltme modeli öncesinde hata terimlerinin durağanlığı ADF ve PP kök birim testleri ile test edilmiştir. Sonuçlar Tablo 7'dedir.

Tablo 7. Hata Terimlerinin ADF ve PP Kök Birim Testleri Sonuçları

Değişken	ADF		PP	
	Test İstatistiği	p	Test İstatistiği	p
hata_terimleri	-7.303	.000	-13.754	.000

Tablo 7’de görüldüğü üzere hem ADF hem de PP testlerine ($p = .000 < .05$) göre hata terimleri düzeyde durağandır.

Hata terimlerinin düzeyde durağan olduğunun görülmesinden sonra hata düzeltme modeline geçilmiştir. Hata düzeltme modelinde kural olarak hata terimlerinin bir gecikmeli değeri (hata_terimleri(-1)) denkleme dahil edilmiştir. Sonuçlar Tablo 8’dedir.

Tablo 8. Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t	p
Δ konut_satis	.075235	.024716	3.043996	.0052
hata_terimleri(-1)	-.787050	.157170	-5.007635	.0000
C	.152229	.858557	.177309	.8606
R-squared	.702882	Mean dependent var		.053333
Adjusted R-squared	.680873	S.D. dependent var		8.316072
S.E. of regression	4.697858	Akaike info criterion		6.026730
Sum squared resid	595.8864	Schwarz criterion		6.166850
Log likelihood	-87.40095	Hannan-Quinn criter.		6.071555
F-statistic	31.93649	Durbin-Watson stat		2.444509
Prob(F-statistic)	.000000			

Tablo 8’de görüleceği üzere, konut satışları ekonomik büyümeyi pozitif yönde ($\beta = .075235$; $t = 3.043996$; $p = .0052 < .05$) etkilemektedir. Konut satışlarındaki %1’lik artış, ekonomik büyümeyi % .075 birim artırmaktadır

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Konutun ekonomik büyüme ve kalkınma gündemindeki rolünü oynayabilmesi için halkın çoğunluğu tarafından erişilebilir olması gerekir. Boamah (2014), “bir ülkenin vatandaşına yeterli barınma sağlanması için uygun fiyatlı ve sürdürülebilir konut fonuna erişim son derece önemli” olduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde Nelson ve Asamoah (2014), ipotek piyasasının gelişmiş ekonomilerde insanların konut ihtiyacını karşılamak için kullanıldığını belirtmişlerdir. Hongyu, Park ve Siqi (2002) tarafından yapılan analizde konut yatırımının, kısa vadeli ekonomik büyüme veya toparlanmanın önemli bir göstergesi olarak kabul edildiğinden dolayı, konut yatırımdaki çöküşün, ulusal ekonominin istikrarına zarar verebilecek büyük GSYİH dalgalanmalarına yol açabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada 2012 yılında mütakabiliyet yasasının kaldırılması sonucu yabancılara gayrimenkul satışlarının da artmaya başladığı 2013Ç1-2020Ç4 dönemi için Türkiye’deki konut satışları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ekonometrik modelle ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında ADF ve PP kök birim testleri, Johansen eşbütünleşme testi, hata düzeltme modeli ve bazı diagnostik testler kullanılmıştır.

Analizlerden elde edilen sonuçlar, Türkiye’deki konut satışları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde pozitif yönde bir ilişki olduğunu, konut satışlarındaki artışın ekonomik büyümeyi de artırdığını ve Türkiye’nin gayrimenkule dayalı bir ekonomik büyüme modelini seçtiğini göstermektedir. Çalışmanın sonuçları; Alagidede ve Mansah (2016), Chang ve Nieh (2004), Khan (2008), Çolak (2020), İslamoğlu ve Nazlıoğlu (2018) çalışma sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Müteakip dönemlerde yapılacak benzer çalışmalarda ekonomik büyüme ile konut satışları arasındaki kısa dönemli ilişkinin incelenmesinin, ekonomik büyümeyi etkileyen konut satışı dışındaki diğer makroekonomik değişkenlerin modele dahil edilmesi ile bu ilişkinin incelenmesi konunun daha iyi değerlendirilmesi açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alagidede P, Mensah JO (2016) Construction, institutions and economic growth in subSaharan Africa Paul Alagidede and Jones Odei Mensah ERSB Working Paper 622 (July 11, 2016).
- Aigbokhan, B. E. (1995). Financial Development and Economic Growth: A Test of Hypothesis on Supply-Leading and Demand Following Finance. *With Evidence on Nigeria, The Nigerian Economic and Financial Review*, 1(2), 1-10.
- Chang T, Nieh CC (2004) A note on testing the causal link between construction activity and economic growth in Taiwan. *Journal of Asian Economics* 15: 591-598.
- Çelik, C., & Kıral, G. (2018). Kümeleme yöntemiyle konut talebinin incelenmesi: Türkiye il grupları üzerine bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(1), 123-138.
- Çolak, Z. Analysis of Factors Affecting Housing Sales in Turkey. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 16(62), 817-834.
- Çolak, Z. A Causality Analysis On Factors Affecting Housing Prices: Case Of Turkey. *Journal Of Business Economics And Finance*, 10(2), 58-71.
- Demirbaş, E. (2011). Küresel ekonomik kriz ve Türkiye konut sektörüne etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 171-190.
- Dilber, İ., & Sertkaya, Y. (2016). 2008 Finansal Krizi Sonrası Türkiye’de Konut Fiyatlarının Belirleyicilerine Yönelik Analiz. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 11-29.
- Doğan, B., Eroğlu, Ö., & Değer, O. (2016). Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 405-425.
- Doling, J., Vandenberg, P., & Tolentino, J. (2013). Housing and housing finance-A review of the links to economic development and poverty reduction. *Asian Development Bank Economics Working Paper Series*, (362).
- Gökler, L. A. (2017). Ankara’da konut fiyatları farklılaşmasının hedonik analiz yardımıyla incelenmesi. *Megaron*, 2, 304-315.
- Gujarati, D. N (2002), Basic Econometrics. London: McGraw Hill International.
- Güriş, Selahattin, Akay, E.Ç., Güriş, B. (2017). Eviews ile Temel Ekonometri. Der Yayınları.
- Hatipoğlu, Ü., & Tanrıvermiş, H. (2017). Türkiye’de arz ve talep açısından konut yatırım tercihlerini etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. *Bankacılar Dergisi*, 100, 49-75.
- Hongyu, L., Park, Y. W., & Siqi, Z. (2002). The interaction between housing investment and economic growth in China. *International real estate review*, 5(1), 40-60.
- İslamoğlu, B., & Nazlıoğlu, Ş. (2019). Enflasyon ve Konut Fiyatları: İstanbul, Ankara ve İzmir için panel veri analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 93-99.
- Jiboye, A.D., ‘The Challenges of Sustainable Housing and Urban Development in Nigeria’, 2009a, *Journal of Environmental Research and Policies*, vol. 4, no. 3, pp. 23-27.
- Khan AR (2008) Role of Construction Sector in Economic Growth: Empirical Evidence from Pakistan Economy, First International Conference on Construction in Developing Countries

- (ICCIDC–I). Advancing and Integrating Construction Education, Research & Practice, (August 4-5, 2008), Karachi.
- Lebe, F , Akbaş, Y . (2014). TÜRKiYE’NİN KONUT TALEBİNİN ANALİZİ: 1970-2011 . Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi , 28 (1) , 57-83 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/atauniiibd/issue/2712/35944>
- Okwu, A. T., Ngoepe-Ntsoane, M., Tochukwu, O. R., & Obiwuru, T. C. (2017). Housing and Economic Growth Nexus in Nigeria: Data-Based Evidence. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 13(51), 70-88.
- Sezgin, E. Ö. (2017). *İstanbul markalı konut piyasası ve konut kredileri açısından analizi* (Master's thesis, İstanbul Ticaret Üniversitesi).
- Ullah, F., & Rauf, A. (2013). Impacts of macroeconomic variables on economic growth: A panel data analysis of selected Asian countries. *International Journal of Information, Business and Management*, 5(2), 4.
- Emlak Konut, <https://www.emlakkonut.com.tr/tr/faaliyet-raporlari>
Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr

Demokrasinin Koşullarının Belirlenmesinde Uluslararası ve Ulus Üstü Yapıların Etkisi: AB Örneği¹

Art as a Tool for Propaganda and Criticism in Authoritarian Political Systems

Ceren MADEN KARABUDAK *

Makale Geliş Tarihi / Received :24.05.2021
Makale Kabul Tarihi / Accepted :14.08.2021

ÖZET

Son dönem egemenlik tartışmaları ekseninde ulus-devlet egemenliğinin ulus üstü kuruluşlara devredilme durumu sorgulanır olmuştur. Egemenliğin “kayıtsız şartsız” olma özelliği, devletin gücünü ve tarihsel işlevini küreselleşme karşısında yitirdiği tezi doğrultusunda bir takım istisnalara tabi tutulmaya başlamıştır. Bu noktada egemenliğin devredilmesi ya da yeni bir formda düzlem değiştirmesi, teorilerde her nasıl anlatılsa da, fiyiyatta ulus-devletin ulus üstü kuruluşla üyeliği, hatta üyelik yönünde talebi dahi, artık kuralları tek başına belirlemeyeceğinin taahhüdü anlamına gelmektedir. Ulus üstü kuruluşlara dâhil olma hali Türkiye ve AB üyelik süreci özelinde değerlendirildiğinde, istikrarlı ve sürdürülebilir demokratik temeller bakımından bir kazanımdan söz etmek doğru olacaktır. Diğer taraftan ise egemenliğin devri noktasında sınırlılıkların belirlenmesi netliğini yitirmektedir. Bu çalışma ile amaçlanan uluslararası antlaşmalar ya da ortaklıklar ve üyelikler devreye girdiğinde devletin egemenliğinin sınırlanmasının ya da devrinin söz konusu olup olmayacağına ilişkin tartışmalara temel olarak yer vermektedir.

Anahtar Kavramlar: *Demokrasi, Avrupa Birliği, Egemenlik, Ulus Üstü Yapılar, Koşullar*

ABSTRACT

In the axis of recent sovereignty debates, the transfer of nation-state sovereignty to supranational organizations has been questioned. The “unconditional” characteristic of sovereignty has begun to be subjected to some exceptions in directions the thesis that the state has lost its power and historical function in the face of globalization. At this point, the transfer of sovereignty or a change of plane in a new form means the commitment that the nation-state will no longer determine the rules on its own, even though it is described in theory, in practice, even the demand for membership in the supranational organization. When the state of being included in supranational organizations is evaluated in terms of Turkey and the EU membership process, it would be correct to talk about a gain in terms of stable and sustainable democratic foundations. On the other hand, the determination of the limitations at the point of transfer of sovereignty loses its clarity. The aim of this study is to include the discussions on whether the state's sovereignty will be limited or transferred when international agreements or partnerships and memberships come into play.

Keywords: *Democracy, European Union, Sovereignty, Supranational Structures, Conditions*

¹ Bu makale tarafımda Mayıs 2021 tarihinde, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim dalında, Doç. Dr. Cennet USLU danışmanlığında Doktora Tezi olarak savunmaya hazırlandığım “Demokrasinin Koşulları; Türkiye için Olanaklar ve Engeller” başlıklı tez çalışmamdan faydalanılarak hazırlanmıştır.

* Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, cerenmkarabudak@gmail.com ORCID No: 0000-0002-2347-2348

GİRİŞ

1960'lı yıllarda Raymond Aron, Batı ve Sovyet demokratik örgütlenmeleri üzerine yaptığı bir kıyaslamada, tüm toplumların hem birey düzeyinde hem de gruplar açısından türdeş olmadığının altını çizerek, otorite ve gelir hiyerarşisinin gruplaşmaları belirlediğini vurgular. Aron' a göre, Batı toplumlarında teşkilatlanma hakkı, sendikalaşma hakkı ve çıkar grupları üzerinden teşkilatlanma hali olağan bir durum iken Sovyet tipi demokratik toplum, yine gruplar türdeş olmamasına rağmen teşkilatlanma ve gruplaşma bilincine varamamıştır. Bu fark yazara göre teşkilatlanma hakkı ve bu hakkın reddi arasında politik rejimin teşkilatlanmaya izni ya da yasağı ile ilgilidir (1976:12). Özellikle 90'lardan sonra küreselleşme kavramının politik, ekonomik ve ideolojik olarak her alana nüfuz etmiş olması, en temelde hem yerel örgütlenmeyi desteklemiş hem de tezatıyla ulus-devlet örgütlenme şeklini hem hukuken hem de sermaye odaklı öteleyerek ulus-üstü örgütlenmeleri destekler olmuştur. Artık politik rejimlerin örgütlenmelere bakış açıları, yasakları ya da onayları önemini büyük oranda yitirmiş, ulus-devletin uyumlanması ya da rıza gösterme kapasitesi denenir olmuştur.

Bu örgütlenebilme mantığını yerel sendikal bir örgütlenmeden, ulus-üstü bir örgütlenme şekline kadar genellemek mümkün olabilmektedir. Özellikle demokrasinin koşullarının belirlenmesi küreselleşme odağından değerlendirildiğinde, karşımıza çıkan aktörler ulus-üstü örgütlenme şekilleri olmaktadır. Soğuk Savaş sonrası, başta Amerika olmak üzere Batılı devletler ve kurucusu oldukları ulus üstü yapılar, uluslararası politikaların düzenlenmesinde demokratik hassasiyeti açık olarak vurgular olmuştur. Hali hazırda fark etmeksizin örgütlenme ölçekleri ya da yönetsel ölçekler üzerinden demokrasinin düşünülmesi sürecinde karşılaşılan bir durum; uluslararası kuruluşların demokratikleşmeye yakınlıklarıdır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası ülkelerin ekonomik, kültürel ve askeri işbirlikleri ve buna bağlı olarak ulus üstü kuruluşlara yetki devirleri, beraberinde demokrasinin ülkeler arası ve ulus üstü biçimde nasıl işlediği ya da işlemesi gerektiği üzerine düşünmeyi de zorunlu kılmıştır. Ancak bu aşamada belirtilmesi gereken bir durum vardır ve Robert Dahl, bu noktada önemli bir “demokratik açık” tan bahsetmektedir; kararların alınması noktasında yine politik ve bürokratik seçkinlerin pazarlıkları söz konusudur ve demokratik yöntemler yerini pek çok kez delegelerin diğerlerini ikna etmesi sürecine bırakabilmektedir. Bu süreci işleten en önemli etkenlerin başında da ulusal ve uluslararası piyasaların selametinin düşünülmesi olmaktadır (2015:130).

Uluslararası ilişkiler literatüründe güç kavramı ve sınıflandırması oldukça önemli bir izlek olarak kullanılmaktadır. Bu sınıflandırma içerisinde yer alan *normatif güç* kavramı, AB uyum şartları ve yaptırımlar bağlamında açığa çıkan gücü en temelde açıklar niteliktedir. Öyle ki, normatif güç ile kastedilen sert gücün tersine fikirlerin, değerlerin ve kuralların ortaya konması ve ekonomik yaptırımlar ya da hariç bırakılma tercihleri de sunularak bu kurallara uyulmasının beklenmesidir. Çalışma ile amaçlanan bu *normatif gücün* ulus-devlete özgü egemenlik biçimini ulus üstü yapılar eliyle nasıl şekillendirdiğini tartışmaktır. Çalışmanın araştırma alanı ve örneklemi, ulus üstü yapıların demokratik hassasiyetleri ile sınırlandırılmış, diplomatik ya da ekonomik yaptırımlar ile demokrasi düzleminde buluşma amaçlanırken kullanılan bir takım inisiyatifler çerçevesinde incelemeler yapılmıştır. Bu konuda en iyi bilinen örneklerden biri Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde karşılaşılan (*acquis communautaire*) uyum şartlarıdır ve bu uyumlandırma süreci

içerisinde ulus-devlet egemenliğinin sınırlarının ne derece aşındırıldığını tartışmak çalışma ile amaçlanandır.

1. MEŞRU İKTİDAR-FİİLİ İKTİDAR AYRIMI; AVRUPA BİRLİĞİ-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ ÖZELİNDE ULUS ÜSTÜ YAPILARIN DEVLET EGEMENLİĞİNE VE DEMOKRASİLERE ETKİSİ

“Cemiyetin demokratik şekilde kendi üzerinde tasarrufta bulunabilmesi fikri şimdiye kadar sadece ulus-devlet çerçevesi içinde ikna edici şekilde gerçekleşebildiği için ulus sonrası oluşum fikri, siyasi arenalarımızda müşahede ettiğimiz çaresizlik alarmlarını harekete geçirmektedir. Ulusal siyasetin gelecekte savunma güvenliğinin gereklerine uymaya çalışan zeki bir işletmeciliğe indirgenmesi ile siyasi mücadeleler, var oluşlarının son kalıntılarını da kaybetmektedirler.”

Jürgen HABERMAS²

Başta egemenliğin uluslararası ilişkileri ilgilendiren tarafı ile anlamını şöyle hatırlamak gerekir; bir tüzel kişilik olarak devletin bağımsızlığının koşulsuz ve sınırsız olması, hukuki statüsünün diğer devletlerle eşit olması, milli sınırları dâhilinde kendisine rakip olma ihtimalli başka bir güç ya da tehdidin bulunmaması³ (Gözübüyük, 2000:15). Son on yıllarda, devletin gücünü ve tarihsel işlevini küreselleşme karşısında yitirdiğine ilişkin görüşler gelişmeye başlamıştır. Buna göre, piyasa şartlarını devletin düzenlediği dönemler yerini küreselleşme ile çok uluslu gayri şahsi şirketlerin söz sahibi olduğu dönemlere bırakmıştır. Bu görüşün temsilcilerinden biri olan Strange’ e göre; öncelikle teknolojik gelişmeler ve özellikle nükleer silah teknolojileri, devletin ‘güvenliği sağlama’ rolünü boşa çıkarmıştır. İkincisi, yine teknolojik gelişmelere bağlı olarak küresel finans piyasalarının öneminin artması ve devletlerin ulusal ekonomilerde yerine getirdikleri görevlerinin küresel piyasalarda bir karşılığının olmamasıdır. Nükleer silah teknolojileri üzerinden açıklanan *devredilen egemenlik* formlarına ilişkin kurgulardan biri de Russell’ a aittir. Bertrand Russell, nükleer silah teknolojilerini doğru kanalize etmenin tek yolunun bir *dünya devleti* kurmak olduğunu söyler; kendi dönemi için ABD, İngiltere, Rusya ve Fransa’nın –bugün Çin, Hindistan, Pakistan, İsrail, İran ve Kuzey Kore de eklenmiştir- elinde bulunan nükleer güç, dünyanın sonunu getirecek ve geri dönülemez sonuçlara neden olacak savaşların habercisidir. Bu savaşlara ve buna ek küresel yoksulluğa karşı koymanın yolu, dünya çapında bir işbirliğidir. Küresel barışı ve ekonomik eşitliği sağlayabilmek adına ulus üstü bir otoritenin oluşturulması, devletlerin iç işlerinde bağımsız dış ilişkilerde ise bu otoriteyi tanıması gereklidir zira devletler tek başlarına bu amaca hizmet edemez, dahası kendi halklarını bile felaketten uzak tutamaz. Yöntem ise savaş güçlerinin tamamını elinde tutan bir dünya örgütünün kurulmasıdır (Etgü, 2015:81).

Sözü edilen ve 1960’larda tasarlanmış olan bu kurgunun pek çok değişik örneği daha vardır ve şu yüzden dikkat çekmektedir, çok öncesinde 17. Yüzyılda Avrupa Birliği tarzı bir yapının fikri temellerinin atılmış olmasıdır. William Penn’ in *“An Essay Towards the Present and Future Peace of Europe”* (1693) da bir Avrupa Parlamentosu önerisi;

² (2002:77)

³ Tanım ayrıntıları için Bkz. Şeref Gözübüyük (2000)

“Avrupa’da egemen olan prensler, barışın ve düzenin korunması için atayacakları delegeleri vasıtasıyla, Devletler Meclisi veya Parlamento nev’inden genel bir Diyet Meclisi halinde toplanmayı kararlaştırmalı ve orada karşılıklı uygulayacakları ve uyacakları adalet kurallarını saptamalıdır” (Akdoğan’dan aktarımla 2010:57).

Ya da Saint Simon’ un 1814’de bir Avrupa devletini tahayyül ettiği “Avrupa Toplumunun Yeniden Teşkilatlanması” eserinde ya da 1780’lerde Kant’ın *Sürekli Barış* yapıtıyla temelini attığı, devletlerin iradeleri dışında olsa dahi ilerlemenin sonucunun kozmopolit bir anayasa olacağı fikri;

“Bir arada yaşayan insanlar arasındaki tabii durum (*status naturalis*) bir sulh hali olmamakla birlikte ve hatta her an patlama potansiyeli bulunan bir savaş durumudur. Durum böyle olduğunda, kalıcı bir barış durumunun tesis edilmesi gerekir; çünkü salt düşmana karşı savunma içerisinde olmak ya da düşmana karşı eylemsizlik ve defansif olmama hali yeterli bir güvence sayılamaz; her bir komşu, bir diğerinin güvenliğini tehdit etmeyeceği hakkında teminat vermelidir; bu da ancak yasalarla belirlenmiş bir durum (*hukuk düzeni*) çerçevesinde olabilir; böyle bir düzen kurulmadığı sürece herkes bir diğerinden bu tarz bir korumayı bekleyecek akabinde de komşusuna düşman gibi davranabilecektir.” (Kant, 2020:287).

Tam da bu noktadan hareketle 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa devletlerinin ulusal egemenlikleri pahasına kıtada barışı sağlayamayacağı⁴ fikriyle bir birlik olgusu doğmuştur. Özellikle Almanya’nın ve etkilenen tüm Avrupa devletlerinin içerisinde bulunduğu ekonomik yıkımın telafisi ve dahası milliyetçilik ve Nazizm karşıtı özgürlükçü ekonomi-politikaların uygulanabileceği liberal bir yapı için Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu deneme uygulaması ve sonrasında görülen başarı ile de gümrüklerle başlayan bütüncül bir ekonomik yapı kurulması amaçlanmıştır. Savaşların ve neticede savaş yıkımlarının sonlandığı, güvenlik görevinin ve dolayısıyla güvenlik harcamalarının NATO’ya devredildiği, bu sayede faydalanılan barış hali üzerine meşruiyetinin kurulduğu birlik için kapsayıcı hukuk kuralları da belirlenmiştir. Bu üst hukuk kuralları sisteminde, AB hukuku, kendini üye devletlerin iç hukuklarından görece yukarıda konumlandırarak ve aynı zamanda da etkisini üye devletlerin iç hukukları üstünde artırarak bağlayıcılık sağlamayı amaçlamıştır. 1979’da Avrupa Parlamentosu için ilk demokratik seçimlerin yapılması ve 80 sonrası neoliberal politikaların ürettiği devletin minimize edilmesi fikri ile küreselleşme ve üst kimliğe sahip olma taraftarları, Avrupa Birliğini ‘Avrupa vatandaşı olma’ talepleri ile önemli ölçüde güçlü bir yapı haline getirmiştir (Denk, 2018:53-55).

Devletlerin egemenliği ve şiddet tekeli bağlamında hâlihazırda sadece Avrupa devletleri değil dünya genelinde ulus-devletlerin referans aldığı temel noktalar sorgulanmaktadır. En basit örneği ile devletler, salt kendilerinin koyamadığı uluslararası hukuk anlaşmalarına uymayı taahhüt etmekte, ulus üstü mekanizmaların sınırlandırmalarını iç hukuk sistemlerine uyarlamaktadır. Avrupa Birliği’nin mantığı da salt coğrafi bir ortak paydadan temellenmemekte, hukuki ve ekonomik birlikteliğin yanı sıra ortak gelecek amacı, ortak yönetim ve organizasyonlar ile ortak sembolleri⁵ de

⁴Jean Monnet, Avrupa Birliği’nin tarihsel sürecinde ulus-üstü bütünleşme fikrinin ete kemiğe bürünmesini sağlayan en önemli isimlerden biridir. İkinci Dünya Savaşı sırasında “Fransız hükümetinin sürgündeki üyesi olarak üyesi olarak 5 Ağustos 1943’te yaptığı şu açıklama oldukça çarpıcıdır; “Halklarına refah ve sosyal kalkınma sağlayamayacak kadar küçük olan Avrupa devletleri bir federasyona dönüşmeli. Ulusal egemenlik temelinde devam edersek Avrupa’da barış olmayacaktır.”(Denk, 2018:49).

⁵ Lizbon Anlaşmasında kesin ortak kararla reddedilmesine dek, Birliğin ortak bayrak, para birimi, marş, (9 Mayıs Avrupa Günü) Avrupa Günü, ortak anayasa vb. “Avrupalılığı” oluşturacak konular aralıklarla gündeme getirilmiştir.

kapsamaktadır. Hukuki sistemin uygulanması ve egemenlik noktasında, kayıtsız-şartsız nitelenen devlet egemenliğinin kendi üzerinde bir otoriteyi tanımaması durumu, AB sistematığında egemenliğin bir ölçüde devredilebilirliği fikrine dönüşür. Üst hukuki kuralları da kapsayan *çatı egemenlik* fikri, klasik devlet egemenliği mantığını, devletlerin ayrı ayrı onaylarını almayı gerektirmeyecek bir karar alma mekanizması kurarak ve devletlerin pek çok konuda yasal kurumlarının işleyiş sistemini AB inisiyatifine devrederek dönüştürmektedir.

Ancak buna karşıt bir görüşe de yer vermek gerekliliği ile; yine küreselleşme karşısında ne olsa da üretim ilişkilerinin devlet içerisinde sürdüğü ve ulus-devletin işlevini yitirmediği sadece dönüşümünün kaçınılmaz olduğu savına da atıf yapılmalıdır. Bu savın AB için bir gerekçesini Denk şöyle özetlemektedir;

“Avrupa Birliği tartışmalarında gelişigüzel bir tarzla en sık dile getirilen “siyasi” argüman, Birliğin sınırları, gümrükleri, vatandaşlığı ve hatta egemenliği aşındırdığı ve son tahlilde ulus-devleti ortadan kaldıracığı yönündedir. Lehte olanlar bir anlamda ceberut ulus-devlete karşı olumlama, aleyhte olanlarsa egemenliğin elden gittiği uyarısında bulunmak için varmaktadır bu hükme. Oysa çok temel bir nokta göz ardı edilmektedir. Bütünleşme sürecinde sınır mefhumu değil mevcut sınırlar, gümrük mefhumu değil mevcut gümrükler, vatandaşlık mefhumu değil mevcut vatandaşlıklar, para mefhumu değil mevcut paralar ve nihayet devlet değil mevcut (ulus) devletlerdir tartışma ve revizyon konusu olan. AB, çok uluslu karakteri nedeniyle ve sayesinde, egemenliği/devleti tedricen zayıflatarak sonlandırma değil mevcut egemenlikleri/devletleri tedricen eriterek tek bir (federal ya da konfederal) egemenlik “devlet” alanıyla ikame etme sürecidir. AB, yeniden ölçeklendirilmekte olan egemenliğin ağırlık merkezine yerleşerek egemenliğin alametifarikası olan temel işlev, araç, kurum ve hatta sembolleri tedricen kendisinin kılmaya yönelmiş bütüncül bir bütünleştirme denemesidir.” (2018:49).

Egemenliğin devredilmesi⁶ ya da yeni bir formda düzlem değiştirmesi, teorilerde ya da öngörülerde her nasıl yorumlanırsa yorumlansın fiiliyatta ulus-devletin ulus üstü kuruluşa üyeliği, hatta üyelik yönünde talebi dahi, artık kuralları tek başına belirlemeyeceğinin taahhüdü anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra özellikle AB üyelik süreci özelinde gelişen en önemli taahhüt, istikrarlı ve sürdürülebilir demokratik temellere ilişkindir. Demokratikleşmeye dair

⁶ Anayasa Mahkemesinin 41. Kuruluş yıldönümünü konuşmasında Ahmet Davutoğlu'nun, AB ve egemenlik devri bakımından gerçekleştirdiği konuşmanın bir bölümü şöyledir; *“... Avrupa Birliği açısından, uluslararası hukuk egemenliği vardır. Yani Avrupa Birliği üyesi olmakla, uluslararası hukuk bakımından tanınma noktasında Türkiye'nin bir kaybı olmayacaktır. Örneğin, Almanya ya da Fransa bir uluslararası hukuk nesnesi olarak varlıklarını sürdürmektedirler ve aynı zamanda karşılıklı olarak hukuken de birbirlerini de tanımaktadırlar. Bu doğrultuda uluslararası hukuk, egemenliğin kendi içerisinde varlığını sürdürmesine müsaade etmekte ve buna bir engel teşkil etmemektedir. Ancak aşınan fikir Westfalya egemenliği noktasındadır. Diğer bir deyişle bir ülke ya da ülkelerin diğer bir ülkenin iç ilerine karışmayacağına ilişkin anlaşma önemli ölçüde aşınmıştır Kopenhag kriterleri gibi ortak hukuk normlarına ilişkin düzenin kurulması, karşılıklı müdahale ve denetimi de beraberinde getirecektir ve getirmektedir. Başka bir açıdan bunun terinde çarpıcı bir örnek de vermek gerekirse, Tayvan'da Westfalya egemenliği var, kimse gidip Tayvan'ın iç işlerine müdahale edemez; ama uluslararası hukuk egemenliği yok; çünkü Tayvan'ı kimse tanımıyor. Filistin'de uluslararası hukuk egemenliği var, Filistin'i tanıyanlar, Yaser Arafat geldiğinde devlet başkanı muamelesi yapıyor; ama diğer hiçbir unsur yok. Dolayısıyla, farklı standartlarda farklı egemenliklere sahip ülkeler söz konusu.” (2003:4-5).*

gerçekleştirilmesi beklenen bu taahhütleri AB üyelik sürecindeki ülkeler ve özelinde Türkiye örneğinde değerlendirmeden önce, demokratikleşme ön koşuluna atfedilen negatif düzlemdeki *demokrasi mühendisliği*nden kısa da olsa bahsetmeden geçmemek gerekir.

Demokrasi mühendisliği, gerek tek bir ülke ya da ülkeler birliği, gerek çok uluslu yardım kuruluşları ve finans organizasyonları ya da ulus üstü yapıların, yani kısa ve genel kullanımdaki tabiriyle *Batı'nın*, görece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere insani, askeri ve finansal yardımlar sağlamalarının karşılığını siyasal ön koşullara bağlamaları hali olarak tanımlanabilir. Bu siyasal ön koşulların sağlanmasında Soğuk Savaş öncesi dönemde sadece komünizmi benimsemek şartı yeterli iken, komünizm tehlikesinin ortadan kalkmasıyla yardımlar yapılmasında farklı prensipler geliştirilmiştir. Soğuk Savaş sonrası küresel sorunlar ön planda tutulmuş ve çözümleri için her bir ülke ölçeğinde demokratik konsolidasyonun sağlanması şartı öne sürülmüştür. Çünkü araçsal varsayıma göre ulus-devlet ölçeğinde az gelişmişlik, hukuk devleti olma ve insan hakları ihlali gibi sorunlara ya da daha küresel aşkın bir amaçla dünya barışını sağlamaya gösterilen yegâne çözüm demokrasidir. Demokratik konsolidasyonun içeriği de Batı olarak tasvir edilen ancak içerisinde pek çok farklı yapılaşmayı barındıran çeşitlilik kadar farklı ve çok beklentiyi içerebilmektedir. Örneğin ABD siyasal liberalleşmeyi ön planda tutarken, AB kamusal kaynakların kullanımı konusunda ya da Kuzey Avrupa ülkeleri insan hakları konusunda hassasiyet göstermiştir. Farklılık gösteren bu hassasiyetler, neticede getirilmek ya da geliştirilmek istenen demokrasinin içeriğinin tam olarak ne olduğu ve ilgili desteklerin/yardımların gerçekleşmesi ile demokratikleşme arasındaki bağıntının netliği konusundaki çelişkileri beraberinde getirmektedir (Akgün vd., 2011).

Bu noktada ister araçsal, ister içkin/normatif bir saikle ya da kurulumsal bir mühendislik sonucu olsun demokrasi, özellikle batı dışı toplumlarda, devletin varlığını koruyacak ideal yönetim olarak algılanmaktadır. Bu ideal yönetimin şifrelerinin de Batı'da olduğu ön kabulü ile demokratikleşme sürecinde yüzler hep Batı'ya dönük seyretmektedir. Parekh, Batı dışı siyasal oluşumlardaki modernleşme çabalarında Batı modernliğinin duygusal olarak kendiliğinden benimsendiğini söyler (2005: 556). Avrupa Birliği üyesi ülke olmak çabalarının bir ayağının da bu duygusal yaklaşımdan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne dâhil olma süreci 1959'da AET'ye ortaklık başvurusu ile başlamıştır. Bunun öncesinde yine Batı odağında OECD ve NATO üyelikleri için süreçler işletilmiştir. Stratejik sürece bakıldığında II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye, Batı tarafından Doğu bloğuna karşı kanat görevini üstlenecek bir ülke olarak atfedilmiştir. Stratejik jeopolitik durumundan dolayı, NATO'ya kabul edilerek Sovyet Bloğundan uzaklaştırılmak istenmiş ve Avrupa savunma sistemine dâhil edilmiş, Avrupalı ülkelere ayrı tutulmaksızın Avrupa Konseyi'nin üyesi yapılmış ve Avrupa kurumlarının işleyişini benimsemiştir. Ancak Doğu Bloğunun yıkılmasından sonra Türkiye Batı için aynı stratejik önemi taşımaz olmuş, AB üyelik süreci umulduğu kadar hızlı ilerleyememiştir (Manisalı, 2002:21-28). AB uyum sürecinde Kıbrıs sorununun çözümü, ekonomik kriterlerin sağlanması, MGK gibi bazı kurumların Birliğe uyumlandırılması vb. konular bir yana, demokratikleşme, insan hakları ve hukukun üstünlüğü konularını kapsayan kriterler üyelik sürecini oldukça içerisinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. 1993 yılında tam üyelik şartlarının sıralandığı Kopenhag zirvesinde, demokrasi, insan haklarının ve azınlık haklarının teminatı olacak kurumların inşası ve işletilmesi, hukukun üstünlüğü, şartları siyasi kriterler olarak belirlenmiştir. Özer (2009:96-97); Türkiye açısından Kopenhag kriterlerini

karşılabilme amaçlı gösterilen çabaların, demokratikleşme hedefindeki yol haritasının çizilmesi ve demokratik bilincin yerleşmesi bakımından önem taşıdığı belirtilmektedir. Ancak şu noktayı da eklemektedir; “AB, yıllardır öne sürdüğü siyasi koşullar kapsamında ortaya koyduğu insan hakları ve demokratikleşme sorunlarıyla devamlı Türkiye’yi köşeye sıkıştırmaya ve bu konuda kendi çıkarlarına uygun çeşitli tavizler koparmaya çalışmıştır.”

AB üyelik sürecine ya da AB’nin koşullar doğrultusunda gerçekleşen yaptırımlarına örneklerden biri, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında Türkiye – AT ilişkileri olarak gösterilebilir. Bu dönem, belirlenen siyasal ön koşullar üzerinden ortaya çıkacak olan sorunlu dönemlerin başlangıcı sayılmaktadır. Aslında 12 Eylül dönemi ardından AT, ilişkileri hemen askıya almak yerine daha ihtiyatlı bir izleme/bekleme sürecini benimsemiştir. Ancak 1981 yılına gelindiğinde MGK parti kapatma kararları ve takip eden idam istemlerinin gündeme gelmesi ile AT’nun Türkiye’ye karşı olumsuz tutumu belirginleşmiş, AT’nun çeşitli organlarınca farklı yaptırımları gündeme gelmiş ve nihayetinde 1982’de “Türkiye’de insan hakları ve demokratik özgürlükler sağlanana kadar mali yardımın askıya alınması” tavsiye kararı olarak benimsenmiştir (Çayhan ve Ateşoğlu Güney,1996:103, Eralp, 1996:47). O dönem için kıta birliğine giriş şartlarının demokrasi üzerine olan ayağı daha prosedürel işletilmekte iken, özellikle Soğuk Savaş sonrası AB Doğu Avrupa genişlemesi sürecinde Birliğin demokratik şartlılığı değişmiş ve özcü bir demokrasi anlayışı, katı denetim mekanizmaları ve şüphe barındırmayan bir üyelik perspektifi olarak genişletilmiştir (Usul, 2008).

Gümrük Birliği sürecinde olumlu ilerleme kaydeden Türkiye - Avrupa Birliği (AB) ilişkilerinin Lüksemburg Zirvesinde yeniden sekteye uğradığı görülmektedir. O dönem için yani 90’lı yılların başında demokratikleşme sürecini henüz tamamlamamış ve liberal demokrasi düzenine tam anlamıyla uyum sağlamamış Kıbrıs Rum Kesimi ve 10 Merkez ve Doğu Avrupa Ülkesi (MDA) için tam üyelik müzakerelerinin başlatılmasına karar verilmiş ve üyelik kriterleri olarak Kopenhag Kriterleri benimsenmiştir. Bu durum AB’nin demokratik koşulları öne sürerek yürüttüğü ikircikli politikalarına bir örnek teşkil etmiş, üyeliği konuşulan bu ülkelerden çok daha önce görece demokratik ve liberal yapıyı benimsemiş Türkiye için AB ile ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesine sebep olmuştur.

Anayasal devlet, hukukun üstünlüğü, temel hak ve özgürlüklerin korunması, çoğulculuk ve çok partili sistem kavramlarını kapsayan *liberal Batı demokrasisi* yani Avrupa’nın üzerinde uzlaşma sağladığı demokrasi modeli, AB odaklı hareket etmek isteyen her devlet için benimsenmesi gereken bir Sözleşme’dir. Bu Sözleşme’ye atıfla bir örneği, Refah Partisi kapatma davası için AİHM karar maddesini Koçak (2006:117) şöyle aktarmaktadır;

“Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından demokrasinin, Sözleşme aracılığıyla tasarlanan tek politik model olduğu ve yalnızca demokrasinin Sözleşme aracılığı ile uyumlanabileceği ifade edilmiştir. Daha basit bir dille baskıcı ve totaliter olmayan bir rejimin adı olarak demokrasiyi telaffuz edebildiğimize göre, Sözleşme tarafından tasarlanan bu politik modelin, Sözleşme içerisinde yer almayı taahhüt etmiş, yani taraf her ülke tarafından benimsenmesi ön koşuldur. Aynı ön koşul, Avrupa Birliği’ne üye olmak isteyen her devlet için de geçerlidir.”

Bir başka açıdan günümüz için bakıldığında üyeliğe ilişkin demokratik koşulluluğun altı bu kadar çizilirken, mevcut üye ülkelerin demokrasiyi işletmeleri ile ilgili aksaklıklar, AB için yeni bir ikirciklik oluşturmaktadır. Özellikle son zamanlarda Polonya ve Macaristan özelinde gelişen yargı bağımsızlığının zedelenmesi ve temel hak ve hürriyetlerin ihlali konuları, AB'nin demokratik denetim mekanizmalarının işlerliğini sorgulatır olmuş ve hukukun üstünlüğüne ilişkin bulanık alanlar oluşturmuştur. Neticede ön koşulların öne sürülmesi ile mevcut kurallara uyulması arasında bir kurumsallık sorunu mevcuttur⁷ (Soyaltın, 2020:70).

AB Güney Akdeniz bölgesel politikası içerisinde yer alan Barselona Süreci içerisindeki ana finansal fonun sadece %14'ü bölgesel aktiviteler için kullandığı, kalan oranın ise Güney Akdenizli ortaklara doğrudan ya da ikili kanallar aracılığıyla aktarıldığını belirten Cevheri, (2018:89) dağılımları ve gerekçeleri şu şekilde aktarmaktadır;

“İddialı bütçenin aksine oldukça mütevazı sayılabilecek bu miktardan Suriye hiçbir şekilde pay alamamış – 99 milyon Euro’ luk bir bütçe öngörülmesine rağmen – Lübnan ise dağıtılması hedeflenen 182 milyon Euro’nun yalnızca 1 milyon Euro’sunu elde edebilmiştir. AB Komisyonu, senelik yayımlanan MEDA (Mediterranean Economic Development Area) raporunda, planlanan bütçe ve dağıtılan asıl miktar arasındaki büyük farklılığı çeşitli gerekçeler üzerinden açıklamaya çalışmıştır, örneğin Cezayir’e öngörülen fonlardan yeteri kadar verilmemesinin sebebi Cezayir’de yaşanan siyasi karışıklıklardır veya Türkiye’nin öngörülen yardımların sadece % 4’ünü alabilmesinin sebebi Türkiye’de yaşandığı öne sürülen insan hakları ihlalleri sebebiyle Avrupa Parlamentosu’nun uyguladığı yaptırımlardır”

Literatür taramasında bu ve benzeri çelişkileri gösterir örneklerin oldukça fazla geliştiği incelenmiştir. Üyelik sürecinde AB tarafından öne sürülen koşullar hem ülkelere göre hem de

⁷ Daha teknik ve açık bir karşılaştırma ile; Türkiye, Avrupa Birliği’ ne adaylık statüsünü 1999 yılında kazanmış bu tarih itibari ile Avrupa Birliği’nden periyodik olarak Katılım Ortaklığı Belgesi almış ve bu doğrultuda ulusal planlar/stratejiler belirlemeye başlamıştır. Bu kapsamda kısa vadeli şartlar olarak yolsuzlukla mücadele ve yargı bağımsızlığı konusunda gereklilikler belirlenmiştir (Avrupa Konseyi, 2001:19). Komisyon bu anlamda belirtilen koşul ve direktiflerin Türkiye tarafından nasıl gerçekleştirildiği konusunda hazırladığı ilerleme raporunda yolsuzlukla mücadele konusunda hala sorunlu alanların olduğunu raporlamıştır (Avrupa Konseyi, 2002:46). Yürütme ve yargının birbirinden bağımsızlığı bir ön koşul iken mevcutta tespit edilen organik bağın hukukun üstünlüğü ilkesi ile uyum sağlamadığı ve yolsuzluklar karşısında yargının bağımsızlığını sağlayamama tehlikesini öngörmüş ve vurgulamıştır (Avrupa Konseyi, 2003: 22). AB Türkiye müzakerelerinin 2005 yılında başlaması ile Ortaklık belgesi revize edilerek, yargı bağımsızlığı konusunda kısa vadeli bir program talep edilmiştir (Avrupa Konseyi, 2006: 22). 2008 yılında yayımlanan Ortaklık Belgesine göre ise odak noktası Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu olmuş, yargının bütünü temsil eden Kurumun bağımsızlığının işlerliğinin teminat altına alınması istenmiştir (Avrupa Konseyi, 2008: 5). Kuzey Makedonya’nın 2005 yılında adaylık statüsü kazanması bu noktada dikkat çekicidir çünkü ilgili ülkeye bu statüyü kazanmasından yakın zaman önce Komisyon tarafından yolsuzlukla mücadele ve yargı bağımsızlığının sağlanamaması konularında üst düzey sorun dereceli bildirim raporları gönderilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2007:10). Ayrıca ilerleyen süreçte yargıya siyasi müdahale kapsamında İçişleri Bakanı’nın yakalama kararlarının uygulanmasında yetki kullanımının altı çizilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2010: 68). Hâkim ve savcı atamalarının ve görevde yükselme süreçlerinin siyasilendiği vurgulanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2016, s.15,54). Benzer şekilde 2014 yılında adaylık statüsü verilen Arnavutluk için de Avrupa Birliği eleştirileri yöneltilmiş, adaylık statüsü kazanmadan hemen önce yayımlanan ortaklık belgelerinde Arnavutluk’ta yargı bağımsızlığı ve siyasi yolsuzluk arasındaki bağa dikkat çekilmiş, yargı bağımsızlığının ülke yönetiminde artırılması doğrultusunda adımlar atılması istenmiştir (Avrupa Konseyi, 2004; 2006a). Avrupa Birliği tarafından Hâkim ve savcı atamalarındaki standartsızlığın ivedilikle çözülmesi gereken bir sorun olduğu belirtilmiştir (Avrupa Konseyi, 2004:7). Ayrıca Yüksek Mahkeme ve Anayasa Mahkemesi üyelerinin atanması sürecinde Yüksek Adalet Konseyi’nin siyasi müdahaleleri eleştirilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2015: 13). Hukukun üstünlüğünün sağlanması ve geliştirilmesi noktalarında da Sırbistan ve Karadağ’ a çerçeve belge verilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2018a:17;aktaran, Soyaltın, 2020;79)

dönemlere göre farklılaşmış, ayrıca üye ülkelerin koşulları sürdürülebilirliğinin denetlenmesi konularının da tatmin eder bir kurallılığa bağlanamadığı görülmüştür. Soğuk Savaş sonrası gelişen siyasal koşulluluk olarak demokrasinin şartının bir versiyonu da özellikle 2004 sonrası AB'nin doğu ve güney komşularına yönelik geliştirdiği ve demokrasiye teşvik için finansal yardımları içeren Avrupa Komşuluk Politikası (European Neighbourhood Policy – ENP)'dir. “Avrupa Birliği genişleme politikası çerçevesinde Avrupa Komşuluk Politikası'nın temel amacı ve ontolojik sebebi, Avrupa Birliği'ne komşu ülkelerde demokrasi, yargı bağımsızlığı, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne dayalı reformları teşvik etmesinin tarihsel izlek bağımlılığını oluşturmaktadır.” (Durakçay, Gülal, 2018;290). Demokrasi teşviki, liberal odak için devletlerin tamamen lehine işletilen bir durumdur zira demokrasinin beraberinde getireceği güvenlik, ekonomik istikrar ve özgürlükler devletlere nihayetinde fayda sağlayacaktır

SONUÇ

Son olarak en başa, egemenlik konusuna dönecek olursak, temelde ulus üstü yapılar ve ulus-devlet arasında *egemenlik kimin elinde* sorusuna aranacak cevap için birkaç husus netlik kazanmalıdır ve bu sayede benzer çalışmalar açısından da yol gösterici izlekler oluşturulabilecektir. Öncelikle uluslararası anlaşmaların amaç ve içeriği net olarak ortaya konmalıdır ki bu sayede ulus üstü örgütlerin ulus-devletin egemenliğini sınırladığı ya da egemenliğe ortak olduğu tezine bir temel oluşturulabilir ya da bu tez reddedilebilir. Egemenliğin sınırlanması noktasında ve hatta egemenliğe içkin yetkilerin kısmen de olsa devri durumunda anlaşmaların tarafı olmaya ilişkin yöntem ve sınırların belirlenmesindeki karşılıklılık ve rıza durumu da önemli bir veri sağlamaktadır. Anlaşmaların şartlarını karşılamaya yönelik tesis edilen kurumların işleyişi ve üyesi olunan ulus üstü örgütlere halkın katılımının niteliği ve bu katılımın kurumsal olarak işletilebilmesi demokratik koşulların sağlanması bakımından önemli bir husus olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca insan haklarının gözetilmesi ve hukuk devleti ilkesine bağlılık seviyelerinin belirlenmesi noktası da konuya boyut kazandıracaktır. Bu anlamda tüm bu hususlara ek tartışılması gereken başka bir boyutun da literatüre ilişkin olduğu söylenebilir. Siyasal yazında ve uluslararası sistemde ulus-devletin egemenliğinin niteliği tartışılırken, klasik egemenlik kavramını da mevcut çok yapıli sistem göz önünde bulundurularak tekrar düşünmenin ve gözden geçirmenin, bu anlamda yapılacak araştırma ve çalışmalara perspektif kazandıracığı değerlendirilmektedir

KAYNAKÇA

- Akdoğan, M. (2010) "Avrupa Birliği ve Birlik Üyesi Devletler Arasında Egemenlik İlişkisi", Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi, 2010, Cilt:6, Sayı:24 ss. 55-76
- Akgün, B. ve M. Cüneyt Özşahin, (2011) “Soğuk Savaş Sonrası Dünyada Demokratik Konsolidasyon Sorunu: Teorik Bir Çerçeve Anlayışı”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 7, Sayı 28 (Kış 2011), s. 31-57.
- Aron, R. (1976) Demokrasi ve Totalitarizm, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, İstanbul, 1976.
- Arslan, A. (2009) İlkçağ Felsefe Tarihi, C.3: Aristoteles, İstanbul.
- Arblaster, A. (1999) Demokrasi, çev. N. Yılmaz, Ankara: Doruk Yayınları.
- Aydın, A., (2004) Düşünce Tarihi Ve İnsan Doğası, Gendaş Kültür, İstanbul
- Badiou, A. (2010) “Demokrasi Bayrağı”, Demokrasi Ne Alemde?, haz. E. Hazan, çev. S. Kılıç, (15-24) içinde, İstanbul: Metis Yayınları.
- Beetham, D. Boyle, K. (2005).Demokrasinin Temelleri, Adres Yayınları, Ankara

- Cevheri, E. (2018), Avrupa Birliği'nin Akdeniz'deki Demokrasi Teşviki Politikaları: Mısır Örneği, Doktora Tezi
- Çayhan, E. ve Ateşoğlu Güney, N. (1996). Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları: NATO-AB-Türkiye, Afa Yay.- Tüses Vakfı, İstanbul.
- Dahl, Robert A. (2015) Demokrasi Üzerine, çev. B. Kadioğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Dahl, Robert A. (1971) :Polyarchy. Participation and Opposition. New Haven [et al.]:Yale UP.
- Davutoğlu, A. (2003). Küreselleşme ve AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği. Anayasa Yargısı, 19 (1) , 0-0 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/anayasayargisi/issue/52003/678137> Erişim tarihi:10.04.2021
- Denk, E. (2018) Egemenliğin Yeniden Ölçeklendirilmesi Girişimi Olarak AB, <http://ataum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/360/2018/12/Denk-30.-Yil-Armagani.pdf> Erişim tarihi:10.04.2021
- Durakçay, A, F , Güneş Gülal, A . (2018). Avrupa Birliği'nin Doğu Komşularına Yönelik Yaklaşımında Demokrasi Teşviki . Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi , 3 (3) , 289-310 . DOI: 10.30784/epfad.489242
- Eralp, A. (1996). “Değişen Savaş-Sonrası Uluslararası Sistemde Türkiye ve Avrupa Topluluğu”, Balkır, C. ve Williams, A.M. (der.) Türkiye ve Avrupa İlişkileri içinde Sarmal Yay., İstanbul, 37-63.
- Erdoğan, M. (1998).Liberal Toplum, Liberal Siyaset, Siyasal Kitabevi, Ankara
- Etgü, M.A. (2015) Kozmopolisten Küreselleşen Dünyanın Devletine Doktora Tezi İstanbul,
- Gözübüyük, Ş. Anayasa Hukuku, Ankara: Turhan Kitapevi, 2000
- Güngör, C. (2011). Marsilius'un Siyaset Kuramı: Defensor Pacis Üzerine. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 15 (4), 327-378. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ahbvuhfd/issue/48116/608486> Erişim tarihi:16.04.2021
- Habermas, J. (2002) Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,
- Horowitz A. Donald, (1991) Demokratik Sistemleri Karşılaştırmak, Bülten, TDV. Yayınları. Nisan
- İnceoğlu, S . (2005). Türkiye: AB'nin Yetkileri Karşısında Nasıl Bir Egemenlik Anlayışı . Anayasa Yargısı, 21 (1), 0-0. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/anayasayargisi/issue/52005/678161>, Erişim tarihi:16.04.2021
- Kant, İ. (2020) Ebedi barış Üzerine Felsefi Bir Tasarı, Çev. Celal Yeşilçayır, 2020, Fol Kitap
- Koçak, M. (2006) “Karşılaştırmalı Analiz, İHAM ve AB Ölçütleri”, Anayasa Yargısı Dergisi, Yıl: 2006, Sayı: 23
- Lijphart, A., (1999) Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries, New Haven: Yale UP.
- Macpherson (1984) Crawford Brough, Demokrasinin Gerçek Dünyası, Çev. Levent Köker, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara,
- Manisalı, E. (2002), Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Sessiz Darbe, Derin Yayınları, İstanbul
- Mouffe, C. (2001) Demokratik Paradoks, çev. Cevdet Aşkın, Ankara: Epos Yayınları,
- Özer, A. (2009) Avrupa Birliği'ne Tam Üyeliğin Eşiğinde Türkiye, Yönetim Ve Ekonomi Yıl:2009 Cilt:16 Sayı:1 Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Manisa
- Parekh, B. (2005). Çokkültürcülük nedir? (Çev. Özge Olcay), Bülten, 5, s. 99-109.
- Soyaltın Colella, D. (2020). "Avrupa Birliği'nde Hukukun Üstünlüğü Krizi Üye ve Aday Ülkelere Yönelik Önleyici Politikaların Siyaseti" Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 38, Denizli, s. 69-85.

- Uslu, C. (2020), Popülist Egemenlik Anlayışının Teorik Kökenleri: Rousseau Ve Schmitt DÜHFD, Cilt: 25, Sayı: 42, Yıl: 2020, s. 3-38
- Uslu, Ali Resul, (2008) “Avrupa Birliği’nin Demokrasi/Siyasi Şartlılığında Çekme-İtme Dengesi ve Bu Dengenin Bozulması”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, Sayı 17 (Bahar 2008), s. 105-125

Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde Yeni Bir Uygulama: Sağlıklı Hayat Merkezlerinde Hizmet Sunumu, Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

A New Practice in Primary Health Care: Provision, Problems and Solution Proposals for Healthy Life Centers

Yunus Emre ÖZTÜRK * Sait SÖYLER **

Makale Geliş Tarihi / Received :22.04.2021

Makale Kabul Tarihi / Accepted :13.09.2021

ÖZET

Türkiye’de bireye yönelik birinci basamak sağlık hizmetleri aile sağlığı merkezleri, topluma yönelik birinci basamak sağlık hizmetleri ise toplum sağlığı merkezleri tarafından yürütülmektedir. Sağlıklı hayat merkezleri ise hem aile hem de toplum sağlığı merkezleri tarafından yürütülen birinci basamak sağlık hizmetlerini desteklemek ve bu hizmetlere ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla faaliyete konulan yeni bir uygulamadır. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı sağlıklı hayat merkezlerinde hizmet sunum süreçlerinin açıklanması, bu süreçlerde yaşanan sorunların ve çözüm önerilerinin irdelemesidir.

Araştırma nitel bir araştırmadır. Veriler araştırmacılar tarafından oluşturulan yarı-yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile toplanmıştır. Araştırma kapsamına Mersin ilinde yer alan dört adet sağlıklı hayat merkezi dahil edilmiştir. İki merkezde uzman hekimler ile, bir merkezde diyetisyen ve bir merkezde psikolog ile görüşme sağlanmıştır. Toplanan veriler öncelikle yazıya geçirilmiş, ardından betimsel analiz yöntemi ile irdelenerek raporlanmıştır.

Sonuç olarak henüz yeni bir uygulama olmasına rağmen birinci basamak sağlık hizmetleri kapsamında birçok alanda aktif olarak hizmet sunan sağlıklı hayat merkezleri geniş bir kitleye hizmet sunmakta, birinci basamaktaki teşhis ve tedavi süreçlerine ek olarak sağlık eğitimi, danışmanlık hizmetleri gibi koruyucu sağlık hizmetlerinde önemli roller üstlenmektedir. Merkezlerin hizmet süreçlerinde bir takım sorunlar yaşanabilmektedir. Araştırmada yaşanan sorunlara ilişkin bir takım öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kavramlar: *Sağlık, Sağlık Hizmetleri, Sağlıklı Hayat Merkezi*

ABSTRACT

Person focused primary health care services in Turkey are carried out by family health centers and community focused primary health care services by community health centers. Healthy life centers (HLCs) are a new practice put into operation in order to support and facilitate access to primary healthcare services carried out by both family and community health centers. In this context, the purpose of this study is to explain the service delivery processes in HLCs, to examine the problems and to suggest solutions.

The study is a qualitative research. The data were collected through a semi-structured interview form created by the researchers. "Four HLCs located in Mersin province were included. Interviews were conducted with specialist physicians from two centers, with a dietician and with a psychologist. The collected data were first transcript and then analyzed and reported through descriptive analysis method.

As a result, although it is still a new practice, HLCs provide services to a wide community in many areas within the scope of primary health care services. In addition to diagnostic and treatment processes in primary care, they play important roles in preventive health services such as health education and consultancy services. There may be some problems in the service processes of the centers. A number of suggestions have been presented regarding the problems experienced in the research.

Keywords: *Health, Health Services, Healthy Life Centers*

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü yunuseozturk@gmail.com, **ORCID No:** 0000-0002-6178-6129

** Öğr. Gör., Tarsus Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, saitsoyler@tarsus.edu.tr, **ORCID No:** 0000-0002-7915-0073

GİRİŞ

Sağlık kavramı geçmişten günümüze değin sağlık ile ilgili çalışmalar yapan araştırmacıların üzerinde durdukları bir konu olmuş, kavram üzerinde yoğun olarak çalışılmış ve tanımlanmaya çalışılmıştır. Bugün literatür incelendiğinde çok sayıda sağlık tanımının yapılmış olduğu görülmektedir. Bu tanımlar bir takım benzerlikler içerebildikleri gibi sağlık kavramına farklı perspektiflerden bakan tanımlar da bulunmaktadır. Tanımlardan bazıları sağlık kavramının biyolojik yönüne dikkat çekerken bazılarında ise sağlığın sosyo-psikolojik yönüne dikkat çekilmiştir (Özçelik Adak, 2015: 7). Sağlık tanımlarının ayrıldığı diğer bir nokta ise sağlık kavramına negatif veya pozitif yönü ile yaklaşılmasıdır. Geleneksel tanımlarda sağlık kavramı negatif yönü ile bir hastalığın veya sakatlığın olmaması olarak ifade edilmekte, sağlığın pozitif ve işlevsel yönleri göz ardı edilmektedir. Bu nedenle Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) sağlık kavramı ile ilgili en geniş kapsamlı tanımı yapmış, araştırmacılar tarafından çok bilinen bu tanımda sağlıkla ilgili olarak “tam bir iyi olma hali” kriterini öne sürmüştür (<https://www.who.int/about/who-we-are/constitution>). Her ne kadar “iyi olma hali” ifadesinin muğlaklığı ve ölçülmesinin zorluğu bu tanımı da büyük ölçüde tartışmalı kılsa da birçok ülke sağlık politikalarını bu tanım çerçevesinde şekillendirmeye başlamıştır (Kronenfeld, 2002: 22). Son dönemde ise sağlığı kavram olarak tanımlamaktan ziyade, sağlığın farklı boyutlarına değinilmeye başlanmıştır. Genel olarak sağlığın çok boyutlu olduğu ifade edilmektedir. Araştırmacıların üzerinde durdukları boyutların sayısı farklı olsa da bu boyutların birbirlerinden kesin çizgiler ile ayrılmadığı belirtilmektedir (Hjelm, 2010: 2-3). Burada öncelikle biyolojik veya mental bir rahatsızlığın olmaması, diğer boyutta bireylerin günlük yaşamın gereksinimlerine karşılık verebilmesi, başka bir boyutta ise bir hastalık/sakatlığın varlığına rağmen bireylerin hem iç hem de dış çevreleri ile bir denge kurabilmeleri ön plana çıkmaktadır (Sartorius, 2006 662-663). Sonuç olarak günümüzün değişen koşulları, çevresel faktörler, bireylerin algıları ve özellikle yaşlanan nüfus gibi demografik faktörlerden dolayı sağlığın yeniden tanımlanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu aşamada sağlığın mental veya biyolojik olarak bir hastalığın olmaması veya “tam bir iyilik hali” olarak görülmesi yerine “bir takım hastalıklara ve/veya sakatlıklara rağmen, yaşamdan maksimum fayda sağlama” şeklinde bir tanımın günümüzün koşullarına daha uygun bir tanım olabileceği düşünülmektedir (Söyler ve Çavmak, 2019: 392).

Sağlık tanımına benzer şekilde bireylerin ve toplumların sağlıklı olup olmamasının bağlı olduğu unsurlar da geçmişten beri tartışılmaktadır. Bu unsurlara ilişkin de çok farklı tanım ve sınıflamalar yer almaktadır. Sağlığın belirleyicileri olarak ifade edilen bu unsurlar DSÖ tarafından çevre (ekonomik ve fiziki), sosyo-ekonomik statü, eğitim seviyesi, sağlık hizmetlerine erişim, bireysel özellik ve davranışlar olarak tanımlanmaktadır (<https://www.who.int/hia/evidence/doh/en/>).

Hem sağlık kavramının hem de sağlığın belirleyicilerinin tanımlanması sağlık hizmetlerinin organizasyonu açısından önem arz etmektedir. Zira sağlık hizmetlerinin organizasyonunda “sağlıklı” olarak ifade edilen durumların sağlanmasına çalışılırken sağlığı bozan durumların elemine edilmesine, sağlık durumunu yükseltecek davranışların geliştirilmesine önem verilmektedir. Ülkeler sağlığa etki eden çevresel faktörleri iyileştirmeye çalışırken, bireysel faktörlerin iyileştirilmesine de önem vermektedirler. Sağlık üzerinde en az etkiye sahip olan belirleyicinin sağlık hizmetleri olduğu ifade edilmektedir (Schults ve Johnson, 2003: 20). Ancak ülkeler sağlık hizmetlerine çok ciddi bütçeler ayırmaktadır. Bugün OECD ülkelerinin kişi başı sağlık harcamaları 4 bin dolar düzeyinde gerçekleşmektedir. Ayrıca sağlık alanıyla ilgili direkt

maliyet/harcama unsuru olmayan sağlık profesyonellerinin eğitimi, üniversitelerde alt yapı oluşturulması, sağlık tesislerinin kurulması ve alt yapısının sağlanması gibi harcamalar da yüksek düzeyde gerçekleşmektedir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda sağlık hizmetlerinin önemi daha iyi anlaşılacaktır (Söyler ve Çavmak, 2019: 393-394).

Sağlık hizmetleri koruyucu, tedavi ve rehabilite edici olarak sınıflanmasının yanı sıra, sağlığın geliştirilmesi hizmetleri de bu kapsamda değerlendirilmektedir (Demir ve Demir, 2014). Diğer taraftan bahsedilen sağlık hizmetlerinin organizasyonu üç düzeyde gerçekleşmektedir ve bu düzeyler birinci, ikinci ve üçüncü basamak sağlık hizmetleri olarak isimlendirilmektedir (Eddy, 2019: 81).

Bu çalışmanın konusu olan birinci basamak sağlık hizmetleri koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetleri olarak ön plana çıkmaktadır. Yatarak tedavilerin gerekli olmadığı, ayaktan teşhis ve tedavilerin yapılabildiği, bir takım evde bakım hizmetlerinin yürütülebildiği hizmetler olarak ifade edilmektedir (Başol, 2015: 130). Öte yandan birinci basamak sağlık hizmetlerinin temel amacının hastalıkların önlenmesi ve iyi olma durumunun artırılmasıdır. Burada bahsedilen birinci basamak sağlık hizmetleri çoğunlukla aile hekimleri tarafından verilmekte, bunun yanı sıra iç hastalıkları uzmanı, çocuk hastalıkları uzmanı veya aile hekimliği hemşireleri tarafından da sunulabilmektedir. Önceleri hastalıkların tedavi edilmesinin ön plana çıktığı birinci basamak sağlık hizmetleri, günümüzde daha bütüncül bir bakış açısı ile ele alınmakta; koruyucu hizmetlere ve sağlığın geliştirilmesi hizmetlerine odaklanmaktadır. Bunun sağlanması için en çok başvurulan yöntemler ise çeşitli eğitimler, sigarayı bıraktırma ve beslenme danışmanlığı gibi sağlıklı yaşam biçimi modifikasyonları, bağışıklama, düzenli takip ve görüntüleme ve sağlıklı bir çevrenin oluşturulmasına yönelik uygulamaları (hijyen, toksik ajanlardan korunma gibi) içermektedir (White vd., 2011: 91). Birinci basamak sağlık hizmetlerini klinik amaçlarına göre tanımlayan başka bir çalışmaya göre ise birinci basamakta; tıbbi teşhis ve tedavi, psikolojik teşhis ve tedavi, hastalığın her aşamasında personel desteği, korunma, teşhis ve tedavi süreçleri hakkında bilgi verme amaçlı iletişim, koruyucu sağlık hizmetleri ve sağlık eğitimi gibi hizmetler sunulmaktadır (Stoeckle, 2009: 1). Bir başka kaynakta ise özellikle yeni doğanlarla ilgili oral değerlendirmenin de birinci basamak hekimi tarafından yapılması gerektiğini ifade etmekte, ancak bu durumun hekimlerin yetersiz eğitimi nedeniyle gerçekleşmediği öne sürülmektedir (Brodsky ve Ouellette 2008: 283). Diğer taraftan birinci basamakta görev yapan aile hekimleri açısından bir uzmanlığa ilgi göstermeleri veya aile hekimliğinin bir yan dalı olarak görülebilecek uzmanlıklara sahip olmaları yönünde tartışmalar vardır. Bu tür yan dal benzeri uzmanlıklara sahip hekimler iş arkadaşlarına danışmanlık yapabilir, konsültasyon alabilir ve endoskopi, minör operasyonlar gibi uygulamaları gerçekleştirebilirler. Aynı zamanda bu hekimler birinci ve ikinci basamak arasında köprü görevi alabilir, birinci basamaktan üst düzeyde uzmanlık gerektiren ancak ikinci basamağa gitmesine gerek duyulmayan hastaların tedavilerinde görev alabilirler. Özel ilgili aile hekimi (GP with special interest) olarak ifade edilen bu hekimlerin özel ilgi alanına sahip olmalarının yanı sıra birinci basamak uygulamalarından kopmamaları da önem arz etmektedir. Türkiye için henüz yeni olan bu görüş 2000li yılların başından beri üzerinde tartışılan bir konudur ve birinci basamak sağlık hizmetlerini daha iyi bir noktaya getireceği düşünülmektedir (McWhinney, 2003; Malik, 2006).

Birinci basamak sağlık hizmetlerinin en dikkat çekici özelliklerinden biri sağlık alanında yaşanan eşitsizlikleri azaltma noktasındaki önemli rolüdür. Birinci basamak sağlık hizmetlerinde alt

yapının sağlıklı bir şekilde oluşturulması ve sağlık insan gücünün ve gerekli diğer kaynakların daha dengeli dağıtılması ile beraber toplumun sağlık sorunlarına daha etkin çözümler getirilebilmekte ve yaşanan eşitsizlikler aşılabilmektedir (Başer vd., 2015: 27).

Görüldüğü gibi birinci basamak sağlık hizmetleri esasında bir sağlık sisteminin en önemli alanlarından biridir. Birinci basamak sağlık hizmetlerinde ruh sağlığı ile ilgili uygulamalardan teşhis ve tedaviye, madde bağımlılığı ile mücadeleden kronik hastalık takibi ve tedavisine kadar çok geniş bir yelpazede hizmet sunulmaktadır. Ayrıca sağlıkta eşitsizliklerin önlenmesinde önemli bir konumda olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle birinci basamak sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi sıklıkla gündeme gelmektedir. Türkiye’de de birinci basamak sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi kapsamında 2005 yılında aile hekimliği pilot uygulaması başlatılmıştır (Akdağ, 2012: 423) ve günümüzde ülke genelinde uygulanmaktadır.

Birinci basamak sağlık hizmetleri açısından yeni bir uygulama olan sağlıklı hayat merkezleri; “...sağlığa yönelik risklerden birey ve toplumu korumak, sağlıklı hayat tarzını teşvik etmek, birinci basamak sağlık hizmetlerini güçlendirmek ve bu hizmetlere ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla kurulan çok amaçlı yapılar...” olarak tanımlanmaktadır. Bu merkezlerde ülke genelinde aile hekimliğinin desteklenmesi ve güçlendirilmesi amacıyla sağlık danışmanlığı, röntgen ve laboratuvar gibi hizmetler ile hekimlik dışı olarak ifade edilen diyetisyenlik, fizyoterapi, çocuk gelişimi gibi hizmetler sunulmaktadır. Böylece ikinci basamak sağlık hizmetlerine gereksiz başvuruların önlenmesi, madde bağımlılıklarının yol açtığı olumsuzluklarla mücadele edilmesi, obezite ile mücadele ve toplumun yaşam kalitesinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Sağlıklı hayat merkezlerinin hedef kitesini sadece hasta bireyler değil, sağlıklı bireyler de oluşturmaktadır. Ülkemizde sağlıklı hayat merkezlerinin aktif hale getirilmesi 2017 yılının sonlarında başlamıştır ve 100 tane sağlıklı hayat merkezinin açılışı tamamlanmak üzeredir (<https://shm.saglik.gov.tr/shm-nedir.html>).

Toplum Sağlığı Merkezi ve Bağlı Birimler Yönetmeliği’nde ise Sağlıklı Hayat Merkezi; “Aile ve toplum sağlığı merkezlerinin sunmuş olduğu birinci basamak sağlık hizmetlerini güçlendirmek, bu hizmetlere ulaşımı kolaylaştırmak, sağlığa yönelik risklerden birey ve toplumu korumak ve sağlıklı yaşam tarzını teşvik etmek amacıyla oluşturulan birim” olarak tanımlanmaktadır (Resmi Gazete 2015).

Sağlıklı hayat merkezlerinde beslenme danışmanlığı kapsamında kişiye özel beslenme programları oluşturulmakta, beslenme ile ilgili eğitimler verilmekte ve gerekli ölçümler gerçekleştirilerek bireyler yönlendirilmektedir. Günlük fiziksel aktivitelerin planlanması ve yine kişiye özel fiziksel aktivite ve egzersiz programlarının oluşturulması ile eğitim ve danışmanlık hizmetleri verilmektedir. Kronik hastalıklarla yaşam ve sağlıklı yaşlanma danışmanlığı sunulmaktadır. Sağlıklı hayat merkezlerinde hem evlilik öncesi danışmanlık hem de kadın üreme sağlığı danışmanlığı verilmektedir. Bu kapsamda evlilik öncesi ve sürecinde sağlık ve aile planlaması eğitimleri ile kadın üreme sağlığı konularında eğitimler verilmekte, aynı zamanda bireysel danışmanlık ve aile danışmanlığı hizmetleri sunulmaktadır. Hamilelikle ilgili doğum öncesi ve doğum sonrası ana ve çocuk sağlığına yönelik eğitimler ile çocuk ve ergen sağlığı danışmanlığı hizmetleri verilmektedir. KETEM hizmetleri kapsamında kanser taramaları, eğitim ve danışmanlık faaliyetleri gerçekleştirilmekte ve taramalar sonucunda kanser tespit edilen bireylere danışmanlık sağlanmaktadır. Sigara bıraktırma sürecinde aktif rol alınmakta ve bireylere gerekli destek

sunulmaktadır. Çeşitli gruplara yönelik sosyal çalışmalar ve toplumsal destek çalışmaları gerçekleştirilmekte, uyuşturucu bağımlılarına yönelik tedavi ve rehabilitasyon ile hem bağımlı bireylere hem de ailelerine yönelik danışmanlık faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Sağlıklı yaşam merkezlerinde tansiyon ölçümü, görüntüleme hizmetleri ve tıbbi laboratuvar hizmetleri ile enfeksiyon kontrolü ve enjeksiyon ve pansuman hizmetleri sunulmaktadır. Koruyucu ağız ve diş sağlığı ve okul sağlığı hizmetleri sunulmakta, sağlık okuryazarlığı okulu ile kazalardan korunma, kronik hastalıklarda hasta ve hasta yakını eğitimleri, hijyen, yara bakımı, omurga sağlığı gibi konularda hizmetler verilmektedir (<https://shm.saglik.gov.tr/>).

Sağlıklı hayat merkezlerinin birinci basamak sağlık hizmetlerini güçlendireceği ve aile hekimliği uygulamalarını destekleyeceği öngörülmektedir. Sağlıkta dönüşüm programı çerçevesinde uygulamaya konulan aile hekimliği modeli dönüşüm programının en önemli unsurlarından bir tanesidir. Öte yandan topluma yönelik birinci basamak sağlık hizmetlerinin desteklenmesi de amaçlanmaktadır. Birinci basamak sağlık hizmetlerinin bir sağlık sistemi içerisindeki yeri ve önemi göz önünde bulundurulduğunda, sağlıklı hayat merkezleri ile beraber birinci basamak sağlık hizmetlerinin amaçlarına ulaşmaya daha yakın bir noktaya geleceği değerlendirilmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı birinci basamak sağlık hizmetleri açısından yeni bir uygulama olan Sağlıklı Hayat Merkezleri'nde hizmet sunum süreçlerinin açıklanması, bu süreçlerde yaşanan sorunların ve çözüm önerilerinin irdelenmesidir.

Birinci basamak sağlık hizmetleri ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmış olmasına rağmen, henüz yeni bir uygulama sayılabilecek olan Sağlıklı Hayat Merkezleri ile ilgili bu kapsamda bir çalışma olmadığı görülmektedir. Sadece bir yüksek lisans tezinde bu merkezleri kullanan bireylerin algıları ve beklentileri değerlendirilmiştir (Çavmak, 2018). Dolayısıyla araştırmanın özgün değere sahip olduğu düşünülmektedir.

1. GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırmanın problem cümlesi; “Sağlıklı hayat merkezlerinde hizmet sunumu nasıl gerçekleştirilmektedir, yaşanan problemler ve çözüm önerileri nelerdir?” cümlesidir. Araştırma deseni bu kapsamda oluşturulmuştur.

Araştırma nitel bir araştırma olma özelliği göstermektedir. Araştırmada nitel veri toplama teknikleri ve veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından oluşturulan görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu yarı-yapılandırılmış olarak tasarlanmış, görüşülen kişinin görüşlerini belirli sınırlar içerisinde ifade edebilmesi olanaklı kılınmıştır. Araştırmacılar tarafından oluşturulan görüşme soruları öncelikle başka bir ilde görev yapan bir sağlıklı hayat merkezi çalışanının da dahil olduğu, en az bilim uzmanı seviyesinde olan üç kişi ile pilot görüşme yapılarak değerlendirilmiş ve öneriler doğrultusunda revize edilmiştir. Bu kapsamda sekiz sorudan oluşan yarı-yapılandırılmış görüşme formunun kullanılmasına karar verilmiştir. Yarı-yapılandırılmış görüşme, yapılandırılmış ve yapılandırılmamış veri toplama araçlarının iki ucu arasında konumlandırılmaktadır. Burada görüşmecilerin önceden hazırlanan soruların dışına çıkma ve ek soru sorma imkânı olduğu, belirlediği alt başlıklarla ilgili ayrıntılı bilgiler alabileceği ifade edilmektedir (Berg ve Lune, 2015: 136-137). Araştırmanın çalışma evreni Mersin ili içerisinde yer alan dört adet sağlıklı hayat merkezinin çalışanları oluşturmaktadır. Örnekleme dahil edilmenin gönüllülük esaslı olması,

coğrafi sınırlılıklar ile zaman ve maddi sınırlılıklar neticesinde her merkezden bir sağlık çalışanı ile nitel görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme formunda yer alan sorular SHM yönetimine ilişkin sorular, başvuru ve bilinirliğe ilişkin sorular ve hizmetlere ilişkin sorular şeklinde üç temadan oluşmaktadır. Araştırmacılar bu temalara ilişkin soruları görüşülen kişilere yönlendirmiş, görüşmenin ilerleme durumuna göre ek sorular sorarak konuların detaylandırılmasını sağlamışlardır.

Veriler, Mersin ili içerisinde yer alan sağlıklı hayat merkezlerinde görev yapmakta olan sağlık personellerinden yetkili olan ve araştırmaya katılmayı kabul eden kişilerle yüz yüze ve telefon ile görüşme yöntemi ile toplanmıştır. Araştırmanın gerçekleştirildiği il içerisinde farklı bölgelerde toplam dört adet sağlıklı hayat merkezi aktif olarak faaliyet göstermektedir. Araştırma gönüllülük esaslıdır ve potansiyel katılımcılarla önceden telefonla görüşme yolu ile araştırmanın amacı ve kapsamı ile kimlik bilgilerinin gizli tutulacağına ilişkin bilgiler verilmiş ve görüşme için randevu istenmiştir. Bu kapsamda araştırmaya aktif olarak faaliyet gösteren tüm merkezlerden birer kişi dahil edilmiştir. Bu kişilerden ikisi ile yüz yüze görüşme yapılmış, iki katılımcı ise telefonla görüşmenin kendileri için daha uygun olacağını belirterek sorulara telefon görüşmesi esnasında yanıt vermek istediklerini belirtmiştir. Katılımcıların gizlilik beklentileri nedeniyle demografik bilgilerine yer verilmemiştir. Görüşülen kişilerden iki tanesi uzman hekim, bir tanesi diyetisyen ve bir tanesi psikologdur. Katılımcılar K1, K2, K3 ve K4 şeklinde kodlanmıştır.

Veri toplama sürecinde görüşme formunda yer alan sorular görüşülen kişiye yöneltilmiş ve verilen cevaplar kaydedilmiştir. Verilen cevapların kaydedilmesinden önce katılımcılardan sözel olarak onam alınmıştır. Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler öncelikle herhangi bir çıkarım yapılmadan temize çekilmiştir. Ardından araştırma bulguları betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilmiş ve sunulmuştur. Veri analizinde öncelikle toplanan verilerin düzenlenmesi, ardından veri redaksiyonu ve ayıklama işlemleri gerçekleştirildikten sonra bulgular önceden belirlenmiş temalara uygun bir şekilde sınıflanarak raporlanmıştır. Araştırmada deductive (tümdengelsel) yöntem kullanılmıştır.

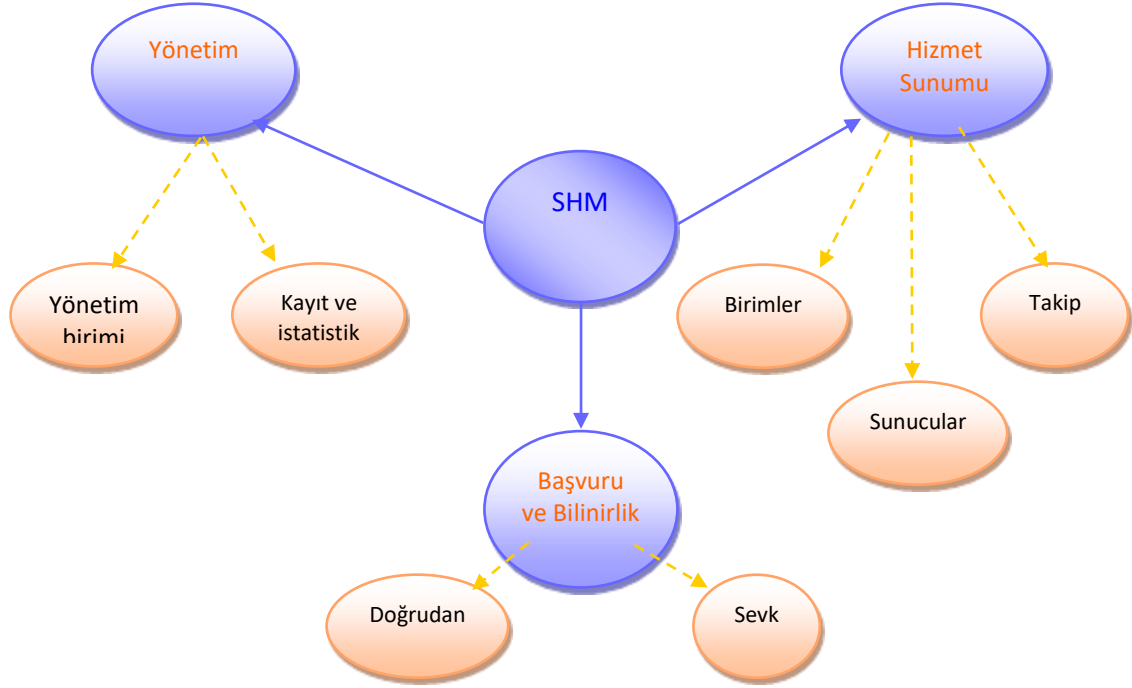
1.1.Araştırmanın Etik Yönü

Araştırma kapsamında veri toplanmasından önce Tarsus Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Komisyonu'ndan 04/12/2019 tarih ve 2019/6 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

2. BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırma kapsamında sağlıklı hayat merkezleri üç alt kategoride incelenmiştir. Araştırmaya ilişkin ana tema ve alt temalar şekil 1'deki gibi şekillenmiştir. Bulgular oluşturulan alt temalar bağlamında betimsel analiz metoduyla analiz edilmiş ve sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Temaları

2.1.SHM Yönetimi

Katılımcıların ifade ettiği üzere SHM yönetimi “Toplum Sağlığı Merkezi (TSM)” veya “İlçe Sağlık Müdürlüğü (İSM)” tarafından sağlanmaktadır. Zira görüşmek üzere gidilen bir SHM’nin ilçe sağlık müdürlüğü binası ile entegre olarak faaliyet gösterdiği saptanmıştır. Katılımcılar yine TSM veya İSM tarafından görevlendirilen bir sorumlu hekimin genel işleyişle ilgili yönetim süreçlerini yürüttüğünü belirtmişlerdir. Konu ile ilgili olarak katılımcı görüşleri ise şu şekildedir;

K1: “Yönetim açısından TSM’ye bağlıyız. Dolayısıyla yönetimi oradan sağlanmaktadır. Birimde görevli olan bir sorumlu hekim var. Birim yönetimini kendisi götürüyor. Altyapı, kapasite, bina ve çalışanlar TSM tarafından temin edilmektedir.”

K2: “Yönetim İSM tarafından sağlanıyor. Bina olarak da İSM ile aynı yerdeyiz. Bina zaten bakanlığa ait.”

K3: “Burada SHM, ilçeye bağlı. TSM yok. Bir sorumlu hekim var. Bir de vaka koordinatörü arkadaşımız var. Vaka koordinatörü hastaları karşılayıp yönlendirmelerini yapıyor. Mesela obezite birimine gelen hastanın KETEM ile ilgili bir durumu varsa vaka koordinatörü bu kişiyi yönlendiriyor. Hasta böylece ihtiyacı olan bütün hizmetleri almış oluyor. (Vaka koordinatörüyle ilgili ek soru üzerine); “Vaka koordinatörünün SHM çalışanı olması yeterli, bizde diyetisyen arkadaşımız yardımcı oluyor.”

K4: “Merkezin yönetimi ile ilgili olarak kararlar İSM tarafından alınıyor, süreçleri de çoğunlukla İSM yürütüyor. İSM’ye ait bir hizmet birimi gibi çalışıyoruz.”

SHM yönetimi kapsamında hizmet süreçlerinin sürdürülmesi ile ilgili sorulara da yer verilmiştir. Burada hasta takibi ve kayıt işlemleri ile ilgili görüşlerin açıklanması istenmiştir. Genel

olarak tüm katılımcılar online bir kayıt, takip vb. sistemin olmadığını ifade etmiştir. Gelen hastaların poliklinik defterlerine manuel olarak yazıldığı ve takibinin ilgili birim çalışanlarının çabasına bağlı olduğu ifade edilmiştir. Hastanın belirlenen takvime uyum derecesinin hizmet süreçlerinde etkili rol oynadığı belirtilmiştir. Hekimin hasta muayene sistemine kayıt girebildiği belirtilmiş, yardımcı sağlık personelinin ise böyle bir imkândan yoksun olduğu ifade edilmiştir. Hastaların aldıkları hizmetlere ilişkin geçmiş kayıtlarını e-Nabız üzerinde göremedikleri ve bunun ilerde sorun yaratabileceği ifade edilmiştir. Sağlık istatistiklerinin ise birimlerdeki görevli personelin tuttuğu kayıtlara bağlı olduğu, belirli periyotlarla istendiği ifade edilmiştir. Katılımcıların görüşleri aşağıdaki gibidir;

K1: “Hasta kayıtları ile ilgili resmi bir sistem yok, gelen hastaları eski usul poliklinik defterlerine yazıyoruz. Hastalarımızı kendimiz takip ediyoruz ama bu biraz da hastaya bağlı. Örneğin psikolog ilk görüşmesinden sonra bir randevu oluşturabiliyor, hasta bu takvime uyarsa düzgün bir şekilde takip edilebiliyor. Bu diyetisyen için de benzer şekilde gerçekleşiyor. Hastaya ileri bir tarihte gelmesi söyleniyor ve geldiğinde takip gerçekleştirilmiş oluyor. Ancak sistemli bir sağlık kayıt sistemimiz şuan yok. Bizim direkt veri girebileceğimiz bir sistem yok, dolayısıyla hasta örneğin e-nabızda falan aldığı hizmetleri veya bir takım uygulamaları göremiyor. Her ay sonunda bizden kaç kişiye hizmet sunulduğu ile ilgili bilgi isteniyor. Burada bu işi verdikleri bir arkadaş var, bütün birimler rakamlarını ona veriyorlar, o da müdürlüğe bildiriyor.”

K2: “Muayene olan hastanın bilgileri kayıt altına alınmıyor. Elle kaydediyoruz. Hekimin baktıkları ise hasta muayene sistemine düşüyor zaten, sonra e-Nabızdan da görülebiliyor. Ama yardımcı sağlık personelinin baktıkları düşmüyor. Onlar kendileri tutuyorlar. Şuan için diğerlerinin kendi kayıtları var. E-nabıza düşse iyi olur.

K3: “Sistem bazı birimlere hasta takibi işlemleri için izin veriyor, ama genelde personel takipleri kendisi yapıyor.”

K4: “Burada sağlık kayıtları tarafımızca tutuluyor. Belirli periyotlarda hizmet verilen kişilerle ilgili kayıtlar bizden isteniyor. Burada bilgisayarlı bir kayıt sistemimiz yok. Bu nedenle hem randevularda hem de hasta kayıtlarında hizmeti veren kişiye bağlıyız. Yoğun birimlerde arkadaşlar özellikle randevu defteri tutma yoluna giderken çok yoğun olmayan alanlarda randevu tutulmasına gerek kalmadan, gelen hastaya doğrudan bakılabiliyor.”

2.2.Başvuru ve Bilinirlik

SHM’ne başvuruların genelde doğrudan başvuru olduğu tespit edilmiştir. Aile hekimlerinden yönlendirmelerin yapıldığı ifade edilmiş, bu yönlendirmelerin resmi bir sevk kanalı ile değil sözel olarak yapıldığı belirtilmiştir. Bir katılımcı resmi bir sevk uygulamasının getirildiğini ancak aile hekimlerinin iş yoğunluğunu artırdığı gerekçesi ile uygulanmadığını belirtmiştir. KETEM birimine ise direkt sevk ile başvuru yapılabildiği belirtilmiştir. Yoğunluğun yüksek olduğu SHM’lerde özellikle diyetisyen, psikolog ve fizyoterapistlere başvurularda yoğunluğun yönetilmesi için randevu alınması yoluna gidildiği ancak randevuların merkezi bir sistemden değil, telefon ile alındığı ve randevuların randevu defterleri aracılığı ile takip edilebildiği ifade edilmiştir. Yoğunluk yaşanan birimlerde randevusuz gelenlerin uzun süre bekleyebildiği ve buna ilişkin problemlerin yaşandığı belirtilmiş, yoğun olmayan birimlerin ise gelen hastalara bekletmeden hizmet sunabildiği ifade edilmiştir. Bir katılımcı SHM bilinirliğinin çok yüksek olduğunu ve buna bağlı olarak

yoğunluk ve hizmet süreçlerinin yürütülmesiyle ilgili problemlerin yaşanabildiğini ifade ederken, diğer bir katılımcı ise SHM bilinirliğinin çok düşük olduğunu ve başvuru sayılarının henüz yeterli seviyede olmadığını belirtmiştir. Başka bir katılımcı ise başvuru sayılarının iyi düzeyde olduğunu ancak daha önce coğrafi olarak merkezi bir konumda olan SHM'nin taşınması ile başvurularda düşüş olduğunu belirtmiştir. Öte yandan birçok birimin eğitim ve danışmanlık ile ilgili görevleri de olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle bazen randevu verilemediği, gelen hastaların bir süre bekledikten sonra hizmet alabildiği belirtilmiştir. Katılımcıların konu ile ilgili görüşleri aşağıdaki gibidir;

K1: “Aslında aile hekimliklerinden resmi bir şekilde sevk yapılabilmesi lazım. Ancak sevk için aile hekimleri tarafından doldurulması gereken çok form var. Bu nedenle uygulanmıyor. Açıkçası bunu kırtasiyecilik olarak görüyorlar. Sevk olmadan da hizmet alınabildiği için sözel olarak SHM'ye gidebilirsiniz diye gönderiyorlar. KETEM bölümüne ise resmi yollarla sevk sağlanabiliyor. Doğrudan başvuru da yapılabilir. Resmi bir başvuru sistemi yok, ben kendim bir randevu sistemi oluşturdum. Bir aylık randevularımı takip edebiliyorum. Yoğunluk had safhada dolayısıyla bu bir aylık randevu, randevu kabul etmeye başladığım anda doluyor. Doğrudan başvuruda ise randevulu hastalara öncelik verdiğimiz için randevusuz gelenlerin bekleme süreleri çok uzun olabiliyor. Ancak bazı birimlerde iş yoğunluğu hiç yok, bu birimlere randevusuz gelindiğinde bile çok kısa bekleme süresinin ardından görüşme yapılabilir. SHM burada yaygın olarak biliniyor. İnsanlar özellikle ücretsiz olduğu için çok sık geliyorlar, bazen gelmişken arkadaşımı da getirdim diyebiliyorlar. Aylık başvuru sayısı ile ilgili ben sadece kendimi biliyorum, çünkü herkes ayrı ayrı birimindeki sayıları görevli arkadaşına bildiriyor, sayılar topluca müdürlüğe bildiriliyor.”

K2: “Aile hekimliğinden sözel olarak bize yönlendiriyorlar. Doğrudan başvuru da yapılabilir. Özellikle fizyoterapi ve diyetisyen bölümünde ve psikoloğumuz randevulu çalışıyor. Bunlar yoğun çünkü...”. “Randevu için de telefon açılması lazım, bu randevuları da arkadaşlarımız kendileri organize ediyorlar. Randevu defterleri-listeleri var. Hastane sistemi gibi olmadı yani bizim kurum...”. “Personeller eğitimde veya sahada olduğunda randevu veremiyorlar bu nedenle bilgisayarlı bir sistemimiz olsa daha iyi olur...”. “Eskiden merkezi bir yerde kiralık binada çalışıyorduk, orda daha çok hasta bakıyorduk, şimdi aşırı bir yoğunluğumuz olduğunu söyleyemem.”

K3: “Aile hekimliğinden resmi sevk yok, genelde aile hekimi bize gelmesini öneriyor. Muayene hizmeti vermiyoruz. Danışmanlık gibi hizmetlerimiz var, bu nedenle teşhis için aile hekimi muayenesi gerekiyor. Randevu için ise listelerimiz var. Her birim kendisi tutuyor. Başvurularla ilgili sıkıntı yaşamıyoruz, zira yoğunluğumuz çok az. Bu nedenle direkt başvuru ile de telefonla randevu ile de başvuru alabiliyoruz ve problem yaşamıyoruz. Toplumda pek bilinmiyor. Yeni yeni öğreniyorlar bu nedenle tanıtım faaliyetlerine önem verilmesi gerekiyor. En yoğun birimlerimiz beslenme, fizik tedavi ve psikoloji. KETEM de yoğun birimlerden bir tanesi.”

K4: “Buranın bilinirliği özellikle son dönemde arttı. Hastalar herhangi bir sevk, yönlendirme vb. olmadan direkt olarak başvurabiliyor. Direkt olarak randevusuz gelenler çoğunlukta, bir kısmını aile hekimi gönderiyor. Bazı birimlerde ise hastanın gelmeden önce araması isteniyor. Böylece hem kurumda yoğunluk yaşanmıyor hem de hastanın bekleme süresi kısalıyor.”

Görüldüğü gibi özellikle merkezi bir randevu sisteminin olmamasından ve resmi kanallı bir sevk sisteminin olmamasından kaynaklı yakınmalar mevcuttur. Özellikle yoğunluk yaşanan birimlerde bu türden bir otomasyonun olmaması hizmet süreçlerinde aksama ve yoğunluklara neden olabilmektedir. Bazı bölgelerdeki birimler yoğun olarak başvuru alırken bazı birimlerde ise yoğunluk yaşanmamaktadır. Ayrıca bilinirlik de bölgeden bölgeye göre değişebilmektedir.

2.3.Hizmet Sunumu

SHM ile ilgili bilgilerin yer aldığı internet sitesindeki bütün hizmetler her SHM’de mevcut değildir. Bir SHM’de internet sitesinde yer alan hizmetlerin yarısı kadar hizmet sunulabilmekte, diğer bir birim ise tamamına yakını sunabildiğini belirtmektedir. Hekimlerin özellikle KETEM ile ilgili hizmetlerde yoğunluklu olarak aktif görev aldığı, bunun yanında sigara bıraktırma hizmetlerinde de önemli roller üstlendiği belirtilmiştir. Bu iki hizmet yoğunluklu olarak hekimler tarafından sağlanırken, diğer hizmetlerde yardımcı sağlık personelinin görev yaptığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra bir takım problemlerin yaşandığı da belirtilmiştir. Özellikle iki katılımcı bina kapasitesinin yetersiz olduğunu belirtmiştir. Bunlardan biri kapasitenin yanı sıra bazı odalarda havalandırma ve ısınma ile ilgili bazı eksiklikler olduğunu belirtmişlerdir. Öte yandan bir katılımcı var olan kapasitenin yanlış kullanılabildiğinden bahsetmiştir. Bir katılımcı ise hastaların aile hekimliği birimlerinden ziyade SHM’ye başvurduklarını ifade etmektedir. Bunun sebepleri ile ilgili ek soru sorulduğunda coğrafi erişilebilirlik, memnuniyet ve iletişim gibi unsurlardan bahsedilmiş, özellikle bağışıklama için SHM’nin aile sağlığı merkezlerinden daha yoğun olarak faaliyet gösterdiğini belirtmiştir. Bir katılımcı ise hizmet sunumu ile ilgili mevcut kapasitenin daha fazla kullanılabileceğini, daha yüksek sayıda hasta bakılabileceğini ifade etmiş, tanıtım faaliyetlerine önem gösterilmesi gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. Katılımcıların hizmet sunumuna yönelik görüşleri aşağıdaki gibidir;

K1: “Birimlerin hepsi aktif değil. Burada on civarı hizmet sunuluyor. Hekimler KETEM hizmetleri ile sigara bıraktırma süreçlerinde daha aktif rol oynuyorlar. Onun dışında yardımcı sağlık personeli görev yapıyor. Bu kapsamda diyetisyenimiz, psikoloğumuz, çocuk gelişimcimiz, hemşiremiz ve sosyal çalışmacılarımız var. Aslında dış hizmetleri de verebiliriz ama burada görevli arkadaş TSM tarafından verilen işleri yapıyor bu nedenle poliklinik yapabilecek durumda değil”... “Genel olarak hizmet sunumuyla alakalı öncelikle bina kapasitesinin yetersiz olmasıyla ilgili sıkıntılar çekiyoruz. Ayrıca binanın bazı bölümlerinin havalandırılma ve ısınma ile ilgili sıkıntıları var. Dolayısıyla altyapı ile alakalı sıkıntı var diyebiliriz. Hasta kayıtlarının tutulabileceği bir sistem olsa hizmette devamlılık daha iyi sağlanabilir. Ayrıca her birimde bilgisayarlı randevu sistemi oluşturulabilse veya MHRS gibi bir randevu sistemimiz olsa hem daha iyi hizmet sunulabilir hem de bekleme süreleri azaltılabilir. Bazı birimlerde yoğunluk fazla, bina ve sağlık çalışanı kapasitesi artırılrsa belki de bu sorunu çözebiliriz.”

K2: “Hepsi faal (Birimlerin). Bütün birimler var. Dış ünitesine kadar hepsi faal durumda.”... “Bu sistemde genelde pek sorun yok, ama bazen talep fazla olduğunda ki bazı hastalar aile hekiminden ziyade bizi tercih ediyor, bu talep karşılanamayabiliyor.” (Aile hekimi yerine SHM tercih sebepleri ile ilgili ek soru üzerine); “Coğrafi ulaşım, bazı konularda aile hekiminden hizmet alırken sıkıntı çekebiliyor, iletişimin zayıf olduğunu düşünüyor veya memnuniyeti düşük olabiliyor. Beklemek istemiyor olabilir. Özellikle bağışıklama için geliyorlar ve sordukları sorulara cevap alabiliyorlar. Hasta memnuniyetimiz yüksek.”

K3: “Bütün birimlerimiz aktif olarak hizmet sunuyor.” ... “Ciddi bir sorun yaşamıyoruz. En büyük problem başvuruların az olması, daha çok hasta kabul edebilecek kapasitemiz var ancak bu kapasiteyi kullanamıyoruz. Dolayısıyla baktığımız hasta sayısının istenen düzeyde olmadığını söyleyebilirim.”

K4: “Burada çok sayıda farklı hizmeti sunabiliyoruz. Hizmet sunumuyla ilgili çözülemeyecek sorunlarımız yok, genelde günlük yoğunluklarla ilgili sorunlar yaşayabilmekteyiz ancak arkadaşlarımız buna kendi çözümlerini üretebiliyor. Sorun oluşturabilen bir diğer husus ise gelenlerin <Gelmişken x birimine de görüneyim> şeklindeki yaklaşımları. Bu durum özellikle diyetisyenimizin yoğunluk yaşamasına sebep olabiliyor.”

Birinci basamak sağlık hizmetleri bir sağlık sistemi içerisinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Birinci basamak sağlık hizmetleri kapsamında yatarak tedavi gerektirmeyen hastalıkların teşhis ve tedavisi büyük ölçüde yapılabilirken, aynı zamanda koruyucu sağlık hizmetleri de ağırlıklı olarak sunulmaktadır. Koruyucu sağlık hizmetleri kapsamında bağışıklama, hamilelikte takip, yeni doğan takibi, kronik hastalık takibi gibi hizmetlerle beraber sağlık eğitimi hizmetleri de sunulmaktadır. Böylece hem bireylerin hem de toplum genelinin hastalandıktan sonra tedavi edilmelerinden ziyade hasta olmalarının engellenmesi yönünde hizmetler sunulmaktadır. Birinci basamak sağlık hizmetleri ayrıca ikinci ve üçüncü basamak sağlık hizmetlerine olan yoğun talep problemlerinin çözülmesi, bu alanlara direkt başvuruların azaltılması gibi fonksiyonlar da üstlenmektedir (DSÖ, 2008).

Türkiye’de birinci basamak sağlık hizmetleri kişiye yönelik ve topluma yönelik olarak sunulmaktadır. Kişiye yönelik sağlık hizmetleri aile sağlığı merkezleri ve aile hekimlerince, topluma yönelik sağlık hizmetleri ise toplum sağlığı merkezleri koordinatörlüğünde sunulmaktadır. Zira Aile Hekimliği Uygulama Yönetmeliği’nde aile hekimi; “Kişiye yönelik koruyucu sağlık hizmetleri ile birinci basamak teşhis, tedavi ve rehabilite edici sağlık hizmetlerini yaş, cinsiyet ve hastalık ayrımı yapmaksızın, her kişiye kapsamlı ve devamlı olarak belirli bir mekânda vermekle yükümlü, gerektiği ölçüde gezici sağlık hizmeti veren ve tam gün esasına göre çalışan aile hekimliği uzmanı veya Kurumun öngördüğü eğitimleri alan uzman tabip veya tabipler...” olarak tanımlanmaktadır (Resmi Gazete, 2013). Bu tanımdan da görülebileceği üzere, aile sağlığı merkezlerinde görev alan aile hekimleri birinci basamak sağlık hizmetlerini kişiye yönelik olarak verirken, Toplum Sağlığı Merkezi ve Bağlı Birimler Yönetmeliği kapsamında tanımlanan toplum sağlığı merkezleri ise topluma yönelik birinci basamak sağlık hizmetlerinin yönetiminde görev almaktadır (Resmi Gazete, 2015). Bu bağlamda SHM ise tanımında da ifade edildiği gibi hem aile sağlığı merkezi hem de toplum sağlığı merkezi faaliyetlerini destekleyecek bir birim olarak ön plana çıkmaktadır ve hem bireye hem de topluma yönelik birinci basamak sağlık hizmetlerinde aktif rol oynamaktadır. Birinci basamak sağlık hizmetlerinin rolü ve özellikle sağlığa erişimdeki eşitsizlikleri ortadan kaldırdığı (Başer vd., 2015) göz önünde bulundurulduğunda büyük bir önem arz ettiği açıkça görülmektedir. Bu anlamda birinci basamak sağlık hizmetlerinde önemli bir işlevi olan sağlıklı hayat merkezlerine başvuru, yönetim, hizmet sunumu; bu alanlarda yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri irdelenmiştir.

Sağlık hizmetleri ile ilgili bir uygulama, teorik olarak gerekli ve işe yarar görülse dahi, ancak hizmetten memnuniyet ölçüsünde başarılı olabilmektedir. Bu çerçevede ulusal ve uluslararası literatürde birinci basamak sağlık hizmetlerinden memnuniyete ilişkin çok sayıda çalışma yer

almaktadır. Kırac vd., (2021) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada katılımcıların genel memnuniyetleri ortalamanın üzerinde olsa da, fiziki donanım ve iletişim boyutlarında ortalamanın altında kalmaktadır. Benzer şekilde hem ulusal hem de uluslararası literatürde fiziksel donanımın ve iletişimin memnuniyet üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir (Söyleyici, 2010; Aycan vd., 2012; Taheri, 2014).

Türkiye’de birinci basamak sağlık hizmetlerinin önemi uzun yıllardır bilinmekte ve buna yönelik faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Özellikle Sağlıkta Dönüşüm Programı çerçevesinde aile sağlığı merkezi ve toplum sağlığı merkezi uygulamalarının ortaya konulması birinci basamak sağlık hizmetlerini modern bir yapıya kavuşturmuştur. SHM uygulaması ise hem bireye hem de topluma yönelik birinci basamak sağlık hizmetlerini destekler nitelikte bir uygulama olarak ön plana çıkmaktadır. Benzer bir uygulama Norveç’te de gerçekleştirilmiştir. Norveç’te sağlık alanında gerçekleştirilen bir reform ile çok sayıda sağlık hizmetinin uzmanlaşmış alanlardan birinci basamağa transfer edilmesi sağlanmıştır. Bu çerçevede SHM de uygulamaya alınmıştır. Norveç’te bu merkezler sağlıklı yaşam tarzını geliştirmek, yaşam tarzına bağlı olarak ortaya çıkan hastalıkları engellemek amacıyla kurulmuştur ve sağlığı geliştirme stratejisinin bir parçasını oluşturmaktadır (Grønning vd., 2015; Grønning vd., 2018). Dolayısıyla ulaşılabilir ve karşılaştırılabilir veri anlamında Norveç önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Norveç’te faydalı sağlık davranışlarının artırılması, uygun beslenme tarzının benimsenmesi, sigarayla mücadele gibi amaçlarla tüm belediyelerin yaklaşık yarısında birinci basamak sağlık hizmetleri çerçevesinde SHM kurulmuştur. 32 SHM içerisinde 524 yetişkin bireyin incelendiği bir araştırmada, SHM’de 3 aylık girişimler sonucunda sağlıkla ilgili yaşam kalitesinin artmış olduğu tespit edilmiştir (Blom vd., 2020).

Norveç’te belediyeler sağlığı geliştirme ve hastalıkların önlenmesi ile ilgili çalışmalarını organize etme konusunda özgür bırakılmıştır. Sağlıklı Hayat Merkezleri de bu anlamda oluşturulabilen yapılar olarak ifade edilmektedir. Belediyelerin bu merkezleri oluşturmaları yasal olarak zorunlu değildir ancak merkezi sağlık otoritesi SHM oluşturulmasını tavsiye etmektedir. Dolayısıyla Norveç örneğinde SHM yönetimi belediyelere bağlıken, ülkemizde SHM’leri yönetsel anlamda TSM ve İSM ile koordinasyon içerisinde faaliyet göstermektedir. Bu anlamda elde edilen sonuçlar, uluslararası uygulamalardan farklılaşmaktadır. Norveç’te belediyelerin yüzde altmışında SHM bulunmaktadır ve nüfusun yüzde seksenini kapsamaktadır (Thonstad vd., 2020). Bu oran araştırmanın yapıldığı dönemde ülkemizde nüfusa göre kapsayıcılığın üzerinde yer almaktadır.

Thonstad vd., (2020) tarafından hazırlanan bir rapora göre Norveç’te SHM başvuruları çoğunlukla aile hekiminin sevk etmesi ile gerçekleşmektedir. Ülkemizde ise hem aile hekiminin yönlendirmesiyle hem de bireysel olarak başvuru yapılabilmektedir. Norveç’te SHM başvurularında en çok reçetelenen öneriler sağlıklı yaşam davranışları olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle fiziksel aktivite ve sağlıklı beslenme önerileri arasında başı çekmektedir. Ülkemizde de benzer önerilerin yanı sıra birinci basamak teşhis ve tedavi hizmetleri de yoğun olarak sürdürülmektedir. Norveç’te farklı bölgelerde sunulan hizmet türleri farklılaşabilmektedir. Türkiye’de ise SHM hizmet türleri açısından büyük oranda bir standartlaşma yer almaktadır. Norveç’te SHM bulunmayan bölgelerde çoğunlukla alternatif merkezlerde benzer birinci basamak sağlık hizmetleri sunulabilmektedir. Ülkemizde de benzer şekilde SHM erişiminin zayıf olduğu bölgelerde ASM

çerçevesinde sunulan birinci basamak koruyucu, teşhis ve tedavi edici sağlık hizmetlerinden faydalanılması mümkündür.

Sri Lanka’da SHM yapılanmasında yer alan merkezler; 35-65 yaş arası hedef nüfus için sağlık rehberliği, tarama, temel tedavi, sevk ve takip sağlamak için temel olanaklara sahiptir (Provincial Director of Health Services, 2021). Ancak burada hedef kitle daha sınırlıdır ve gönüllülere de yer verilmektedir. Dolayısıyla Türkiye’deki SHM yapılanmasından farklılaştığı görülmektedir.

Ünüvar ve Acar (2020) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada SHM başvurusu yapan hastaların tercih sebepleri araştırılmıştır. Buna göre SHM tercihinde coğrafi yakınlık, her türlü hizmet ve uzmanın bulunması, merkezin tavsiye edilmesi, sağlık personeli ve kurumun tanınırlığı, etkili iletişim sağlanması, tesisin fiziksel koşulları ve temizliği, hizmetin maliyeti, bekleme süresinin kısa olması ve kullanılan teknoloji gibi faktörler önemli bir rol oynamaktadır. Bir başka çalışmada ise SHM’nin sağlığı geliştirmede önemli bir rol oynadığı ifade edilmiştir. Ancak başvuru sayısının ve bilinirliğin düşük olduğu ve artırılması gerektiği ifade edilmektedir. Bu kapsamda SHM’de sunulan hizmetlerle ilgili her basamak sağlık hizmeti sunucularının bilgilendirilmesi öneri olarak sunulmuştur (Ören vd., 2019). Benzer bir sonuç mevcut araştırma neticesinde de elde edilmiş ve bazı merkezlerde bilinirliğin düşük olduğu saptanmıştır. Bu nedenle bilinirliğin ve başvuruların istenilen düzeye getirilmesi için çalışmalara ihtiyaç olduğu ifade edilebilir.

Sağlıklı hayat merkezlerinin yönetim, hizmet sunumu ve başvuru süreçlerine ilişkin ifadeler incelendiğinde genel olarak bazı birimlerin yoğun olarak faaliyet gösterdiği, bazı birimlerin ise iş yoğunluğunun daha az olduğu görülmektedir. Başvuruların hem doğrudan başvuru hem de resmi olmayan sözel yönlendirme ile gerçekleştirilebildiği tespit edilmiştir. Burada yoğun birimlerde yığılma olmaması adına birimlerin kendi içlerinde bir randevu ve kayıt sistemi oluşturdukları tespit edilmiştir. SHM birimlerinin yönetiminde TSM veya İSM’ne bağlı bir sorumlu hekimin yer aldığı görülmekte, birimler yönetim süreçlerinde ihtiyaç duyduklarında bir takım çözümler geliştirebilmektedirler. Burada bir SHM tarafından hastaların ihtiyaç duyduğu bütün hizmetleri alabilmesi için bir vaka koordinatörü belirlediği görülmektedir. Bununla beraber sağlık kayıtlarının da çoğunlukla birimde görevli personel tarafından tutulduğu ifade edilmiştir. Hizmet ve yönetim süreçlerinin tamamında güçlü bir bilişim altyapısına duyulan ihtiyaç ön plandadır.

Katılımcıların sorun olarak değindikleri noktalar incelendiğinde en sık görülen problem alanlarının bazı birimlerde aşırı iş yükü varken bazı birimlerin çok az hasta bakması, merkezi bir randevu sisteminin olmaması, aile hekimlerinden resmi bir sevk mekanizmasının çalıştırılmaması, sağlık kayıtlarının girilebileceği merkezi bir sisteme bağlı otomasyonun olmaması, ayrıntılı sağlık istatistiklerinin tutulmaması, fiziki altyapı ve kapasiteye ilişkin problemler ve coğrafi ulaşılabilirlik ile ilgili problemler olduğu belirlenmiştir.

SONUÇ

Sonuç olarak henüz yeni bir uygulama olmasına rağmen birinci basamak sağlık hizmetleri kapsamında birçok alanda aktif olarak hizmet sunan SHM’ler geniş bir kitleye hizmet sunmakta, birinci basamaktaki teşhis ve tedavi süreçlerine ek olarak sağlık eğitimi, danışmanlık hizmetleri gibi koruyucu sağlık hizmetlerinde önemli roller üstlenmektedir. Genel anlamda bir takım eksikliklere rağmen özellikle beslenme danışmanlığı, fizik tedavi ve psikolojik danışmanlık alanlarında yoğun

bir hizmet sunulmaktadır. Bununla beraber KETEM ve sigara bıraktırma hizmetleri öne çıkan hizmetlerdendir. Yaşanan en büyük problemlerin bilişim alt yapısı ile ilgili olduğu belirlenmiştir.

SHM'lerinde yaşanan problemlere ve hizmet sürecinin daha sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesine yönelik bir takım öneriler getirilmiştir. Bu öneriler aşağıdaki gibidir;

• Merkezlerde sunulması planlanan ama henüz aktif hale getirilmemiş sağlık hizmetlerinin aktif hale getirilmesi gerekmektedir.

• Yoğunluk yaşanan bölgelerde bina ve insan kaynağı kapasitesinin artırılması gerekmektedir.

• Eksik kapasite ile çalışan merkezlerin bulunduğu bölgelerde tanıtım faaliyetlerinin yapılması sağlanmalıdır.

• Mevcut binaların daha verimli kullanılabilmesi için altyapı çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

• Merkezi randevu sistemine entegre bir modül ile online bir randevu sistemi oluşturulmalıdır.

• Sağlık çalışanlarının hastalara ve sundukları hizmetlere yönelik veri girişinin yapılabileceği, randevu sistemi ile entegre bir modül oluşturulmalıdır. Bu modül aracılığı ile hem sağlık müdürlükleri daha kıymetli sağlık istatistiklerine erişebilecek hem de e-Nabız uygulamasına veri aktarımı sağlanarak hastaların kişisel sağlık kayıtlarında yapılan uygulamaların yer alması sağlanabilecektir.

• Merkezi randevu sistemine entegre bir sevk modülü eklenmeli ve aile hekimleri çeşitli tanılar veya öneriler ile doğrudan ilgili SHM'deki ilgili birimden sevk aracılığı ile randevu alabilmelidir. Böylece hastaya yönelik daha bütüncül bir tedavi veya rehabilitasyon sürecinin yürütülmesi mümkün olacaktır.

Kısıtlılıklar

Araştırma coğrafi olarak Mersin ili ile sınırlıdır. Araştırmanın çalışma evreni, araştırmanın gerçekleştiği ilde yer alan dört adet sağlıklı hayat merkezinde çalışan sağlık personelleri ile sınırlıdır. Araştırma örnekleme, gönüllülük esaslı katılım, coğrafi engeller, zaman ve maliyet kısıtları nedeniyle her merkezden bir çalışan ile sınırlıdır. Gelecekte gerçekleştirilecek araştırmalarda bu kısıtlılıkların etkisinin azaltılması amacıyla daha geniş örneklem gruplarının kullanılması, nitel yöntemin yanı sıra nicel ve karma yöntemlerin kullanılması önerilir. Bu araştırma SHM uygulamasını yönetim, hizmet sunumu, başvuru ve bilinirlik çerçevesinde ele alan ilk araştırma olma özelliği göstermektedir. Bu nedenle gelecek araştırmalar için bir referans noktası oluşturmaktadır. Burada elde edilen bulguların gelecek araştırmalarda ele alınması ve irdelenmesi, konuya farklı açılardan yaklaşılması veya aynı konu kapsamının farklı yöntemlerle ele alınması, SHM uygulamasının daha geniş bir çerçevede değerlendirilmesini mümkün hale getirebilecektir.

KAYNAKÇA

Akdağ, R., (2012), Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı Değerlendirme Raporu (2003-2011), [elektronik sürüm], Ankara: Sağlık Bakanlığı

- Aycan, S., Özkan, S., Avcı, E., Özdemirkan, T., Çivil, E. F., (2012), “Ankara İl Merkezinde Bazı Aile Sağlığı Merkezlerine Başvuran On Sekiz Yaş Üstü Kişilerin Aile Hekimliği Uygulamasına İlişkin Bilgi, Tutum ve Memnuniyet Değerlendirmesi”, *Toplum ve Hekim*, 27,6, s.449-455
- Başer, D.A., Kahveci, R., Koç, M., Kasım, İ., Şencan, İ., Özkara, A., (2015), “Etkin Sağlık Sistemleri İçin Güçlü Birinci Basamak”, *Ankara Medical Journal*, 15, 1, s. 26-31
- Başol, E., (2015), “Gelişmekte Olan Ülkelerde Strateji: Sağlık Sisteminde Sevk Zinciri”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 4,8, s.128-140
- Berg, B.L., Lune, H., (2015), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Konya: Eğitim Kitabevi
- Blom, E. E., Aadland, E., Skrove, G. K., Solbraa, A. K., Oldervoll, L. M., (2020), “Health-related Quality of Life and Physical Activity Level After a Behavior Change Program at Norwegian Healthy Life Centers: A 15-month Follow-up”, *Quality of Life Research*, 29,11, s.3031-3041
- Brodsky, D., Ouellette, M.A., (2008). *Primary Care of the Premature Infant*, Philadelphia: Elsevier Health Sciences.
- Çavmak, Ş., (2018). *Sağlık Hizmeti Kullanıcılarının Sağlıklı Hayat Merkezlerine Dair Algılarının ve Beklentilerinin Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Edirne
- Demir, L., Demir, K., (2014). *Sağlık Hizmetlerinde Yönetim*, Ankara: Matsa Yayıncılık
- Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), (2008), *The World Health Report 2008 - Primary Health Care (Now More Than Ever)* [Elektronik Sürüm], Ceneva: WHO Library Cataloguing
- Eddy, A., (2019), “Midwifery as Primary Healthcare”, Sally, P vd., içinde *Midwifery: Preparation for Practice*, Chatswood: Elsevier
- Grønning, K., Nøst, T. H., Bratås, O., (2015, September), “Health promotion for people with chronic pain at a Norwegian Healthy Life Center”, In 29th conference of the EHPS: principles of behaviour change in health and illness, Limassol, Cyprus (pp. 1-5)
- Grønning, K., Nøst, T. H., Rannestad, T., Bratås, O., (2018), “Participants and Developers Experiences with a Chronic Pain Self-Management Intervention Under Development: A Qualitative Study”, *SAGE open medicine*, 6, 2050312118817427
- Hjelm, J., (2010), *The Dimensions of Health: Conceptual Models*, LLC: Jones & Bartlett Learning <https://shm.saglik.gov.tr/>, Erişim tarihi: 11.12.2019.
<https://shm.saglik.gov.tr/shm-nedir.html>
<https://www.who.int/about/who-we-are/constitution>
<https://www.who.int/hia/evidence/doh/en/>
- Kıraç, F. Ç., Uyar, S., Kıraç, R., Söyler, S., (2021), “Patient Satisfaction with Family Medicine System: A Cross-Sectional Study”, *Konuralp Medical Journal*, 13,2, s.281-291
- Kronenfeld, J.J., (2002), *Health Care Policy: Issues and Trends*, London: Praeger
- Malik, S., (2006), “GPs With Special Interest”, *BMJ*, 332gp133, <https://doi.org/10.1136/bmj.332.7545.sgp133-a>
- McWhinney, I.R., (2003), “The Essence of General Practice”, Lakhani, M., içinde: *A Celebration of General Practice*. Oxon: Radcliffe Medical Press
- Özçelik Adak, N., (2015), *Sağlık Sosyolojisi Kadın ve Kentleşme*, Antalya: Siyasal Kitabevi

- Provincial Director of Health Services (2021). Healthy Life Centers. <http://healthdept.wp.gov.lk/web/healthy-life-centers/>, Erişim tarihi: 04.08.2021.
- Resmi Gazete (2013), Aile Hekimliği Uygulama Yönetmeliği, Resmi Gazete, 28539, 25.01.2013
- Resmi Gazete (2015), Toplum Sağlığı Merkezi ve Bağlı Birimler Yönetmeliği, Resmi Gazete, 29258, 05.02.2015
- Sartorius, N., (2006), “The Meanings of Health and Its Promotion”, *Croat Med J*, 47,4, s. 662–664
- Schultz R., Johnson A.C., (2003). *Management of Hospitals and Health Services: Strategic Issues and Performance*, 3rd ed. Washington: Beard Books
- Söyler, S., Çavmak, D., (2019), “Sağlıkta Bölgesel Eşitsizlikler: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”, Hüseyin, E. ve Feray, B., der., içinde *Sağlık Bilimlerinde Yeni Gelişmeler*, Ankara: IKSAD Publishing House
- Stoeckle, J.D., (2009), “The Practice of Primary Care”, Goroll, A.H, Mulley, A.G., içinde: *Primary Care Medicine: Office Evaluation and Management of the Adult Patient*, 6th ed. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins
- Taheri, M., Mohammadi, M., Amani, A., Zahiri, R., Mohammadbeigi, A., (2014), “Family Physician Program in Iran, Patients Satisfaction in a Multi Center Study”, *Pakistan Journal of Biological Sciences*, 17,2, s.227-233
- Thonstad, M., Ekornrud, T., Stølan, S. B. C., (2020), “Frisklivssentraler og tilsvarende helsefremmende tilbud i norske kommuner 2019”, *Analyse av tilbud for livsstilsendringer og mestring av sykdom. Statistisk sentralbyrå 2020/54*.
- Ünüvar, B., Acar, F., (2020), “Sağlıklı Hayat Merkezine Başvuran Hastaların Tercih Sebeplerinin Araştırılması: Karaman Örneği”, *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6,2, s.317-327
- White, L., Duncan, G., Baumle, W., (2011), *Foundations of Basic Nursing*, 4th ed. New York: Cengage Learning

Ulusal Finans Sempozyumu'nun Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis Of National Symposium Of Finance

Mesut DOĞAN*

Makale Geliş Tarihi / Received :10.04.2021
Makale Kabul Tarihi / Accepted :19.12.2021

ÖZET

Bu çalışmanın amacı; Ulusal Finans Sempozyumu'nda 2007-2016 yılları arasında basılmış bildirilerin bibliyometrik analizinin yapılmasıdır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden bibliyometri atf tekniğinden yararlanılmıştır. Yayınlanan 352 bildirinin bibliyometrik analizi sonucunda; sempozyumda finansal piyasalar, finansal performans, bankacılık ve uluslar arası finans konularına ağırlık verildiği tespit edilmiştir. 120 kurumun katkıda bulunduğu ulusal finans sempozyumuna en fazla katkı sağlayan kurumlar arasında Afyon Kocatepe, Dokuz Eylül, Gazi ve İstanbul Üniversiteleri yer aldığı görülmüştür. Bununla birlikte sempozyumda en çok çift yazarlı bildirilerin yayınlandığı ve sempozyuma en çok yardımcı doçent unvanına sahip akademisyenlerin katıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kavramlar: *Ulusal Finans Sempozyumu, Bibliyometrik Analiz, Tebliğler*

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate all the proceedings within the scope of bibliometric features that published in the National Symposium of Finance between the years of 2007-2016. In the study, bibliometric citation analysis technique one of the qualitative research methods has been used. As a result of bibliometric analysis of 352 proceedings in total, it has been revealed that the subjects which have been heavily concentrated on are as the following; financial markets, financial performance, banking and international finance. While 120 different institutions have made contributions to the National Symposium of Finance, Afyon Kocatepe, Dokuz Eylül, Gazi and İstanbul Universities became prominent as the most publishing institutions. At the symposium, the most proceedings were published by double writer and most academicians with the title of assistant professor attended.

Keywords: *National Symposium of Finance, Bibliometric Analysis, Proceedings*

* Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bayat MYO, mesutdogan07@gmail.com, **ORCID NO:** 0000-0001-6879-1361

GİRİŞ

Niceliksel metotların uygulanması Cole ve Eales tarafından 1917 yılında gerçekleştirilmesine rağmen Bibliyometri kavramı, kitaplar ve iletişim ortamlarına istatistiksel ve matematiksel yöntemleri uygulanması, ilk olarak Pritchard tarafından gerçekleştirilmiştir. Pritchard, matematiksel ve istatistiksel tekniklerin kitap ve diğer bilgi kaynaklarına uygulanmasında bibliyometri kavramının kullanılmasını tavsiye etmiştir (Pritchard, 1969).

Bibliyometri; kitap, dergi ve makale gibi bilimsel araştırmaların yazar, unvan, konu başlığı, ülke, kurum gibi verilerin matematiksel ve istatistiksel teknikler ile nicel analizinde kullanılan ve ilgili disipline, kurumlara, ülkelere, yazarlara, yazarlar arası ilişki ağına ait bir takım ipuçları veren bir tekniktir (Osareh, 1996; Bellis, 2009). Bibliyometri yöntemi; akademik iletişimin işleyişini ve yapısını belirleme, değerlendirme ve öngörmede önemli teknikler sunmakta ve sayısal yöntemlere dayanan bilim dallarında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Borgman ve Furner 2002).

Bu çalışmada Ulusal Finans Sempozyumu'nda 2007-2016 yılları arasında basılmış bildirilerin bibliyometrik analizinin yapılması amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden bibliyometri tekniği kullanılmıştır. Toplamda 352 bildiri analize tabi tutulmuş, bildiriler yazar, cinsiyet, unvan gibi veriler istatistiksel olarak incelenerek elde edilen sonuçlar çerçevesinde finans sempozyumuna ve finans alanına ait genel yapı ortaya konması amaçlanmıştır. Ayrıca bibliyometrik yöntemler kullanılarak Ulusal Finans Sempozyumu'nda çalışılan konu başlıkları, yazarlar arası ve kurumlar arası ilişki ağları, fazla ya da az araştırma yapılan konu başlıkları tespit edilmiştir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Bibliyometrik çalışmalar Cole ve Eales tarafından 1917 yılında ilk kez gerçekleştirilmiş ve özellikle yakın geçmişte sosyal bilimlerle ilgili ulusal ve uluslararası alanda bibliyometrik araştırmaların sayısı hızlı bir şekilde artmıştır. Söz konusu araştırmaların bir bölümü aşağıda özetlenmiştir.

Sosyal bilimlerde bibliyometrik araştırmalar genellikle ya belirli bir disiplin üzerine ya da belirli dergiler üzerine yapılmıştır. Örneğin Phene ve Guisinger (1998) *Journal of International Business Studies*, Hazarika (2005) *Indian Journal of Forestry*, Al ve Coştur (2007) *Türk Psikoloji Dergisi*, Polat, Sağlam ve Sarı (2013) *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*'ni bibliyometrik olarak incelemişlerdir. Bununla birlikte Wang ve Hu (2011) reklamcılık, Samiee ve Chabowski (2012) uluslararası pazarlama, Özel ve Kozak (2012) turizm pazarlaması, Alparslan ve Oktar (2015) lider-üye etkileşimi alanı ile ilgili bibliyometrik analiz sonuçlarını ortaya koymuşlardır.

Alexander ve Mabry (1994) en etkili dergilerde yayınlanan finans ile ilgili makaleler açısından bibliyometrik bir inceleme yapmıştır. Kozak (1994) *Anatolia Dergisinde* yayınlanmış olan makalelerin bibliyometrik profilini incelemiştir. Benzer şekilde Gülgöz, Yedekçioğlu ve Yurtsever (2002) Türkiye'de sosyal bilimlerde alanında 1970-1999 yıllarında yayımlanan makaleleri bibliyometrik özellikleri açısından irdelemişlerdir.

Şakar ve Cerit (2013) *Web of Science*'ta yer alan ve 1980-2012 yılları arasında SSCI'da taranan "Türkiye adresli" ve konu başlığında "pazarlama" kelimesi yer alan çalışmaların bibliyometrik analizini yapmışlardır. Hotamışlı ve Erem (2014) *Muhasebe ve Finansman*

Dergisi'nde 2005-2013 yılları arasında basılmış 562 makalenin bibliyometrik özellikleri kapsamında incelenmişlerdir. En çok yazılan makale konularının sırasıyla; finansal performans, kamu ekonomisi ve finansal piyasalar olarak belirlemiştir.

Sankar ve Kavitha (2015) 2002-2014 döneminde Journal of Emerging Market Finance' ni içeren bibliyometrik analiz sonuçlarını ortaya koymuşlardır. Yazarlar 160 araştırma makalesi açısından; yazar başına düşen makale uzunluğu, ortalama referans sayısı, alıntı sayısı gibi istatistiksel bilgiler sunmuşlardır. Malathy (2015) Journal of Spacecraft and Technology'de yayınlanan makalelerin bibliyometrik olarak (makale uzunluğu, çoklu yazarlık, yazarların işbirliği derecesi, makalelerin cinsiyete göre dağılımı, atıfların biçimsel dağılımı) incelemiştir.

Hsu and Chiang (2015) finansal krizler ile ilgili yapılan araştırmaların bibliyometrik analizini gerçekleştirmişlerdir. Çalışmalarında, toplam makale sayısı, tek ülke makalesi, uluslararası işbirliği makalesi vs. kriterlere göre makaleleri sınıflandırmışlardır. Yücel, Öncü ve Kartal (2015) Türkiye'de 2007-2014 yıllarında muhasebe ve finansal raporlama standartları konularında yayınlanan makale ve tezlerde, muhasebe ve finansal raporlama standartlarını ile yapılan araştırmaları analiz etmişlerdir. Çalışmalarında ulusal 493 makale ve Türkiye'deki üniversiteler bünyesinde yazılmış 364 lisansüstü tez incelenmiştir. Alkan ve Özkaya (2015) araştırmalarında Türk finans ve muhasebe yazınının SSCI'da endekslenen dergileri bibliyometrik olarak incelemiştir. Analiz sonuçlarında; 75 farklı dergide toplamda 398 finans ve muhasebe alanında akademik çalışma yayımlandığı tespit edilmiştir.

Ulu ve Akdağ (2015) Selçuk İletişim Dergisi'nde 1999-2013 yılları arasında yayınlanan makalelerin bibliyometrik profilini ortaya koymuşlardır. 467 makalenin incelendiği çalışmada en verimli yazarlar, yazarlar arası ilişki durumu, çok yazarlık durumu, yazarların kurumları, makalelerin yıllara göre dağılımı ve ortalama kaynakça sayısı tespit edilmiştir. Benzer şekilde Çetinkaya ve Çetin (2016) Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi'nde 2006-2015 yılları arasında yayınlanan makaleleri bibliyometrik özellikleri açısından irdelemiştir. Toplamda 153 makale değerlendirmeye alınmış ve 64 farklı kurum dergiye katkı sağladığı belirlenmiştir.

Esen, Takıl ve Tunahan (2016) en etkili dergilerde yayınlanan finans makalelerini ve dergilerini bibliyometrik bir perspektiften karşılaştırmışlardır. Türkiye'de faaliyet gösteren İşletme İktisat Dergisi (İİF), Muhasebe ve Finans Dergisi (MUFAD) ve dünyada etkili dergilerden olan Journal of Finance (JOF) araştırma ortaklığı, ortalama uzunluk, ortalama referans sayısı, atıf sayısı, öz atıf, anahtar kelimeler ve makale teması açısından karşılaştırılmıştır. Apak, Erol ve Öztürk (2016) çalışmalarında Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi'nde Temmuz-2011 ve Ocak-2016 yılları arasında basılmış 107 makaleyi bibliyometrik olarak incelemiştir.

Strydom ve Els (2016) Journal of Economic and Financial Sciences'de 2007-2016 yılları arasında yayınlanan 245 makaleyi bibliyometrik özellikleri açısından irdelemiştir. Analizler, makalelerin çoğunun birden fazla yazar tarafından yazıldığını ve katkıda bulunan kurumların Güney Afrika'ya yayılmış olduğunu göstermektedir. Ayrıca yazarlar; finans alanında en çok yazılan temaların finansal başarısızlık, finansal performans, finansal piyasalar olduğu sonucuna varmışlardır. Kızıldağ ve Özkara (2016) çalışmalarında Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi'nde yayınlanmış bildiri kitaplarındaki örgütsel davranış alanındaki bildiriler başlık, yazarlar ve araştırma yöntemleri açısından içerik analizi gerçekleştirmişlerdir.

Şen, Hatunoğlu ve Terzi (2017) muhasebe araştırmalarında muhasebe eğitiminin yeri ve önemini tespit etmek amacıyla 2009-2015 yılları arasında MÖDAV, MUFAD, BAKIŞ ve MUVU'da yayınlanan makaleleri bibliyometrik analiz tekniği ile incelenmişlerdir. Çalışma sonucunda muhasebe alanında en fazla yayının MÖDAV'da yer aldığını tespit etmişlerdir. Aysel (2017) Türkiye'de 2008-2015 yılları arasında bankacılık alanında yazılan 259 doktora ve 999 yüksek lisans tezini ile ulusal ve uluslararası dergilerde yayınlanan 184 makaleyi bibliyometrik olarak incelemiştir.

2. METODOLOJİ

Ulusal Finans Sempozyumu Finans Bilim Platformu aracılığıyla her yıl Ekim ayında çeşitli üniversitelerin ev sahipliğinde düzenlenmektedir. İlk kez 1995 yılında gerçekleşen ulusal finans sempozyumu bugüne kadar toplam 20 kez düzenlenmiştir. Bu çalışmanın amacı Ulusal Finans Sempozyumu'nda 2007-2016 yılları arasında basılmış bildirilerin bibliyometrik analizinin yapılmasıdır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden bibliyometri tekniğinin kullanılmasıyla toplamda 352 bildiri analize tabi tutularak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

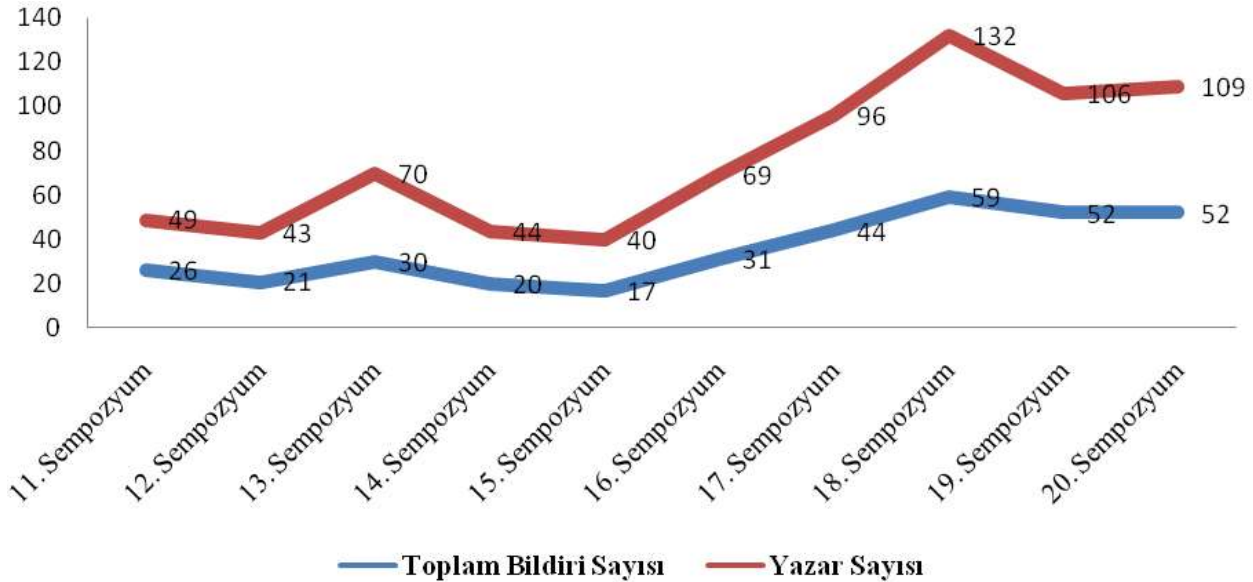
- Sempozyumdaki bildiri ve yazar sayısı, yazar başına düşen bildiri sayısı nedir?
- Sempozyuma katılan yazarların cinsiyetlerine göre dağılımı nedir?
- Bildiri yazarları hangi kurumlarda çalışmaktadırlar?
- Sempozyuma katılan yazarların unvan dağılımı nasıldır?
- Tek yazarlı çalışmaların unvanlara göre dağılımı nedir?
- Bildirilerin çok yazarlılık durumu nasıldır?
- Sempozyumda yayınlanan bildirilerde en verimli yazarlar kimlerdir?
- Sempozyumda yayınlanan bildirilerin konu dağılımı nasıldır?
- Sempozyuma en çok ve az katılan kurumlar hangileridir?
- Sempozyumda en çok ve az bildirisi yayınlanan kurumlar hangileridir?
- Sempozyuma katılan kurum sayısı nedir?
- Sempozyumu düzenleyen üniversitelerin bildiri sayıları nedir?
- Farklı kurumlarla işbirliği yapılan bildiri sayıları nedir?
- Üniversitelerarası ilişki ağları nasıldır?
- İlişki ağı en yoğun ve en az olan üniversiteler hangileridir?

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu araştırmada Ulusal Finans Sempozyumu'nda yayınlanmış olan bildirilerin bibliyometrik analizi yapılmıştır. 11. ile 20. sempozyum arasında toplamda 352 bildiri detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Tablo 1. Sempozyumdaki Bildirilerin ve Yazarların Sayıları

Sempozyum	Yıl	Düzenleyen Kurum	Toplam Bildiri Sayısı	Yazar Sayısı	Oran
11. Sempozyum	2007	Bülent Ecevit Üniversitesi	26	49	1,88
12. Sempozyum	2008	Erciyes Üniversitesi	21	43	2,05
13. Sempozyum	2009	Afyon Kocatepe Üniversitesi	30	70	2,33
14. Sempozyum	2010	Selçuk Üniversitesi	20	44	2,20
15. Sempozyum	2011	İnönü Üniversitesi	17	40	2,35
16. Sempozyum	2012	Atatürk Üniversitesi	31	69	2,23
17. Sempozyum	2013	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	44	96	2,18
18. Sempozyum	2014	Pamukkale Üniversitesi	59	132	2,24
19. Sempozyum	2015	Hitit Üniversitesi	52	106	2,04
20. Sempozyum	2016	Karadeniz Teknik Üniversitesi	52	109	2,10
TOPLAM			352	758	2,15

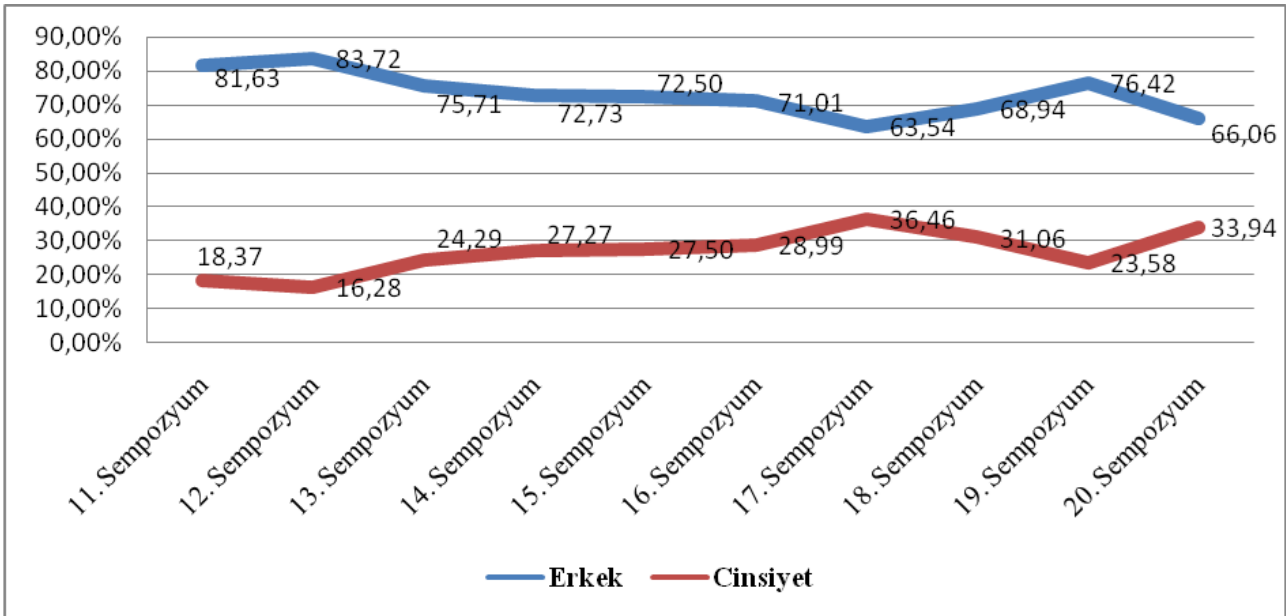

Tablo 1’de Ulusal Finans Sempozyumu’nda yayınlanmış olan bildirilerin ve yazarların sayıları gösterilmiştir. Toplamda 352 bildiri 758 yazar tarafından yazılmış ve bildiri başına 2,15 yazar düşmektedir. Sempozyuma bildirili olarak 468 farklı yazar katılmıştır. Bildiri başına düşen yazar sayısının en yüksek ve en düşük olduğu sempozyumlar sırasıyla; 15. ve 11. düzenlenenlerde gerçekleşmiştir. 15. sempozyumdan sonra bildiri sayıları ve buna paralel olarak yazar sayıları da

artmıştır. 18. sempozyumda bildiri sayısı ve yazar sayısı maksimum olmuş, buna karşın 15. sempozyumda minimum seviyede kalmıştır.

Tablo 2. Yazarların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

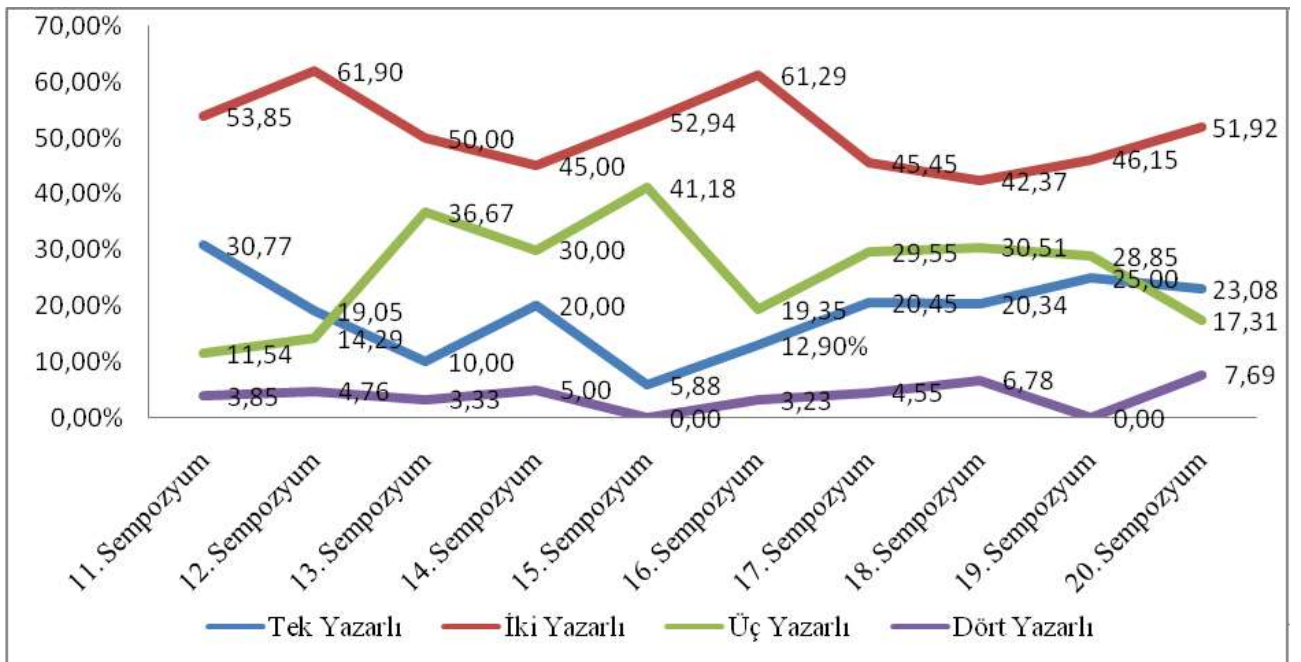
Sempozyum	Erkek	Kadın	TOPLAM
11. Sempozyum	40 %81,63	9 %18,37	49
12. Sempozyum	36 %83,72	7 %16,28	43
13. Sempozyum	53 %75,71	17 %24,29	70
14. Sempozyum	32 %72,73	12 %27,27	44
15. Sempozyum	29 %72,50	11 %27,50	40
16. Sempozyum	49 %71,01	20 %28,99	69
17. Sempozyum	61 %63,54	35 %36,46	96
18. Sempozyum	91 %68,94	41 %31,06	132
19. Sempozyum	81 %76,42	25 %23,58	106
20. Sempozyum	72 %66,06	37 %33,94	109
TOPLAM	544 %71,77	214 %28,23	758

Tablo 2’de Ulusal Finans Sempozyumu’nda bildirileri yayınlanmış olan yazarların cinsiyetlerine göre dağılımı gösterilmiştir. Sempozyuma katılan 758 yazarın 214’ü kadın (%28,23) ve 544’ü (%71,77) erkektir. Cinsiyet çeşitliği en fazla 41 (%31,06) kadın katılımcı ile 18. sempozyumda gerçekleşmiş, buna karşın 7 (%16,28) kadın katılımcı ile 12. sempozyumda en düşük seviyede kalmıştır.

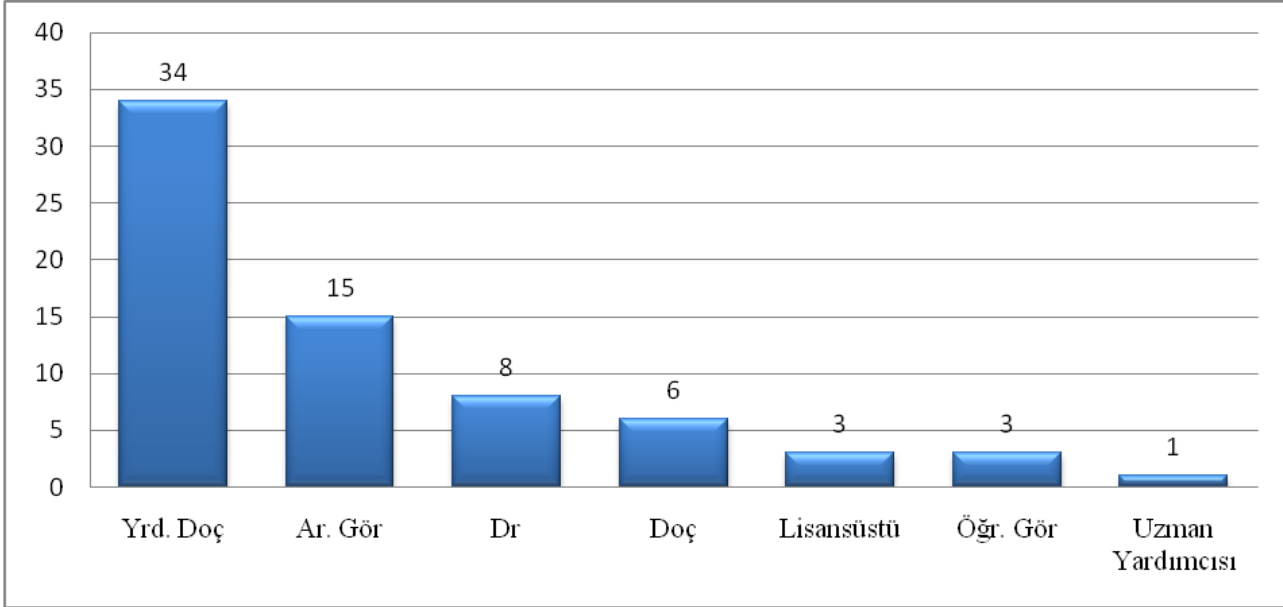
Tablo 3. Yazar Sayısına Göre Bildiriler

Sempozyum	Yıl	Tek Yazar	İki Yazar	Üç Yazar	Dört Yazar	Beş Yazar	Toplam Bildiri Sayısı	Yazar Sayısı
11. Sempozyum	2007	8 %30,77	14 %53,85	3 %11,54	1 %3,85	-	26	49
12. Sempozyum	2008	4 %19,05	13 %61,90	3 %14,29	1 %4,76	-	21	43
13. Sempozyum	2009	3 %10,00	15 %50,00	11 %36,67	1 %3,33	-	30	70
14. Sempozyum	2010	4 %20,00	9 %45,00	6 %30,00	1 %5,00	-	20	44
15. Sempozyum	2011	1 %5,88	9 %52,94	7 %41,18	-	-	17	40
16. Sempozyum	2012	4 %12,90	19 %61,29	6 %19,35	1 %3,23	1 %3,23	31	69
17. Sempozyum	2013	9 %20,45	20 %45,45	13 %29,55	2 %4,55	-	44	96
18. Sempozyum	2014	12 %20,34	25 %42,37	18 %30,51	4 %6,78	-	59	132
19. Sempozyum	2015	13 %25,00	24 %46,15	15 %28,85	-	-	52	106
20. Sempozyum	2016	12 %23,08	27 %51,92	9 %17,31	4 %7,69	-	52	109
TOPLAM		70 %19,89	175 %49,72	91 %25,85	15 %4,26	1 %0,28	352	758

Tablo 3'te Ulusal Finans Sempozyumu'nda sunulan bildirilerin yazar sayıları gösterilmiştir. Sempozyumlarda sunulan bildiri sayıları önemli bir şekilde değişiklik göstermesinden dolayı sonuçların daha doğru yorumlanabilmesi için yazar sayılarının yüzdeleri de verilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde 16. sempozyumdan sonra bildiri sayıları artması ile birlikte iki yazarlı bildirilerin oranının ortalama %10 ile %15 seviyelerinde azaldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte 16. sempozyumdan sonra üç yazarlı bildirilerin oranı azalmış, buna karşın tek yazarlı bildirilerin oranı artmıştır.

Grafik 1. Tek Yazarlı Bildirilerin Akademik Unvanlara Göre Dağılımı

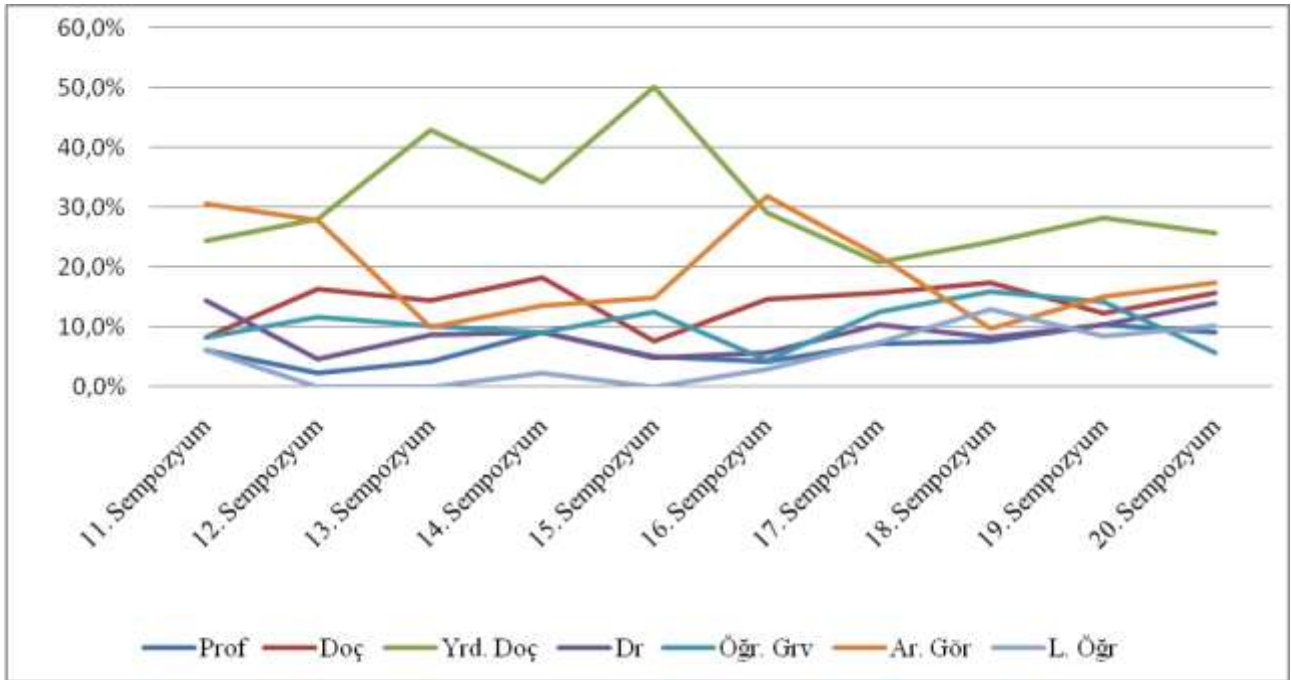

Grafik 1'de tek yazarlı bildirilerin akademik unvanlara göre dağılımı gösterilmiştir. Sempozyumda toplamda 70 tane tek yazarlı bildiri sunulmuş ve bu bildirilerin 34 tanesi yardımcı doçent ve 15 tanesi araştırma görevlisi unvanına sahip akademisyenlere aittir. Bununla birlikte tek yazarlı bildirilerin yazarlar arasında profesör unvanına sahip hiçbir akademisyen bulunmamaktadır.

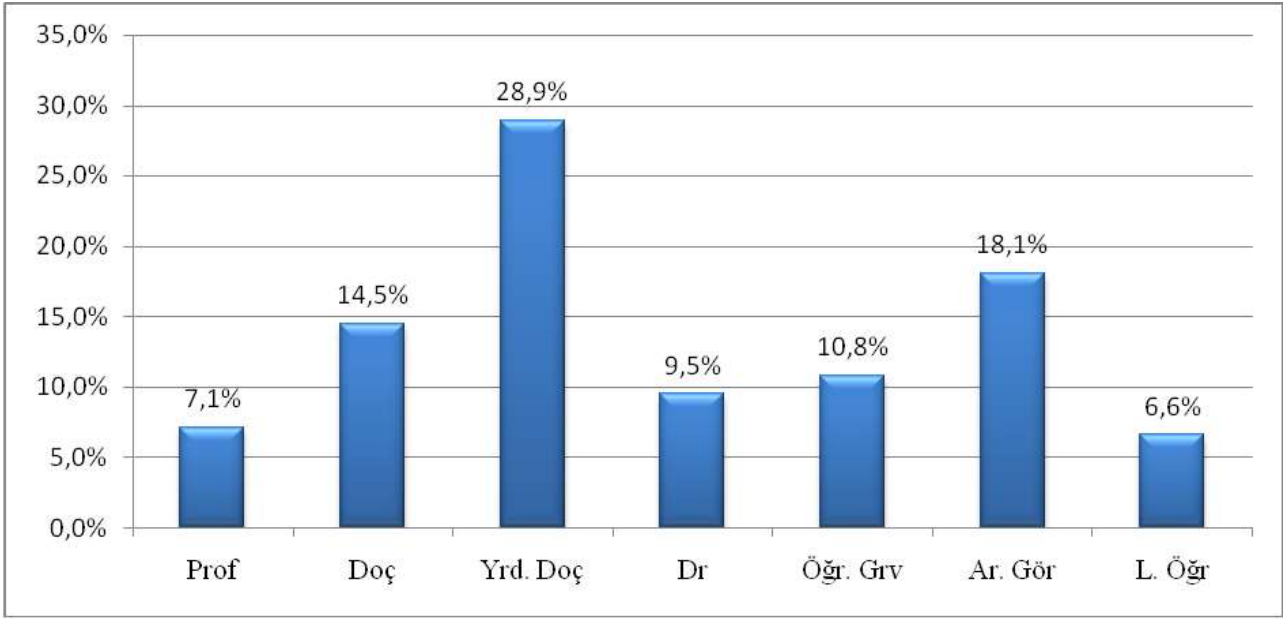
Tablo 4. Yazarların Akademik Unvanlarına Göre Dağılımı

	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	TOP.
Profesör (Prof)	3 %6,1	1 %2,3	3 %4,2	4 %9,0	2 %5,0	3 %4,3	7 %7,2	10 %7,5	11 %10,3	10 %9,1	54 %7,1
Doçent (Doç)	4 %8,2	7 %16,3	10 %14,3	8 %18,2	3 %7,5	10 %14,5	15 %15,6	23 %17,4	13 %12,3	17 %15,6	110 %14,5
Yardımcı Doçent(Yrd. Doç)	12 %24,5	12 %27,9	30 %42,9	15 %34,1	20 %50,0	20 %29,0	20 %20,0	32 %24,2	30 %28,3	28 %25,7	219 %28,9
Doktor (Dr)	7 %14,3	2 %4,7	6 %8,6	4 %9,1	2 %5,0	4 %5,8	10 %10,4	11 %8,3	11 %10,4	15 %13,8	72 %9,5
Öğretim Görevlisi (Öğr. Grv)	4 %8,2	5 %11,6	7 %10,0	4 %9,1	5 %12,5	3 %4,3	12 %12,5	21 %15,9	15 %14,2	6 %5,5	82 %10,8
Araştırma Görevlisi (Ar. Gör)	15 %30,6	12 %27,9	7 %10,0	6 %13,6	6 %15,0	22 %31,9	21 %21,9	13 %9,8	16 %15,1	19 %17,4	137 %18,1
Lisansüstü Öğrenci (L.Öğr)	3 %6,1	-	-	1 %2,3	-	2 %2,9	7 %7,3	17 %12,9	9 %8,5	11 %10,1	50 %6,6
Uzman/Uzman Yard.		1 %2,33	4 %5,71	2 %4,55	2 %5,00	2 %2,90	2 %2,08	5 %3,79	-	-	18 %2,4

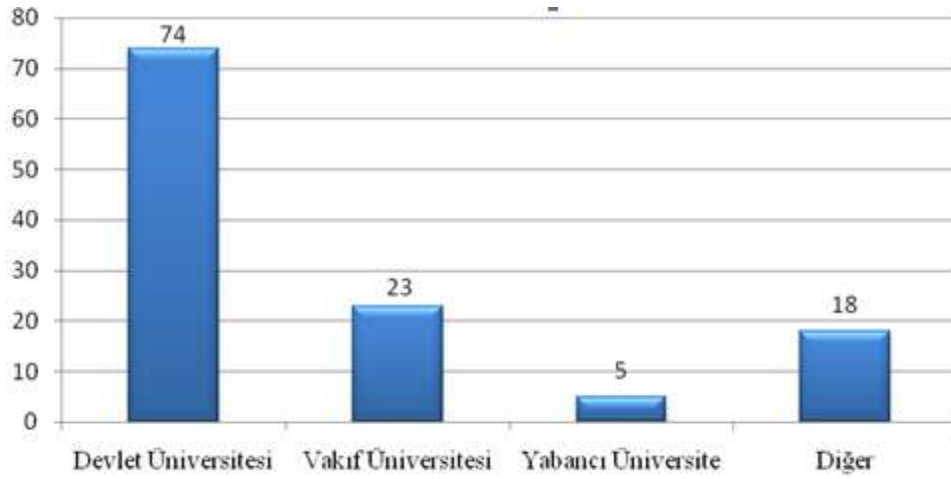
SMMM	-	1 %2,3	-	-	-	-	-	-	-	-	1 %0,1
Mühendis	1 %2,0	2 %4,7	-	-	-	-	-	-	-	-	3 %0,1
Bankacı	-	-	3 %4,29	-	-	-	2 %2,08	-	-	2 %1,83	7 %0,9
Memur	-	-	-	-	-	2 %2,9	-	-	-	-	2 %0,3
Satış Sorumlusu	-	-	-	-	-	1 %1,4	-	-	-	-	1 %0,1
Takım Lideri	-	-	-	-	-	-	-	-	1 %0,9	-	1 %0,1
Finansman Şefi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 %0,9	1 %0,1
TOPLAM	49	43	70	44	40	69	96	132	106	109	758

Tablo 4'te Ulusal Finans Sempozyumu'nda sunulan bildiri yazarlarının akademik unvanlarına göre dağılımı gösterilmiştir. Yazarların akademik unvanlarına ele alınan yıllar itibariyle bakıldığında; bildiri sayılarının artmasıyla birlikte her akademik unvan artış göstermiştir. 15. sempozyumdan sonra toplam yazar içerisindeki yardımcı doçent unvanına sahip yazar oranı önemli bir oranda azalmış; buna karşın lisansüstü eğitime devam eden yazarların oranı ise kayda değer bir şekilde artmıştır. Diğer unvanların yüzdeleri inişli çıkışlı bir trendde olmasına rağmen yıllar itibariyle yüzdesel olarak önemli bir değişiklik göstermemiştir.

Grafik 2. Yazarların Akademik Unvanlarının Özeti

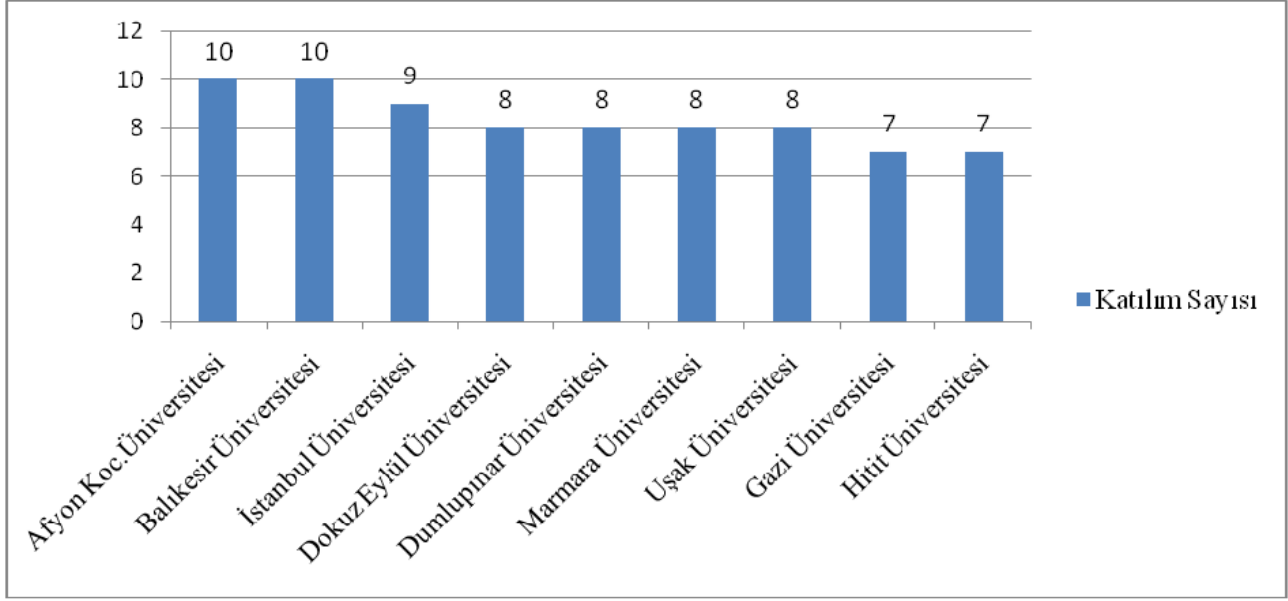
Grafik 2’de Ulusal Finans Sempozyumu’nda sunulan bildiri yazarlarının akademik unvanlarının özeti yer almaktadır. 2007-2016 yıllarında sempozyuma bildirili olarak toplam 758 yazar katılmıştır. Sempozyuma katılan yazarların %28,9’u Yardımcı Doçent, %18,1’i Araştırma Görevlisi, %14,5’i Öğretim Görevlisi iken sadece %7,1’i Profesör unvanına sahip akademik personelden oluşmaktadır.

Grafik 3. Sempozyuma Katılan Kurumların Dağılımı

Grafik 3’te Ulusal Finans Sempozyumu’na bildirili olarak katılan yazarların çalıştıkları kurumlar gösterilmiştir. Sempozyuma toplamda 120 farklı kurum katılmış, bunların 102 tanesi üniversite ve 18 tanesi üniversite dışındaki (SPK, TCMB, Ziraat Bankası, İller Bankası, BDDK, TOBB, TEİAŞ, Tubitak, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Risk Active, Şekerbank ve özel sektör firmaları) kurumlardır. Söz konusu üniversitelerin %72’si devlet (74 tane), %22’si vakıf (23 tane) üniversitesi ve %5’i yabancı (5 tane) üniversitedir.

Tablo 5. Sempozyuma Katılım Sayısına Göre Üniversiteler

Sempozyum	Katılım Sayısı	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
Afyon Kocatepe Üniv.	10	x	x		x	x	x	x	x	x	x
Balıkesir Üniversitesi	10	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
İstanbul Üniversitesi	9	x	x	x	x	x		x	x	x	x
Dokuz Eylül Üniversitesi	8	x		x	x	x	x	x	x		x
Dumlupınar Üniversitesi	8	x	x	x	x			x	x	x	x
Marmara Üniversitesi	8	x		x	x	x	x	x	x		x
Uşak Üniversitesi	8			x	x	x	x	x	x	x	x
Gazi Üniversitesi	7		x			x	x	x	x	x	x
Hitit Üniversitesi	7		x	x		x	x	x	x	x	
Atatürk Üniversitesi	6			x	x	x	x	x			x
Başkent Üniversitesi	6			x			x	x	x	x	x
Gaziantep Üniversitesi	6	x	x				x	x	x	x	
Gaziosmanpaşa Üniv.	6		x			x	x		x	x	x
Karadeniz Tek. Üniv.	6			x	x			x	x	x	x
Nevşehir Üniversitesi	6		x			x	x		x	x	x
Selçuk Üniversitesi	6	x	x	x	x					x	x
Yaşar Üniversitesi	6					x	x	x	x	x	x
Cumhuriyet Üniversitesi	5		x	x		x				x	x
Çukurova Üniversitesi	5	x			x			x		x	x
Erciyes Üniversitesi	5	x			x	x	x			x	
Gümüşhane Üniversitesi	5						x	x	x	x	x
Kilis 7 Aralık Üniversitesi	5		x			x	x	x	x		
Muğla S.K. Üniversitesi	5			x	x	x		x	x		
ODTÜ	5		x	x	x	x		x			
Bülent Ecevit Üniversitesi	4	x	x	x							x
Ağrı İ. Ç. Üniversitesi	4						x		x	x	x
Aksaray Üniversitesi	4		x					x	x	x	
Akdeniz Üniversitesi	4	x		x					x	x	
Ankara Üniversitesi	4	x	x						x	x	x
Celal Bayar Üniversitesi	4						x		x	x	x
Ege Üniversitesi	4	x						x	x		x
Erzurum Teknik Üniv.	4							x	x	x	x
Kocaeli Üniversitesi	4	x	x				x				x
Niğde Üniversitesi	4		x		x			x			x
Pamukkale Üniversitesi	4	x		x			x				x

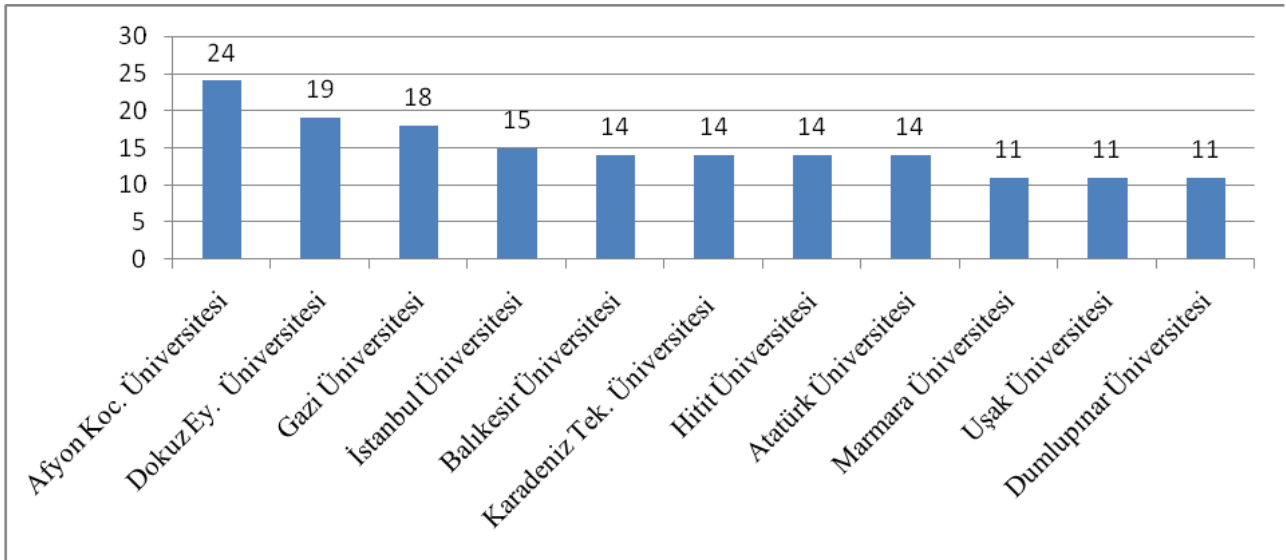

Tablo 5’te sempozyuma 4 ve üzeri kez katılan üniversiteler gösterilmiştir. Ulusal Finans Sempozyumu’na bildirili olarak katılan araştırmacıların üniversitelerine bakıldığında sempozyuma en çok katılan üniversiteler sırasıyla; Afyon Kocatepe Üniversitesi, Balıkesir Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Dumlupınar Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Uşak Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Hitit Üniversitesi olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6. Bildiri ve Araştırmacı Sayısına Göre Üniversiteler

Sıra	Kurum	Bildiri Sayısı	Araştırmacı Sayısı	Oran
1	Afyon Kocatepe Üniversitesi	24	41	1,71
2	Dokuz Eylül Üniversitesi	19	32	1,68
3	Gazi Üniversitesi	18	31	1,72
4	İstanbul Üniversitesi	15	24	1,60
5	Balıkesir Üniversitesi	14	25	1,79
6	Karadeniz Teknik Üniversitesi	14	22	1,57
7	Hitit Üniversitesi	14	20	1,43
8	Atatürk Üniversitesi	14	25	1,79
9	Marmara Üniversitesi	11	19	1,73
10	Uşak Üniversitesi	11	17	1,55
11	Dumlupınar Üniversitesi	11	16	1,45
12	Gaziantep Üniversitesi	10	15	1,50
13	Yaşar Üniversitesi	10	15	1,50
14	Ege Üniversitesi	8	14	1,75
15	Cumhuriyet Üniversitesi	8	12	1,50
16	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	8	8	1,00
17	Nevşehir Üniversitesi	7	13	1,86
18	Gümüşhane Üniversitesi	7	10	1,43
19	Başkent Üniversitesi	7	9	1,29
20	Celal Bayar Üniversitesi	7	9	1,29

21	Selçuk Üniversitesi	6	11	1,83
22	Ankara Üniversitesi	6	10	1,67
23	Muğla Üniversitesi	6	6	1,00
24	İstanbul Ticaret Üniversitesi	6	10	1,67
25	Akdeniz Üniversitesi	6	9	1,50
26	Çukurova Üniversitesi	6	8	1,33
27	Erciyes Üniversitesi	6	9	1,50
28	Erzurum Teknik Üniversitesi	5	5	1,00
29	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi	5	10	2,00
30	Aksaray Üniversitesi	5	10	2,00
31	Kara Harp Okulu	5	15	3,00
32	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	5	7	1,40
33	Pamukkale Üniversitesi	5	7	1,40
34	Niğde	5	6	1,20
TOPLAM		313	498	1,59

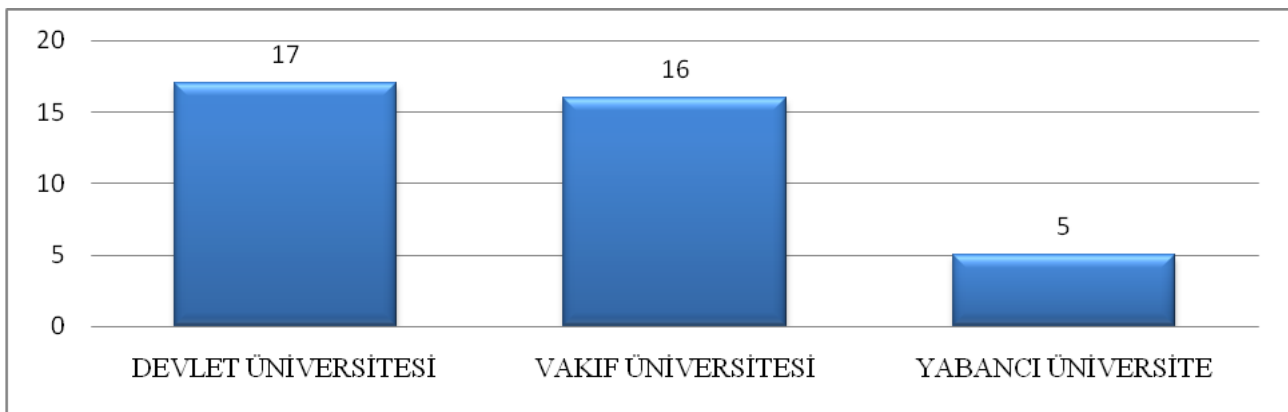
Tablo 6’da üniversitelerin sempozyuma kaç bildiri ve araştırmacı ile katıldığı gösterilmiştir. Ulusal Finans Sempozyumu’na en çok bildiri ile katılan üniversiteler sırasıyla; Afyon Kocatepe Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Balıkesir Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Hitit Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Uşak Üniversitesi, Dumlupınar Üniversitesi olduğu görülmektedir.

Araştırmacı sayısı/ bildiri sayısı oranı incelendiğinde Gaziosmanpaşa Üniversitesi ve Erzurum Teknik Üniversitesi’nin en düşük orana sahip olduğu görülmektedir. Bu durum; Gaziosmanpaşa Üniversitesi’nde bulunan akademisyenlerin başka üniversitede çalışan akademisyenler ile bildiri yazmasından; Erzurum Teknik Üniversitesi’nde bulunan yazarın ise tek yazarlı olarak bildirileri kaleme almasından kaynaklanmaktadır. Kara Harp Okulu’nda bu oranın en yüksek çıkmasının nedeni ise; bu kurumda bulunan akademisyenlerin başka üniversitede bulunan akademisyenler ile ilişki ağına sahip olmaması ve sempozyuma çok yazarlı olarak katılmasıdır.

2007-2016 yıllarında düzenlenen Ulusal Finans Sempozyumu'nda toplam 352 bildiri sunulmuştur. Tablo 5'te gösterilen 34 üniversite tarafından 313 bildiri sunulmuştur. Başka bir ifade ile sempozyumda sunulan bildirilerin %89'u söz konusu üniversitelerin araştırmacılarna aittir. Bildiri sayısı en yüksek olan ilk 10 üniversite tarafından 154 bildiri sunulmuş ve toplam bildiri içerisindeki payı %44'tür.

Tablo 7. Sempozyuma Bir Kez Katılan Üniversiteler

Üniversite Adı	Üniversite Türü	Katılma Yılı	Üniversite Adı	Üniversite Türü	Katılma Yılı
Mersin Üniversitesi	DEVLET	2007	Naghadeh Islamic Azad University	YABANCI	2014
İzmir Ekonomi Üniversitesi	VAKIF	2007	Sakarya Üniversitesi	DEVLET	2014
Haliç Üniversitesi	VAKIF	2007	StateUniversity of New York	YABANCI	2014
Yüzüncü Yıl Üniversitesi	DEVLET	2009	Gebze Teknik Üniversitesi	VAKIF	2014
Kadir Has Üniversitesi	VAKIF	2009	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	DEVLET	2015
Harran Üniversitesi	DEVLET	2009	Yıldız Teknik Üniversitesi	DEVLET	2015
Fatih Üniversitesi	VAKIF	2009	İstanbul Medeniyet Üniversitesi	DEVLET	2015
Bahçeşehir Üniversitesi	VAKIF	2009	Melikşah Üniversitesi ¹	VAKIF	2015
Beykent Üniversitesi	VAKIF	2009	İzmir Üniversitesi ²	VAKIF	2016
Bilecik Şeyh Edeb. Üniversitesi	DEVLET	2009	Bilkent Üniversitesi	VAKIF	2016
Artvin Çoruh Üniversitesi	DEVLET	2010	İstanbul Gelişim Üniversitesi	VAKIF	2016
Nuh Naci Yazgan Üniversitesi	VAKIF	2012	İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi	VAKIF	2016
Uludağ Üniversitesi	DEVLET	2012	Giresun Üniversitesi	DEVLET	2016
Khazar University	YABANCI	2013	İstanbul Şişli MYO Üniversitesi	DİĞER	2016
İstanbul Kültür Üniversitesi	VAKIF	2013	Karaman Üniversitesi	DEVLET	2016
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	DEVLET	2013	Kırıkkale Üniversitesi	DEVLET	2016
Adana Bil. ve Tek. Üniversitesi	DEVLET	2013	Namık Kemal Üniversitesi	DEVLET	2016
Karatay Üniversitesi	VAKIF	2014	EDHEC Business School	YABANCI	2016
Mustafa Kemal Üniversitesi	DEVLET	2014	Edith Cowan University	YABANCI	2016

Tablo 7'de Ulusal Finans Sempozyumu'na bir kez katılan üniversiteler ve bu üniversitelerin sempozyuma katılma yılları gösterilmiştir. 2007-2016 yılları arasında Ulusal Finans Sempozyumu'na bildirili olarak 102 farklı üniversite katılmasına rağmen 39 üniversite

¹KHK ile kapatılmıştır.

²KHK ile kapatılmıştır.

sempozyuma sadece bir kez katılmıştır. Bir kez katılan üniversiteler incelendiğinde; %45'i devlet üniversitesi, %42'si vakıf üniversitesi ve %13'ü yabancı üniversite olduğu anlaşılmaktadır. Sempozyuma 1 kez katılan üniversitelerin %55'i 2014, 2015 ve 2016 yıllarında bu katılımı gerçekleştirdiği görülmüştür. İlgili yıllarda yabancı üniversite sayısında da önemli artışlar olmuştur.

Tablo 8. Bildirilerin Konu Dağılımı

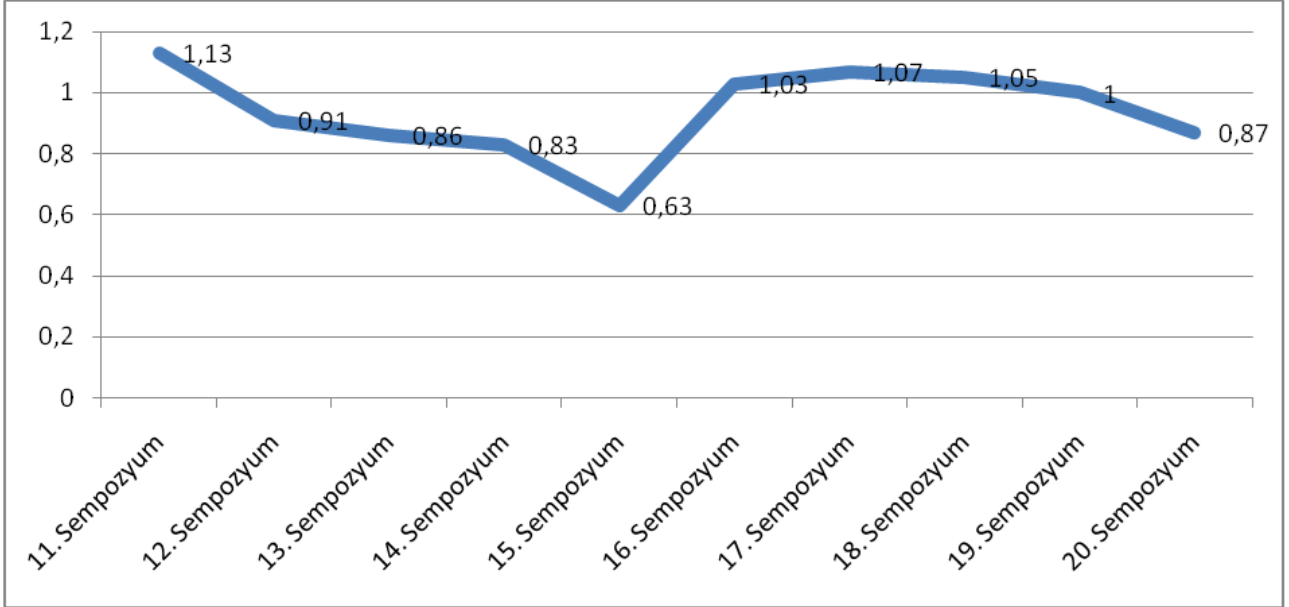
Konu	Sayı	Konu	Sayı
Finansal Piyasalar	54	Sermaye Yapısı Kararları	8
Finansal Performans	44	Finansman Sorunları	6
Bankacılık	38	Yatırım Fonları	5
Uluslararası Finans	36	Enerji	4
Riskler	22	Sigortacılık	4
Türev Piyasalar	21	Temettü Politikaları	3
Krizler	18	Basel Düzenlemeleri	2
Davranışsal Finans	15	Portföy Yönetimi	2
Reel-Finans Sektörü Etkileşimi	14	Finansal Okuryazarlık	2
Kurumsal Yönetim	12	Yatırım Projeleri	2
Ekonomi/İktisat	11	Finans Eğitimi	2
Çalışma Sermayesi	9	Entelektüel Sermaye	1
Tahminleme/Öngörü	8	Yeşil Finans	1
Finansal Başarısızlık	8	TOPLAM	352

Tablo 8'de Ulusal Finans Sempozyumu'nda sunulan bildirilerin konularına göre dağılımı gösterilmiştir. Sempozyumda sunulan bildirilerin konuları incelendiğinde; en sık çalışılan ilk dört konunun finansal piyasalar, finansal performans, bankacılık ve uluslar arası finans olduğu görülmektedir. Sempozyumda sunulan bildirilerin %49'u ilk dört konu başlığı ile ilgilidir. 15. sempozyumdan sonra o yıla özgü sempozyum temasının olmaması, başka bir ifade ile tüm finans ile ilgili bildirilerin kabul edilebilir olması finans sempozyumunda sunulan bildirilerin konu çeşitliliğini artırmıştır. Sempozyum teması olarak belirlenen konularda, belirlenen tema ile ilgili araştırmalar yapılmıştır. Örneğin 13. sempozyumda küresel kriz, 14. sempozyumda Reel-Finans Sektörü Etkileşimi ve 15. sempozyumda finansal yönetim ile ilgili bildirilerin sayısı büyük bir oranda artmıştır.

Tablo 9. Sempozyumu Düzenleyen Üniversitelerin Bildiri Sayıları

Sempozyum	Yıl	Düzenleyen Kurum	Toplam Bildiri Sayısı	Düzenleyen Kurumun Bildiri Sayısı	Oran
11. Sempozyum	2007	Bülent Ecevit Üniversitesi	26	1	0,04
12. Sempozyum	2008	Erciyes Üniversitesi	21	0	0,00
13. Sempozyum	2009	Afyon Kocatepe Üniversitesi	30	7	0,23
14. Sempozyum	2010	Selçuk Üniversitesi	20	1	0,05
15. Sempozyum	2011	İnönü Üniversitesi	17	1	0,06
16. Sempozyum	2012	Atatürk Üniversitesi	31	5	0,16
17. Sempozyum	2013	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	44	1	0,02
18. Sempozyum	2014	Pamukkale Üniversitesi	59	0	0,00

19. Sempozyum	2015	Hitit Üniversitesi	52	5	0,10
20. Sempozyum	2016	Karadeniz Teknik Üniversitesi	52	3	0,06

Tablo 9’da Ulusal Finans Sempozyumu’nu düzenleyen üniversitelerin düzenlediği yıl bildiri sayıları gösterilmiştir. Başka bir ifade ile 20. sempozyumda Karadeniz Teknik Üniversitesi’nde görev yapan akademisyenlerin ya da 19. sempozyumda Hitit Üniversitesi’nde çalışan akademisyenlerin kaç tane bildiri ile katıldıkları ortaya konmuştur. Sonuçlar incelendiğinde; 12. ve 18. sempozyuma Erciyes ve Pamukkale Üniversitesi’nde görev yapan hiçbir araştırmacı katılmadığı görülmektedir. Buna karşın 13. Sempozyumda sunulan 30 bildirinin 7 tanesinde (%23’ü) Afyon Kocatepe Üniversitesi’nde çalışan akademisyenler yazar olarak yer almıştır. Daha sonra en yüksek katılım gösteren üniversiteler sırasıyla; Atatürk Üniversitesi ve Hitit Üniversitesi’dir.

Tablo 10. Yazarların Verimliliğine Göre Dağılımı

Sıralama	Yazar İsmi	Katıldığı Sempozyum Sayısı	Bildiri Sayısı	Çalıştığı Kurum ³
1	Abdulkadir KAYA	8	10	Erzurum Teknik Üniversitesi
2	Ercan ÖZEN	8	9	Uşak Üniversitesi
3	Cantürk KAYAHAN	7	7	Afyon Kocatepe Üniversitesi
4	Şakir SAKARYA	6	7	Balıkesir Üniversitesi
5	Süleyman Serdar KARACA	6	7	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
6	Adalet HAZAR	4	7	Başkent Üniversitesi
7	Şaban ÇELİK	5	5	Yaşar Üniversitesi
8	Murat ÇINKO	5	5	Marmara Üniversitesi
9	N. Serap VURUR	5	5	Afyon Kocatepe Üniversitesi
10	İbrahim Halil EKŞİ	5	5	Gaziantep Üniversitesi
11	Barış Akçay	5	5	Risk Active
12	Erhan DEMİRELİ	4	5	Dokuz Eylül Üniversitesi

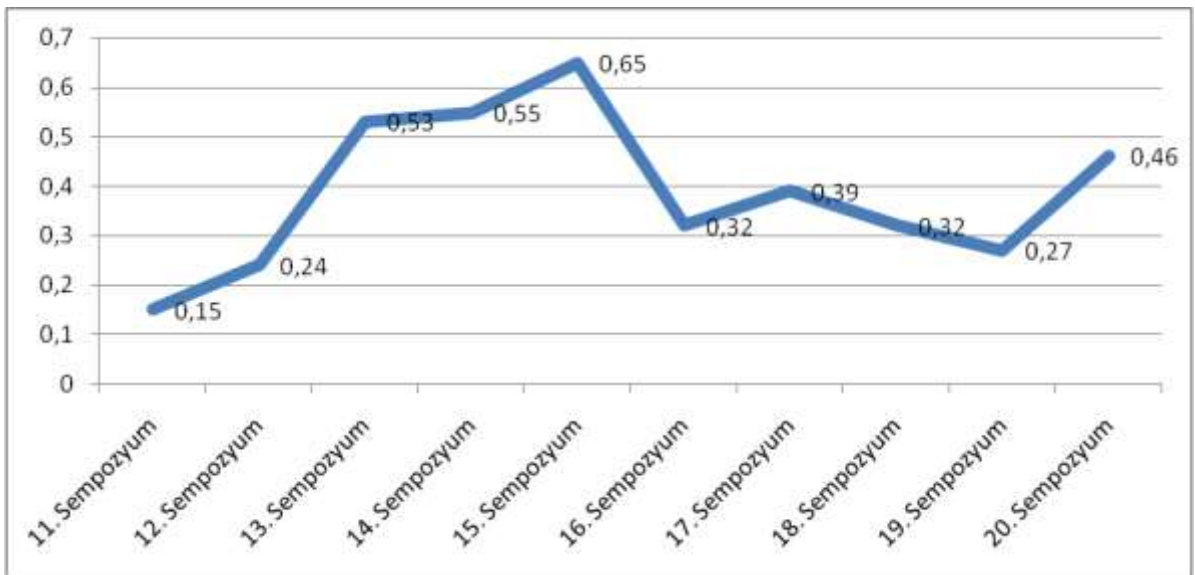
³En son çalıştığı kurum yazılmıştır.

13	Faruk DAYI	3	5	Kastamonu Üniversitesi
14	Deniz ERER	3	5	Ege Üniversitesi Doktora Öğr.
15	Elif ERER	3	5	Ege Üniversitesi Doktora Öğr.

Tablo 10’da yazarların verimliliklerine göre sıralaması yapılmıştır. Yazarların verimlilikleri; öncelikle bildiri sayısına daha sonra ise katıldığı sempozyum sayısına bakılarak hesaplanmıştır. Bu iki durum eşit olması durumunda tek yazarlı veya sorumlu yazar olup olmamasına bakılarak karar verilmiştir. 2007-2016 yılları arasında düzenlenen Ulusal Finans Sempozyumu’nda toplam 352 bildiri 758 yazar (468 farklı yazar) tarafından yazılmıştır. İncelenen dönemler içerisinde sunulan bildiriler arasında Abdulkadir KAYA’nın on, Ercan ÖZEN’in dokuz, Cantürk KAYAHAN, Şakir SAKARYA, Süleyman Serdar KARACA ve Adalet HAZAR’ın yedişer bildirisi ile en verimli yazarlar olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 11. Farklı Kurumlarla İşbirliği Yapılan Bildiri Sayıları

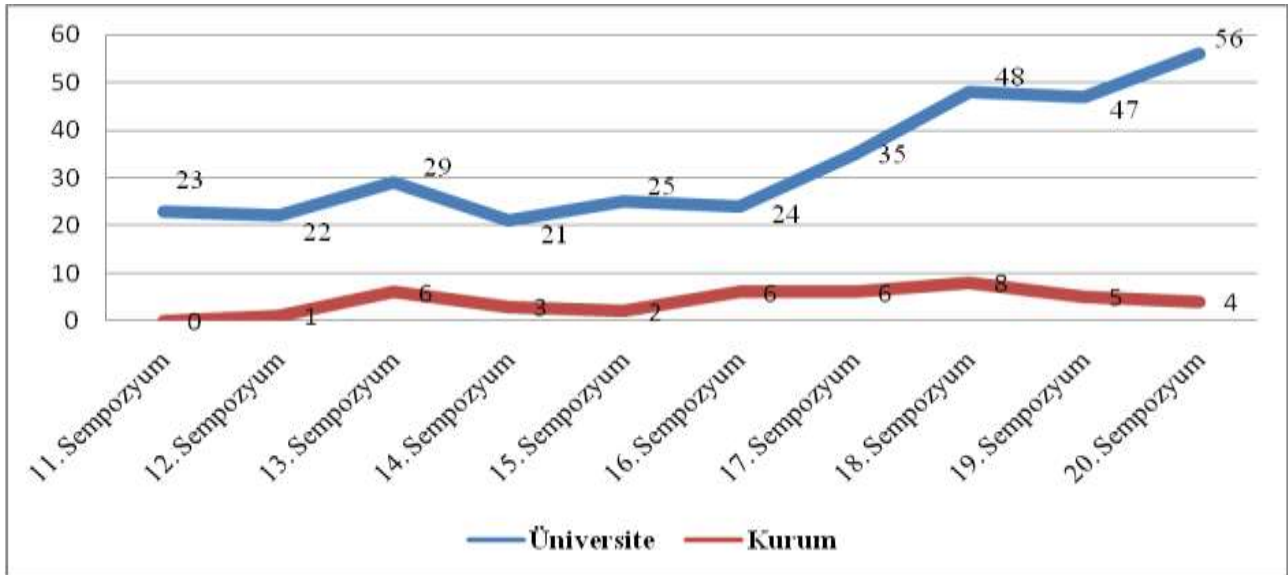
Sempozyum	Toplam Bildiri Sayısı	Farklı Kurumlarla İşbirliği Yapılan Bildiri Sayısı	Oran
11. Sempozyum	26	4	0,15
12. Sempozyum	21	5	0,24
13. Sempozyum	30	16	0,53
14. Sempozyum	20	11	0,55
15. Sempozyum	17	11	0,65
16. Sempozyum	31	10	0,32
17. Sempozyum	44	17	0,39
18. Sempozyum	59	19	0,32
19. Sempozyum	52	14	0,27
20. Sempozyum	52	24	0,46
TOPLAM	352	131	0,37

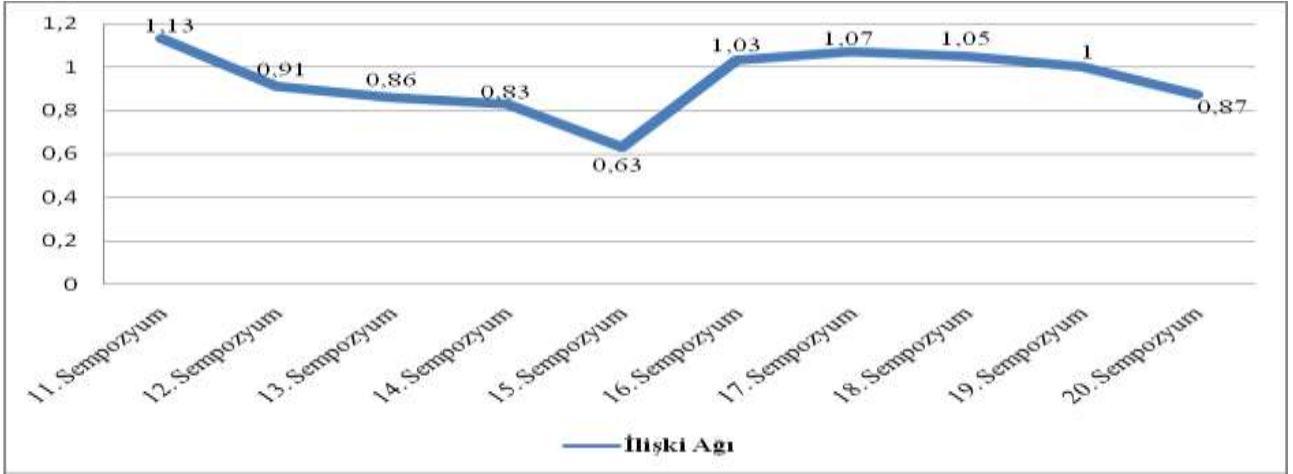

Tablo 11’de farklı kurumlarla işbirliği yapılan bildiri sayıları gösterilmiştir. Sempozyumda sunulan bildirilerin 131 tanesinde (%37’ü) araştırmacılar başka üniversitede/kurumda görev yapan araştırmacılar ile işbirliği yapmışlardır. 221 bildiride (%53’ü) ise yazarlar ya tek yazarlı olarak yazmışlar ya da sadece kendi kurumlarındaki araştırmacılar ile işbirliği yapmışlardır. En yüksek oranda ilişki ağı 15. sempozyumda gerçekleşmiştir. Son beş yıldaki düzenlenen sempozyumlarda ise en yüksek ilişki ağının 20. sempozyumda gerçekleştiği görülmüştür.

Tablo 12. Sempozyuma Katılan Kurum Sayıları

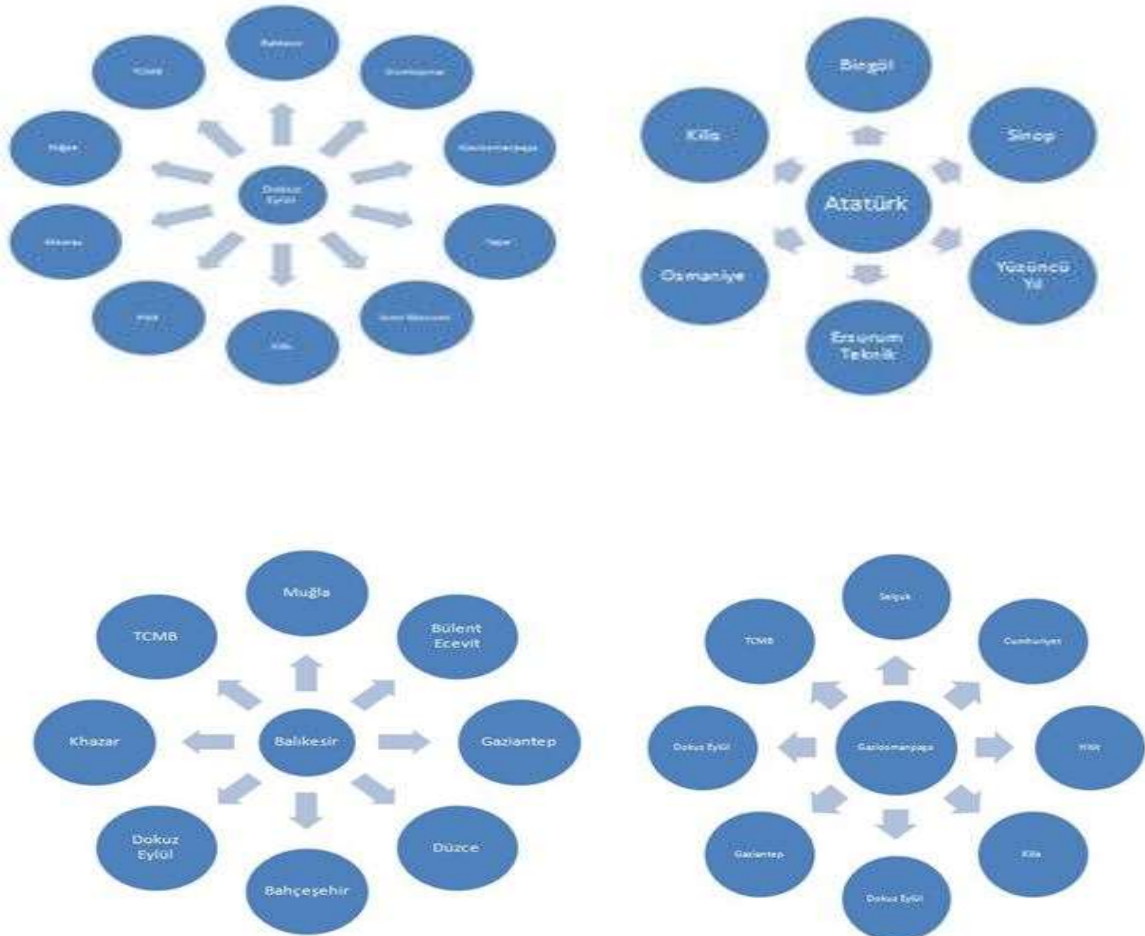
Sempozyum	Katılan Üniversite Sayısı	Katılan Kurum Sayısı	Toplam Kurum Sayısı	Bildiri Sayısı	Bildiri/Kurum Oranı	Yazar Sayısı	Yazar/Kurum Oranı
11. Sempozyum	23	0	23	26	1,13	49	2,13
12. Sempozyum	22	1	23	21	0,91	43	1,87
13. Sempozyum	29	6	35	30	0,86	70	2,00
14. Sempozyum	21	3	24	20	0,83	44	1,83
15. Sempozyum	25	2	27	17	0,63	40	1,48
16. Sempozyum	24	6	30	31	1,03	69	2,30
17. Sempozyum	35	6	41	44	1,07	96	2,34
18. Sempozyum	48	8	56	59	1,05	132	2,36
19. Sempozyum	47	5	52	52	1,00	106	2,04
20. Sempozyum	56	4	60	52	0,87	109	1,82

Tablo 12’de sempozyuma katılan kurum sayılarının yıllara göre dağılımı gösterilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde sempozyuma katılan üniversite sayısı düzenli bir şekilde arttığı ancak kurum sayısında önemli bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. 15. sempozyum; kurum ve yazar başına düşen bildiri oranının en düşük olduğu sempozyumdur. Bu durum söz konusu sempozyumda araştırmacıların farklı kurumlarda görev yapan araştırmacılar ile işbirliği yapması ile açıklanabilir. Buna karşın 11. sempozyumda başka kurumlara işbirliği yapma seviyesinin düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 1. Üniversitelerarası İlişki Ağları

Şekil 1’de ulusal finans sempozyumundaki bildirilerin yazarları ve çalıştıkları üniversiteler göz önünde bulundurularak araştırmacıların bildirilerinde başka üniversiteler ile işbirliği yapması açısından değerlendirilmiştir. İlişki ağlarının en fazla olduğu üniversite Dokuz Eylül Üniversitesi’dir. Dokuz Eylül Üniversitesi’nde görev yapan araştırmacılar 9 farklı üniversite ve bir kurum ile işbirliği yapmıştır. Daha sonra ise ilişki ağları en yoğun olan üniversiteler sırasıyla; Balıkesir Üniversitesi (7 üniversite, 1 kurum), Gaziosmanpaşa Üniversitesi (7 üniversite, 1 kurum) ve Atatürk (6 üniversite) Üniversitesi’dir. Buna karşın Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi ve Kara Harp Okulu toplam 5 bildiri, Sabancı Üniversitesi 4 bildiri ile sempozyuma katılmasına rağmen başka üniversiteler ile ilişki ağı olmadan kendi üniversiteleri içerisinde ilişki kurmuşlardır.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Ulusal Finans Sempozyumu’nda 2007-2016 yılları arasında basılmış bildirilerin bibliyometrik analizinin yapılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden bibliyometri tekniği kullanılmıştır. Toplamda 352 bildiri analize tabi tutulmuştur. Bildirilerin yazar, cinsiyet, unvan gibi verileri istatistiksel olarak incelenerek elde edilen sonuçlar çerçevesinde finans sempozyumuna ve finans alanına ait genel yapı ortaya konmuştur. Ayrıca bibliyometrik yöntemler kullanılarak Ulusal Finans Sempozyumu’nda çalışılan konu başlıkları, yazarlar arası ve kurumlar arası ilişki ağları, fazla ya da az araştırma yapılan konu başlıkları belirlenmiştir.

Ulusal Finans Sempozyumu’nda 2007-2016 yılları arasında, 352 bildiri 758 yazar tarafından yazılmıştır. Bu bağlamda bildiri başına 2,15 yazar düşmektedir. Toplamda sempozyuma 120 kurumdan 468 farklı yazar katılmıştır. 15. sempozyumda bildiri başına düşen yazar sayısı en yüksek seviyede gerçekleşmiştir.

Çok yazarlılık durumu incelendiğinde; 16. sempozyumdan sonra bildiri sayıları artması ile birlikte iki yazarlı ve üç yazarlı bildirilerin oranı azalmış, buna karşın tek yazarlı bildirilerin oranı artmıştır. Sempozyuma katılan yazarların %28,9’u Yardımcı Doçent, %18,1’i Araştırma Görevlisi, %14,5’i Öğretim Görevlisi iken sadece %7,1’i Profesör unvanına sahip akademik personelden oluşmaktadır.

Ulusal Finans Sempozyumu’na en çok bildiri ile katılan üniversiteler sırasıyla; Afyon Kocatepe Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Balıkesir Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Hitit Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Uşak Üniversitesi, Dumlupınar Üniversitesi’dir. Finans Sempozyumunda sunulan bildirilerin konuları incelendiğinde en sık çalışılan ilk dört konunun finansal piyasalar, finansal performans, bankacılık ve uluslar arası finans olduğu görülmektedir. İlişki ağlarının en fazla olduğu üniversite Dokuz Eylül Üniversitesi’dir. Buna karşın Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Kara Harp Okulu ve Sabancı Üniversitesi başka üniversiteler ile ilişki ağı kurmamışlardır.

Bu çalışmanın bir takım kısıtları bulunmaktadır. Çalışma 2007-2016 yıllarını kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Söz konusu dönem seçilmesinin nedeni; akademik teşvikin de etkisiyle 2017 yılından itibaren sempozyumun içeriğinde önemli değişiklikler yapılarak ulusal sempozyumdan uluslararası sempozyum özelliği kazanmasıdır. Örneğin bu yılla birlikte kabul edilen bildiri sayısında ve katılımcı sayısında çok ciddi artışlar olmuştur. Başka bir ifade ile 15. Finans sempozyumunda sadece 17 bildiri kabul edilmesine rağmen 23. Finans sempozyumunda 94 bildiri kabul edilmiştir. Böylelikle 2007-2016 yıllarını karşılaştırma olanağı ortadan kalkmıştır. Gelecek

çalışmalarda uluslararası bir özellik kazanan Finans Sempozyumu 2017-2021 yılları açısından ayrı bibliyometrik çalışmalar yapılabilir

KAYNAKÇA

- Al, U. ve Coştur, R. (2007). Türk Psikoloji Dergisi'nin Bibliyometrik Profili. Türk Kütüphaneciliği Dergisi. 21(2), 142- 163.
- Alkan, G. ve Özkaya, H. (2015). Türk Muhasebe ve Finans Yazınının SSCI'da 20 Yılı. Muhasebe ve Finansman Dergisi. Sayı: 66, 175- 192.
- Alparslan, A. M. ve Oktar, Ö.F. (2015). Türkiye'de Lider-Üye Etkileşim Kuramına Dair Makale Kapsamındaki Araştırmalar: Bibliyometrik Bir İçerik Analizi. Business and Economics Research Journal. 6 (1), 107-123.
- Apak, S., Erol, M. ve Öztürk, S. (2016). Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisinde Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi. Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi. Temmuz Sayısı, 111-124.
- Bellis, De N. (2009). Bibliometrics and citation analysis: from the Science citation indeks to Cybermetrics: Scarecrow Press.
- Borgman, C. L. ve Furner, J. (2002). Scholarly Communication and Bibliometrics, Blaise Cronin (der.), Annual Review of Information Science and Technology, Medford-NJ: Information Today, 3-72.
- Esen, S., Tunahan, H. ve Takıl, D. (2016). A Comparative Bibliometric Analysis of Finance Papers Published in High Impact Journals and Developing Country: Addressed Journals The Case of Turkish Journals. Journal of Economics, Finance and Accounting. 3(1), 37- 49.
- Hazarika, T. (2005). Information Use Pattern of Indian Forestry Scientists: A Bibliographic Study. Annals of Library and Information Studies. 52(2), 68- 75.
- Hotamışlı, M. ve Erem, I. (2014). Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:63, 1-19.
- Hsu, C.L. and Chiang, C.H. (2015). The Financial Crisis Research: A Bibliometric Analysis, Scientometrics. 105(1), 161-177.
- Gülgöz, S., Yedekçioğlu, Ö.A. ve Yurtsever, E. (2002). Turkey'Soutput In Social Science Publications: 1970- 1999. Scientometrics, 55, 103-121
- Gündoğdu, A. (2017). Türkiye'de Bankacılık Alanında Yayınlanmış Akademik Çalışmaların Analizi. Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi BSPAD. 1(1), 1-11.
- Kızıldağ, D. ve Özkara, B. (2016). Türkiye'de Örgütsel Davranış Araştırmalarındaki Yönelimler: Ulusal Yönetim Ve Organizasyon Kongresi Örneği. Yönetim Bilimleri Dergisi. 14(28), 611-631.
- Kozak, N. (1994). Anatolia Dergisi'nde Yayımlanan Yazılar Üzerine Bir İnceleme. Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi. Cilt: 5, Aralık, 22-33.
- Malathy, S. (2015). Journal of Spacecraft Technology: A Bibliometric Study. Srels Journal of Information Management. 52(2), 141-151.
- Osareh, F. (1996). Bibliometrics, citation analysis and co-citation analysis: A review of literature I. Libri, 46(3), 149-158.
- Özel, Ç.H. ve Kozak, N. (2012). Turizm Pazarlaması Alanının Bibliyometrik Profili (2000-2010) ve Bir Atıf Analizi Çalışması. Türk Kütüphaneciliği Dergisi. 26(4), 715- 733.

- Phene, A. and Stephen, G. (1998). The Stature of the Journal of International Business Studies. *Journal of International Business Studies*. 29(3), 621- 631.
- Polat, Ç., Sağlam, M. ve Sarı, T. (2013). Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 27(2), 273-288.
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics? *Journal of Documentation*. 25(4), 348-349.
- Samiee, S. and Chabowski, B.R. (2012). Knowledge Structure in International Marketing: A Multi-Method Bibliometric Analysis. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 40(2), 364-386.
- Sankar, P. and Kavitha, E. S. (2015). Bibliometric Analysis Of Journal Of Emerging Market Finance: A Single Journal Study. *Library Philosophy and Practice (e-journal)*. 1383. <http://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/1383>
- Strydom, N. and Els, G. (2016). A Bibliometric Analysis of the Journal of Economic and Financial Sciences (2007-2016). *Journal of Economic and Financial Sciences*. 9(3), 951-974.
- Şakar, G. D. ve Cerit, A.G. (2013). Uluslararası Alan İndekslerinde Türkiye Pazarlama Yazını: Bibliyometrik Analizler ve Nitel Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 27(4), 37- 62.
- Şen, İ. K., Hatunoğlu, Z. ve Terzi, S. (2017). Muhasebe Araştırmalarında Muhasebe Eğitiminin Yeri Ve Önemi: Muhasebe Dergileri Üzerinde Bibliyometrik Bir Araştırma, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*. 19 (1), 247- 291.
- Ulu, S. ve Akdağ, M. (2015). Dergilerde Yayınlanan Hakem Denetimli Makalelerin Bibliyometrik Profili: Selçuk İletişim Örneği. *Selçuk İletişim Dergisi*. 9(1), 5- 21.
- Wang, C.C. and Hu, W.C. (2011). Bibliometric Analysis of Advertising Endorser Research in Marketing. *International Proceedings of Economics Development and Research*, Cilt: 3, 102-106, <http://www.ipedr.com/vol3/22-M00029.pdf>.
- Yücel, S., Öncü, M.A. ve Kartal, O. (2015). Türkiye'de Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları Konularında Yayınlanmış Akademik Çalışmalar (2007-2014 Arası Literatür Taraması). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. Sayı: 68, 39- 65.